

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 4.

MÓRA AKADÉMIA
SZAKKOLLÉGIUMI
TANULMÁNYKÖTET

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 4.
a Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve

A kötet a
Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégiumának
kiadványa.

A kötet megjelenését támogatták:

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány az NTP-SZKOLL-16-0039 jelű, a Móra Ferenc
Szakkollégium szakmai rendezvényei, programjai
pályázat keretein belül készült.

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 4.

MÓRA AKADÉMIA
SZAKKOLLÉGIUMI TANULMÁNYKÖTET

SZEGED

2017

Sorozatszerkesztő

KOVÁCS ATTILA

Szerkesztette

BÍRÓ GYÖNGYVÉR

A kötetben szereplő tanulmányok szerzői:

ANDRÁSIK ATTILA

CSIFÓ TAMÁS

CSÍK ÁDÁM LAJOS

CSONDOR SOMA

DEÁK ÁDÁM

GOMBKÖTŐ BENCE

HALLER RENÁTA

KISS MÁTÉ

KLINOVSKY ANDREA

KOZÁK-KÍGYÓSSY

SZABOLCS LÁSZLÓ

MOGYORÓSI RENÁTÓ

MOSONI MULKI

NÉMETH KORNÉL

PÁLFI ÁDÁM

PAUDITS NOÉMI

PAVLICZ ÁGNES

SITKEI DÓRA

TAKÁCS RICHÁRD

ISSN 2064-809X

© a szerzők 2017

© a szerkesztők 2017

Minden jog fenntartva.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (KOVÁCS ATTILA)	8
-------------------------------------	---

TERMÉSZETTUDOMÁNY, GAZDASÁGTUDOMÁNY

ANDRÁSIK ATTILA: Ultrarövid lézerimpulzus technológia: 80 MHz-es impulzusok erősítése	13
--	----

ATTILA ANDRÁSIK: Ultrashort laser pulse technology: amplification of 80 MHz laser pulses	23
--	----

HALLER RENÁTA: A tejtermelési ágazat egy döntési problémájának matematikai modellezése	24
---	----

RENÁTA HALLER: Mathematical modeling of a decision-making problem in the dairy industry	34
--	----

NYELVÉSZET

GOMBKÖTŐ BENCE: A mongol lószínnevek képzési formái	35
--	----

BENCE GOMBKÖTŐ: The word formation of the mongol horse colour names	42
---	----

PAVLICZ ÁGNES: A szókölcsonzés típusai a neologizmusok fordításában J. K. Rowling <i>Harry Potter és a bölcsek köve</i> c. regénye alapján	43
---	----

ÁGNES PAVLICZ: Arten der Entlehnung im Ungarischen. Neologismen in der Übersetzung des Romans <i>Harry Potter and the Philosopher's Stone</i> von Joanne K. Rowling	65
---	----

SITKEI DÓRA: Hogy ugратnak más nyelvek beszélői? – egy empirikus kutatás tanulságai	67
---	----

DÓRA SITKEI: Comment «se moquent» des locuteurs d'autres langues et cultures? – les enseignements d'une enquête empirique	83
---	----

NÉMETH KORNÉL: Mi áll a magyar fiatalok politikai szocializációs hiányosságainak a hátterében?.....	85
---	----

KORNÉL NÉMETH: What stands behind the flaws in the political socialization of the Hungarian youth?	98
--	----

PAUDITS NOÉMI: Brazília: mindent a sportért, semmit a népért?	99
---	----

NOÉMI PAUDITS: Brasil: everything for sport, nothing for people?	113
--	-----

CSONDOR SOMA: A néző, aki túl sokat látott. Roman Polanski <i>Iszonyat</i> című filmjének feminista megközelítése a voyeurizmuson keresztül.....	114
--	-----

SOMA CSONDOR: The viewer who saw too much. The feminist examination of <i>Repulsion</i>	121
---	-----

KLINOVSKY ANDREA: Pedagógus kiégés kapcsolata a tanári éhatékonysággal és érzelmi kreativitással	122
--	-----

ANDREA KLINOVSKY: Teacher's burnout and its relationship with teacher's self-efficacy and emotional creativity	137
--	-----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

KISS MÁTÉ: A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen	138
---	-----

MÁTÉ KISS: The Rus' raid on Constantinople in 860.....	151
--	-----

CSIFÓ TAMÁS: A Magyar Királyság kapcsolatai Hispániával a 12. század végén és a 13. század első felében	152
---	-----

TAMÁS CSIFÓ: The connections of the Kingdom of Hungary with Hispania at the end of the 12 th and in the first half of the 13 th century	174
---	-----

MOGYORÓSI RENÁTÓ: Kelet-Közép-Európa útja a visegrádi királytalálkozóig	175
---	-----

RENÁTÓ MOGYORÓSI: East-Central European dynastic relations in light of the Congress of Visegrád	186
---	-----

DEÁK ÁDÁM: Gróf Pálffy József és a szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen	187
--	-----

ÁDÁM DEÁK: Earl József Pálffy and the case of the towns with royal charter at the Diet of 1843/44.....	205
--	-----

CSIK ÁDÁM LAJOS: Páncélosok hullámában, a Molotov koktélok tűzének forgószélében. Az 1956-os budapesti harcok a páncélosok tükrében	206
--	-----

ÁDÁM LAJOS CSÍK: In Waves of Armours, In the Whirlwind of the Flames of Molotov Cocktails. The Fights of Budapest in 1956 in the Light of Armours	221
---	-----

RÉGÉSZET

MOSONI MULKI: A phallikus tárgyak értelmezésének sokszínűsége	222
--	-----

MULKI MOSONI: The diversity of interpretation phallic objects.....	236
--	-----

PÁLFI ÁDÁM: Igazságok és tévhitek – Pannonia inferior amphitheatrumainak nyomában	237
--	-----

ÁDÁM PÁLFI: Reality, perhaps fiction? – Pannonia inferior amphitheatres in the light of recent researches	251
---	-----

TAKÁCS RICHÁRD: A nyugat-európai fegyverzet egyes elemei a 10–11. századi Kárpát-medencében	252
--	-----

RICHÁRD TAKÁCS: Few elements of Western European Weapons in the Carpatian Basin.....	273
--	-----

KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ: A sodronypáncélok vizsgálatának lehetőségei. Az írott források tanulságaitól, az alkalmazott anyagtudományi vizsgálatok eredményeiig	274
---	-----

SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY: Possible answers about late medieval mail armour's quality	293
--	-----

Tisztelt Olvasó!

Szeretettel ajánlom figyelmébe az SZTE Móra Ferenc Szakkollégium Móra Akadémia sorozatának negyedik kötetét, mely részben a 2016. áprilisi Móra 50 jubileumi konferenciánk, részben pedig a 2016. novemberi II. Országos Szakkollégiumi Bölcsészettudományi Konferencia előadásaira épül, de a kötetbe belekerült néhány különösen értékes kutatás anyaga is.

Ha majd egyszer valaki veszi a fáradságot, és megírja a Móra Ferenc Szakkollégium történetét, biztos, hogy a 2016-os évnek kiemelt szerepet juttat a kollégium történetében. Egyrészt mert a 2011-ben alapított szakkollégiumunk ekkor vált igazán nagykorúvá és meghatározóvá a szakkollégiumi mozgalomban, másrészt, mert ebben az évben a Móra Kollégium két olyan eseménynek adott otthont, amelyre Szegeden korábban nem volt példa. Januárban a Szakkollégiumok Együttműködési Fóruma ülésezett a Mórán. A köztudatban Interkollként ismert rendezvényt szakkollégiumi találkozóval, a város és a Szegedi Tudományegyetem bemutatásával, valamint szakmai rendezvényekkel tettük még emlékezetesebbé. Nyáron a Móra a Szakkollégiumi Nyári Tábor (NYATA) vendégeit fogadta. Az 5 napos rendezvényen 30 szakkollégium több mint 200 hallgatója számos szakmai és szabadidős programon vehetett részt, és vihette szűkebb pátriájába a Móra jó hírét. Az Interkoll és a NYATA ismertté és népszerűvé tette a Mórát a mozgalomban, ennek köszönhetően konferenciánk és szakmai rendezvényeink iránt is megnőtt az érdeklődés. Mindez csak megerősítette azt a koncepciónkot, hogy konferenciáinkat az ország összes szakkollégiuma számára nyitottá tegyük, a Móra Akadémia sorozat keretében évente megjelenő köteteinkben pedig biztosítsunk publikálási lehetőséget saját hallgatóink mellett a konferenciáinkon előadó külső szakkollégiumok hallgatói számára is.

2016 azonban nemcsak a szakkollégium történetében mérföldkő, hanem a Móra Kollégium történetében is, hiszen ebben az évben ünnepeltük a Móra alapításának 50. évfordulóját, és a jubileumot egész éves rendezvénysorozattal tettük emlékezetessé. A visszatérő „öreg mórások” számára a nyári kollégiumi találkozó jelentett felejthetetlen élményt, szakmai oldalról viszont a két napos, két helyszínen zajló Móra 50 konferenciára vagyunk leginkább büszkéek, ahol professzorok, egyetemi oktatók, PhD hallgatók, mester és alapszakos hallgatók egyaránt bemutathatták kutatásaikat. Ami összekötötte a rendkívül heterogén, 54 főt számláló előadói kört, az a mórás közös múlt, a Mórához kapcsolódó érzelmi kötődés. A Móra Akadémia 4. kötetét a Móra 50 „örömkonferencia” legjobban

sikerült előadásainak írott, szerkesztett tanulmányaiból kívántuk összeállítani, de az élet úgy hozta, hogy a II. Országos Bölcsészettudományi Konferenciánk előadói is kellő lelkesedést mutattak előadásaik publikálására, így a kötet a két konferencia legjobb sikerült előadásainak tanulmányait tartalmazza.

2014-ben, a Móra Akadémia első kötetének megjelenésekor, még kissé aggódva gondoltunk arra, hogy vajon lesz-e annyi vállalkozó kedvű szakkollégistánk az elkövetkező években, hogy a Móra Akadémia évente megjelenő periodikává váljon. A második kötet 2015-ben nemcsak a választ adta meg, hanem egyben utat is mutatott a jövőre. Történt, hogy az Országos Bölcsészkonferenciánk zárásakor kértük, hogy aki szeretné, küldje el előadásai írott, szerkesztett változatát, és saját hallgatóink mellett meghívott vendégeink is éltek a lehetőséggel. Így a Móra Akadémia „szakkollégium-közhívé vált”, szerzői között pécsi, budapesti, kaposvári, debreceni szakkollégistákat egyaránt köszönhetünk. Ma már kifejezetten törekedünk arra, hogy a szakmai rendezvényeinken fellépő vendégeink küldjenek tanulmányt a Móra Akadémia köteteibe, úgy gondoljuk a szakkollégiumok közötti együttműködésnek, közös gondolkodásnak, a szakmai produktumok előállításának ez lehet az egyik járható útja.

A Móra Akadémia 4. kötete interdiszciplináris, számos tudományterület közül válogat, de a Móra hagyományaihoz is igazodva a bölcsészet és a társadalomtudomány dominál. Nem véletlenül, a kötet szerzői között legnagyobb számban történészekkel régészekkel találkozunk. A kötet alapjául szolgáló konferenciáink történettudományi és régészeti szekcióinak színvonala már sejtette, hogy a kötetben is szakmailag erős történész, régész megjelenéssel számolhatunk.

A történettudomány köréből válogatott tanulmányok időrendben Kiss Máté, a ruszok Konstantinápoly elleni 860. évi támadásának elemzésével indul. A Móra Szakkollégium sokra hivatott doktorandusz hallgatója tanulmányának konklúziójában úgy látja, *„a sok tekintetben rejtélyes hadjárat beleillik az Európát pusztító viking támadások sorába, amely megalapozta a Rusz expanzív külpolitikáját, hosszútávon a Kijevi Rusz megalapítását és Kelet-Európa jelentős katonai erejévé válását.”* A szerző szerint a magyar vonatkozás lehetősége is felmerül egyrészt a hadjárat útvonala, másrészt a bizánci diplomácia lépései kapcsán, ami további kutatások alapjául is szolgálhat. Csifó Tamás tanulmányában a Magyar Királyság kapcsolatait vizsgálta Hispániával a 12. század végén és a 13. század első felében. Politikai, dinasztiatörténeti áttekintésében arra a következtetésre jutott, hogy *„bár a földrajzi távolság kétségtelenül nagy, a szellemi, ideológiai azonosság meglepően közeli viszonyt*

hozott létre az Aragóniai és a Magyar Királyság között. Aragóniai Konstancia és Imre 1196-os egybekelésének köszönhetően került először kapcsolatba Magyarország a spanyol nyelvvel, a hispániai és a mór művészettel, a trubadúr költéssel, valamint az ibériai heraldika szimbólumaival, ennek köszönhetően jött létre többek között aragóniai hatásra az Árpád-sávozat.” Mogyorósi Renátó Kelet-Közép-Európa monarchiáinak dinasztikus kapcsolatait, katonai és gazdaságpolitikáját, valamint hatalmi törekvéseit vette nagyító alá a visegrádi királytalálkozót megelőző fél évszázad áttekintésével. A szerző kiemeli a magyar uralkodók zseniális taktikai érzékét és úgy látja, Visegrád igazi nyertese I. Károly lett, a fél életét hatalma megszilárdításával töltő uralkodó ugyanis most hátradólva ítélezhetett, és a saját szájíze szerint mozgathatta a szálakat. Gyakorlatilag – ahogyan azt az 1370-ben létrejött lengyel-magyar perszonálunió is mutatja – a visegrádi királytalálkozón minden az elképzelései szerint alakult. Deák Ádám tanulmánya a reformkori Magyarország pezsgő, izgalmas politikai, közjogi vitáiba kalauzol bennünket Gróf Pálffy József pályaképének bemutatásával és a szabad királyi városok ügyének elemzésével az 1843/44. évi országgyűlésen. Tanulmányában a szerző részletesen elemzi azokat az okokat, ellentéteket, politikusok taktikai húzásait, amelyek miatt a szabad királyi városok ügyében született javaslatok az 1843/44-es országgyűlésen mégsem emelkedhettek törvényerőre, és amelyek miatt a szabad királyi városok ügyét majd csak az 1847/48. évi országgyűlésen, a 23. törvénycikkben rendezik. Csík Ádám a viharos 20. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb epizódjának, az 1956-os forradalom hadtörténeti eseményeinek szálait boncolgatva jut arra a felismerésre, hogy a szovjetek, az október 24. és 28. között alkalmazott taktika helyett, a november 4-én elkezdett Forgószél hadműveletben már jóval nagyobb tudatosságról tettek tanúbizonyságot. A gerillaharcmodor sajátosságaival szemben a „berlini modell” helyett egy jóval hagyományosabb, a világháborús helyiség harc taktikákhöz visszanyúló alkalmazási móddal számolták fel a főváros területén elszórtan elhelyezkedő gócpontokat.

Örömkre szolgál, hogy a régészethez kapcsolódó tanulmányok szerzőinek többsége külső szakkollégiumokat képviselve tartotta fontosnak, hogy publikáljon a Móra Akadémia aktuális kötetébe. Mosoni Mulki a PTE Kerényi Szakkollégium hallgatója egy örökké népszerű témát, a phallikus tárgyak értelmezésének sokszínűségét mutatta be Pannonia római kori leleteinek áttekintésével. Pálfi Ádám szintén a Pécsi Tudományegyetem hallgatójaként Pannonia inferior amphitheatrumainak nyomába eredve próbált a szakirodalomban elterjedt igazságokra és tévhitre választ találni. Konklúziójában az amphitheatrumok meglétét vagy hiányát a települések

fejlettségével hozza összefüggésbe. Takács Richárd a nyugat-európai fegyverzet egyes elemeit vizsgálva a 10–11. századi Kárpát-medencében megállapítja, hogy a 10. század közepén ugyan már megjelentek a Kárpát-medencei hagyatékban az új harcmodort megkövetelő fegyverek, elsősorban a kétélű kardok, a klasszikus nehézlovassági támadófegyverek (kétélű kard, szárnyas lándzsa) átvétele ugyanakkor nem járt együtt a hozzájuk tartozó védőfegyverzet megjelenésével. Véleménye szerint a magyarok igyekeztek az újat kombinálni a hagyományos harcmodorukkal. Kozák-Kígyóssy Szabolcs László a Károli Történetész Műhely egykori volt oszlopos tagja, jelenleg az ELTE doktorandusza a sodronypáncélok vizsgálatának lehetőségeit elemezte az írott források tanulságaitól, az alkalmazott anyagtudományi vizsgálatok eredményeiig. Tanulmányában komplex módszertani megközelítéssel sikerült kiegészítenie a sodronyvértekről eddig rendelkezésünkre álló töredékes képet.

A politika és társadalomtudományok fejezetbe politológiai, filmtörténeti és pszichológiai témájú tanulmányokat válogattunk. Németh Kornél arra a politikusokat és politikai pártokat is izgató kérdésre kereste a választ, hogy mi áll a magyar fiatalok politikai szocializációs hiányosságainak a hátterében. Paudits Noémi az elmúlt évek kiemelkedő sporteseményeinek (labdarúgó világbajnokság, olimpia) házigazdáját, Brazíliát vette vizsgálat alá, elemezve, hogy a nagy sportesemények milyen hatást gyakoroltak Brazília gazdasági fejlődésére, nem hallgatva el a kiadások okozta társadalmi, politikai feszültségeket sem. Csondor Soma, a Pécsi Tudományegyetem hallgatója Roman Polanski *Iszonyat* című alkotását elemezve jut arra a következtetésre, hogy „*a rendező a női intimitást ellehetetlenítő fallocentrikus társadalom egy különös kritikáját adja, az ettől szenvedő sérült női lélek érzéketlen bemutatásán keresztül.*” A szerző szerint Polanski filmje rámutat arra is, hogy a néző, avagy a fallocentrikus tekintetet birtokló voyeur, épp oly bűnös a patriarchális elnyomásban, mint az a világ, ami elől Carol lakása intim magányába próbált zárkózni. Klinovszky Andrea a tanári pálya egyik alapvető problémájára világít rá a pedagógus kiégés kapcsolatát elemezve a tanári élnélküliséggel és az érzelmi kreativitással.

A kötetbe a nyelvészet témaköréből három egymástól nagyon távol álló, de a maga nemében rendkívül érdekes tanulmány került. Gombkötő Bence a mongol lószínevek képzési formáit elemezve nem kevesebb, mint 55 összegyűjtött lószínnév morfológiai vizsgálatát végezte el; Pavlicz Ágnes a szókölcsonzés típusait elemezte, és hasonlította össze a neologizmusok fordításában, J. K. Rowling *Harry Potter és a bölcsek köve* c. regénye alapján; Sitkei Dóra, az ELTE

Eötvös Collegium doktoranda hallgatója pedig kérdőívezéssel kereste arra az egyszerű kérdésre a választ, hogy, hogy is ugratnak más nyelvek beszélői?

Végül két természettudományos alapvetésű tanulmány is bekerült a válogatásba. Haller Renáta gazdaságtudomány és természettudomány határmezsgyéjén mozgó tanulmányában a tejtermelési ágazat egy döntési problémájának matematikai modellezésére vállalkozott, amelynek hasznosítására a matematikai modell implementálása esetén kerülhetne sor, a létrejövő döntést támogató rendszer az ágazat termelőinek döntési mechanizmusait segítené elő. Andrásik Attila egy modern, Szegeden különösen nagy jelentőséggel bíró terület, a lézerfizika tárgyköréből merítette témáját. A tanulmány az ultrarövid impulzus erősítőknél használt CPA módszer helyett bemutat egy közvetlen Ti:Sa erősítésen alapuló MHz-es erősítő rendszert. A berendezést nagyintenzitású, nagy impulzus energiát igénylő nemlineáris mikroszkópiás leképező rendszereknél lehet használni a behatolási mélység és a felbontóképesség javítására.

A kiadvány tanulmányaihoz mindenkinek jó szórakozást kívánok, remélem a tematikai és műfaji sokszínűség előnyére válik a Móra Akadémia negyedik kötetének, és mindenki talál érdeklődésének megfelelő írást, elemzést. Végül köszönetet szeretnék mondani Bíró Gyöngyvérnek, aki formába öntötte, lektorálta, szerkesztette a kötetet, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériumának, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelőnek és a Nemzeti Tehetség Programnak az anyagi támogatásért, amelynek segítségével a kötet megjelenhetett.

Szeged, 2017. június 11.

Kovács Attila
*a Móra Ferenc Szakkollégium
igazgatója*

Ultrarövid lézerimpulzus technológia: 80 MHz-es impulzusok erősítése

ANDRÁSIK ATTILA

Bevezetés

Ultrarövid lézerimpulzusok alkalmazása a tudomány számos területére kiterjed, úgymint orvostudomány, spektroszkópia, anyagtudomány, élettudományi kutatások, illetve a nagy felbontású időbontott mikroszkópiai leképezés. Ultrarövid lézerimpulzuson általában pikoszekundumnál rövidebb ($< 10^{-12} \text{ sec}$) impulzusidejű impulzusokat értünk. Ma már képesek vagyunk egyszeri optikai ciklus periódusidejével egyenértékű idejű, stabil lézerimpulzusok előállítására. Ezen impulzusidők előállítása különösen fontos a bennünket körülvevő világ alapvető atomi, és molekuláris szintű folyamatainak időbontott vizsgálata szempontjából, mert azok nagyrészt a femtoszekundumos (10^{-15} sec), és attoszekundumos (10^{-18} sec) időskálán játszódnak le.

A nemlineáris jelenségek által hajtott kísérletek többségéhez csörpölt impulzus erősítőket használnak, melyekkel 50 fs alatti impulzusidővel rendelkező, nagyenergiás impulzusokat állítanak elő. Ezen rendszerek ismétlődési frekvenciáját a nagy hő terhelés miatt lecsökkentik MHz-ről kHz-es tartományra, ami a nemlineáris spektroszkópiai és 3D-s pásztázó mikroszkópiai kísérletekhez már nem elegendő. Célunk, hogy Ti:Sa kristályban, nagy átlagteljesítményen, spektrálisan hangolható, erősített ultrarövid impulzus sorozatot állítsunk elő MHz feletti ismétlődési frekvencián. Fejlesztésünk várhatóan retina és agyszövetek 3D-s in-vivo pásztázó kétfoton mikroszkópiás vizsgálatához fog nagy segítséget jelenteni.

A 80 MHz-es, kriogenikusan hűtött Ti:S alapú erősítő rendszerünk kimenetén 125 nJ-os energiájú, 50 fs-nál rövidebb transzformáció - limitált impulzusok előállítását célozzuk meg. Az erősítő pumpalézere szintén 80 MHz-en működik, 35 W átlagteljesítmény mellett. Kísérleti eredményeink alapján az egy áthaladás esetén elérhető erősítés meghaladja a várt 1.5-ös értéket, melyet a kívánt spektrális hangolási tartományon tapasztaltunk. A végső kimeneti energiaszint eléréshez több passzos rendszert kell építenünk, azonban a további áthaladások során a kívánt energia fluxus elérését az aberrációk miatti fókuszált folt méretének növekedése és a térbeli átfedés pontatlansága gátolja. Ezek elkerülésére megterveztünk és megépítettünk egy 5 passzos elrendezést, modelleztük az egyes passzokban az aberrációkat, valamint optimalizáltuk a foltméreteket. Utóbbiakat késél módszerrel kimértük, melyek eredményeként minden passzra 30 μm -nél kisebb átmérőket kaptunk, megfelelő átfedéssel.

Az erősítőt megépítettük, az erősítést demonstráltuk. Az általunk elért maximális jel-erősödés elérte a 2-es faktort, 4 passz után, 20 W-os pumpa

teljesítmény mellett. További erősödésre csak a pumpa teljesítmény további növekedése esetén lehet számítani.

Tanulmányomban az erősítő rendszert, és az azzal elért eredményeinket mutatom be.

Elmélet

Az ultrarövid impulzusokat leginkább az elektromos térerősséggel lehet jellemezni, melynek leírására az $E(x, y, z, t) = E(t)$ egyszerűsítést használjuk, mely során az E térerősség nem függ a tértől, csak az időtől. A Fourier-transzformáció teremt kapcsolatot a komplex időfüggő, és frekvenciafüggő térerősség függvény között, melyet a következő összefüggés ír le:

$$E(\Omega) = \int_{-\infty}^{+\infty} E(t) * e^{i\Omega t} dt = F(E(t))$$

Ennek fordítottja is igaz, mely során az $E(\Omega)$ függvényt alakítjuk át $E(t)$ függvénné, melyet inverz Fourier-transzformációnak nevezünk. A módszerből az következik, hogy az impulzus sávszélessége, vagyis az, hogy mennyi különböző frekvenciájú komponenst tartalmaz, fordítottan arányos az időbeli félérték - szélességével a következő összefüggés szerint:

$$\Delta\omega * \Delta t_p = 2 * \pi * c_B$$

Ebben az összefüggésben a $\Delta\omega$ a sávszélesség körfrekvencia értékekben kifejezve, Δt_p az impulzusidő, vagy időbeli félérték - szélesség, c_B egy, az impulzus alakjára jellemző állandó. A c_B értéke gaussos impulzus alakra 0,441.

Az $E(t)$ térerősség függvény abszolút értékének négyzeteként kapjuk meg az intenzitás időfüggését, vagyis az impulzus burkolójának időbeli lefutását. Az impulzusidő ennek a burkolónak a félérték-szélessége. Az $E(t)$ függvény periodikus, a frekvenciának megfelelően váltakozik, egy $A(t)$ amplitúdóból, és φ fázissal rezgő koszinuszos tagból áll, melyeket összeszorozunk. A φ függvény frekvenciától és időtől is függ. A φ Taylor sorfejtésével megkaphatjuk a fázisderiváltakat.

$$\begin{aligned} \varphi(\omega) = \varphi_0(\omega_0) &+ \frac{d\varphi(\omega)}{d\omega}(\omega - \omega_0) + \frac{1}{2!} \frac{d^2\varphi(\omega)}{d\omega^2}(\omega - \omega_0)^2 \\ &+ \frac{1}{3!} \frac{d^3\varphi(\omega)}{d\omega^3}(\omega - \omega_0)^3 \pm \dots + \frac{1}{n!} \frac{d^n\varphi(\omega)}{d\omega^n}(\omega - \omega_0)^n \end{aligned}$$

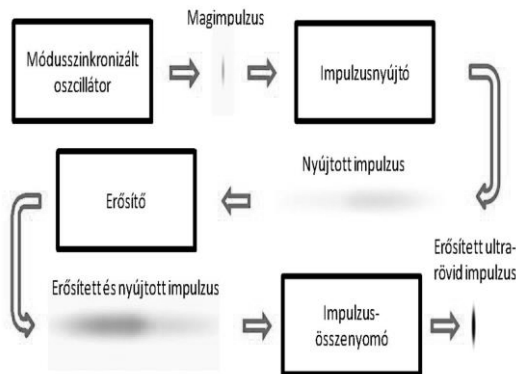
Itt az n-dik tagig fejtettük sorba a φ függvényt a központi frekvencia körül. Az egyes deriváltakat

$$GD = \frac{d\varphi(\omega)}{d\omega}; GDD = \frac{d^2\varphi(\omega)}{d\omega^2}; TOD = \frac{1}{3!} \frac{d^3\varphi(\omega)}{d\omega^3}$$

nevezzük fázisderiváltaknak, melyek közül a GDD meghatározza az impulzusidőt a következő összefüggés alapján:

$$\tau = \tau_0 * \sqrt{1 + \left(\frac{GDD * 4 * \ln(2)}{\tau_0^2}\right)^2}$$

Ebben az összefüggésben a τ_0 a GDD hozzáadása nélküli, úgynevezett transzformáció – limitált impulzusidő, τ a GDD hozzáadásával kapott impulzusidő. Az így kapott impulzusokat lineárisan chirp-ölt impulzusoknak is nevezzük. Normális diszperzióval rendelkező anyagokon való áthaladás során a transzformáció limitált impulzus kinyúlik úgy, hogy a különböző frekvenciájú komponensei máshova kerülnek időben, mégpedig a kisebb frekvenciájú komponensek, azaz a vörös színű része az impulzusnak előre kerül, a kék része pedig hátra. Anomális diszperziónál a hatás ellentétes. Az impulzus nyújtása során az intenzitása csökken, mert az intenzitás fordítottan arányos az impulzus idővel. Ezt a módszert a CPA (Chirped Pulse Amplification) erősítőkben használják, hogy az erősítő közegben csökkentsék az impulzus intenzitását, hogy az erősített, nagyenergiás impulzusok intenzitása ne indukáljon nemlineáris jelenségeket. Az erősítés után a kinyújtott impulzusokat vissza kompresszálják, vagyis egy, az előzővel ellentétel irányú diszperziót visznek be, hogy a GDD közel 0 legyen, és az impulzusidő minimális legyen. Egy CPA erősítő rajza látható az 1. ábrán.

1. ábra: CPA erősítő sematikus képe

Forrás: titan.physx.u-szeged.hu (Letöltés: 2017.06.19)

Nyújtónak általában egy tömörszerű üveget használnak nagy optikai úthosszal, kompresszornak pedig optikai transzmissziós vagy reflexiós rácsokat, vagy prizma-párokat.

Ahhoz, hogy az erősítés működjön, szükség van egy gerjesztési forrásra, mely a kristályt a megfelelő hullámhosszon pumpálja fel arra a szintre, hogy a kristály kvantumozott energia szerkezetében a magasabb energiájú állapotban levő részecskék elég nagy számban legyenek a közegen belül, hogy a beérkező lézertároló az indukált emisszióknak nevezett kvantumozott jelenség útján 'kiejtse' egy gerjesztett állapotban levő részecskét. Ez a részecske visszatér az alapállapotba, és kibocsát egy, a beérkező fotonnal azonos energiájú fotont, mely hatására a kristályt elhagyó fény 'erősebb', nagyobb intenzitású lesz azáltal, hogy nagyobb lesz a fotonok száma. Ezek a fotonok koherens lézertárolót alkotnak. A pumpálásra különböző pumpalézereket lehet használni. A TeWaTi laboratóriumban használt Ti:Sa kristályon alapuló szélessávú, ultrarövid lézereket általában 532 nm-es hullámhosszon működő frekvencia kétszerezett Nd:YAG lézertárolóval pumpáljuk. A Ti:Sa lézerek 800 nm környékén bocsátanak ki sugárzást, impulzusidőjük általában 20–25 femtoszekundum.

A megfelelő erősítéshez a pumpalézer és az erősítendő lézer impulzusait időben szinkronizáltan kell működtetni, melyhez az szükséges, hogy a két lézer ismétlődési frekvenciája megegyezzen. A pumpalézerek általában 10–1000 Hz-en, a Ti:Sa oszcillátorok 70–90 MHz-en állítanak elő fényt, tehát, mivel a kisebb frekvenciából többet nem tudunk csinálni a teljesítmény megőrzése mellett, az oszcillátor frekvenciáját lecsökkentjük a pumpalézer frekvencia tartományába. Ezért a maximális frekvenciát limitálja a pumpalézer frekvenciája. Ezen kívül az egy impulzusra jutó energia is általában alacsonyabb nagyobb frekvenciájú pumpálás esetén, hiszen több energia kell az előállításukhoz.

A 80 MHz-es erősítő rendszer leírása

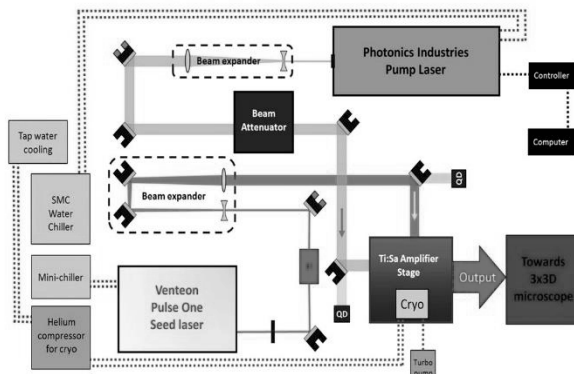
Az általunk tervezett 80 MHz erősítő berendezés esetén mind a pumpa, mind az oszcillátor 80 MHz-es ismétlődési frekvencián működik. A pumpalézer egy Photonics Industries gyártmányú, 35 W-os átlagteljesítményen, és 532 nm-en működő Nd:YLF frekvencia kétszerezett pumpalézer. Az impulzusok 25 ps-os impulzusidővel rendelkeznek, mely a Fourier-transzformáció alapján közel monokromatikusnak felel meg. Az oszcillátorunk egy Venteon Laser Pulse:One néhány ciklusú Ti:Sa lézeroszcillátor, mely 760 nm-en állítja elő a fényt, közel 200 nm sáv szélességgel, 7 fs-os impulzusidővel. A lézertároló átlagteljesítménye 600 mW.

Az erősítő rendszerünk Ti:Sa kristály alapú, tehát az erősítéshez szükséges a kristály hűtése. Ehhez egy házi gyártmányú kriogenikus hűtő egységet használtunk, mely folyékony nitrogént keringet a kristály hűtése céljából. Maga az erősítő rá van építve egy úgynevezett breadboard-ra, hogy kompakt, és hordozható legyen. A kiegészítő egységek először a lézerek hűtése: a pumpalézerhez egy SMC chiller, az oszcillátorhoz egy mini-chiller hűtő,

másodszer a kristály kriogenikus hűtését biztosító, szűrt csapvizet hűtésű hélium kompresszor, valamint a vákuumot biztosító vákuum pumpa. A pumpalézerhez csatlakoztatott számítógépre telepített szoftverrel lehetett irányítani a lézerek teljesítményét, stabilitását, nyomon követni a fókuszfoltok átfedését.

Az oszcillátor után egy polarizáció – forgató egység, valamint egy Faraday-izolátor egyen – irányította a nyalábot, hogy a visszaverődött lézerefény ne hatoljon be az oszcillátorba. A Faraday-izolátor elforgatja a polarizációt, és egy polarizációs nyalábosztó kocka segítségével kétfelé választja a polarizáció szerint a komponenseket. A mérőlegesen polarizált fény oldalt verődik vissza, míg a párhuzamos komponens térítetlenül halad tovább. A beam expander-rel jelölt része az elrendezésnek kitágítja a nyalábot, hogy megfelelően le tudjuk fókuszálni. Az erősítendő lézernyaláb fénye ezután a Ti:Sa amplifier stage-dzsel jelölt erősítő felső részén lép be az erősítőbe. A QD-vel jelölt kvadráns detektor xy irányban végzi el a lézernyaláb stabilizálását, mely biztosítja, hogy a fókuszfoltok ne csússzanak le a térben egymásról.

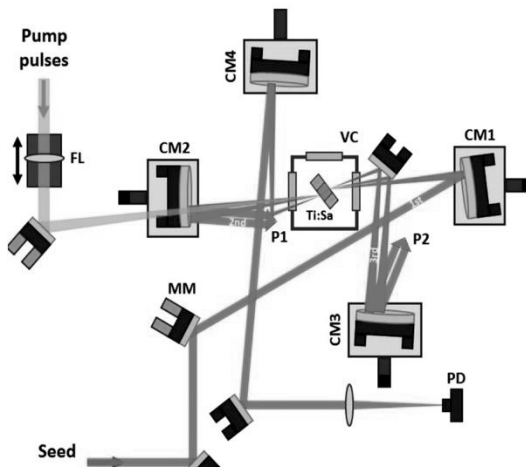
A pumpalézer után közvetlenül következik annak nyalábtágító egysége, mely 6 szorosára tágítja ki a lézernyalábot, hogy megfelelően le tudjuk azt fókuszálni. A beam attenuator-ral jelölt fekete egység a teljesítmény irányított csökkentésére szolgál, hiszen a beállításokhoz szükséges az alacsony teljesítmények biztosítása. Ez egy polarizáció - forgató hullámlemezről, és egy polarizációs nyalábosztó kockából áll. A teljesítményvezérlést a hullámlemez forgatásával lehet biztosítani. A pumpalézer nyalábjához is tartozik egy, a stabilizálást biztosító kvadráns detektor.

2. ábra: A teljes erősítő elrendezés ábrája

A 2. ábrán látható az erősítő berendezés teljes optikai elrendezése. Az erősítőt a breadboard-on többpasszos elrendezés formájában valósítottuk meg, melynek rajza a 3. ábrán látható. A lézernyaláb fókuszálására 100 mm-es fókusztávolságú gömbtükröket használtunk. A pumpalézer nyalábjának hullámhosszára átlátszó gömbtükrökön keresztül csatlakoztunk be a pumpáló forráshoz.

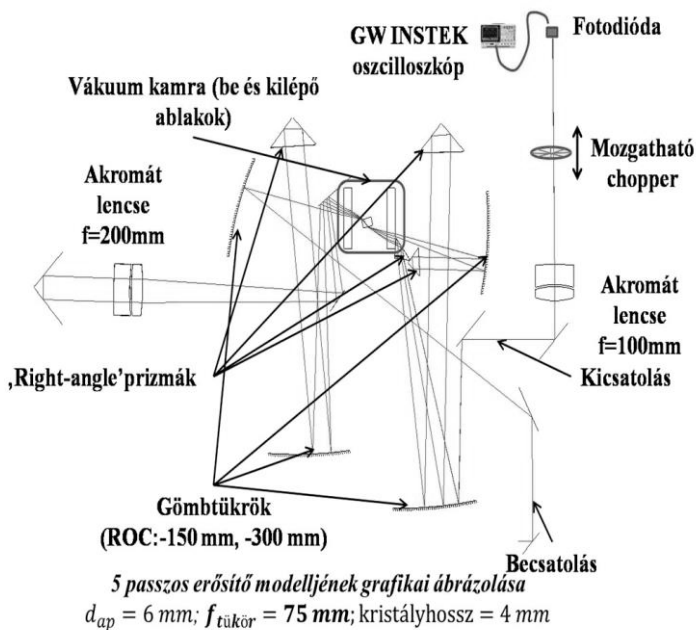
A kristályon belül a nyaláb sugara fókuszfoltban $10\text{ }\mu\text{m}$ volt, mely elég nagy fókuszálást igényel, ezért használtunk kis fókusz távolságú optikákat. A pumpálás nagy átlagteljesítménye miatt az optikák felmelegedtek, amely felmelegedés a termikus lencse nevű jelenséget indukálta a pumpa fényútjában. Ennek korrigálására különböző pumpa-teljesítmények mellett utána kellett állítani a pumpát fókuszáló lencsével, hogy a fókuszfolt mindig ugyanazon a helyen maradjon.

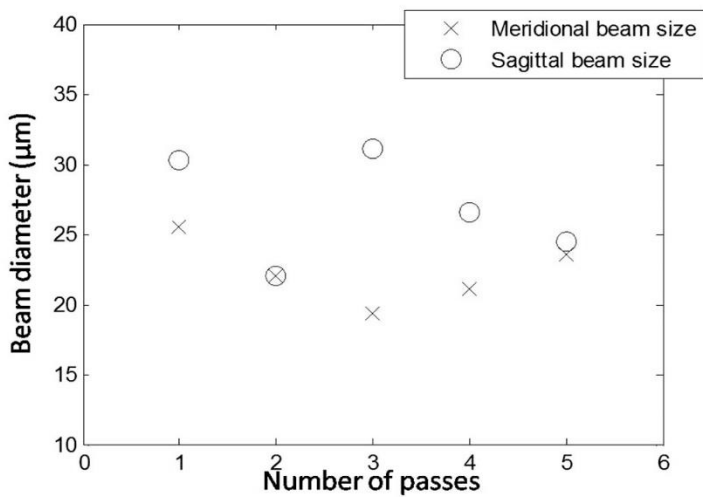
3. ábra: Az erősítő ábrája

Az erősítő modellezése

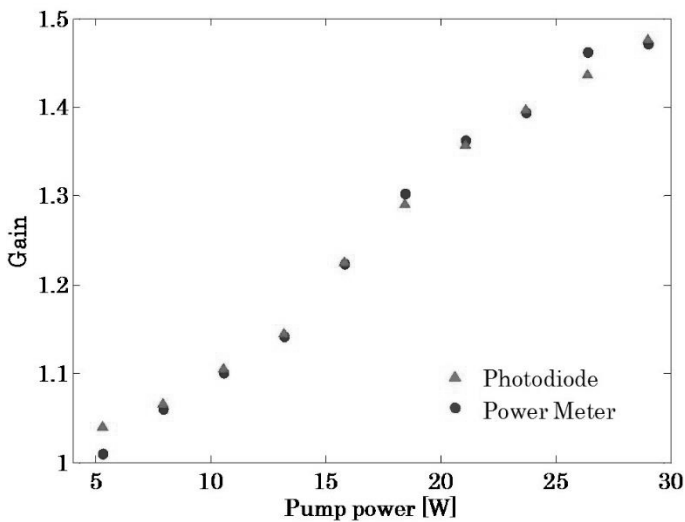
Az erősítendő impulzusok nyalábjában a sok gömbtükör használata miatt asztigmatizmus keletkezett, melyet modellezni, és megfelelő beállításokkal kompenzálni kellett. E célból OSLO nevű programot használva modelleztem az egyes passzokban az erősítő aberrációit a kristály belsejében, majd az asztigmia – kompenzált elrendezést felépítettem a laborban (4. ábra). Erre az elrendezésre került rá a kriogenikus hűtő a vákuumkamrával. Az asztigmia kompenzálását elsősorban az 5 mm optikai úthosszú Ti:Sa kristály végezte, mely Brewster szögben lett behelyezve a fényútba. Az alább látható két ábra tartalmazza a megtervezett optikai elrendezés modelljét, és a késél módszer segítségével mért nyalábátmérő értékeket a két különböző síkban, melyek eltérése asztigmatizmust jelent, minél nagyobb a különbség a párhuzamos (kereszt, és merőleges (kör) komponensek között, annál nagyobb az asztigmatizmus. Az 5. ábrán az látszik, hogy a nyaláb átmérőjét mindenhol sikerült $30\text{ }\mu\text{m}$ -en belül tartani a fókuszfoltban, mai $15\text{ }\mu\text{m}$ -es sugárnak felel meg. Ez elég jó térbeli folt alakot jelent, amit CCD kamerával felvett kristályleképezéses mérések is igazoltak.

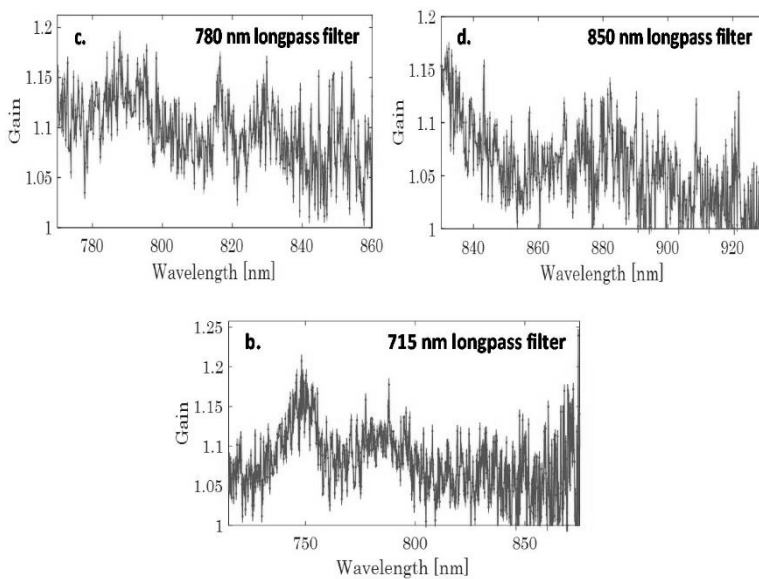
4. ábra: Az erősítő OSLO modellje

5. ábra: A késél módszerrel kinyert nyálábátmérők

6. ábra: Egypasszos erősítési eredmények

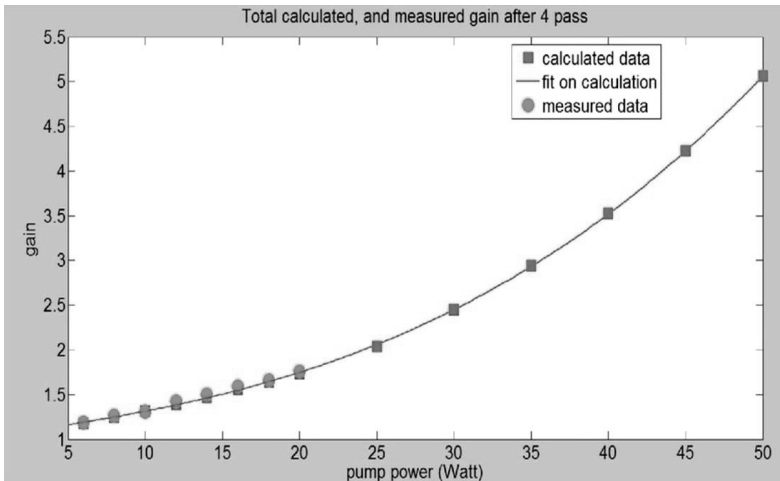

7. ábra: Erősítési spektrumok 1 passz után

Erősítési eredmények

Egypasszos erősítés

Az erősítőt először egy passzra építettük meg, a kimeneten fotodiódával mértük az erősítendő lézerimpulzus jelét. A jel elmerése után, spektrométerrel is lemértük az erősítést, különböző ND szűrőket téve az erősítő bemenete elé, hogy az erősítés hangolhatóságát le tudjuk tesztelni. Az alábbiakban bemutatom az elért eredményeinket. A 6. ábrán az egypasszos elért erősítési eredményeinket lehet látni. Az ábránlátható, hogy hasonló eredményeket értünk el a fotodiódával, és a teljesítmény-mérővel mérve a kimenetet. Az alábbiakban bemutatom az erősítés után felvett spektrumokat is (7. ábra). A spektrumok alapján látható, hogy az erősítést szélessávon demonstráltuk, de a fotodiódával/teljesítmény-mérővel mért erősítésnél kisebb értékeket mértünk, vagyis az erősítés nagy része ASE volt.

8. ábra: Négypasszos erősítési eredmények a pumpa teljesítményének függvényében

Többpasszos erősítés

Az erősítő negyedik passzának kimenetére beépítettünk egy fotodiódát az erősítendő nyaláb jelének detektálására. Az egyes passzokat CCD kamerás kristály leképező rendszer segítségével állítottuk be, hogy átfedjenek. A pumpalézer átlagteljesítményét különböző értékekre állítottuk meg, és mértük az erősítést. Ez alapján az ASE-val együtt megközelítőleg maximálisan 2-es erősödést értünk el a negyedik passz kimenetén. A 8. ábrán bemutatom az elért eredményeinket. Az első ábrán a fotodiódával mért (zöld) és számított (piros) erősítési eredmények láthatóak a pumpa teljesítményének függvényében. Mivel

a pumpalézer a legnagyobb teljesítményen csak 20 W-ot adott ki, ezért az erősítés nem ment 1.7–1.8-as érték fölé. 50 W-os pumpa teljesítményen azonban már 5-ös erősítéssel lehet számolni.

Összefoglalás

Az ultrarövid impulzus erősítőknél használt CPA módszer helyett bemutattunk egy közvetlen Ti:Sa erősítésen alapuló MHz-es erősítő rendszert, mellyel képesek voltunk 20 W-os pumpa teljesítményt használva 1.8-as erősödést elérni 4 passz után, mely megfelel az előzetes elméleti számolásoknak. Ezt a berendezést nagyintenzitású, nagy impulzus energiát igénylő nemlineáris mikroszkópiás leképező rendszereknél lehet használni a behatolási mélység, illetve a felbontóképesség javítására.

Irodalom

Diels, Jean-Claude – Rudolph, Wolfgang: *Ultrashort LaserPulse. Phenomena, Fundamentals, Techniques, and Applications on a Femtosecond Time Scale.* Elsevier 2006.

Ultrashort laser pulse technology: amplification of 80 MHz laser pulses

ATTILA ANDRÁSIK

Many biological, medical, industrial, and scientific applications demand ultrashort laser pulses both with multi-MHz repetition rate and pulse energy at few tens of nJ. The temporal contrast of high intensity broadband lasers critically depends on the energy of the seed lasers. Combination of both demands motivates us to develop an amplifier system to boost the energy of few cycle laser pulses. The earlier attempts based on CW pump lasers have established a gain of 2–4. The core element of our designs is the recent availability of 80 MHz picosecond lasers. Here we present two operating amplifier systems for few cycle pulses, a NOPA designed to 80 MHz repetition rate, and a cryogenically cooled Ti:S based system at 80 MHz repetition rate, both designed to be tunable between 700–900 nm.

One of the main challenges regarding the MHz repetition rate Ti:S amplifier system is to achieve high overall gain with a pump laser of high average power (15W) but as small pulse energy as half a μJ . Tight focusing is needed to reach the required fluence in the crystal, while such point-like high thermal load calls for cryogenic cooling of the crystal, which is bulky and hence poses a limit on the number of passes of the amplification. To reach a considerably high gain, we modeled, optimized, and experimentally realized a compact, astigmatism-compensated multipass amplifier with tightly focused pump and seed pulses. The beam diameters at each passes were measured with the knife - edge method. Using the novel multipass setup, a total gain of 2.1 was performed after 3 pass at the pump power of 15 W, which can be tuned between the 700–900 nm spectral range.

A tejtermelési ágazat egy döntési problémájának matematikai modellezése

HALLER RENÁTA

Modell felállítása

A világ megismerésének egy elfogadott és általánosan használt módja a modellezés.¹ A modell létrehozásakor minden esetben a valóság egy leegyszerűsített változatát alkotjuk meg, az absztrakció és az idealizáció által. A matematika eszközeivel tudunk megalkotni egy olyan szimulációs modellt, amely alapján időben nyomon követhető egy rendszer viselkedése. A létrehozott modellt a legtöbb esetben számítógépen analizálják, majd az ebből kinyert eredmények tükrében levonják a következtetéseket az adott szimulációval kapcsolatosan.

Üzemgazdasági modell

Az egyed modell és a matematikai modell felállítását megelőzően fontos megérteni és letisztázni azt is, hogy hogyan, milyen modell alapján működik üzemgazdasági szinten egy tejtermelő gazdálkodás. Az üzemgazdasági modell felállításához fontos megállapítani általánosságban egy tejipari vállalkozás költségeit (állandó- és változó költségek), illetve a termelési értékeit, amely jövedelmet hoz a gazdálkodás számára.

A termelési költségeket alapvetően két nagy csoportba sorolhatjuk: állandó költségek (telepirányítás és adminisztráció, épületek és gépek értékcsökkenése, berendezések és felszerelések értékcsökkenése, egyéb pl. bérleti díj) és változó költségek (takarmány, energia és víz, munkabér és közterhei, állatorvosi és gyógyszerköltség, selejtezési költség, fertőtlenítő- és tisztítószerek, alomanyag stb.).²

Költségelemzés

A tejtermeléssel foglalkozó vállalkozások költségszerkezetileg több költségnemből épülnek fel.³ Az első és legfontosabb költség, amely az összes költségen belül több mint 50%-ot tesz ki, az az anyagköltség. Ezen belül is 40% feletti a takarmányköltség, az egyéb anyagköltségek (ezek az anyagköltségen kívüliek) pedig a 10%-ot sem érik el. Az anyagköltség után a személyi jellegű költségek következnek, melyek 10% felett vannak nem sokkal, a pontos százalékszám mindig az adott vállalatától függ (a legtöbb költség esetében). A személyi jellegű költségekkel azonos szinten az üzemi általános költségek vannak, amelyek ugyancsak 10% felett vannak. Ezt követi a gazdasági általános költség, amely általában 9% alatt helyezkedik el, majd ezután az egyéb közvetlen

¹ MOLNÁR 2004.

² KIS 2004.

³ KIS 2004.

költségek következnek 8% körüli részesedéssel. A segédüzemi költségek részaránya nem haladja meg a 6%-ot. Az értéksökkenés 2% körüli értéket vesz fel, végül pedig a fenntartóüzemi költség 1%-ot tesz ki az összes költségen belül.

Az állandó és a változó költségek összetétele alapján megállapítható, hogy a változó költségek körülbelül a termelési költségek 70%-át teszik ki, míg az állandó költségek nagyjából 30%-ot jelentenek. Hasznosítva a fentebbi költségelemzés információit arra a megállapításra jutottam, hogy a gazdálkodás jövedelmezőségének a növelése alapvetően a változó költségeink minél alacsonyabb szinten való tartásán múlik. Egyrészt azért, mert a változó költségeknek sokkal nagyobb a részaránya a termelési költségeken belül, másrészt pedig azért, mert az állandó költségek, ahogy a nevükben is szerepel állandóak, ezért a termelés nagyságától és mértékétől teljesen függetlenül merülnek fel, tehát nem változtathatóak. Harmadrészt pedig – ami viszont már a termelési értékekkel függ össze – az az, hogy a megtermelt értékek eladási árának a nagyságát kevésbé tudja befolyásolni a gazdálkodó, mint a változó költségek. Tehát a jövedelmezőség szempontjából mindenképpen a változó költségek minimalizálására kell törekedni.

Termelési érték elemzés

Egy vállalkozás működésében a költségek mellett a másik oldalon (számviteli értelemben) megjelennek a bevételek is, amelyek a jövedelmezőség alapját jelentik. Üzemgazdasági szinten a tejtermelés során többféle módon lehet jövedelemhez jutni. Ezeket a jövedelemszerzési lehetőségeket gyűjtőnéven termelési értékeknek nevezzük.

A termelési érték három fő kategóriája különböztethető meg.⁴ Az elsőszámú kategória a főtermék értéke, amely alapvetően a nyerstejet jelenti, amelynek a hasznosítása három különböző módon is értelmezhető (tejértékesítés a tejipar felé, saját értékesítés, saját felhasználás értéke). A melléktermék a főtermék termelése során keletkezik és elválaszthatatlan részét képezi a tejtermelésnek. Ebbe a kategóriába alapvetően azok az állatok tartoznak, amelyek a jövőben lehetővé teszik a tejtermelés folytatását, illetve hozzájárulnak a jövedelemszerzéshez (ilyen melléktermék például az eladott borjak értéke, értékesített tenyészállatok értéke, selejt és kényszervágott állatok értéke, belső felhasználású melléktermékek értéke, saját felhasználású és/vagy eladott istállótrágya értéke). Az egyéb bevételek közé a különböző kedvezmények és vissza nem térítendő támogatások, illetve a minőségért kapott felár tartozik.

Ezek a termelési értékek a gazdálkodás életében különböző mértékben vannak jelen, ami azt is jelenti egyben, hogy egymástól eltérő nagyságban járulnak hozzá a bevételekhez.

A magyar gazdálkodók körében a jövedelem több mint 85%-a friss tej értékesítéséből származik, ugyanis kevés vállalkozás engedheti meg magának, hogy magasabb hozzáadott értéket képviselő (sajt, túró, savanyított tej)

⁴ KIS 2004.

tejfeldolgozással foglalkozzon, holott az előállítás egységköltsége és a termék egységára között jóval magasabb a jövedelemhányad, mint a friss tej értékesítése esetében.⁵ Továbbá az állatok direkt módon való értékesítése is kisebb mértékben járul hozzá az árbevételhez, mivel a legtöbb állat születését követően bekerül a tejtermelési állományba, csak a kiváló genetikájú tenyészbikák kerülnek eladásra. A tejből származó bevétel után a legnagyobb mértékben (5%-kal) a selejt tehenekből származó értékesítés van jelen a termelési értékben. Szám szerint ez 5%, ami nem tűnik soknak, de a részesedés tekintetében mégis jelentős szerepet játszik, mivel a második legnagyobb szám az árbevétel esetében. Az egyed modell szempontjából különösen fontos erre a tényezőre nagy figyelmet fordítani a továbbiakban, annak érdekében, hogy pénzügyileg optimális módon működhessen a gazdálkodás.

Jövedelmezőség elemzése

Egy vállalkozás nettó jövedelmének a mértékét az értékesítésből származó árbevétel és a teljes költség határozza meg a következő módon:⁶

$$+/- NJ = \acute{A} (T\acute{E}) - TK$$

Ahol,

NJ = nettó jövedelem (ami lehet pozitív és negatív érték),

\acute{A} (T \acute{E}) = termelési értékekből származó árbevétel,

TK = teljes költség (fix + változó).

Tehát a termelési értékből származó bevételből kivonjuk a termelés teljes költségét és így megkapjuk a nettó jövedelmet. Amint azt a fenti képletben is láthatjuk, a nettó jövedelem felvehet negatív és pozitív értéket egyaránt, ez azt jelenti, hogy termelhetünk profitot vagy veszteséget. Annak érdekében, hogy a veszteséget minél inkább elkerüljük, szükséges meghatározni a termelés azon szintjét, ahol még éppen nullára kijövünk, és amely értékről elindulhatunk hosszú távon a profit irányába. Ezt a kritikus értéket fedezeti pontnak nevezzük.

A fedezeti pont a gazdálkodás veszteséges tartományát különíti el a gazdálkodás nyereséges tartományától.⁷ Továbbá az is észrevehető, hogy a fedezeti pont azon a szinten van, ahol a bevételeink egyenlők a költségeinkkel. A gazdálkodás jövedelmezősége és a hosszú táv fennmaradása szempontjából mindenképpen érdemes a fedezeti pont szintje felett működni, tehát zérus összegnél nagyobb hozamot elérni, mivel jövedelmezőségről csakis ezt meghaladóan beszélhetünk.

⁵ BLASKÓ ET AL. 2011.

⁶ KIS 2004.

⁷ KIS 2004.

A tejtermelés esetében fontos figyelembe venni, hogy a termelés maximális szintje a tehén tejtermelő képességének a maximuma.⁸ Emellett ismervé a költségek növekedési ütemét, megállapítható, hogy a tejtermelés esetében a maximális jövedelem nem esik egybe a maximális hozammal. Éppen ezért gazdaságilag nem egy racionális cél az, hogy a hozamot maximalizáljuk. Ilyenkor magát a jövedelmet érdemes maximalizálni a termelés hozamától függetlenül.

Mindezekről eltekintve a tejhozam maximális szintjére kell törekedni. Ha a vállalkozás vezetősége a hatékonyság mellett dönt a maximális nyereségtömeggel szemben, abban az esetben az optimális tejhozamszint kompenzálása megtörténhet olyan alternatív költségekből is, mint például a banki befektetések hozama.⁹

Egyed modellezés

Az egyed modellezése szempontjából fontos megkülönböztetni a tejelő-szarvasmarha fajtákat, ugyanis eltérő tejhozamot és tejminőséget produkálnak az egyes fajták, illetve eltérő időszakokban érik el termelésük maximumát. Ez utóbbi tényező jelentős hatást gyakorol a következő részben felállított matematikai modellre és arra a kérdésre, hogy „*Mikor éri meg leselejtezni (eladni) az adott egyedet?*”. A tejtermelés maximumát az adott fajta típus laktációs ciklusainak a termelési hozam szintje alapján tudjuk megállapítani.

A hazánkban tenyésztett jelentősebb tejelő-szarvasmarha fajták:¹⁰

- Holstein-fríz
- Magyartarka
- Jersey
- Ayrshire
- Brown-swiss

Állapot modell

A 1. ábrán látható az egyed állapot modellje, amely tulajdonképpen a laktációs ciklust írja le. A szakirodalomban olvasott információk ihlettek arra, hogy létrehozzam és a modell felállítása során használjam ezt az ábrát. Ennek az ábrának nagy jelentősége van a matematikai modell szempontjából, ugyanis ez alapján számolom ki az adott tehén tartásából származó nyereséget vagy éppen veszteséget. Az ellipszisben lévő megnevezések az éppen aktuális állapotot jelentik, a köztük lévő nyílakon pedig a két állapot között eltelt idő látható napokban kifejezve. Az ellés azt az állapotot jelenti, amikor a tehén megellett, de a teje még nem fogyasztható, ez az állapot 8 napig tart. A fizikai ellést követő 9.

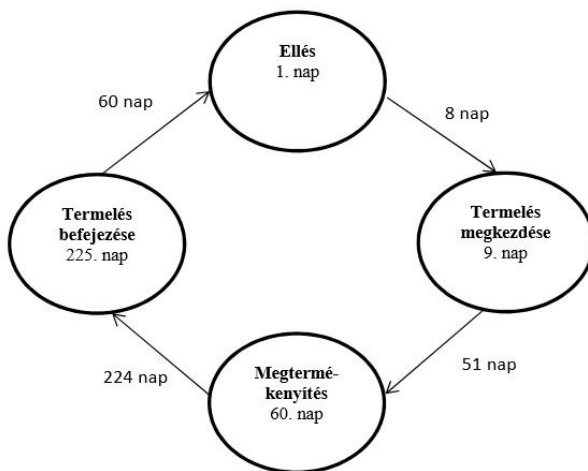
⁸ KIS 2004.

⁹ KIS 2004.

¹⁰ KIS 2004.

napon megkezdzi a tejtermelést, ami azt jelenti, hogy elkezd bevételt termelni az egyed. Ez a tejtermelési időszak optimális esetben $60 + 224$ napig tart.

Az optimális eset akkor áll fent, ha a tehén az ellést követő leghamarabbi napon megtermékenyül, amikor ez fizikailag lehetséges, ez a 60. napot jelenti. A 224 a megtermékenyülést követő fizikailag tejtermelő képes napok számát jelenti, a 225. naptól megkezdődik a szárazon állás, ami annyit tesz, hogy nem ad tejet, tehát nem származik belőle bevétel, illetve ilyenkor a tápanyag költsége is a felére csökken a tejelő társaihoz képest. A következő tejtermelési időszaka az ellést követő 9. napon kezdődik, ahogy az ábra is mutatja. Egy ilyen ciklust szoktak laktációs ciklusnak nevezni.

1. ábra: A tejelő szarvasmarha laktációs ciklusa
(Forrás: Saját szerkesztés a ¹¹ és ¹² szakirodalmak mentén)

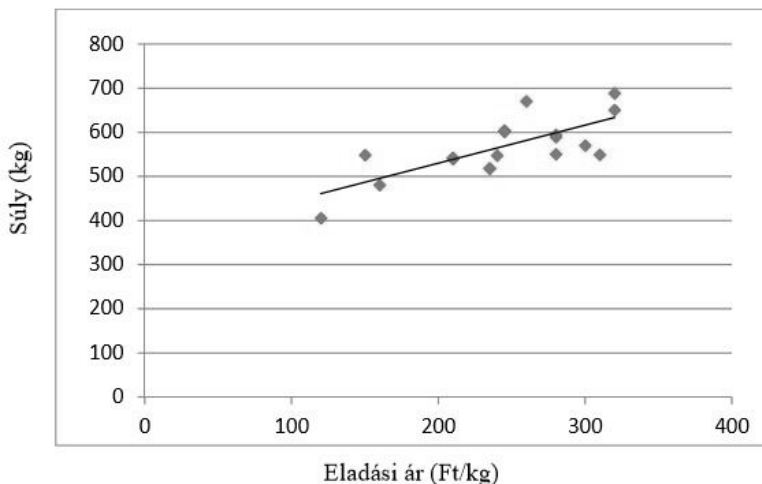
Eladási ár modell

Minden tejelő szarvasmarha az életciklusának a végén eladásra kerül, az, hogy ez az időpont mikor következik be, teljesen egyed-függő. Általában azok a tehenek kerülnek hamarabb eladásra, amelyek már sokszor voltak betegek. A selejt tehén eladási árának a meghatározása tőgygyulladásra átesett egyed esetében úgy történik, hogy ránézésre megállapítanak egy árat a vásárlás pillanatában. Első hallásra teljesen szubjektívnek tűnhet az ármeghatározás, de közelebbről szemlélve nyilvánvalóvá válik, hogy objektív módon például súly alapján sem lehet pontosabb besorolást végezni, mivel a súlytól függetlenül egyedi kondícióval rendelkeznek. Ez egyben azt is jelenti, hogy két ugyanabban

¹¹ BLASKÓ ET AL. 2011.

¹² KIS 2004.

a súlyban lévő egyed nem biztos, hogy ugyanazzal a kondícióval rendelkezik, mivel testalkatához, genetikájához mérten tűnhet soványabbnak és kövérebbnek a súlyától függetlenül.

2. ábra: Az eladási ár alakulása a súly függvényében
(Forrás: Saját szerkesztés, tehenészettől kapott statisztikából)

A testi kondíciója viszont ránézésre megállapítható a tehén hátsó csontozatából. Tehát az aktuális kondíciója alapján határozzák meg az árat, melyet az éppen aktuális vevő (vágóhíd) állapít meg.

A matematikai modellben, egy valós tehenészettől kapott adatok alapján állítottam fel az eladási ár meghatározását. Felhasználva ezeket az adatokat készítettem el a 2. ábrát Excelben, az eladáskori súly és az eladási ár alapján. Az ábrán látható, hogy a kapott adatok megközelítőleg egy egyenesre illeszkednek. Továbbá az is látható, hogy a kisebb súllyal rendelkező egyedek alacsonyabb áron kerültek eladásra, míg a nagyobb súllyal rendelkezőknek magasabb az eladási ára. Az is látható, hogy van olyan nagyobb súlyú egyed, amelyiknek alacsonyabb az eladási ára, mint egy nála alacsonyabb súlyú egyednek. Nagy valószínűséggel ez pont egy olyan eset, amikor a tehén testalkata, csontozata alapján (ránézésre) más besorolásba került, mint amit a súlya eredményezne.

Selejtezés

Jelenleg a tejágazatban komoly problémát jelent, hogy sok a selejt tehén és nem tudják eldönteni, hogy pontosan mikor érdemes valóban leselejtezni egy adott egyedet. A gazdálkodók fő célja, hogy a selejtezésből származó költséget minél alacsonyabb szinten tudják tartani.

A selejtezésből származó költség abból fakad, hogy a selejt tehén eladásából származó bevétel jelentősen kisebb, mint a helyére kerülő állat felnevelési költsége vagy vételi ára.¹³ Ezen kívül a selejtezéskor az is problémát jelent, hogy a leselejtezett tehének eladása után az adott tehéncsoportokon belül milyen marad a kor és laktációs ciklus szerinti megoszlás. Ilyenkor javasolt betartani a 20–30% közötti selejtezési mértéket. A selejtezés két nagy csoportja különböztethető meg: az egyik a biológiai okok miatti (a tenyésztő akaratától független) selejtezés, a másik pedig az ökonómiai okokból adódó (hozam és jövedelemcsökkenés) selejtezés. Egy jó gazdálkodói stratégia lehet a biológiai okok miatt selejtezés minimálisra csökkentése, ezzel helyet adva az ökonómiai okok miatt selejtezésnek. Ökonómiailag akkor érdemes leselejtezni egy tehenet, amikor a tejtermeléséből származó éves átlagjövedelem eléri a maximumot és ezután elkezdi csökkenni.

A tehének selejtezésének főbb okai a következők:¹⁴

- alacsony szintű termelés,
- tőgygyulladás, tőgyproblémák,
- szaporodásbiológiai okok,
- mozgásszervi problémák,
- anyagforgalmi problémák.

A fentebb felsoroltak közül a tanulmányban alapvetően a tőgygyulladásban megbetegedett tehének selejtezésének a várható hozamával és értékével foglalkozom.

Várható hozam

Az egyed által termelt haszon mennyiségét több fontos tényező is befolyásolja. Az egyik nélkülözhetetlen feltétel az, hogy az adott tehén megkezdje az első laktációs ciklusát, e nélkül nem tud bevételt termelni. Ez általában 2–2,5 éves korban szokott bekövetkezni, eddig az időpontig csak költséggel jár a tehén tartása, ami összességében megközelítőleg 700 000 forintot jelent. Tegyük fel, hogy megkezdte az első laktációs ciklusát és elkezdi tejet termelni, amiből bevétel származik és elkezdi kitermelni a tartási költségét. A tejhozam megállapításánál fontos szempont, hogy a laktációs cikluson belül melyik hónapban van, mivel a leadott tej mennyisége az adott laktációs cikluson belül különböző értékeket vesz fel. A laktáció 3–4. hónapjában éri el a termelése maximumát, a negyedik hónapot követően elkezdi fokozatosan csökkenni, tehát ettől kezdve hónapról hónapra kevesebbet termel. Úgyisint fontos szempont az is, hogy hányadik laktációs ciklusban van a tehén, mivel a laktációs ciklus számától is függ a leadott tej mennyisége. Az első laktációs ciklusban (az első ellés utáni időszak) az egyedek egy átlagos hozamszinten termelnek. Ezt követően a második laktációs

¹³ KIS 2004.

¹⁴ KIS 2004, 55.

ciklusban az első laktációs ciklushoz képest jelentősen nagyobb a hozam szintje. Ezek után a harmadik laktációs ciklusban a maximális tejhozama meghaladja a második laktációs ciklusban elért hozam szintjét is. A harmadik laktációs ciklust követően pedig a megtermelt tej mennyisége fokozatosan csökkenni kezd.

Tehát az egy egyed utáni várható haszon függ a leadott tejének a mennyiségétől, ami attól függ, hogy hányadik laktációs ciklusban van, az adott laktációs cikluson belül melyik hónapban van, illetve, hogy a négy állapot közül melyikbe tartozik. Mindezeket figyelembe véve épül fel matematikailag a modell.

Matematikai modell

A matematikai modell a tehén állapotának a modelljéből, illetve a tehén hasznának a modelljéből épül fel.

Tehén állapot modell

Jellemezzük a T tehén t időpillanatbeli állapotát a következő módon: $T(t) = \{a, b, c, d, e, f\}$, ahol $t, a, b, c, d, e \in \mathbb{N}$, az alábbi megkötésekkel $a \in [0,1]$, $b \in [0,15]$, $c \in [0,500]$, $d \in [0,4]$, $e \in [0,400]$, $f \in [0,25]$.

A paraméterek állapotjellemezés szemléletes jelentése az alábbi:

t – a kezdeti időponttól eltelt napok száma

$$a := \begin{cases} 1, & \text{ha a tehén beteg a } t \text{ időpontban} \\ 0, & \text{ha a tehén egészséges a } t \text{ időpontban} \end{cases}$$

$b :=$ a tehén a t időpontban a b -edik laktációs ciklusban van

$c :=$ a tehén a t időpontban c napja a b -edik laktációs ciklusban van

$$d := \begin{cases} 0, & \text{ha a tehén a } t \text{ időpontban ellett állapotban van} \\ 1, & \text{ha a tehén a } t \text{ időpontban fejhető, nem vemhes állapotú} \\ 2, & \text{ha a tehén a } t \text{ időpontban fejhető, vemhes állapotban van} \\ 3, & \text{ha a tehén a } t \text{ időpontban szárazon áll (nem termel tejet)} \end{cases}$$

$e :=$ a tehén a t időpontban e napja van a d állapotban

$f :=$ az adott laktációs ciklusbeli megbetegedések száma

A tehén állapotai között csak bizonyos feltételek teljesülése esetén engedélyezett az átmenet.

Az összes lehetséges átmenet az egyes állapotokban:

a:

$0 \rightarrow 1$: ha a tehén a t -edik napon került a 0 állapotba, akkor a $(t + j)$ napon átkerül az 1-es állapotba p_j valószínűséggel, $\sum_j p_j = 1$ fennáll.

$1 \rightarrow 0$: ha a tehén a t -edik napon p_e valószínűséggel kerül át a 0 állapotba, $\sum_e p_e = 1$ fennáll. (A megbetegedés valószínűsége függ a korábbi betegségek számától.)

b: $A d: 3 \rightarrow 0$ átmenet hatására egyel nő az értéke.

c: $A t$ időfejlődése esetén $t \rightarrow t + 1$ átmenetben

$$c = \begin{cases} 0, & \text{ha } d: 3 \rightarrow 0 \text{ átmenet megtörtént} \\ c + 1, & \text{egyébként} \end{cases}$$

d: $0 \rightarrow 1$: ha $d = 0$ és $c \geq 9$
 $1 \rightarrow 2$: ha $d = 1$ és $c \geq 51$
 $2 \rightarrow 3$: ha $d = 2$ és $c \geq 224$
 $3 \rightarrow 0$: ha $d = 3$ és $c \geq 60$

$A 2 \rightarrow 3$ átmenetben, hogy mennyit tartózkodik a rendszer az attól függ, hogy hányadik megtermékenyítés sikeres, azt, hogy csak a j -edik megtermékenyítés sikeres, jelölje p_{ej} valószínűség.

e: $A t$ időfejlődése esetén a $t \rightarrow t + 1$ átmenetben

$$e = \begin{cases} 0, & \text{ha } d - \text{ben állapotváltozás történt} \\ e + 1, & \text{egyébként} \end{cases}$$

Mint a fenti modell is mutatja, bizonyos átmenetek bekövetkezése determinisztikusan nem meghatározott, hanem különböző valószínűségekkel valósulnak meg, ezért is szükséges a sztochasztikus mikroszimulációt alkalmazni.

Tehén haszon modell

Jelöljük az adott napon elért hasznat h_i -vel, az n nap alatt elért hasznat ez alapján nyilvánvalóan: $H_j = \sum_i^n h_i(T_j)$, ahol T_j a j -edik tehént reprezentáló állapot.

A h_i két részre bontható: $h_i(T_j) = p(T_j) - k(T_j)$, ahol $p(T)$ az adott T tehén által az adott napon megtermelt haszon és a $k(T)$ az adott T tehén adott napra vonatkozó tartási költsége.

A $p(T_j)$ és a $k(T_j)$ is függ attól, hogy a tehén milyen állapotban van, ezért is volt kiemelten fontos a korábban bemutatott tehén állapot fejlődési modell.

Az egyszerűség kedvéért a hasznot közelítsük a tej eladási árából származó haszonnal, az egyéb hasznot hagyjuk figyelmen kívül.

$h_i(T) = r * s(T)$, ahol r a tej eladási ár, $s(T)$ pedig a T tehén által leadott napi tejmennyiség.

A leadott tej mennyisége egyszerűsítve függ az adott tehén fajtájától, állapotától, laktációs ciklusszámától, illetve az adott laktációs cikluson belüli naptól, tehát $s(T) \approx s(a, b, c, d) * Z$.

A szakirodalomban az $s(a, b, c, d)$ jelleg görbék megtalálhatóak, illetve az egyes tehenészetekre gyűjtött statisztikai adatok is rendelkezésre állnak, amelyek pontosabb modellezést tesznek lehetővé.

A Z -vel jelölt változó jelzi, hogy a tehén teje emberi fogyasztásra alkalmas-e.

$$Z = \begin{cases} 0, & \text{ha emberi fogyasztásra alkalmatlan} \\ 1, & \text{egyébként} \end{cases}$$

A $k(T_j, t)$ függvényt közelítőleg a tehén a illetve d állapota határozza meg.

Tehát $k_j = (T_j) \approx k(a, d)$

$k(a, d) = gy(a) + mt(a, d)$, ahol gy a gyógyszer költség betegség esetén, m pedig a többi költség.

Összegezve: $H(T) = \sum_{i=1}^n r s_i(a_i, b_i, c_i) * Z_i - g y_i(a_i) + m_i(a_i, d_i)$.

A hozamot tehát meghatározza, hogy milyen állapotban van a vizsgálni kívánt tehén a vizsgálat n napja alatt. Sztochasztikus mikroszimuláció segítségével szimulálva a tehén állapotainak időfejlődését kiszámolható az adott állapotfejlődéshez tartozó haszon. Elegendően sok tehén állapotfejlődését szimulálva egy eloszlás függvényt kapunk a hozamra, amelynek az alakjából, illetve statisztikai jellemzésével segíthetjük az optimális döntés meghozatalát.

Összegzés

A tanulmány összegzésekképpen elmondható, hogy egy olyan matematikai modell került felállításra, amely a tejtermelési ágazat egyik jelentős problémájára ad egy megoldási alternatívát. Ezen matematikai modell valamely programozási nyelvre való implementálása egy döntést támogató rendszer létrejöttét eredményezheti.

Irodalom

- BLASKÓ ET AL 2011 = Blaskó B. – Cehla B. – Kiss I. – Kovács K. – Lapis M. – Madai H. – Nagy A. Sz. – Nábrádi A. – Pupos T. – Szöllősi L. – Szűcs I.: *Állattenyésztési ágazatok ökonómiája*. Debreceni Egyetem – Nyugat-Magyarországi Egyetem – Pannon Egyetem, 2011. Internetes hozzáférés: http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_1A_Book_19_Allat_tenyesztesi_agazati_ekonomia/ch07.html (Letöltés: 2017.03.29.)
- KIS 2004 = Kis K.: *Vállalkozások gazdaságtana III. (Szarvasmarha-tenyésztés ökonómiai kérdései)* Hódmezővásárhely : Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar Vállalatgazdaságtani Tanszék, 2004.
- MOLNÁR 2004 = Molnár I.: A mikroszimulációs modellek használatának új hazai lehetőségei. *Statisztikai Szemle* 82. évfolyam, 2004/5. szám (2004) 462–477.

Mathematical modeling of a decision-making problem in the dairy industry

RENÁTA HALLER

In this paper, I would like to offer a solution to a fundamental problem in the dairy sector by allowing me to enable the establishment of an optimal decision. At present, it is a serious problem in the dairy industry the keeping of the milking cows that have undergone a disease is not done/carried out in an appropriate manner.

I have found a solution to this major problem in the dairy sector by creating a mathematical model based on several important aspects. In this paper, the model of the mathematical model and the cow model and the business model that enables it to be created are described in detail.

The use of my results in the dairy industry can be utilized in the case of the implementation of a mathematical model, since a decision-support system would be established to enable the decision-making of farmers in milk production to be objectively promoted.

A mongol lószínnevek képzési formái

GOMBKÖTŐ BENCE

Bevezetés

Jelen kutatás a mongolisztika egyik kevésbé kutatott területével, a mongol lószínnevek nyelvészeti vizsgálatával foglalkozik. A mongolok lótartrási szokásairól, és magának az állatnak a kulturális szerepéről több munka, illetve tanulmány is született, azonban a lószínnevek nyelvészeti kutatásának területén hiány mutatkozik. Általában csak rövid összeírások, listák keletkeztek.¹ A kutatás célja az eddigi 55 összegyűjtött lószínnév morfológiai vizsgálata: az összegyűjtött adatokon keresztül kerül bemutatásra a lószínnévképzés két lehetséges módja, ami történhet szóösszetétellel vagy szuffixumokkal.

A kutatás alapjául szolgáló adatok az irodalmi mongol nyelvből származnak, mely egy standardizált mongol irodalmi nyelv, használata hozzávetőlegesen a 17–20. század közötti időszakra tehető, amelyet egy virágzó írásbeliséggel jellemezhető korszak követett.² A lószínnév adatok a korábban említett szolistrákiból, Kara György *Mongol–magyar*³ és Ferdinand Lessing *Klasszikus mongol–angol*⁴ szótárából, illetve Kóhalmi Katalin hagyatékából származnak.

A lószínnevek jelentősége

Az állatok színének pontos meghatározása a nomádok életében meglehetősen fontos szerepet játszik. Az elvesztett állatokat például a küllemük pontos meghatározásával lehet egyszerűen megtalálni, de a jó lovász ismérve is, hogy ismerje a körülötte élők állatainak a kinézetét.⁵ A színneveknek korábban hadi és politikai szerepük is volt. Németh Gyula ismerte fel először, hogy a besenyők⁶ törzsnevei lószínnevek és tisztségnevek kombinációjából álltak.⁷

A lószínnevek meghatározása

A lovak szőrének a színét az határozza meg, hogy bőrük mennyi természetes festékanyagot tartalmaz. A színeket a fedő-⁸ és a hosszúszőrök-⁹ illetve a

¹ Ld. MESERVE 2000, 23–45; KHABTAGAEVA 2001, 98; BOLD 2012, 49–55.

² BIRTALAN 2013.

³ A szótár halha–magyar nyelvű, viszont tartalmazza a klasszikus mongol adatokat is (KARA 1998).

⁴ LESSING 1960.

⁵ AVAR 2008.

⁶ NÉMETH 1922, 2–7.

⁷ GUNDA 1991, 227–240.

⁸ A ló bőrét takaró rövid szőrt fedőszőrnek nevezik (ERDÉLYI 2007, 12).

⁹ A ló sörényét, farkát, üstökét és bokaszőreit hosszúszőröknek nevezik (ERDÉLYI 2007, 12).

lábvégek szőrzetének elszíneződése adja. A lovak bőrének színe palaszürke, a fehér színű jegyek¹⁰ alatt pedig rózsaszín. Egyedüli kivételt képeznek az albínó lovak, amelyek teljesen rózsaszín bőrrel születnek és fehér lesz a szőrük. A lovak színének meghatározására a lovas szakirodalom megkülönböztet alap-, kevert- és pettyes színeket.¹¹ A magyar terminológiában ezek a színek a következők:¹²

1. alapszínek: fakó,¹³ fehér,¹⁴ fekete,¹⁵ pej,¹⁶ sárga¹⁷
2. kevertszínek: deres,¹⁸ sűrke,¹⁹ tarka²⁰
3. pettyes²¹

A ló színét nem mindig lehet egyértelműen meghatározni. Ezekben az esetekben az ornyílás környéke, a végtagok színe, valamint a ló hosszúszőrzetének árnyalata adhatja a támpontot. A lovak színe változhat a koruk előrehaladtával. A sűrke lovak például színes fedőszőrzettel születnek, majd az idő múlásával fokozatosan kifakulnak. Más színű lovak esetében is előfordul, hogy fehér szőrszálak jelennek meg testükön, ahogy idősödnek.²²

A lószínnevek képzése

Szóalkotás

A szóalkotás az a szóképzési folyamat, amikor a szótőhöz egy képző hozzákapcsolásával új szó jön létre.²³ A mongol nyelvben többféle képző vesz részt a lószínnévképzésben, viszont ezeknek az előfordulása korlátozott, ld.

¹⁰ A ló fején és lábán elhelyezkedő különböző méretű és alakú színes foltokat jegyeknek nevezik (ERDÉLYI 2007, 17).

¹¹ Ezek a színek is számtalan további árnyalatokkal rendelkeznek, pl. rozsdafakó, egérszürke, almásderes, amikről bővebben ld. GERENCSÉR 2009, 61–65.

¹² ERDÉLYI 2007, 12.

¹³ Jellegtelenül fénytelen barna szín (BENKŐ 1967, 831B).

¹⁴ A lovas terminológiában az albínót nevezik fehér lónak; bőre rózsaszín, szőrzete teljesen fehér (GERENCSÉR 2009, 65). Irod. mongol *kilmang* 'albínó' (KARA 1998, 646B).

¹⁵ A fedő- és a hosszúszőrök is fekete színűek (GERENCSÉR 2009, 61).

¹⁶ A fedőszőr barna, a hosszúszőrök és a lábvégek feketék (GERENCSÉR 2009, 62).

¹⁷ A fedőszőr sárgás árnyalatú, a hosszúszőrök lehetnek sötétebb vagy világosabb színűek (GERENCSÉR 2009, 62).

¹⁸ Fehér szőrszálak vegyülnek más színekkel. Az ilyen lovak gerince mellett gyakran fekete csík húzódik, hosszúszőrük fekete (GERENCSÉR 2009, 63).

¹⁹ Azokat a lovakat nevezik sűrkenek, amelyek sűrke fedőszőrzettel születnek és csak később világosodnak ki fehérré, miközben a bőrük sűrkes marad (GERENCSÉR 2009, 64).

²⁰ A tarka lovak fedőszőrén eltérő színű foltok vannak (GERENCSÉR 2009, 64–65).

²¹ Világos színen sötét, vagy sötét színen világos pettyes ló (GERENCSÉR 2009, 65).

²² ERDÉLYI 2007, 12–14.

²³ KESZLER 2000, 309.

- *boroldai* ‘szürke ló’²⁴ < mongol *boro* ‘szürke’ + *ldAi* {mongol NN/kicsinyítő képző};²⁵
buyural ‘ősz, deres’²⁶ < **buyura* ‘szürke’ + *l* {mongol NN}.²⁷

A mongol *buyural* valószínűleg egy **buyura* vezethető vissza, ami a szürke színnel áll kapcsolatban, vö.

- *buyurayi*- ‘szürkévé válni’²⁸ < **buyura* + *yi*- {mongol NV};
- *buyuralsi*- ‘elkezd szürkülni’²⁹ < **buyura* + *l* {mongol NN/Adj.} + *si*- {mongol NV}.³⁰

- *borolay* ‘szürke deres szőrű ló’³¹ < *boro* ‘szürke’ + *lAG* {mongol NN/Adj.};

A szótó a szürke jelentésű *boro* alapszínre megy vissza, ami kap egy +*lAG* képzőt. A +*lAG* képző funkciójáról nincs adat, valószínűsíthető, hogy kapcsolatban áll a +*lIG*³² képzővel, ami mellékneveket hoz létre, ld.

- *miqaliy* ‘testes, kövér’³³ < *miq-a(n)* ‘hús’;³⁴
- *bayaliy* ‘gazdag’³⁵ < *baya(n)* ‘gazdag’;³⁶

- *ǰayal* ‘nyak és válltájékon sötét foltú ló’³⁷ < **ǰaya* + *l* {mongol NN/Adj.},³⁸
vö.

- *ǰayalai* ‘fehér tollú sas sötét foltokkal’³⁹ < **ǰaya* + *lAi* {mongol NN/Adj.};

- *siryal* ‘pej’⁴⁰ < *sir(-a)* ‘sárga’ + *Gal* {mongol NV: színárnyalatképző};

A +*Gal* színnevekhez járulva, a gyenge árnyalatukat fejezi ki.⁴¹

²⁴ KARA 1998, 66B; LESSING 1960, 122A.

²⁵ KHABTAGAEVA 2001, 110.

²⁶ KARA 1998, 80B; LESSING 1960 131B.

²⁷ SZABÓ 1943, §160.

²⁸ LESSING 1960, 131B.

²⁹ LESSING 1960, 131B.

³⁰ KHABTAGAEVA 2009, 289.

³¹ KARA 1998, 66B.

³² POPPE 1964, §127.

³³ LESSING 1960, 541A.

³⁴ LESSING 1960, 540B.

³⁵ POPPE 1964, §127.

³⁶ LESSING 1960, 76B–77A.

³⁷ KARA 1998, 188B; LESSING 1960, 1022B.

³⁸ KHABTAGAEVA 2009, 282.

³⁹ LESSING 1960, 1022B.

⁴⁰ LESSING 1960, 717A.

⁴¹ KHABTAGAEVA 2009, 280.

- *čabidar* ‘Izabella fakó’⁴² [lól]’⁴³ < *ča +btUr {mongol NN: színárnyalatképző}.

A *ča rekonstruált szótó több fehér színű dolgot jelölő szóban is megtalálható, pl.

- *čayan* ‘fehér, világos’⁴⁴ < *ča +GAn {mongol NN}
- *časun* ‘hó’⁴⁵ < *ča +sUn {mongol NN};
- *čayarsun* ‘papír’⁴⁶ < *ča +GAn {mongol NN} +r- {mongol NV} -sUn {mongol VN};
- *čayara-* ‘fehéredni’⁴⁷ < *ča +GAn {mongol NN} +rA- {mongol NV};

A *čabidar*-t összefüggésbe hozták a magyar csődör szóval, de ezt a kapcsolatot manapság elvetik, valószínűleg kun vagy a besenyő nyelvből került a magyarba, előzménye egy *čevdür alak lehetett.⁴⁸

- *qaltar* ‘fekete szőrű ló, fehéres szüggyl és/vagy pofával’⁴⁹ < *qa(r-a) ‘fekete’ +ltUr {mongol NN/színárnyalatképző};⁵⁰

A +btUr színárnyalatképző és a fonetikai variánsa a +ltUr, melyek színnevekhez kapcsolva gyenge árnyalatot fejeznek ki ld.⁵¹

- *borobtur* ‘szürkés’⁵² < boro ‘szürkés’ +btUr;
- *čayabtur* ‘fehéres’⁵³ < čaya(n) ‘fehéres’ +btUr;
- *qarabtur* ‘feketés’⁵⁴ < qar-a ‘fekete’ +btUr;

Ez a képző csak a *čabidar* ‘Izabella fakó’ és a *qaltar* ‘fekete szőrű ló, fehéres szüggyl és/vagy pofával’ esetében jelent lószínnevet.

A mongolban a denominális nomenképző +Gčín használata speciális, ami noha nem képez színneveket, viszont kapcsolódhat lószínnevekhez is. A képző színnevekhez és lószínnevekhez járulva kifejezetten a kancák színére vonatkozik. Ha a szótó mássalhangzóra végződik, a szóvégi mássalhangzó a képzés során rendszeresen kiesik,⁵⁵ pl.:

⁴² A ló fedőszőre aranyszínű, a hosszúszőrei pedig fehérek (GERENCSÉR 2009, 63).

⁴³ KARA 1998, 650A; LESSING 1960, 155B.

⁴⁴ LESSING 1960, 158A; KARA 1998, 651A–651B.

⁴⁵ LESSING 1960, 166B.

⁴⁶ LESSING 1960, 158B.

⁴⁷ LESSING 1960, 158B.

⁴⁸ BENKŐ 1967, 561B.

⁴⁹ KARA 1998, 548A; LESSING 1960, 921A.

⁵⁰ POPPE 1964, §111.

⁵¹ POPPE 1964, §111.

⁵² LESSING 1960, 121B.

⁵³ LESSING 1960, 157A.

⁵⁴ LESSING 1960, 932A.

⁵⁵ POPPE 1964, §120.

- *qaliγuyč(i)n* ‘zsufafakó színű kanca’⁵⁶ < *qaliγun* ‘barna, zsufafakó [ló]’;
- *čabidayč(i)n* ‘Izabella fakó kanca’⁵⁷ < *čabidar* ‘Izabella fakó [ló]’;
- *jeγerdeγč(i)n* ‘rötes kanca’⁵⁸ < *jeγerde* ‘vörös, gesztenyepéj [ló]’;
- *qongγoyč(i)n* ‘fakó, sárga péj kanca’⁵⁹ < *qongγor* ‘fakó, sárgapéj [ló]’;
- *qulayč(i)n* ‘őzbarna színű kanca, fekete vonallal a gerincen, fekete hosszúszőrökkel’⁶⁰ < *qula* ‘őzbarna színű, [ló] fekete vonallal a gerincen, fekete hosszúszőrökkel’;

Szóösszetételek

A szóösszetétel az a folyamat, amikor kettő vagy több szó összekapcsolásával új lexémát hozunk létre, melyet alaki felépítése alapján összetett szónak nevezünk.⁶¹ A mongol lószínevek között megtalálhatóak összetett szavak is, amelyek elsődlegesen árnyalatokat fejeznek ki. A mongol összetett lószínevek minimum kettő elemből és leggyakrabban színnevekből állnak.

- *bal alay* ‘pejtarka’ [ló]⁶² > *bal* ‘méz’ + *alay* ‘sokszínű, tarka, pettyes’;
- *börte qar-a* ‘feketetarka [ló]’⁶³ > *börte* ‘tarka’ + *qar-a* ‘fekete’;
- *buγural qaliγun* deres [ló] fekete hosszúszőrzettel’⁶⁴ < *buγural* ‘szürke, ősz, deres’ + *qaliγun* ‘barna, Izabella szín, zsufafakó’;
- *buγural keger* ‘pejderes [ló]’⁶⁵ < *buγural* ‘deres’ + *keger* ‘péj’;
- *čayan čooqor* ‘pettyes [ló]’⁶⁶ > *čayan* ‘fehér’ + *čōqor* ‘pettyes’;
- *čayan qar-a* ‘egérfakó [ló]’⁶⁷ > *čayan* ‘fehér’ + *qar-a* ‘fekete’;
- *čooqor mönggün* ‘ezüst pettyes [ló]’⁶⁸ > *čooqor* ‘foltos, pettyes’ + *mönggün* ‘ezüst’;
- *egülen boro* ‘szürke almásderes [ló]’⁶⁹ > *egülen* ‘felhő’ + *boro* ‘szürke’;
- *qar-a sayaral* ‘szürke deres [ló]’⁷⁰ > *qar-a* ‘fekete’ + *sayaral* ‘hamuszürke, egérszürke spec. lószínnév’;

⁵⁶ LESSING 1960, 919B.

⁵⁷ KARA 1998, 650A; LESSING 1960, 155B.

⁵⁸ KARA 1998 222B.

⁵⁹ POPPE 1964, §159.

⁶⁰ KARA 1998, 614B; LESSING 1960, 984A.

⁶¹ LENGYEL 2000, 324.

⁶² KARA 1998, 46B.

⁶³ LESSING 1960, 128A.

⁶⁴ LESSING 1960, 131B.

<http://garid.hiimori.mn/list/%D1%82%D0%BE%D0%B4-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/view/3> (Letöltés: 2017.05.16. 11:00)

⁶⁶ Köhalmi hagyatéék.

⁶⁷ Köhalmi hagyatéék.

⁶⁸ LESSING 1960, 199A.

⁶⁹ <http://garid.hiimori.mn/list/%D1%82%D0%BE%D0%B4-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%B/view/3> (Letöltés: 2017.05.16. 11:00)

⁷⁰ Köhalmi hagyatéék.

- *qar-a keger* ‘gesztenyebarna [ló]’⁷¹ > *qar-a* ‘fekete’ + *keger* ‘spec. lószínnév pej, gesztenyebarna’;
- *qar-a keger ulayan keger* ‘májsárga [ló]’⁷² > *qar-a* ‘fekete’ + *keger* ‘spec. lószínnév pej, gesztenyebarna’ + *ulayan* ‘vörös’ + *keger* ‘spec. lószínnév pej, gesztenyebarna’;
- *köke sayaral* ‘hamuszürke, legyesszürke [ló]’⁷³ > *köke* ‘kék’ + *sayaral* ‘spec. lószínnév hamuszürke, egérszürke’;
- *sir-a čooqor* ‘[sárga] pettyes [ló]’⁷⁴ > *sir-a* ‘sárga’ + *čooqor* ‘foltos, pettyes’;
- *ulayan boro* ‘gesztenyebarna vagy deres [ló]’⁷⁵ > *ulayan* ‘vörös’ + *boro* ‘szürke’;
- *ulayan čooqor* ‘(vörös) pettyes [ló]’⁷⁶ > *ulayan* ‘vörös’ + *čooqor* ‘foltos, pettyes’;
- *ulayan keger* ‘sötétpej [ló]’⁷⁷ > *ulayan* ‘vörös’ + *keger* ‘spec. lószínnév pej, gesztenyebarna’.

Összegzés

A steppei népek, így a mongolok számára is meghatározóak a lovak mind a mai napig. A mongol nyelv bővelkedik a lószínnevekben és, mint az a példák is mutatják, különböző úton jöhetnek létre, sokszor egyedi módon. Mind a képzőkkel, mind a szóösszetétellel létrehozott lószínnevek nagy számban fordulnak elő.

A képzők között nem található olyan, ami rendszeresen fordul elő és vesz részt a lószínnévképzésben, viszont a *+l* non-produktív denominális nomenképző két alkalommal is megjelenik, ld. *buɣural* ‘deres’ és *jaɣal* ‘nyak és válltájékon sötét foltú ló’. Több esetben találkozhatunk különböző színárnyalatképzőkkel is, mint a *+Gal* ld. *sirɣal* ‘pej’, *+btUr*, ld. *čabidar* ‘Izabella fakó’ vagy a fonetikai variánsával a *+ltUr*-al, ld. *qaltar* ‘fekete szőrű ló, fehéres szüggyel és/vagy pofával’.

A szóösszetétellel létrehozott szavak többsége színnevek kombinációjából áll, minimum két elemből, viszont van rá példa, hogy több tagból is áll egy összetétel. A színnevek esetében a rendelkezésre álló példák azt mutatják, hogy az összetétel első tagja jelöli a ló fedőszőrét, míg a második tag az árnyalatát, vagy a hosszúszőrök színét. A tarkaság és pettyesség kifejezésében nem állíthatunk fel egy egységes rendszert: a *čooqor* ‘pettyes, tarka’ állhat az

⁷¹ LESSING 1960, 931A.

⁷² Köhalmi hagyaték.

⁷³ AVAR 2008.

⁷⁴ <http://garid.hiimori.mn/list/%D1%82%D0%BE%D0%B4-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE/view/3> (Letöltés: 2017.05.16. 11:00)

⁷⁵ LESSING 1960, 869B.

⁷⁶ KARA 1998, 489B.

⁷⁷ KARA 1998, 489B.

összetétel első és második tagjában is. A módosító színnév egyszer a tarkaságra, pettyességre utal, pl. *ulayan čooqor morin* ‘(vörös) pettyes ló’, de vonatkozhat a ló fedőszőrére is, pl. *čayan čooqor morin* ‘pettyes [szürke fedőszőrű ló]’.

A terület kiaknázatlanságát mutatja, hogy még nagyon sok összegyűjtetlen színnév van a mongol nyelvben, amik további nyelvészeti vizsgálatokat tesznek szükségessé és tovább bővíthetik a velük kapcsolatos ismereteinket.

Rövidítések

Adj. = melléknév

GWM = Poppe 1960.

NN = névszóból névszóképző (denominális nomen képző)

NV = névszóból igeképző (denominális verbum képző)

VN = igéből névszóképző (deverbális nomenképző)

Irodalom

AVAR 2008 = Avar Á. 2008.: A jószág színe. In: Birtalan Ágnes Á. (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség 1. Állattenyésztés*. Budapest 2008. (DVD-formátum).

BENKŐ 1967 = Benkő L.: 1967. *A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára*. Budapest 1967.

BOLD 2012 = Bold, B. O. 2012.: *Eques Mongolica. Introduction to Mongolian Horsemanship*. Ulaanbatar 2012.

ERDÉLYI 2007 = Erdélyi M. 2007.: *Lovak, amit a lovakról tudni érdemes*. Budapest 2007.

GERENCSÉR 2009 = Gerencsér F. 2009.: *Lovaslexikon*. Debrecen 2009.

GUNDA 1991 = Gunda B. 1991.: Színes lovú népek. In: Hajdú M. & Kiss J. (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1991.

KARA 1998 = Kara Gy. 1998.: *Mongol-magyar szótár*. Budapest 1998.

KESZLER 2000 = Keszler B. 2000.: A szóképzés. In: Keszler B. (ed.szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest 2000., 309–311.

KHABTAGAEVA 2001 = Khabtagaeva, B. 2001.: Colour names and their suffixes. *Acta Acta Orientalia Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2001). 87–165.

- KHABTAGAEVA 2009 = Khabtagaeva, B. 2009.: *Mongolic elements in Tuvan*. (Turcologica 81.) Wiesbaden 2009. [Turcologica 81]
- LENGYEL 2000 = Lengyel K. 2000.: A szóösszetétel. In: Keszler B. (szerk.ed.): *Magyar grammatika*. Budapest 2000., 324–325.
- Lessing 1960 = Lessing, F. 1960.: *Mongolian–English Dictionary*. Berkeley & Los Angeles 1960.
- NÉMETH 1922 = Németh Gy. 1922.: ‘A besenyők ismeretéhez.’ *Magyar Nyelv* 18 (1922). 2–7.
- POPPE 1964 = Poppe, N. 1964.: *Grammar of Written Mongolian*. Wiesbaden 1964.
- RUTH 2000 = Ruth I. M. 2000.: The expanded role of Mongolian domestic livestock classification. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 53/1–2 (2000). 23–45.
- SZABÓ 1943 = Szabó T. eréz Mária.: 1943. *A kalmük szóképzés*. Budapest 1943.

Internetes források

- BIRTALAN 2013 = Birtalan Ágnes: A mongol írások.
<http://slideplayer.hu/slide/2914185/> (Letöltés: 2017.05.16. 11:00).

The word formation of the mongol horse colour names

BENCE GOMBKÖTŐ

The research of colour names has been an interesting topic for people and the science. In the mongol culture the horse has a dedicated role in every field of their lives, even so the horse colour names not fully collected or researched. In this research I analyze the classical mongol horse colour names, what I collected, with a morphological way. For the research I have more than 50 datas, which I mostly collected from György Kara’s *Mongolian-Hungarian* (Kara 1998), Ferdinand Lessing’s *Mongolian-English* (Lessing 1960) dictionaries and from a few word lists. First of all I show the research history and the sources then I classify the datas to two morphological group and I present the ways of the word formation.

A szókölcsönzés típusai a neologizmusok fordításában

J. K. Rowling *Harry Potter és a bölcsek köve* c. regénye alapján

PAVLICZ ÁGNES

Bevezetés

A szókölcsönzés a nyelvfejlődés természetes folyamata, mely különböző nyelvek és kultúrák találkozásakor jelenik meg. A nyelv fejlődése önkényes és konvencionális, ilyen formán a szókölcsönzés folyamata is az. A szókölcsönzés természetes folyamatáról, háttéréről már számos tanulmány és elmélet született. A legtöbb új szavunk kölcsönszökeént kerül a nyelvbe, míg végül teljesen elveszíti idegen jellegét.¹ Mi történik azonban, ha megtörjük a hagyományt, és a szókölcsönzés már nem közmegegyezésen alapul, hanem a neologizmusok átvételét egyetlen ember, a fordító határozza meg? Erre szolgál kiváló példaként J. K. Rowling *Harry Potter*-sorozata, amely magyarul Tóth Tamás Boldizsár fordításában jelent meg.

A *Harry Potter*-kötetek, melyek teljesen új világot teremtenek az irodalomban, korunk talán legfontosabb könyvsorozatát alkotják. Sokan köszönhetik az első olvasási élményeiket a sorozatnak, mely így világszerte megnyitotta az utat az irodalom és az olvasás szeretete felé. A könyvek 1997 óta több mint 60 nyelven és több mint 200 országban jelentek meg.² A mágikus világ egyedülálló és varázslatos ábrázolása kiváló vizsgálódási lehetőséget nyújt az irodalomtudomány számára. A regények bemutatják a világ aktuális problémáit, mint pl. a nemek közötti eltéréseket, rasszizmust vagy a média hatásait. Továbbá hangsúlyozzák a család és a barátság értékeit, valamint megmutatják, hogy megéri az álmainkat követni. Az irodalmi értékeken túl egy teljes kultúrkör épült *Harry Potter* története köré. A könyveket megfilmesítették, az első 2001-ben, míg az utolsó 2011-ben jelent meg. Az egykori londoni forgatási helyszíneken ma már kiállítással várják a látogatókat. *Harry Potter* története azonban nem ért véget a filmekkel és a könyvekkel, a www.pottermore.com további információkkal látja el rajongókat kedvenc hőseikről.

Az irodalmi és kulturális hatás mellett a nyelvtudomány számára kiváló kutatási területet biztosítanak a kötetek. A Rowling alkotta új szavak új megvilágításba helyezik a neologizmusok vizsgálatát. A *Harry Potter* kötetek neologizmusainak etimológiájával már számos cikk és tanulmány foglalkozott, mint pl. Emma Prené diplomamunkája³ vagy Ulfatur Rosyidah cikke.⁴ Åsa Nygren tanulmánya⁵ az egyes karakterek nyelvészeti aspektusait elemzi, úgy mint a rájuk jellemző igék, melléknevek és határozók. A *Harry Potter* kötetek

¹ NOLDA, A. személyes közlése alapján (2016).

² KELEN 2014, 4.

³ PRENÉ 2012.

⁴ ROSYIDAH 2015.

⁵ NYGREN 2006.

fordítása mindig is központi kérdésnek számított. Ezen a területen már léteznek tanulmányok melyek több szempontból is elemzik a fordítási metódusokat. Erre kiváló példa Steven Goldstein *Translating Harry* c. cikke,⁶ illetve Hertelendy Réka tanulmánya,⁷ melyben a nevek magyar fordításait elemzi. Közel 500 nevet vizsgál meg, melyek közül kb. 140-et megváltoztatott a fordító. Kelen Zsuzsanna diplomamunkája⁸ a Harry Potter-sorozat hatodik kötetének német és magyar fordításait elemzi. A neologizmusok négy típusát különbözteti meg: helyettesített szavak, fordított szavak, megváltoztatott szavak és jövevényszavak.⁹

Jelen tanulmány a szókölcsonzés típusainak témáját járja körül, illetve a következő kérdésekre keresi a választ: Milyen módon van jelen a szókölcsonzés a magyar nyelvben? Hogyan veszi át a nyelv a neologizmusokat? A kutatás korpusza J. K. Rowling *Harry Potter and the Philosopher's Stone* magyar fordítása. A tanulmány első fele az alapfogalmak meghatározásával foglalkozik: Hogyan definiálhatók a neologizmusok? Csak szavak lehetnek vagy szócsoporthoz is? Továbbá elengedhetetlen a szókölcsonzés típusainak a meghatározása, amely elsősorban Friedrich Kluge (2012) *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* és Peter Eisenberg (2011) *Das Fremdwort im Deutschen* c. írásain alapszik. Mindkét munka megkülönböztet többek között idegen szavakat, jövevényszavakat, tükörszavakat, tükörvisszaadásokat, áljövevényszavakat és hibrid kölcsönszavakat.¹⁰ A tanulmány célja, hogy a kölcsönszavak ezen típusait olyan módon definiálja, hogy azután ezek egy stabil kiindulópontot jelentsenek a további elemzés számára. Az esszé második részében a neologizmusok magyar fordításai kerülnek elemzésre és kategorizálásra. A tanulmány zárásaként kiderül, hogy milyen arányban vannak jelen a szókölcsonzés egyes típusai a magyar fordításokban, illetve, hogy milyen további különlegességei lehetnek még a kölcsönszavaknak.

A szókölcsonzés típusai

A szókölcsonzés típusainak meghatározásához elengedhetetlen az eddigi szakirodalom alapos ismerete és vizsgálata. A vizsgálat elsősorban Kluge¹¹ és Eisenberg¹² művein alapul. Kluge a kölcsönszavak számos típusát különíti el, nevezetesen az idegen szavakat, jövevényszavakat, tükörszavakat, tükörvisszaadásokat, jelentéskölcsönzéseket, áljövevényszavakat és a hibrid kölcsönszavakat.¹³ Eisenberg két fő kategóriát különböztet meg: idegenszóképzést és kölcsönszóképzést. Idegenszóképzés alatt olyan szavakat

⁶ GOLDSTEIN 2005.

⁷ HERTELENDY 2011

⁸ KELEN 2014.

⁹ KELEN 2014.

¹⁰ EISENBERG 2011, 29; KLUGE 2012, XX.

¹¹ KLUGE 2012.

¹² EISENBERG 2011.

¹³ KLUGE 2012, XX–XXI.

ért, melyek „teljesen vagy részben idegen alkotórészekből [...] állnak”,¹⁴ azaz az idegen szavakat, hibrid kölcsönszavakat és az áljövevényszavakat. Kölcsönszóképzéshez tartoznak ebben az értelemben a tükörszavak, tükörviisszaadások és a jelentéskölcsönzések. A két fő kategórián kívül még két típust határoz meg, a jövevényszavakat és az ortográfiailag integrált szavakat, melyek se nem idegenszóképzések, se nem jövevényszóképzések.¹⁵

Szókölcsönzésnél mindenképpen beszélhetünk átdadó- vagy forrásnyelvről, illetve átvevő- vagy célnyelvről. Átdadó nyelv az a nyelv, amelyből egy kölcsönszó származik, míg az átvevő- vagy célnyelv ezt a szót lexikalizálja.¹⁶ A következő bekezdésekben a kölcsönszavak egyes típusainak leírásai olvashatók, példákkal illusztrálva az átdadó, illetve az átvevő nyelvből. A példák egyszerű bemutatása érdekében a szavak között a „<” rövidítés látható. A kölcsönzött szó mindig a jel baloldalán áll, ettől jobbra pedig a forrásnyelvi megfelelő áll. Egy példa erre a *mobiltelefon* < *mobile phone*, ahol a kölcsönzött szó a *mobiltelefon*, a célnyelv a magyar és az eredeti szó a *mobile phone*, az átdadó nyelv pedig az angol.

A szókölcsönzés típusainak meghatározása nem egyszerű feladat. A szakirodalom egyes szavakat (pl. *sport*, *kultúra*) idegen szóként és jövevényszóként is jelöl,¹⁷ ezek a szavak tehát értelmezhetők közvetlen kölcsönszóként is.¹⁸ A *közvetlen kölcsönszavak* egy másik nyelvből szó szerint vagy majdnem szó szerint kerülnek át a célnyelvbe, ahol a helyesírásba kisebb vagy nagyobb mértékben integrálódnak. Ide tartoznak az idegenszavak, melyek változtatás nélkül kerülnek be a célnyelvi szókincsbe (pl. *laptop*), valamint a jövevényszavak. Utóbbi esetben a szavak majdnem szó szerint kerülnek át a célnyelvbe, azonban a kiejtést és a célnyelv helyesírását figyelembe véve integrálódnak (pl. *Wein* /bor/ a német nyelvben).¹⁹ Fontos megjegyezni, hogy Lanstyák István 2006-os tanulmányában a hibrid kölcsönszavakat is részben közvetlen kölcsönszónak tekinti,²⁰ azonban ebből a szempontból nem elemzi a szókölcsönzés egyes típusait, például az áljövevényszavakat. Ezért úgy gondolom, hogy jelen esetben a kategória homogenitását megőrizve, közvetlen kölcsönszavaknak kizárólag az idegen és a jövevényszavak tekinthetők. Továbbá, az elemzés hiányossága végett a közvetett kölcsönzés kategóriája sem határozható meg egyértelműen, így ettől a jelen tanulmányban eltekintünk. A *tükörszavak* legtöbb esetben összetett szavak, amelyek elemenként lefordítva lexikalizálódnak a célnyelvben (pl.: *Hexenjagd* < *witch hunt* /boszorkányvadászat/ vagy *Geistesgegenwart* < *présence d'esprit* /lélekl jelenlét/). Eisenberg ugyanakkor hangsúlyozza, hogy képzett szavak is

¹⁴ EISENBERG 2011, 34.

¹⁵ EISENBERG 2011, 29.

¹⁶ EISENBERG 2011, 37.

¹⁷ BROKARTAITĖ-PLADIENĖ 2009, 26.

¹⁸ NOLDA, A. személyes közlése alapján (2016).

¹⁹ KLUGE 2012, XXI; NOLDA, A. személyes közlés alapján (2016).

²⁰ LANSTYÁK 2006, 31.

lehetnek tükörszavak (pl.: *Brüderlichkeit* < *fraternité* /testvériség/).²¹ A *tükörvisszaadások* csak részben lettek lefordítva és a szó másik fele csak hasonló, de sohasem azonos jelentést hordoz. A német *Halbinsel* /főlsziget/ a latin *paeninsula* szóra vezethető vissza, melynek szó szerinti fordítása ‘majdnem-sziget’ lenne.²² A *tükörvisszaadások* egy másik típusa olyan fordítás, amelyhez egy további szóösszetételi tag hozzáadása szükséges, hogy az átvevő nyelven teljes értékű szó keletkezzen. Ilyen a német *Fegefeuer* /tisztítóház/, amely a latin *purgatorium* szóból származik, ahol a *fege*-tag visszavezethető a latin *purgāre* tagra, és kiegészül a *Feuer* szóval.²³ A *jelentéskölcsönzések* a jelentés kiterjesztésével jönnek létre, amikor a célnyelvi szó a hasonló alakú forrásnyelvi szó egy új jelentéstartamát veszi át. Kiváló példa erre a német *Papier* /papír/, amely átvette az angol *paper* ‘írásbeli fogalmazás’ jelentését.²⁴ Bár az *áljövényszavak* alakja idegenszerű, a szavak maguk a vélt forrás nyelvben nem léteznek. A német *Oldtimer* veterán autót jelent, idegenszerű alakja angol eredetre utal, azonban az angol kifejezés valójában *veteran car*.²⁵ Az ortográfiai integráció a célnyelv helyesírásához való igazodást jelenti, pl. a németben a francia eredetű *Bureau* szó kiejtés szerint *Büro*-ként integrálódott.²⁶ A *hibrid kölcsönszavak* alatt Kluge olyan szavakat ért, melyek alkotóelemei részben az átvevő nyelv szókincséből származnak,²⁷ részben pedig jövényyszavak.²⁸ Természetesen ezek a kategóriák rendkívül idealizáltak. Az elemzés során világossá válik, hogy a különböző kategóriák könnyen keverednek egymással.

A jövényyszavak és az idegenszavak elkülönítése nem mindig egyszerű, az állandósult kifejezések klasszifikációja is gondot okozhat olykor, mivel nem fordíthatók le elemenként. Ezért fontos a kategóriák ismertetőjegyeinek minél részletesebb elkülönítése. Dr. Andreas Nolda javaslata alapján egy szónak négy komponense különíthető el, melyek a fordítási folyamatban fontos szerepet játszanak: alak, jelentés, felépítés és ortográfiai integráció.²⁹ A fordítás során *hasonló/azonos alakú*, *hasonló/azonos jelentésű*, illetve *azonos felépítésű szavak* keletkezhetnek. Egy azonos alakú szó az átvevő nyelvbe fonológiai, illetve grafematikai szinten változatlanul kerül át, ez alól kivételt képeznek a nyelvi rendszer szabályai, pl. a németben minden főnevet nagy kezdőbetűvel írunk: *E-Mail* < *e-mail*, ugyanakkor a magyar változatot már kis kezdőbetűvel alkalmazzuk. Egy hasonló alakú szó tartalmaz bizonyos fonológiai és grafematikai változásokat az átadó nyelvhez képest, pl. a német *signifikant* < *significans* (latin). Egy azonos jelentésű kölcsönszó jelentése teljes mértékben megegyezik az átadónyelvbéli szó jelentésével, míg a hasonló jelentésű szavak

²¹ EISENBERG 2011, 34; Kluge 2012, S. XXI.

²² EISENBERG 2011, 34.

²³ KLUGE 2012, XXI.

²⁴ EISENBERG 2011, 35.

²⁵ KLUGE 2012, XXI.

²⁶ EISENBERG 2011, 35.

²⁷ DUDENREDAKTION 2009, 1250.

²⁸ KLUGE 2012, XXI.

²⁹ NOLDA, A. személyes közlése alapján (2016).

jelentése szinonim kapcsolatban áll az eredetivel, pl. *Halbinsel* /félsziget/ < *paeninsula* (szó szerint: „majdnem-sziget”). Az azonos felépítésű szavaknak megegyező a morfoszintaktikai struktúrája, mivel azonos szóképzési folyamat eredményeként jöttek létre, pl.: *Hexenjagd* < *witch hunt* /boszorkányvadászat/. Azonban egy szó felépítésénél nem lehet hasonlóságról beszélni, mivel a grammatikai szerkezeteknek vagy van megfelelője egy másik nyelvben vagy nincs, középút nem létezik. Valamint jöllehet, hogy az ortográfiai integráció Eisenberg kategorizálása szerint a szókölcsonzés egyik típusa, azonban valójában inkább a kölcsönszavak egy tulajdonságát jelöli. A szóalak már magában foglalhatja olykor az ortográfiai integrációt, azonban a kettő nem azonos egymással. A szóalak megváltozása nem jelent automatikus felvételt a célnyelv helyesírásába.

Szókölcsonzés típusai				
	Alak	Jelentés	Felépítés	ortográfiai integráció
Közvetlen kölcsönszavak	azonos/hasonló	azonos	azonos/nem azonos	igen/nem
Tükörfordítások	nem azonos	azonos	azonos	igen
Tükörvisszaadások	nem azonos	azonos/hasonló	azonos/nem azonos	igen
Áljövevényszavak	nem azonos	hasonló/nem azonos	nem azonos	nem
Jelentéskölcsönzés	hasonló	azonos	azonos	Ø
Hibrid kölcsönszavak	hasonló	hasonló/nem azonos	azonos	Ø

1. táblázat: Szókölcsonzés típusainak fő kategóriái

Tehát a szókölcsonzés típusai az előbbi négy tulajdonság (szóalak, jelentés, felépítés, ortográfiai integráció) összefoglalhatók a következő három táblázatban. Az 1. táblázat tartalmazza a kölcsönszavak hat fő kategóriáját, valamint a további két táblázatban (2–3. táblázat) az alkategóriák tekinthetők meg. A szóalaknak és jelentésnek három variánsa létezik: azonos/hasonló/nem azonos, a felépítésnek pedig kettő: azonos/nem azonos. Az *azonosság* azt jelenti, hogy a tulajdonságok megegyeznek a forrás- és a célnyelven, a *hasonlóság* rokonságot jelöl a két szó között, valamint ha egy tulajdonság *nem azonos*, akkor a komponensek között egyik sem található. A „Ø” jelöli, ha a komponens az adott szótípus fordításában nem játszik szerepet. Az ortográfiai integráció valójában eldöntendő kérdés, egy szó vagy bekerül a célnyelv helyesírásába, vagy nem.

A közvetlen kölcsönszavak egy komplex kategóriát képeznek, melybe a fent tárgyaltak szerint az idegen és a jövevényszavak tartoznak. A jövevényszavak hasonló alakúak, azonos jelentésűek, legtöbbször megőrzik eredeti felépítésüket, ez utóbbi azonban opcionális. A jövevényszavak mindig beépülnek a célnyelv

helyesírásába. Az idegen szavak szóalakja, jelentése és felépítése is megegyezik az átadó nyelvével, ezért itt nincs jelen az ortográfiai integráció (2. táblázat).

A tükörszavak alakja eltérő, azonban a jelentésük teljes mértékben megegyezik, valamint a felépítés is meg kell feleljen az eredeti szónak. A tükörszavak minden esetben integrálódtak a célnyelv helyesírásába.

Tükörviszaadások			
	Alak	Jelentés	Felépítés
Jelentéstükrözés	nem azonos	azonos	nem azonos
Szerkezetutánzás	nem azonos	hasonló	azonos

2. táblázat: A közvetlen kölcsönszavak kategóriái

Tükörviszaadások			
	Alak	Jelentés	Felépítés
Jelentéstükrözés	nem azonos	azonos	nem azonos
Szerkezetutánzás	nem azonos	hasonló	azonos

3. táblázat: A tükörviszaadások kategóriái

A tükörviszaadások kategóriája – melyet a németben *Lehnübertragung*-nak jelölnek – rendkívül összetett, a magyar szakirodalom kevésbé foglalkozik vele, így a szó fordítása is problémás. Szerkezetutánzásként említette tanulmányában N. Csák Éva,³⁰ amely azonban nem fedi le a teljes fogalmat, mivel mint ahogy már az előbbiekben is láthattuk a szerkezetutánzás csak egy része a fogalomnak, és egy másik része a jelentésbeli azonosság. A tükörviszaadás fogalmát, amely talán az eddigi legpontosabb leírása a kategóriának, Hoffmann Zsuzsa vezette be doktori disszertációjában.³¹ Tehát a tükörviszaadások két csoportra oszthatók: vagy azonos jelentésűek, vagy azonos felépítésűek. Az azonos jelentésű tükörviszaadások, vagyis *jelentéstükrözések*, eltérő szóalakokkal és felépítéssel rendelkeznek, pl. *Vaterland* < *patria* /anyaország/, amely a németben összetett szó, azonban a latinban képzett szó.³² Az azonos felépítésű tükörviszaadások, vagyis *szerkezetutánzások*³³ legtöbbször hasonló jelentéssel rendelkeznek, szóalakjuk azonban nem azonos, pl.: *Halbinsel* < *paeninsula*, /félsziget/ ahol a latin *paeninsula* szószerinti jelentése ‚majdnem-sziget‘.³⁴ A tükörutánzások gyakran határesetet képeznek a tükörszavakkal. Minden tükörviszaadás integrálódik az átvevő nyelv helyesírásába. A 3. táblázatban láthatók a tükörviszaadások alkategóriái.

³⁰ N. CSÁK 2009, 122.

³¹ HOFFMANN 2008, 122.

³² EISENBERG 2011, 35.

³³ N. CSÁK 2009, 122.

³⁴ EISENBERG 2011, 35.

A jövevénytörzsek, tükröszavak és tükröviszsaadások mellett a szókölcsonzónésnek további kategóriái is elkölöníthetők. Az áljövevény szavak idegenszerűen hatnak, ugyanakkor nem őrizték meg az eredeti szóalakjukat, sőt, egyes esetekben a felépítésük is megváltozik, pl.: *Oldtimer* < *veteran car* /veterán autó/. Az angol *veteran car* kifejezés főnévi csoportként és morfológiai szóösszetételként is értelmezhető, míg a német *Oldtimer* esetében kizárólag morfológiai összetétel lehet. A jelentéskölcsónzéseknel a szóalakok eredendően hasonlóak, ezáltal egy közös alapot képeznek. Mivel a szóalakok már a kezdettől fogva hasonlóak, ezért sem a felépítés sem az ortográfiai integráció nem játszik szerepet. A hibrid kölcsónszavak részben megőrzik eredeti szóalakjukat és jelentésüket, valamint a felépítésük is változatlanul megmarad. Az ortográfiai integráció itt szintén nem játszik szerepet, mivel egyes elemei az átvévő nyelvből származnak, melyek már integráltak, a további elemei idegen szóként vagy jövevénytörzsként integrálódhatnak.

1. ábra: A kölcsónszavak típusai

Az 1. ábrán látható a szókölcsonzónés rendszere,³⁵ amely a kölcsónszavak hat fő típusát különíti el. A közvetlen kölcsónszónak két altörzsiája van: a jövevénytörz és az idegen szó. Ugyanígy a tükröviszsaadásnak is két altörzsiája különböztethető meg: jelentéstükörozés és szerkezetátvétel. Az idegen szavak és áljövevény szavak hatása idegen, nem integrálódnak a helyesírásba, ezért könnyen összekeverhetők. A legfontosabb különbség azonban, hogy míg az idegen szavak az alakjukat megőrzik, addig az áljövevény szavak az idegen alakot felveszik. A közvetlen kölcsónszavak és a jelentéskölcsónzések gyakran kizárólag az eredeti jelentésük ismeretében különböztethetők meg, mivel a szóalakok az átadó és a célnyelvben is rokonságban állnak. Az elemzés alapján világossá válik, hogy a tükröszavak és a tükröviszsaadások nagyon kevés tulajdonságukban különböznek egymástól. A tükröszavak mindig azonos jelentésűek és azonos felépítésűek, azonban a tükröviszsaadások vagy azonos jelentésűek vagy azonos felépítésűek, sosem a kettő egyszerre.

³⁵ NOLDA, A. személyes közlése alapján (2016).

Neologizmusok

Tágabb értelemben az „új szó” és a „neologizmus” szinonimaként értelmezhető. A Duden Die Grammatik (2009) szerint a neologizmusok *„újonnan képzett szavak, vagy olyan szavak, melyeket a nyelv nemrég átvett egy másik nyelvből”*.³⁶ Kluge definíciója alapján *„a neologizmusok olyan új szavak, amelyek először kerülnek használatba”*.³⁷ A neologizmusok és új szavak szűkebb meghatározásával foglalkozik többek között Ulrich Busse tanulmánya,³⁸ amelyben a neologizmusok típusainak rendszerezésére láthatunk példát. A mostani tanulmány azonban a neologizmusokkal kizárólag tágabb értelemben foglalkozik, ezért az új szavak részletes rendszerezése nem feladatunk. A jelen vizsgálat során bemutatott szavak, illetve kifejezések az angolban is újonnan képzett szavak, melyek töve gyakran latin eredetű.³⁹

Szavak és szó szerkezetek

A munkám során nem csak önálló szavakat hanem szó szerkezeteket is vizsgáltam, ezért érdemes a „szó” és a „szó szerkezet” fogalmait pontosan meghatározni. Egy szónak három típusa különíthető el, így beszélhetünk tőszóról, képzett szóról vagy összetett szóról. A tőszavak olyan egyszerű szavak, melyek további lexikai elemekre nem bonthatók, valamint nem tartalmaznak semmilyen képzőt. A képzett szavak szóképzéssel jönnek létre, melynek során egy vagy akár több képzőmorféma kapcsolódik a szótőhöz. Az összetett szavak egy vagy több szó összetételéből állnak és további képzőket is tartalmazhatnak. A szó szerkezetek kettő vagy több szóból állnak, melyeket minden esetben külön írunk. Ezek egyrészt főnévi csoportokként, másrészt szintaktikai vagy morfológiai szóösszetételekként is értelmezhetők.⁴⁰ A főnévi csoport a főnévi fejből, illetve annak főnévi/melléknévi/határozói bővítményeiből áll. A bővítmények megelőzhetik vagy követhetik a csoport fejét.⁴¹

Az angol nyelv rengeteg állandósult kifejezést tartalmaz, melyek írásképek alapján nem tekinthetők összetett szavaknak az előbbi értelemben, pl. *rain forest* /esőerdő/, ugyanakkor rendkívül szorosan kapcsolódnak és sok esetben összetett szóként fordítjuk őket. Ezért érdemes a szóösszetételek, illetve szó szerkezetek egy másik lehetséges értelmezését is megvizsgálni. Ingo Plag tanulmányában⁴² a szóösszetételek és szó szerkezetek vizsgálata során a főnévi csoportok mellett megkülönböztette a morfológiai és a szintaktikai szóösszetételeket, melyek definíciója nem egyszerű feladat, mivel rendkívül vitatott, hogy a szóösszetételek a szintaxis vagy a morfológia területéhez tartoznak. Plag a főnévi

³⁶ DUDENREDAKTION 2009, 1255.

³⁷ KLUGE 2012, XXII.

³⁸ BUSSE 1996.

³⁹ PRENÉ 2012, 6.

⁴⁰ PLAG 2003, 159.

⁴¹ HUDDLESTON – PULLUM 2008, 83.

⁴² PLAG 2003.

csoport feje és a főnévi bővítmény közötti kapcsolatot vizsgálta az összetett szavaknál, illetve szó szerkezeteknél. Összetett szavaknál nem lehet a szó alkotóelemei közé beékelni egy melléknevet, erre példa az angol *jellyfish* /medúza/ – **jelly floating fish*, ellentétben a *the two year period* /a két éves időszak/ – *the two year probationary period* /a két éves próbaidő/ kifejezéssel. Szemben a szintaktikai összetételekkel, a morfológiai szóösszetételek gyakran lexikalizálódnak. Azonban a szintaxis és a morfológia fogalmainak meghatározása nem egységes, ezért az ilyen definíciók csak bizonyos grammatikai rendszerekben igazak.⁴³ A mostani tanulmányhoz a következő meghatározásokat javaslom: morfológiai szóösszetételnek számít minden ortográfia szerint összetett szó, mint az angol *jellyfish*, valamint a lexikalizált, különírandó, szóként viselkedő szócsoporthoz, pl. *rain forest* /esőerdő/. Minden más különírandó szócsoporthoz szintaktikai szóösszetételnek tekinthető.

A szókölcsonzés típusai a fordításban

A megvizsgált 146 szóból, illetve kifejezésből 139-et a szókölcsonzés valamely formájával vette át a fordító. Magyar nyelvre fordítani sokszor nagyobb kihívást jelent, illetve több kreativitást igényel, mint más indoeurópai nyelveknél. Így jöhetnek létre az olyan szavak, mint *Roxfort* vagy *Ampók*. A következő fejezetekben részletesen vizsgálom, hogy ezek mely szókölcsonzési kategóriának felelhetnek meg.

A közvetlen kölcsönszavak

A vizsgált szavak, illetve kifejezések nagyobb része a közvetlen kölcsönszavak közé sorolható. Az összesen 75 közvetlen kölcsönszó közül 59 idegen szó, a maradék 16 pedig jövevényszó. Az idegen szavak között találhatók személynevek (pl. *Hermione Granger*, *Alberic Grunnion*, *Hagrid*), állatnevek (pl. *Norbert*, *Mrs. Norris*, *Trevor*), valamint sok olyan fogalom is idetartozik, mely a varázstalan emberi világhoz köthető (pl. *Privet Drive*, *Stonewall High*). A mágikus világ elemei közül varázsigék (pl. *Locomotor mortis*, *Alohomora*), valamint egyes varázsjszavak – mint a *Caput Draconis* – kerültek át fordítás nélkül. A szavakra nem jellemző a többes szám, viszont a magyar nyelv hangtani és helyesírási szabályai szerint toldalékolhatók: *Hagriddal*, *Malfoyjal*, *Stonewall High-ba*.

A jövevényszavak többféleképpen is integrálódhatnak a magyar helyesírásba: egy fogalomnak csak néhány eleme változik meg, az egész fogalom felveszi a célnyelvi helyesírást vagy pedig csak a felépítése változik meg. Az ortográfiai integráció legkisebb foka, amikor csak a szerkezet kerül lefordításra, pl. *Woodcrofti Hengist* < *Hengist of Woodcroft*. A fordítás során hozzáadott betűk vagy elemek sokszor megkönnyíthetik a kiejtést, illetve a megértést. Az előbbire példa a *Zambini* személynév, mely az angol eredetiben *Zabini*-ként

⁴³ PLAG 2003, 159.

szerepel, míg a *Surrey grófságban* a *grófság* egy olyan megértést segítő elem, mely a forrásnyelvi szövegben nem szerepel. Továbbá a *Vingardium Leviosa* kifejezésben szókezdő *W* helyett *V*-t írunk, mely szintén az ortográfiai integráció alapeleme.

Az olyan szavak, mint a *bezoár* és a *knút*, a fordítás során ékezettel kerültek át a célnyelvi szókincsbe, valamint az angol *Nimbus* is a magyaros *sz* hanggal íródik a fordításban: *Nimbusz*. A *muggle* szóból kivesszük egy *g* hang és a szóvégi *i* megkönnyíti a kiejtést: *mugli*. Az angol *quidditch* szóból egyszerű, kiejtés szerinti átírás során *kviddics* lett. Míg a *prefect* és a *quaffle* szavak kiegészültek, illetve megrövidültek egy-egy (szó)taggal, mindamellett, hogy a magyar helyesíráshoz is alkalmazkodtak: *prefektus*, *kvaff*.

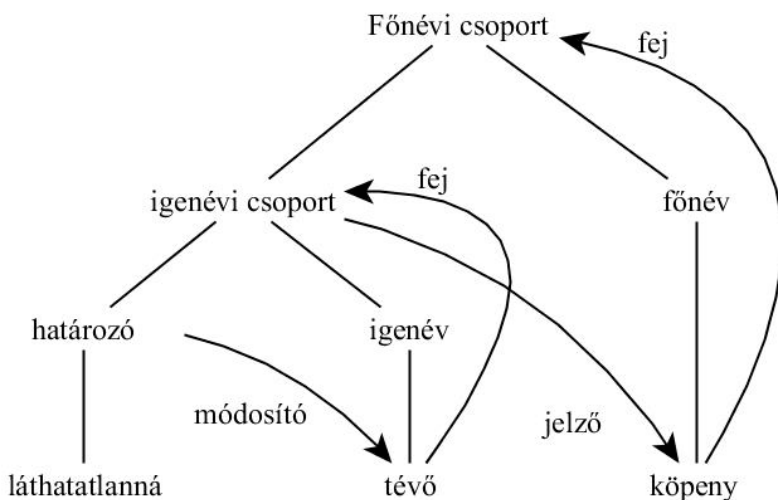
Vannak azonban olyan jövevényszavak, amelyeknek nem csak az írásképe, hanem a szerkezete is megváltozik az átvétel során. *Argus Frics* nevében az *Argus* egy teljes egészében átvett tag, azonban a *Frics* szinte teljes átalakulást mutat: Felcserélődtek az *r-l* hangok, valamint a betűk sorrendje is. A *Frics* név könnyen párhuzamba állítható a *fricska* szavunkkal, melynek jelentése eltér az angol *filch* /elcsen/ szótól, így ez az átvétel határesetet képez a tükörvisszaadásokkal. A *Ronnici* és *Dudlimudli* becenevekben is csak nehezen ismerhető fel az eredeti szótő. A *Ronnici* szóban az *-ici* kicsinyítő képző jelenti a becézést, amely az *icipici* kifejezésre vezethető vissza. A szó angol megfelelőjében egy melléknévi bővítmény látja el ugyanezt a szerepet, tehát átváltás során egy szintaktika szóösszetételből egy képzett szó keletkezett. Összehasonlításképpen az angol *Duddydums*-ból képzett *Dudlimudli* onomatopoeitikus tulajdonságokat mutat. Megfigyelhető, hogy a *-li* képző sok esetben komikusan hat, ezzel erősítve a karakterek komikusságát pl. *Dudlimudli*, *mugli*, mely az előbbi példában ráadásul kétszer van jelen.

A jövevényszavak átvételének számtalan módja létezik. Ezek a példák megmutatják, hogy a jövevényszavak tovább nem csoportosíthatók, azonban felfedezhető egy folyamatosság a nyelvtani elemek fordításától a teljes ortográfiai integráción keresztül egészen odáig, hogy az eredeti szótő már szinte felismerhetetlenné válik.

Tükörvisszaadások

Az tükörvisszaadás a szókölcsonzés harmadik leggyakoribb fajtája az idegen szavak és a tükörszavak után. Az összesen 25 tükörvisszaadásból 15 szerkezetutánzás és 10 jelentéstükrözés. Tehát, a jelentéstükrözések jelentése megegyezik az átadó nyelvi szó jelentésével, azonban a felépítése megváltozik, amely egyes szóelemek hozzáadásában vagy elvételében nyilvánul meg. A szóelemek elvétele ritkán fordul elő, a megvizsgált kifejezések közül csak egy példa található erre: *Ampók* < *Griphook*. Az angol *Griphook* szó két tömorfémát egyesít, a *grip* fogást jelent, a *hook* pedig kampót. A magyar fordítás azonban a *kampó* szó anagrammájaként keletkezett, ezáltal a *grip* jelentéstartalma elvész.

A legtöbb tantárgy neve is jelentéstükrözésként került át a magyar nyelvbe a *-tan* morféma hozzátételével, pl. *bűbájtan*, *átváltoztatástan*. További explicitációt mutat a *gyom-* és *gyógynövénytan* kifejezés, mely az angol *herbology* megfelelője. A *gyom* tag egy kiegészítő információ, továbbá megfigyelhető, hogy az angol *-ology* egy képzőmorféma, melynek nincs lexikális jelentése, míg a *-tan* egy tömorféma, mely önálló lexikális jelentéssel bír. Az *-ology* képző az angolban viszonylag gyakran használatos, pl. *biology* /biológia/, *psychology* /pszichológia/. A *Mágiaügyi Minisztérium* < *ministry of magic* kifejezés fordításában az *-ügyi* szintén egy tömorfémát tartalmazó hozzátétel, párhuzamba állítva az egészségügy, oktatásügy stb. szavainkkal, formálisabbá, hivatalosabbá teszi a kifejezést. Bonyolultabb a *láthatatlanná tévő köpeny* < *invisibility cloak* átvétele, mivel a főnévi csoport felépítése jelentős változásokon ment keresztül. Amíg az angol kifejezés egy egyszerű, kéttagú, főnévi jelzős kifejezésből áll, addig annak általános értelemben vett fordítása egy három tagból álló igenévi jelzős szerkezet. A főnévi csoport felépítését elemezve látható, hogy a *láthatatlanná* a *tévő* szó jelentéstartamát módosítja és a két szó együttesen képzi a *fej* igenévi jelzőjét (2. ábra).

2. ábra: A *láthatatlanná tévő köpeny* főnévi csoport felépítése

A szerkezetutánzások között képzett szavak, valamint szintaktikai és morfológiai összetételek egyaránt találhatók. Az olyan képzett szavak mint a *fogó* < *seeker* /kereső/, *terelő* < *beater* /ütő/ jelentése eltér a forrásnyelvi szótól, azonban a szerkezetük megegyezik. Az ilyen szavakat mindkét nyelvben egy igei fő és egy képzőmorféma alkotja: *seek|er* > *fog|ó*, *beat|er* > *terel|ő*. Az angol *-er*

suffixum a főnév képzésében vesz részt, melynek a magyarban két megfelelője létezik a magánhangzó-harmónia végett: –ó/ő.

Két- vagy többtagú szóösszetételek esetében a kifejezéseknek legalább az egyik tagja jelentésében kicserélődik. Az *Abszol Út* szerkezetben a fordító meghagyta ugyanazt a szójátékot, amely az eredeti *Diagon Alley*-re is jellemző. A kifejezések egybeolvasva is jelentéssel bírnak, ahogy a második tagok is, azonban sem az *Abszol* sem a *Diagon* szavak nem lexikalizálódtak. Ilyen értelemben hasonló az *Eeylops Owl Emporium* és fordítása az *Uklopsz Bagolyszalon*. Sem az *Eeylops* sem az *Uklopsz* szavak nem bírnak önálló lexikai jelentéssel, hanem onomatopoetikus tulajdonságuk kerül előtérbe, amely inkább a jövevényszavak sajátja. A szavak utolsó elemei cserélődtek ki a *norvég tarajossárkány* < *norwegian ridgeback* és a *hollóhát* < *Ravenclaw* szavakban, ahol a *back* /hát/ szót a *sárkány*, a *claw* /karom/ tagot pedig a *hát* szó váltotta fel.

Több példát találhatunk a szinonimával történő átvételekre, pl. az egytagú *Bimba* név, melynek önmagában nincs lexikai jelentése, azonban kontextus ismeretében a *bimbó* szó könnyen felfedezhető benne. Két- vagy többtagú főnévi csoportoknál jellemzőbb a szinonimfordítás, összesen hét kifejezés tartozik ide. Az ilyen összetételek legtöbbször melléknévi jelzős szerkezetek, mint a *Reggeli Próféta* < *Daily Prophet* vagy a *Jólsep-R* < *Cleansweep*. Utóbbiban szokatlan írásmódja ellenére is felfedezhető a *seper* szó, mely a *sweep* jelentésével megegyezik. A különbség mindkét példában az első tagban található, a *Daily* jelentése *napi*, a *clean* szóé pedig *tiszta*. Igei, illetve igeenes jelzőt tartalmaz a *Teszlek Süveg* és angol megfelelője, a *Sorting Hat*. A fordított kifejezés jelzője egyes szám első személyben szerepel viszont az átadó nyelvi szó gerundiumában. A szóátvétel a szinonimák mellett antonimákkal is történhet. A *Foltozott Üst* < *Leaky Cauldron* átvételben a *leaky* jelentése lyukas, mely a foltozott antonimája. A melléknévi jelző alakját megvizsgálva látható, hogy az átadó nyelvben egy –y suffixummal keletkezett a melléknév, és a célnyelvi fordításban egy befejezett melléknévi igenév látható.

A jelentéstükrözések és a szerkezetátvételek elkülönítése teljes mértékben nem mindig lehetséges. Egyes szavak mindkét kategória jegyeit hordozzák, olykor viszont egyiket sem teljesen. Ez az ambivalencia feltehetően az indoeurópai nyelvektől (mint az angol is) eltérő magyar grammatikára vezethető vissza. A főnevek után álló jelzők gyakoriak az angol nyelvben pl. *Elfric the Eager*, viszont a magyarra egyáltalán nem jellemzők. Ezért az ilyen összetételek fordításánál a jelző a főnév elé kerül,⁴⁴ mely alapvetően megváltoztatja a szerkezetet: *Eszelős Elfric*. Az ilyen szerkezetek határesetet képeznek a szerkezetutánzásokkal, és amennyiben a jelentéstartamuk az átvétel során megváltozik, ahogy az előbbi példában is, úgy a továbbiakban szerkezetutánzásként kezelhetők, mivel a fordítás módszere a nyelvek grammatikájából adódóan automatikus művelet. Másik határeset a *Nefeleddgömb* < *Remembrall* /emlékezz mindenre/ átvétele, amelynél sem a

⁴⁴ KLAUDY – SALÁNKI 2000, 107.

pontos jelentés sem a felépítés nem egyezik meg az eredeti szóval. A *ne feledd* az *emlékezz* antonimája, valamint a *gömb* egy olyan hozzáadott elem, amely az eredeti szóban nem szerepel, ugyanakkor segíti a megértést. Mindent összevetve azonban a szó talán közelebb áll a jelentéstükrözésekhez, mivel a jelentésében történt változás kevésbé kirívó, mint a szerkezeti módosítás.

Tükörfordítás

A vizsgálat alapján a tükörszavak, illetve tükörkifejezések alkotják a második legnagyobb csoportot a szókölcsonzés típusai közül, összesen 28 kifejezés sorolható ide. A szavak típusai szerint mindkét nyelvben találhatók egyszerű, képzett és összetett szavak is. A főnévi csoportok vagy szóösszetételként, vagy főnévi szerkezetként kerültek át a célnyelvbe.

Egyszerű szavak közé tartoznak a gyűjtőnevek, mint a *kobold* < *goblin*, *segéd* < *second* és egyes tulajdonnevek: *Agyar* < *Fang*, *Mógus* < *Quirrel*. Az első három példa könnyen érthető, azonban az utolsó további magyarázatot igényel. Maga a név *Mógus/Quirrel* mindkét alakja a 'mókus' szóalak modifikációja során keletkezett. A forrásnyelvi szóban mindössze az első fonéma maradt el és célnyelven a k-g zöngétlen-zöngés hangpárok cserélődtek fel. Jóllehet, hétköznapi értelemben véve egyik szó sem lexikalizálódott, azonban az ilyen apró változtatások a jelentéstartam megértését nem zavarják.

A képzett szavak közé tartoznak a sporthoz kapcsolódó fogalmak, úgy mint *hajtó* < *chaser*, *őrző* < *keeper*, valamint a *Bolyhoska* < *Fluffy* tulajdonnév is. Az első két példánál az igékhez –ó/ő képző járul, mely párhuzamba állítható az –er képzővel. A *Bolyhoska* név esetében a magyar változat három morfémát egyesít, míg az angol mindössze kettőt, mégis tükörszónak tekinthető. A különbség azzal magyarázható, hogy az angol –y képző szerepe kettős. Egyrészt melléknévképzőként adódik a *fluff*/bolyh/ főnévhez, másrészt gyakran kicsinyítő képzőként is funkcionál. Tehát, hogy a fordítás mindkét aspektusát megjelenítse, explicitálásra volt szükség.

Ahogy fentebb már említettem, az egybeírt szóösszetételek az angol nyelvben ritkán fordulnak elő. Egyik ellenpélda a *potionmaking* vagyis *bájitalkészítés*. A további szóösszetételeket főnévi, melléknévi vagy birtokos jelzős főnévi csoportok alkotják. A főnévi csoportok átvétele sokféle, amelynek során létrejöhetnek összetett szavak vagy jelzős szerkezetek. Az olyan összetett szavak, mint a *csokibéka*, *házkupa*, *trófeaterem*, *varázspálca* és *varázslósakk* forrásnyelvi megfelelője főnévi jelzős szerkezet, míg az *ördöghurok*, *varázslópárbaj* szavaké birtokos jelzős szerkezet. Mindemellett több olyan egy az egyben fordítást is találhatunk, ahol nem csak a jelentés, hanem a jelző típusa is megegyezik az átadónyelvi szerkezettel. Ilyenek a melléknévi jelzős szerkezetek, mint az *ezüst sarló* < *silver sickle*, *Véres Báró* < *Bloody Baron*. A főnévi csoportok fordítása során magyar-angol viszonylatban a célnyelven ritkán keletkeznek ismét főnévi csoportok, egy példa erre mégis a *repülés óra* < *flying lesson*. Az angol –ing szuffixum több jelentéssel bír, főnév- és melléknévképzői

funkciót is betölthet, amely minden esetben a kontextus következménye. Az összetett tulajdonnevek között szintén találhatók tükörfordítások. A *Czikornyai és Patza* névben, mely az angol *Flourish & Blotts* kifejezésből származik, a régies írásmódtól eltekintve a jelentés teljes mértékben megegyezik az átadó nyelv kifejezésével. Hasonlóképpen a *Tudodki* < *You-know-who* kifejezésben csak a kötőjelek tűnnek el átvétel során.

Határesetet képeznek a szenvedő szerkezetes kifejezések, melyek használata anyanyelvünkben nem túl gyakori. Ezek egy általános alany segítségével fordíthatók, legtöbbször többes szám első személyben: *Ő-Akit-Nem-Nevezünk-Nevén* < *He-Who-Must-Not-Be-Named*. Mindkét esetben vonatkozó szerkezetről van szó. Továbbá érdekes megfigyelni a főnév után álló jelzők fordítási mechanizmusait, melyek átvétel során rendszerint a főnév elé kerülnek. Ha Eisenberg *Geistesgegenwart* < *présence d'esprit* /lélekjelenlét/ példáját tekintjük, látható, hogy a kifejezés elemeinek sorrendje megváltozott, ennek ellenére a tükörszavak közé sorolja.⁴⁵ Ebben az értelemben tehát tükörkifejezésnek vehetjük a *Mágiatörténet* < *History of Magic* kifejezést is.

A tükörszavak, illetve kifejezések vizsgálhatók a szóösszetétel típusa szerint is, így beszélhetünk morfológiai és szintaktikai összetételekről. Az egybeírt és a kötőjellel elválasztott összetett szavak mindkét nyelvben morfológiai összetételnek minősülnek, az önálló, különírt tagokból álló kifejezések morfológiai vagy szintaktikai szinten elemezhetők. Az vizsgált angol anyag sok ilyen főnévi jelzős szerkezetet tartalmaz, mely az egyik vagy másik kategóriába sorolható. A fordításokban azonban ritkák a morfológiai jellegű főnévi csoportok, mint pl. *repülés óra* < *flying lesson*, amelynek tagjai közé további melléknév nem ékelhető be. Más szóösszetételek, mint a *Véres Báró* < *Bloody Baron* szintaktikai összetételek.

Áljevényszavak

A 139 vizsgált kifejezésből összesen 6 áljevényszó. Ide tartoznak az olyan személynevek, mint *Crack*, *Monstro*, *Perselus Piton* és *Cornelius Badarus*, valamint két tulajdonnév is, *Edevis tükre*, *Roxfort*. A szavak jelentéstartamát elemezve nagy eltéréseket lehet megállapítani. *Crack*-nak nincs jelentése magyar nyelven, azonban a *Monstro* nagyon könnyen visszavezethető a *monstrum* szavunkra. Ugyanilyen hasonlóság figyelhető meg a *Roxfort* varázslóiskola neve és az ismert Oxfordi Egyetem neve között, mivel a *Roxfort* a *rokfort* és az *Oxford* szavak összefűzése által keletkezett.⁴⁶ Más a helyzet *Perselus Piton* < *Severus Snape* névvel. A *Perselus* szó hangzása idegen a magyar nyelvtől, jelentéssel nem bír, ugyanakkor Hertelendy feltevése szerint a *perzsel* szóval hozható kapcsolatba,⁴⁷ azonban a szónak sem a jelentéstartama, sem a kiejtése nem támasztja alá ezt az elméletet. A *Piton* tag mint egyfajta kígyó az angol változat

⁴⁵ EISENBERG 2011, 34.

⁴⁶ KELEN 2014, 53.

⁴⁷ HERTELENDY 2011, 143.

sziszegő 'sz' hangjait kompenzálja. A jelentés mellett a kifejezés felépítésének egyes elemei is megmaradtak. A *Perselus* és a *Severus* szavak is ugyanazokból a magánhangzók állnak, valamint –us taggal végződnek, és a néven belüli alliteráció sem veszett el a fordítási folyamat során.

Enyhébb kivételt képeznek a *Cornelius Badarus* és az *Edevis tükre* megnevezések. A *Cornelius Badarus* névben az első rész idegen szóként lett átvéve és csak a második rész tekinthető áljövevényszónak. A *Badarus* < *Fudge* fordítás hangzásában latin eredetre utal, azonban könnyen felfedezhető benne a *badarság* szavunk, ami a *fudge*-nak egyik jelentése. Az *Edevis tükre* < *Mirror of Erised* fordításában is több módus keveredik: a *tükre* egy tükörszó, az *Erised* azonban az angol *desire* /vágy/ leírása visszafelé. Az átvétel során ez a szó a *szívéde* lett,⁴⁸ mely az ékezet és a 'z' elhagyásával együtt idegenszerű, latin eredetre utaló hatást kelt. Mindkét fenti példa határeset a hibrid kölcsönszavaknak is, mégsem azok, hiszen az idegen tag is csak látszatra idegen, valójában tudatos változtatás eredménye.

Hibrid kölcsönszavak és jelentéskölcsönzések

A hibrid kölcsönszavak meglehetősen ritkán fordulnak elő, összesen három példa található rá a sorozat első kötetében: *Minerva McGalagony*, *Madam Cvikker* és *Drubli Legjobb Fúvógumija*. A *Minerva* változtatás nélkül átvett idegenszó. *McGalagony* alakjában és felépítésében hasonlít a *McGonagall*-ra, azonban jelentésében eltér. Az átadó nyelvi szónak nincs lexikális jelentése, az átvevő nyelvi *Galagony* tag hangzásában könnyen felfedezhető a *galagonya* szavunk. *Madam Cvikker* < *Madam Hooch* fordításban látható, hogy a név első tagja változtatás nélkül került át, és *Cvikker* az angol kifejezés tükörfordítása, manapság ritkább szónak számít. A *Drubli Legjobb Fúvógumija* < *Drooble's Best Blowing Gum* első tagja jövevényszó az a *Drooble* tagból, a további részek pedig tükörfelfejtezként kerültek át.

A vizsgálat során két szó minősült jelentéskölcsönzésnek, *Firenze*, amely egy kentaur neve a sorozatban illetve a *Galleon*, amely pénznemként működik a varázsvilágban. *Firenze* esetében a szó jelentése a „Firenze város” mellett a „Firenze személynév” jelentéstartammal bővült. A *Galleon* szó eredetileg egy 16. századi hajótípus, mely a „Galleon fizetőeszköz” jelentéssel bővült.

Összefoglalás

A tanulmány elején vizsgált szókölcsonzési típusok közül mindegyikre található példa, melyeknek százalékos eloszlása rendkívül eltérő. A megvizsgált szavak és kifejezések 43%-a idegen szó, 19%-a tükörfordítás, 18 %-a tükörvisszaadás, 12%-a jövevényszó, 4%-a áljövevényszó, 3%-a hibrid kölcsönszó és 1%-a jelentéskölcsönzés. A korpusz elemzése alapján megállapítható, hogy ezek a szókölcsonzési kategóriák nem teljesen egységesek, különböző variációk

⁴⁸ HERTELENDY 2011, 142.

léteznek egy csoporton belül is. A jövevényszavaknál felfedezhető az integráció fokozatossága és folyamatossága a minimálistól a teljes értékű átvételig. A tükörviSSzaadások közül egyes szavak mindkét kategória jellemzőit viselik, tehát jelentéstükörözések és szerkezetutánzások, ugyanakkor egyik kategória sem jellemző rájuk teljes mértékben, így határesetnek minősülnek. Tükörfordítások létrejöhetnek egyszerű, képzett és összetett szavak alapján, felépítésük megenged valamennyi rugalmasságot, mely a célnyelv nyelvtani egyedülállóságára vezethető vissza. Ezért vált kérdésessé a szenvedő szerkezetek fordítása is. Az áljövevényszavak a forrásnyelvi szó jelentését és felépítését is átvehetik. Hibrid kölcsönszavaknál az idegen tag integrálódhat idegen- vagy jövevényszóként, míg az átvevőnyelvi elem származhat hangzáson alapuló helyettesítésből vagy tükörfordításból is. Jelentéskölcsönzések fordultak elő a legritkábban, mindössze két példával találkozhattunk.

Összegzésként elmondható továbbá, hogy a tanulmány elméleti háttere mindenekelőtt a természetes nyelvfejlődést vette alapjául és nem a műfordítást, ezért az irodalom területén való alkalmazásakor az eredmények nem hasonlíthatók össze a szókölsönzés természetes folyamatával. A műfordítás szándékolt egyéni döntés eredménye, miközben a nyelv spontán változása konvención alapszik. A tanulmány, illetve ezáltal maga a vizsgálati terület segítséget nyújthat a későbbiekben akár a műfordításban is. A téma szinte végtelen, számtalan lehetőséget kínál a kutatás elmélyítésére, a műfaji szemponttól az összehasonlító elemzésekig.

Irodalom

Primer források

Rowling, Joanne Kathleen: *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London : Bloomsbury Publishing, 1997.

Rowling, Joanne Kathleen: *Harry Potter és a bölcsek köve*. Budapest : Animus Kiadó, 1999. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár.

Felhasznált irodalom

BROKARTAITÈ-PLADIENÈ 2009 = Brokartaitè-Pladienè, Indrè (2009): *Entlehnung im Deutschen: Grundlegende Begriffe, historischer Überblick, Aufgaben Kursbuch*. Šiauliai : VšĮ Šiauliai universiteto leidykla, 2009.

BUSSE 1996 = Busse, Ulrich (1996): Neologismen. Der Versuch einer Begriffsbestimmung. In: Martin Gellerstam et al. (eds.): *Euralex '96. Proceedings I–II. Part II*. Göteborg : Göteborg University Department of Swedish, 1996, 645–658. Internetes elérés: http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1996_2/029_Ulrich%20Busse%20-Neologismen.%20Der%20Versuch%20einer%20Begriffsbestimmung.pdf (Letöltés: 2016.03.30.)

- DUDENREDAKTION 2009 = Dudenredaktion (Hg.) (2009): *Duden: Die Grammatik*. 8. Aufl. Der Duden: Das Standardwerk zur deutschen Sprache 4. Mannheim : Dudenverlag, 2009.
- EISENBERG 2011 = Eisenberg, Peter (2011): *Das Fremdwort im Deutschen*. Berlin/New York : de Gruyter, 2011.
- GOLDSTEIN 2005 = Goldstein, Steven. (2005): Translating Harry – Part 1: The Language of Magic. (2005) Internetes elérés: http://bytelevel.com/global/translating_harry_potter.html (Letöltés: 2015.12.02.)
- HERTELENDY 2011 = Hertelendy Réka (2011): Fordítói kihívások a magyar nyelvű Harry Potter kötetekben. *Névtani értesítő* 33 (2011) 133–145.
- HOFFMANN 2008 = Hoffmann Zsuzsanna (2008): Nyelvi kapcsolatok a globális kommunikáció korában: az angol és a nemzetközi szókölsönzés. Debrecen 2008. Internetes elérés: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78252/disszertacio.pdf?sequence=6> (Letöltés: 2017.02.27.)
- HUDDLESTON – PULLUM 2008 = Huddleston, Rodney – Pullum, Geoffrey K. (2008): *A student's introduction to English grammar*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.
- KELEN 2014 = Kelen Zsuzsanna (2014): Die Übersetzung der Neuwörter in den Harry Potter-Büchern ins Deutsche und Ungarische. Dargestellt am Roman „Harry Potter and the Half-Blood Prince“ (2005) von J. K. Rowling. Kesákuu 2014. Internetes elérés: <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/95862/GRADU-1404204099.pdf?sequence=1> (Letöltés: 2015.11.04.)
- KLAUDY – SALÁNKI 2000 = Klaudy Kinga – Salánki Ágnes (2000): *Német magyar fordítástechnika*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2000.
- KLUGE 2012 = Kluge, Friedrich (2012): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 25. kiadás. Berlin – /Boston : de Gruyter, 2012.
- LANSTYÁK 2006 = Lanstyák István (2006): *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2006.
- N. CSÁK 2009 = N. Csák Éva (2009): Neologizmusok a szállodaipari szaknyelvben. (Német – magyar, német – orosz egybevetés). Veszprém 2009. Internetes elérés: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2010/Nagyne_Csak_Eva_dissertation.pdf (Letöltés: 2017. 02. 28.)
- NYGREN 2006 = Nygren, Åsa (2006): Essay on the Linguistic Features in J.K. Rowling's Harry Potter and the Philosopher's Stone. (2006) Internetes elérés: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:189785/FULLTEXT01.pdf> (Letöltés: 2015. 02. 12.)

PLAG 2003 = Plag, Ingo (2003): *Word-formation in English*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. Internetes elérés: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=112511> (Letöltés: 2016.04.18.)

PRENÉ 2012 = Prené, Emma (2012): Dumbledore, Remembrall and OWLs. Word formation processes of neologisms in the Harry Potter books. (2012) Internetes elérés: <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:603300/FULLTEXT01.pdf> (Letöltés: 2015. 02. 12.)

ROSYIDAH 2015 = Rosyidah, Ulfatur (2015): Word Formation Processes in Naming Magical Creature in Harry Potter Novels. In: *Language Horizon*, 3/02. (2015) Internetes elérés: <http://ejournal.unesa.ac.id/index.php/language-horizon/article/view/12744/16509> (Letöltés: 2016. 04. 29.)

Függelék

Angol	Magyar	Szókölcsönzés típusa	Tükörvisszaadás típusa
Adrian Pucey	Adrian Pucey	idegen szó	
Alberic Grunnion	Alberic Grunnion	idegen szó	
Albus Dumbledore	Albus Dumbledore	idegen szó	
Alicia Spinnet	Alicia Spinnet	idegen szó	
Alohomora!	Alohomora!	idegen szó	
Argus Filch	Argus Fries	jövevényszó	
Beater	terelő	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Bertie Bott's Every Flavor Beans	Bogoly Berti féle Mindenízű Drazsé	tükörfordítás	
bezoar	bezoár	jövevényszó	
Binns	Binns	idegen szó	
Blaise Zabini	Blaise Zambini	jövevényszó	
Bletchley	Bletchley	idegen szó	
Bloody Baron	Véres Báró	tükörfordítás	
Caput Draconis	Caput Draconis	idegen szó	
Cauldron Cakes	kondéros keksz	tükörfordítás	
Charms	bűbájtán	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Chaser	hajtó	tükörfordítás	szerkezetutánzás

Angol	Magyar	Szókölcsönzés típusa	Tükörvisszaadás típusa
Chocolate Frog	csokibéka	tükörfordítás	
Circe	Circe	idegen szó	
Cleansweep	Jólsep-R	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Cornelius Fudge	Cornelius Badarus	áljövevényszó	
Crabbe	Crack	áljövevényszó	
Daily Prophet	Reggeli Próféta	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Dedalus Diggle	Dedalus Diggle	idegen szó	
Defense against the dark Arts	Sötét varázslatok kivédése	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Devil's Snare	ördöghurok	tükörfordítás	
Diagon Alley	Abszol út	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Dinky Duddydums	Dudlimudli	jövevényszó	
Doris Crockford	Doris Crockford	idegen szó	
Draco Malfoy	Draco Malfoy	idegen szó	
Drooble's Best Blowing Gum	Drubli legjobb fúvógumija	hibrid kölcsönszó	
Dudley Dursley	Dudley Dursley	idegen szó	
Eeylops Owl Emporium	Uklopsz Bagolyszalon	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Elfric the Eager	Eszelős Elfric	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Fang	Agyar	tükörfordítás	
Firenze	Firenze	jelentéskölcsönzés	
Flitwick	Flitwick	idegen szó	
Flourish and Blotts	Czikornyai és Patza	tükörfordítás	
Fluffy	Bolyhoska	tükörfordítás	
Flying lesson	repülésóra	tükörfordítás	
Forgetfulness potion	felejtés itala	tükörfordítás	
Fred Weasley	Fred Weasley	idegen szó	
Galleon	Galleon	jelentéskölcsönzés	
George Weasley	George Weasley	idegen szó	
Ginny Weasley	Ginny Weasley	idegen szó	
Goblin	kobold	tükörfordítás	

Angol	Magyar	Szókölsönzés típusa	Tükörviszaadás típusa
Godric's Hollow	Godric's Hollow	idegen szó	
Goyle	Monstro	áljővevényszó	
Gringotts	Gringotts	jővevényszó	
Griphook	Ampók	tükörviszaadás	bedutungstreu
Gryffindor	Griffendél	jővevényszó	
Harry Potter	Harry Potter	idegen szó	
Hengist of Woodcroft	Woodcrofti Hengist	jővevényszó	
Herbology	gyom- és gyógynövénytan	tükörviszaadás	jelentéstükrözés
Hermione Granger	Hermione Granger	idegen szó	
He-Who-Must-Not-Be-Named	Ő, Akit Nem Nevezünk Nevén	tükörfordítás	
History of Magic	Mágiatörténet	tükörfordítás	
Hog's Head	Szárnyas Vadkan	tükörviszaadás	szerkezetutánzás
Hogwarts	Roxfort	áljővevényszó	
house cup	házkupa	tükörfordítás	
ickle Ronnie	Ronnici	jővevényszó	
Invisibility Cloak	Láthatatlanná tévő köpeny	tükörviszaadás	jelentéstükrözés
James Potter	James Potter	idegen szó	
Justin Finch-Fletchley	Justin Finch-Fletchley	idegen szó	
Keeper	őrző	tükörfordítás	
Knut	knút	jővevényszó	
Lavender Brown	Lavender Brown	idegen szó	
Leaky Cauldron	Foltozott Üst	tükörviszaadás	szerkezetutánzás
Lee Jordan	Lee Jordan	idegen szó	
Licorice Wands	varázspálca nyalóka	tükörviszaadás	jelentéstükrözés
Lily Potter	Lily Potter	idegen szó	
Lisa Turpin	Lisa Turpin	idegen szó	
Little Whinging	Little Whinging	idegen szó	
Locomotor Mortis	Locomotor Mortis	idegen szó	
Madam Hooch	Madam Hooch	idegen szó	

Angol	Magyar	Szókölcsönzés típusa	Tükörvisszaadás típusa
Madam Malkin	Madam Malkin	idegen szó	
Madam Pince	Madam Cvikker	hibrid kölcsönszó	
Madam Pomfrey	Madam Pomfrey	idegen szó	
magic wond	varázspálca	tükörfordítás	
Mandy Brocklehurst	Mandy Brocklehurst	idegen szó	
Merlin	Merlin	idegen szó	
Millicent Bulstrode	Millicent Bulstrode	idegen szó	
Minerva McGonagall	Minerva McGalagony	hibrid kölcsönszó	
Ministry of Magic	Mágiaügyi Minisztérium	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Mirror of Erised	Edevis tükre	áljövényszó	
Morag McDougal	Morag McDougal	idegen szó	
Morgana	Morgana	idegen szó	
Mrs. Norris	Mrs. Norris	idegen szó	
muggle	mugli	jövényszó	
Nearly Headless Nick	Félig fejnélküli Nick	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Neville Longbottom	Neville Longbottom	idegen szó	
Nicolas Flamel	Nicolas Flamel	idegen szó	
Nimbus (Two Thousand)	Nimbusz (Kétezer)	jövényszó	
Norbert	Norbert	idegen szó	
Norwegian Ridgeback	norvég tarajossárkány	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Ollivander	Ollivander	idegen szó	
Pansy Parkinson	Pansy Parkinson	idegen szó	
Paracelsus	Paracelsus	idegen szó	
Percy Weasley	Percy Weasley	idegen szó	
Petrificus Totalus!	Petrificus Totalus!	idegen szó	
Petunia Dursley	Petunia Dursley	idegen szó	
potionmaking	bájitalkészítés	tükörfordítás	

Angol	Magyar	Szókölcsönzés típusa	Tükörvisszaadás típusa
Potions	bájitaltan	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Prefect	Prefektus	jövevénytípus	
Privet Drive	Privet Drive	idegen szó	
Pumpkin Pasties	tökös derelye	tükörfordítás	
Quaffle	kvaff	jövevénytípus	
Quidditch	Kviddics	jövevénytípus	
Quirrel	Mógus	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Ravenclaw	Hollóhát	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Remembrall	nefeleddgömb	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Restricted Section	Zártolt Részleg	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Ron Weasley	Ron Weasley	idegen szó	
Ronan	Ronan	idegen szó	
Rubeus Hagrid	Rubeus Hagrid	idegen szó	
Seamus Finnigan	Seamus Finnigan	idegen szó	
second	segéd	tükörfordítás	
seeker	fogó	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Severus Snape	Perselus Piton	áljövevénytípus	
silver Sickle	ezüst sarló	tükörfordítás	
Sir Nicholas de Mimsy-Porpington	Sir Nicholas de Mimsy-Porpington	idegen szó	
Sorting Hat	Teszlek Süveg	tükörvisszaadás	szerkezetutánzás
Sprout	Bimba	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Squib	kvibli	jövevénytípus	
Stonewall High	Stonewall High	idegen szó	
Surrey	Surrey grófság	jövevénytípus	
Susan Bones	Susan Bones	idegen szó	
Terence Higgs	Terence Higgs	idegen szó	
Terry Boot	Terry Boot	idegen szó	
The Fat Lady	Kövér Dáma	tükörfordítás	
Transfiguration	Átváltoztatástan	tükörvisszaadás	jelentéstükrözés
Trevor	Trevor	idegen szó	

Angol	Magyar	Szókölcsönzés típusa	Tükörvisszaadás típusa
Trophy room	trófeaterem	tükörfordítás	
Vernon Dursley	Vernon Dursley	idegen szó	
Voldemort	Voldemort	idegen szó	
Wingardium Leviosa!	Vingardium Leviosa!	jövevénytípus	
Wizard Chess	Varázslósakk	tükörfordítás	
Wizard's duel	varázslópárbaj	tükörfordítás	
You-Know-Who	Tudodki	tükörfordítás	

Arten der Entlehnung im Ungarischen

Neologismen in der Übersetzung des Romans *Harry Potter and the Philosopher's Stone* von Joanne K. Rowling

ÁGNES PAVLICZ

Diese Arbeit untersucht die Arten der Entlehnung in der ungarischen Übersetzung des Romans *Harry Potter and the Philosopher's Stone* von Joanne K. Rowling. Erstens soll der theoretische Hintergrund festgestellt, also die Begriffe wie die Arten der Entlehnung, Neologismus, Wort und Wortgruppe sollen erklärt und definiert werden.

Die Entlehnung ist ein natürliches Phänomen in der Sprachentwicklung, die beim Treffen verschiedener Kulturen entsteht. Die Entwicklung einer Sprache ist arbiträr und konventionell, und so ist auch die Entlehnung. Neue Wörter entstehen in einer Sprache meistens durch Entlehnung, und sie verlieren ihre Fremdartigkeit nur später. Also, Neuwörter, Neologismen oder Neubildungen lassen sich als „*neu gebildete oder kürzlich aus einer anderen Sprache übergenommene Wörter*“ definieren.⁴⁹ Neben den Wörtern werden aber auch Wortgruppen untersucht, die entweder als Nominalgruppen oder – nach Ingo Plag – als morphologische und syntaktische Komposita analysiert werden können.⁵⁰ Die Arten der Entlehnung sind vielfältig, die meisten Studien unterscheiden Lehnwort, Fremdwort, Lehnübersetzung, Lehnübertragung, Lehnbedeutung, Pseudofremdwort und hybride Bildung. Eine Entlehnung verfügt über vier Eigenschaften im Vergleich mit dem Ausgangswort: Form, Bedeutung, Struktur und orthographische Integration. Die allgemeinen Definitionen der Entlehnungstypen werden durch diese Eigenschaften

⁴⁹ DUDENREDAKTION 2009, 1255.

⁵⁰ PLAG 2003, 159.

konkretisiert. Lehnwörter im weiten Sinn, also Lehnwörter im engen Sinn und Fremdwörter haben ähnliche Form, sind bedeutungsgleich, strukturgleich und orthographisch kaum integriert. Lehnübersetzungen sind nicht formgleich, aber bedeutungs- und strukturgleich, während Lehnübertragungen nicht formgleich sind, und sie sind entweder bedeutungsgleich oder strukturgleich. Lehnbedeutungen verfügen über ähnliche Form und Bedeutung, Pseudofremdwörter verlieren ihre Form, aber wirken immer noch fremd, und hybride Bildungen bewahren ihre Struktur und sind orthographisch nur teilweise integriert.

Nach der Feststellung der Definitionen wird eine empirische Untersuchung der Neologismen der ungarischen Übersetzung des ersten Harry-Potter-Romans durchgeführt. Alle, die oben benannten Kategorien der Entlehnung sind im Korpus zu finden. Die Ergebnisse zeigen, dass die Fremdwörter aus den 139 Entlehnungen am häufigsten vorkommen, danach die Lehnübersetzungen und Lehnübertragungen, und hybride Bildungen, Lehnbedeutungen und Pseudofremdwörter sind besonders selten. Es gibt auch zahlreiche Ausnahmen, da ein Wort oder Begriff zum Teil mehr Kategorien entsprechen kann. Eine Art Kontinuität ist in der Arten der Entlehnung von minimale bis zur maximale Integration zu merken.

Bevezetés

A kutatás során ugratási szituációt is tartalmazó nyíltvégű diskurzuskiegészítő tesztet (DCT) töltöttek ki nem magyar anyanyelvű (L1), magyarul legalább B1-es szinten tudó hallgatók magyar (L2) nyelven (emellett kontrolcsoportként 40 magyar anyanyelvű hallgató is kitöltötte a tesztet magyarul).¹ A kutatás során egyfelől az ugratás diskurzuskiegészítő tesztrel való vizsgálhatóságát néztem meg, beazonosítottam az ugratási szituációra kapott válaszstratégiákat, illetve a kapott eredmények alapján különböző megfigyeléseket tettem elsősorban a szituációs megnyilatkozások arc(ulat)védő és arc(ulat)fenyegető jellegével kapcsolatban.

Az ugratásról

A tréfálkozás egyfajta játékos keretét biztosítja a diskurzusnak.² Boxer és Cortés-Conde szerint három típusa van a diskurzusokban megjelenő viccelődésnek: a vicc (a humor ekkor nem irányul a beszélgetésben részt vevőkre közvetlenül), az önirónia és az ugratás, az utóbbi kettő társalgási humor, mert a társalgás kontextusából spontán építkezik.³

Az ugratás (*banter*⁴) Leech meghatározása szerint baráti megnyilvánulás bántó köntösben: „*Banter is an offensive way of being friendly*”.⁵ Leech ugyanitt megfogalmazza az ugratás elvét is (*Banter Principle*): Fejezd ki a partnerrel való összetartozásodat nyilvánvalóan hamis és udvariatlan állítással! „*In order to show solidarity with h, say something which is (i) obviously untrue, and (ii) obviously impolite to h.*”⁶

Az ugratás egyfajta társas gyakorlat,⁷ társas kapcsolataink egyik nyelvi szabályozója, kifejezhetjük vele a másikkal való szolidaritásunkat, vagy a társas interakció során létrejövő valamely apróbb renitensségre (például dicsekvés

¹ Ezúton is szeretném megköszönni mindenkinek a segítségét, aki valamely módon hozzájárult a kutatásom megvalósításához.

² BOXER – CORTÉS-CONDE 1997, 282–284, id.: PARTINGTON 2006, 66.

³ BOXER – CORTÉS-CONDE 1997, 282–284; DYNEL 2009a, 9.

⁴ Az angol nyelvészeti szakirodalomban az ugratásra a *banter* és a *teasing* kifejezéseket használják, Dynel megadja a köztük lévő különbséget: a *teasing* egyszeri ugratásra vonatkozik, a *banter* során pedig a válaszal egy „ugratássorozat” indul (DYNEL 2009b, 1293–1294).

⁵ LEECH 1983, 144. Leech egyúttal az ironiát is definiálja hasonló módon: bántó megnyilatkozás látszólag baráti köntösben: „*Irony is an apparently friendly way of being offensive*” (LEECH 1983, 144).

⁶ LEECH 1983, 144, id.: PAP 2011, 79.

⁷ Vö. HAUGH 2013, 54, 58.

vagy túlzásba vitt panaszkodás) való reagálásként⁸ egyfajta enyhe, közvetett helytelenítési módként, az eredeti „rend” helyreállítása céljából élhetünk vele (a hatalmi helyzetek alapján általában a szülő gyerekét, vagy az idősebb testvér a fiatalabbat ugrathatja ezen céllal).⁹ Általánosan is elmondható, hogy az egymással általában közeli vagy ún. pseudo-intim¹⁰ kapcsolatban álló személyek közül ugrathatja egyik a másikat az egymáshoz képest meghatározódó státuszuk függvényében. Amikor erre a státuszbeli különbségre épít az ugratás, akkor sok esetben ezen különbség demonstrálása az ugratás célja,¹¹ és rejtett presztízt fejezhet ki.¹²

Az ugratás szerepet tölt be identitásunk megmutatásában és a relációs identitás kiépítésében, annak másokkal való kialakulásában, egyeztetésében, illetve egymáshoz képest magunk pozicionálásában.¹³

Az ugratás mindig egyfajta közös háttértudásra, tapasztalatra támaszkodik, egy közös diskurzusuniverzum (*universe of discourse*) és konszenzus létezésére épül, arra utal,¹⁴ így általában egy olyan megnyilvánulásról van szó, amelyet csak az adott diskurzusban részt vevők értenek.¹⁵ Mindemellett tartalma az azt megjelenítő szövegkörnyezetben nem igazságként van értelmezve,¹⁶ ami a humor alapjául szolgál. Az ugratásnak a diskurzusban való megjelenése általában köthető egyfajta meglepetésszerűséghez, az ugratási válasz különbözik a diskurzus során a hallgató által várt „átlagos folytatástól”, ekkor a válasz valamelyest inkonguens az előzményekhez képest, ami szintén a humor forrásául szolgálhat.¹⁷ Az ugratás diskurzusát a meglepetés elemén túl vagy ahhoz kapcsolódóan sok esetben egyfajta ritualizált vagy barátságos konfliktus (*ritualized or sociable act of conflict*) jellemzi. Az intimitás mértéke döntő hatással van az ugratás alapját jelentő ellentmondás hatásának a megítélésére, hiszen a magas fokú intimitás a nem preferált tartományból a preferált tartományba helyezheti az egyet nem értést.¹⁸

Mills szerint az ugratás lehetőséget ad a beszélőnek arra, hogy érzései alapján, valamely ahhoz közeli tartalmat fejezzon ki (vagyis az ő szemszögéből igazságot), majd az ugratás során ezen véleményét például túlzó formába önti (vagy a továbbiakban bemutatandó ugratási keretbe helyezi), ami elveszi megnyilatkozásának igazságélét, s így a megnyilatkozás a felszínen úgy

⁸ Drew szerint az ugratás mindig az ugratottnak valamely korábbi megnyilatkozására válaszul történik (DREW 1987, 233, id.: ATTARDO 1994, 321).

⁹ LEECH 1983, 144; EDER 1993, 18; THOLANDER – ARONSSON 2002, 559–561, id.: PARTINGTON 2006, 180; LYTRA 2007, 381; GEYER 2008, 6.

¹⁰ PARTINGTON 2006, 163.

¹¹ GEYER 2008, 98.

¹² CSERESNYÉSI 2004, 82.

¹³ BOXER – CORTÉS-CONDE 1997, 282, id.: PARTINGTON 2006, 145; vö. HAUGH 2013, 59.

¹⁴ Vö. CSERESNYÉSI 2006.

¹⁵ BOXER – CORTÉS-CONDE 1997, 291, id.: GEYER 2008, 99.

¹⁶ CULPEPER 2005, 37.

¹⁷ Vö. CSERESNYÉSI 2006.

¹⁸ GEORGAKOPOULOU 2001, 1882, id.: BÁNDLI 2009, 60, id.: PAP 2014, 200.

értelmeződik, mintha nem mondták volna komolyan, ezért nem „veszi magára” az ugratott,¹⁹ és így a beszélő felelőssége is csökken a mondottakért.²⁰

A hallgató számára az ugratás propozíciós tartalma, a beszélő véleménye róla, a kapcsolatukról, a szituációról (stb.) névértéken véve sértő is lehet,²¹ ezért a beszélő a provokáló jellegű ugratás ellenségességét lecsökkentendő, játékos vagy ugratási keretbe helyezi a mondandóját, játékos vagy „mikrofon-mellé” (azaz közvetett, a valódi szándékát elrejtő) jelzéseket használ, mely által azt fejezi ki, hogy „csak játékból”, csak ugratásból történt a provokáció. Ezen ugratási keretet létrehozhatják verbális megjegyzések (például „Csak vicceltem!”²²), stilisztikai elemek (például ismétlés, túlzás), szupraszegmentális tényezők (például szünet, a lebegő, de olykor emelkedő intonáció, mélyebb hangfekvés, az intonációs minták eltúlzott használata: erősebb hangsúlyok, a szótagok elnyújtása, éneklő hanghordozás), valamint nonverbális jelzések (gesztusok: például oldalba lökés, vállon veregetés; mimika: például mosoly, gúnyos mosoly, kacsintás, pislogás, nevetés) is. Írásban történő ugratás során az ugratási keret sajátos megnyilvánulásait lehet megfigyelni, mint például az emotikonok használatát (mind digitális, online környezetben, mind akár papíralapon).²³ A megnyilatkozás ugratásként való értelmezhetőségéhez hozzájáruló játékos keretet egyfajta (át)kód(olás)ként is elképzelhetjük, mely közvetettebbé, indirektebbé teszi a megnyilatkozást.²⁴

Az ugratásban részt vevő személyek ismeretsége alapján kétféle eset lehetséges: bizonytalan kimenetelű szituációkban, amikor nem ismerik egymást, nem tudja az ugrató kiszámítani a másik reakcióját, az ugratás nem értése a kommunikáció megszakításával is járhat, ilyenkor az ugratást a játékos keret világos, egyértelmű paralingvális jelzései keretezik, például túlzó intonáció, mosoly, nevető hang, pislogás. Ha biztos a beszélő abban, hogy a másik érti az ugratást, ott teljesen hiányozhat a játékos keret jelzésrendszere, mely szintén része lehet a játéknak.²⁵

¹⁹ MILLS 2003, 124; LEECH 1983, 144; ARCHER 2008, 186.

²⁰ ATTARDO 1994, 328.

²¹ Vö. CSERESNYÉSI 2006.

²² Az amerikai sajtóban nyár vége óta, különösen a Trump–Clinton összecsapás során felkapták az ugratás fogalmát, ha valakit pellengérre állítanak valamely megnyilatkozása alapján, elég azt mondania, hogy „csak ugratás volt”. Ekkor egyfajta késleltetéssel fedi fel az ugrató, hogy a támadását nem komolynak szánta (PARTINGTON 2006, 149). Ez a kifejezés bizonyos fókig számon kérő, nem kellett volna megbántódnia a viccnek szánt megnyilatkozáson a másik félnek, egyfajta szankcionálása annak, hogy túl komolyan vette a másik fél a nem komolynak szántakat (HAUGH 2016, 133).

<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/18/its-just-banter-is-a-feeble-excuse-from-cowards-who-know-theyre/> (Letöltés: 2016.10.20. 15:25)

<http://metro.co.uk/2016/08/17/headteacher-told-staff-not-to-come-back-from-holidays-pregnant-6073217/> (Letöltés: 2016.10.20. 15:40)

²³ HEEREY – CAPPS – KELTNER – KRING 2005, 55; SZILI 2007, 10; TÁTRAI 2011, 112.

²⁴ Vö. CSERESNYÉSI 2006; HOLMES 2000, 174, id.: CULPEPER 2011, 209.

²⁵ PARTINGTON 2006, 149–150; BUTLER 2007, 23.

Az életkori sajátosságokat tekintve, a gyerekek közötti ugratásról elmondható, hogy gyakori a sértés, a másik csúfolása, kigúnyolása.²⁶ A gyerekek, majd a tinédzserek esetében nincs olyan, hogy ne reagálnának az ugratásra, fontos szerep jut náluk a reagálás mikéntjére, sikerességére a csoportban való pozíció kiharcolása céljából.²⁷ Tinédzser korban a másik nemmel való kapcsolatfelvétel egyik fontos eszköze lehet az ugratás, mert ezáltal érdeklődését, szimpátiáját közvetett úton tudja az ugrató kommunikálni a másik felé.²⁸

Felnőttek esetén, a nők és férfiak közötti szexuális asszociációkat tartalmazó ugratásokon túl, melyek során egyfajta jövőbeli beteljesülés ígéreterére történik célzás,²⁹ a leggyakoribb a burkolt kritikai használat, mely a másik félre vonatkozó, a másikat fenyegető, kritizáló, lebecsülő érzelmet vagy véleményt mutat meg. Felnőttek egymás közötti ugratása esetén, gyakori, hogy az ugratásra válaszoló csak minimális mértékben megy bele a játékba és reagál az ugratásra, emellett az is sűrűn előfordul, hogy az ugratásban szereplő tagadja az ugratás relevanciáját.³⁰

Kritikai attitűd esetén ugratáskor a másik fél, illetve a másik féllel való kapcsolat értékelése történik meg. A hallgatóban fogalmazódik meg, hogy udvariatlan-e számára az ugratás, amikor értékeli a hallottakat.³¹ Garcés-Conejos Blitvich szerint az udvariatlanság elkövetésekor a beszélő a másik identitását kérdőjelezi meg, identitásához kötődő önértékelését fenyegeti,³² másfelől – már Leech szerint – az udvariasság hiánya az intimitás jele is lehet,³³ a tapintat mértéke többek között a másiktól való társas/társadalmi távolságtól és a beszélők közötti hatalmi egyenlőtlenségtől függ.³⁴ Vagy úgy is lehet fogalmazni, hogy barátok között másmilyen udvariassági szabályokat követünk.³⁵

Nézzük meg, milyen reakciók szülehetnek az ugratásra. A válaszadás számos, például pszichikai, hangulati, beállítottsági tényezőtől függhet, de az egyik legjelentősebb tényező, hogy mennyire veszi komolyan az ugratást az ugratott.³⁶ A reakciókat adhatja az ugratott és adott esetben a többi jelenlévő, a „közönség” is.³⁷ Az egyes reagálások átfedésben is lehetnek egymással:

- csönd;
- nincs közvetlen válasz;³⁸

²⁶ PARTINGTON 2006, 148, 159.

²⁷ THOLANDER – ARONSSON 2002, 584; PARTINGTON 2006, 162.

²⁸ EDER 1993, 17–18.

²⁹ PARTINGTON 2006, 147–148.

³⁰ PARTINGTON 2006, 149, 162.

³¹ EELEN 2001, 109, id.: HAUGH 2013, 52, 60; BUTLER 2007, 23.

³² GARCÉS-CONEJOS BLITVICH 2013, 18, id.: HAUGH 2013, 60.

³³ LEECH 1983, 144.

³⁴ LEECH 1977, 24, id.: THOMAS, 1983, 98.

³⁵ THOMAS, 1983, 98.

³⁶ Vö. ATTARDO 1994, 288, 321–322.

³⁷ BUTLER 2007, 24; TÓTH 2013, 14.

³⁸ PARTINGTON 2006, 162.

- úgy tesz az ugratott, mintha nem hallotta volna az elhangzottakat;³⁹
- minimális válasz, mely során kétértelmű marad, hogy hogyan értékeli a célszemély az ugratását, kifejezése nevetéssel, gesztusokkal;⁴⁰
- nevetés, mely háttérében többféle állapot állhat, például, zavar, fokozott idegesség, vagy fokozott informalitás; fontos jellemzője az ugratást követő nevetésnek, hogy közvetlenül vagy késve követi az ugratást.⁴¹
- tagadás: az ugratott vitatja, hogy érvényes lenne rá az ugratás tárgya;
- egyfajta számvetés: tartalmaz mentegetőzéseket és (ön)igazolásokat, a mentegetőzés során az ugratott nem gondolja, hogy teljesen relevánsnak lennének az ugratásban szereplő információk, az (ön)igazolásban relevánsnak gondolja, és nem akar érte mentegetőzni;⁴²
- az ugratott belemegy a játékba, viszi tovább az ugratást; ez az egyik legszofisztikáltabb reakálási mód, még bántó ugratásnál is az ugratott kihangsúlyozza, hogy csak játékról van szó;⁴³
- „sértésre sértéssel”, mely a „játékba való belemenés” egyik válfaja lehet;⁴⁴
- játékos és egyúttal komoly visszafizetés;
- proaktív válasz: az ugratott igyekszik előre megakadályozni a jövőbeli ugratást;⁴⁵
- kihátrálás, a társalgás lezárásának előkészítése;⁴⁶
- komoly válasz, kilép az ugratási keretből a válaszoló, vagy eleve észre sem vette azt.⁴⁷ A komoly válaszra vonatkozóan Tholander és Aronsson megemlíti a lehetőségét annak, hogy az ugratott tudatában van az ugratás okának, a vétkének, mely alapján komoly válasza vétkeességének elismerését jelenti.⁴⁸

Közei ismeretség és gyakori ugratás esetén a társalgó feleknek már „bevált” reakálási stratégiái lehetnek, szinte mintha egy saját „ugratási választárból/repertoárból” vennék elő az épp megfelelő választ.⁴⁹

Az ugratás és az arc(ulat)

Attól függően, hogy az ugratás hogyan érinti az ugratottat, vagy erősíti a kapcsolatot, ekkor szolidaritásépítő és egyúttal arc(ulat)védő lehet, vagy a társas interakció kontrolljaként udvariatlan megnyilvánulás lesz, és az arc(ulat)-

³⁹ BUTLER 2007, 24.

⁴⁰ BUTLER 2007, 25.

⁴¹ HAUGH 2016, 125.

⁴² THOLANDER – ARONSSON 2002, 567.

⁴³ THOLANDER – ARONSSON 2002, 577; PARTINGTON 2006, 162.

⁴⁴ PAP 2014, 196.

⁴⁵ THOLANDER – ARONSSON 2002, 567, id.: PARTINGTON 2006, 162.

⁴⁶ Vö. BORONKAI 2009, 118.

⁴⁷ BUTLER 2007, 24.

⁴⁸ THOLANDER – ARONSSON 2002, 587, id.: PARTINGTON 2006, 170.

⁴⁹ BUTLER 2007, 22, 24.

fenyegetés kategóriájába lehet sorolni.⁵⁰ Az arc(ulat)fenyegető ugratás a sértés határát súrolva vagy azt átlépve kritizálásként hathat, illetve egyfajta megalázással is járhat.⁵¹ Archer szerint rejtetten arc(ulat)fenyegető az ugratás során annak azon aspektusa, hogy közelebb áll az ugrató véleményéhez a bántó megnyilatkozás, mint ahogy az ugratási keret miatt az ugratott azt észleli,⁵² vagy az észlelésétől függetlenül kénytelen reagálni, adott esetben „együtt játszani”.

Az empirikus kutatás és eredményei

Magyar nyelvű nyíltvégű diskurzuskiegészítő tesztet 321 fő nem magyar anyanyelvű (L1), magyarul (L2) legalább B1-es szinten tudó, egyetemi hallgató töltött ki. A kérdőíveket a hallgatók magyar nyelvet tanító magyar és külföldi egyetemeken töltötték ki részben a nyelvórákon, de volt, ahol hazavihették a kitöltéshez. A kitöltők anyanyelvi (L1) megoszlása: lengyel 80 fő, koreai: 38 fő, kínai: 32 fő, japán 27 fő, német 24 fő, angol 17 fő, arab 9 fő, orosz: 8 fő, norvég: 7 fő, spanyol 7 fő, francia: 6 fő, ukrán 6 fő, török 6 fő, szerb 5 fő, horvát 5 fő, hindi 4 fő, olasz 4 fő, görög 3 fő, bolgár / cseh / perzsa / svéd / thai / vietnámi: 2 fő, amhara / arab+angol / azeri (+orosz) / angol+svéd / baszk / dán / észt / hanti / mari / mongol / héber+arab / héber / héber+spanyol / katalán+spanyol / román / tagalog / lengyel+angol / német+arab+angol / perzsa+francia / perzsa+német / udmurt (+orosz): 1 fő. A tesztet kontrollcsoportként 40 magyar egyetemista is kitöltötte online változatban. Pár adatközlővel volt lehetőségem beszélgetni a kérdőív kitöltéséről, az ott megadott válaszairól.

A teszt utolsó (30.) szituációja az ugratás beszédaktusára vonatkozott, mely megfogalmazásában önmagában is egy ugratási megnyilatkozásként értelmezhető, egy triggerként kiválthatja a válaszoló ugrató, ugratásfolytató reagálását. A szituáció a következő:

„Egy barátod azt mondja, hogy nem tanult a dolgozatra, de mégis maximális pontszámot ért el. (Általában nem szoktak a dolgozatai jól sikerülni.) Mit mondasz? (One of your friends tells you that he/she hasn't learned at all before the test, but even then he/she got a full score. (But in general he/she gets low grades.) What would you say?)”

A válaszok többféle kutatási irányra adnak lehetőséget, jelen dolgozatban elsősorban az ugratás diskurzuskiegészítő tesztrel való vizsgálhatóságára helyeztem a hangsúlyt.

A válaszokat írásban adták a hallgatók, így sok esetben nem lehetett eldönteni, hogy ugratva válaszolt-e az adatközlő, pl. *„Biztos puskáztál!”* kijelentést szóban lehet ugratva mondani, írásban az ugratási keretet csak a háttércsatornát jelző emotikonokkal, vagy annak verbalizálása esetén például *„Hehe, ...”* stb. bevezetéssel lehet jelölni, amelyet pár hallgató megtett válaszadásakor. Egy esetben az emotikon után zárójelben verbalizálva megadta

⁵⁰ GEYER 2008, 40; vö. SZILI 2004, 33.

⁵¹ ATTARDO 1994, 321, id.: PARTINGTON 2006, 144; BUTLER 2007, 32.

⁵² ARCHER 2008, 186.

a válaszoló, hogy viccről van szó: „Ez *hihetetlen, miért te nem én* :((vice)” alakban. Van példa a teljes megnyilatkozás verbális szintű ugratásként való megfeleltethetőségére is, az ironikus attitűdöt megjelenítő: „*Mint mindig!*” esetében, vagy amikor a meglepő fordulatot az hozza, hogy a propozíciós tartalom szerint a beszélő számára nem meglepők a hallottak: „*Mondtam, hogy jó lesz!*”, illetve az ugratási kerettel jelzett sértő propozíciós tartalmú „*Hehe, a hülyéknek mindig szerencséje van*” – lengyel válaszok, valamint a „*Szerencsés napod volt mi!*” – mari válasznál, ezen megnyilatkozásoknál nem akadályozza a válaszok írásbeli volta az ugratás beazonosítását.

Az ugratás alapját adó meglepetés, illetve a ritualizált vagy barátságos konfliktus megjelent a vizsgált ugratási szituációban. A válaszok megmutatják, hogy különböző (sokszor egymással átfedésben lévő) tényezők, mint például az eredeti megnyilatkozás ugratási keretének észlelése, a diskurzusban részt vevők kapcsolatának kölcsönös megítélése (azon belül például mennyire ismerik a beszélgetésben részt vevők egymás pragmalektusát⁵³), a beszélő pillanatnyi beállítottsága, a beszélőknek a diskurzussal való célja, illetve annak alapján, hogy a saját kultúrában ilyenkor mit szokás mondani,⁵⁴ hogyan befolyásolják a beszélő reakcióját az ugratásindító megnyilatkozásra.

A válaszokat az ugratási szituációra történő reagálásként szemantikai tartalmuk és a beszélő pragmatikai szándékának figyelembe vételével csoportosítottam:⁵⁵

1. Gratuláció, dicséret, büszkeség kifejezése

Nagyon gyakori válasz, a nem-konfrontatív válasz leggyakoribb változata. Számos esetben, az eredeti, konfrontatív választ áthúzza a válaszoló, majd gratulációról ír, például: „~~Nem-haz~~ Gratulálok, szerencséd volt” – írta egy lengyel férfi válaszoló. Ahogy ennél a példánál is látszik, sűrűn előfordul, hogy az egyes válaszelemek, stratégiák kombinálódnak. A magyar válaszolók közül egy férfi adta meg válaszában a gratulációt: „*Hát, gratulálok!*” alakban.

Lengyel női válasz: „gratulálok neki és megyünk egy sörre:); „*Zsír! Megyünk sörözni!:*); „*Gratulálok! Sikerült neked!*”; „*Örülök, hogy sikerült a vizsgád.*”; „*Jól megy!*”; „*Szuper!*”; „*Gratulálok! Csak így tovább!*”; „*Na, gratulálok!*”; lengyel férfi: „*Hű-ha, gratulálok!*”; „*Wow gratulálok (mosolygó ördögfej rajza)*”; „*Nagyon jó! Gratulálok! Végre!*” „*Tök jó! megírtad*”; „*Akkor*

⁵³ Vö. THOMAS 1983, 95.

⁵⁴ A beszélő megnyilatkozásakor a saját kultúrájára jellemző, kulturálisan elfogadott módszereket használja (DEPPERMAN 2001, 8, id.: BORONKAI 2014, 19).

⁵⁵ A válaszadók anyanyelvét (L1) és nemét adom meg idézett megnyilatkozásuk előtt. Amikor a nyelvmegnevezés és a népnév megegyezik, nem írom ki az „L1”-et a nyelv mellé <nyelv>L1 alakban, de mindvégig az anyanyelvre vonatkozik a népnévnek olvasható jelzője a válaszadóknak.

Az összes választ terjedelmi korlátok miatt nem tudtam megadni, de mindvégig törekedtem arra, hogy az idézett válaszok teljességében reprezentálják az anyagot.

A megnyilatkozások sok esetben több elemből állnak és ekkor általában egymástól eltérő, különböző tartalmi csoportokhoz tartoznának az egyes elemek, ilyenkor az egyik csoporthoz soroltam be az adott megnyilatkozást.

gratulálok!”; „Na, hát gratulálok...”; horvát férfi: „Good job dude.”; norvég férfi/angol nő: „Gratulálunk”; görög nő: „Szép van. Bravó.”; koreai nő: „Gratulálom, hogy érted el maximális pontszámot.”; német nő: „Hát... nagyon jó, ez már derék!”; „Szuper! Gratulálok, Péter!”; „Gratulálok! Jól van!”; német férfi: „Tök jó!”; arab-angol férfi: „szuper!”; angol nő: „~~Jó dolgozata?~~ nagyon jó! Jól dolgozol!”; angol férfi: „Nagyon jó!!!”; „You good fam! Na. Jo!”

– büszkeség kifejezése: arab férfi: „Büszke vagyok rád.”

2. Öröm kifejezése

Lengyel nő: „Örülök neked.”; „Örülök, hogy sikerült a vizsgád.”; „Ez tök jó, hogy neked sikerült a vizsga!”; „Nagyon örülök, hogy a maximális pontot érted el.”; lengyel férfi: „Gratulálok. Örülök neki.”; szerb férfi: „Gratulálok! De jó!:)”; német nő: „Gratulálok! ~~Megérdemled!~~ Örülök neked!; német férfi: „Gratulálok. Örülök veled.”; angol nő: „Nagyon jó szerintem.”; „Jo munka!”; angol férfi: „Super! Nagyon jó vizsgá!”; francia nő: „Nagyon jó.”; héber L1 nő: „nagyon ~~szep~~ jo!” A magyar válaszolók közül senki nem fejezett ki hasonló jelentéstartalmat.

3. „Jó neked”, „irigyellek”

Lengyel férfi: „Kurva jó neked.”; lengyel nő: „~~Nem hiszem el.~~ Jó neked.”; „Gratulálok! Jó neked!”; angol nő: „Féltékeny vagyok.”; arab férfi: „De jó neked!”

A gratulációhoz kapcsolódóan a szerénység nyelvi megnyilatkozása is megjelent japán női válaszolóknál: „nekem nem sikerült olyan jól, mint neked”; „irigyellek”, japán férfi válasza: „Jó, nagyon irigylem téged.” Az 'irigylés' kifejezése koreai női válaszolóknál: „Irigylem maximális pontszámodat. Jó lennem, ha tudnám kapni jó eredmény.”; „Ó.... Irigylem a szerencsédet.”; orosz nő: „Szerencséd volt! Gratulálok! Irigykedlek. De valószínűleg te előbb szorgalmas voltál.”; magyar nő: „Irigyellek.”

3. „Szerencséd volt”

Koreai nő: „Sok szerencse van neked... Mit írtál a dolgozatra?”; lengyel nő: „~~Volt szerencsed!~~ Egyszer volt Budán kutyavásár.”; „Sok szerencséd volt!”; „Nagyon nagy szerencse van!”; „Szerencsés voltál!”; „Mondtad, hogy semmit nem tanultál. Szerencsés vagy akkor.”; „Lucky you.”; „Hú, gratulálok! Szerencsés vagy!”; „Hehe, a hülyéknek mindig szerencséje van”; lengyel férfi: „Tényleg kimáxoltad. Szerencsed volt.”; szerb nő: „Gratulálok, sok szerencséd volt!”; orosz férfi: „Szerencsés vagy.”; ukrán nő: „Szerencsés vagy! :)” A smiley jel egyfelől az ugratási keretet is jelölheti, vagy azt jelzi, hogy együtt örül a beszélő a másikkal.

Mari nő: „Szerencsés napod volt mi!”; angol-spanyol nő: „Wow jó munkát, hogy szerencsés volt.”; francia nő: „Szerencsés lány!”; német nő: „Vak tyuk is találja szeme.”; „~~Na Tök jó! Na láto~~ Te szerencsés! Örülök neked!”; német férfi:

„De szerencsés vagy!”; angol férfi: „Szerencsere!”; „Jó munkát tesó, talán volt egy szerencsés nap ez a mai”; spanyol férfi: „Volt már sok szerencsés!”; olasz nő: „Szerencsés voltál ezúttal.” Gyakori, hogy a szerencse motívuma mellé megadják annak egyszeri, különleges voltát, hatókörét: csak ez alkalommal, ezen vizsga alkalmával volt szerencsés az illető. Magyar férfi: „Mázli? Vagy mi történt?? :)” ; „Ekkora mákot!!”

4. „Csoda történt”

Arab nő/arab férfi: „Fantasztikus!”; lengyel nő: „Mi folyik itt? Varázsló vagy, vagy micsoda?”; francia férfi: „Micsoda történik veled? Biztos, a szomszédod nagyon jól volt!”; magyar férfi: „Csoda történt?”

5. Ügyesség, tehetség, okosság, zsenialitás, ravaszság hangoztatása

Okosság: lengyel nő: „Grat! Nagyon okos vagy!”; „Okos vagy!”; koreai férfi: „Nagyon okos vagy. Jól vagy.”; kínai nő: „Nagyon okos vagy!”; japán nő: „Nagyon okos vagy!”; spanyol férfi: „Te nagyon okos vagy! Gratulálok!”

– ügyesség: hindi nő: „Jo, Nagyon jól, jól sikerült!”; orosz-udmurt férfi: „De ügyes vagy! Gratulálok!”; orosz nő/ukrán nő: „Ügyes vagy!”; ukrán nő: „Örülök neki. De ügyes voltál! Hajrá!”; cseh férfi: „Hm. no jól irtal meg, és még vizsga előtt mondtal hogy nem tanultal eleget.”; kínai nő: „Mert ügyes vagy. És szerintem”; „Gratulálok. nagyon ügyes vagy!”; japán nő: „Ügyesen voltál! Gratulálok!”; magyar nő: „De jó, látod, tők ügyes vagy!”; „Az bő. Nem tudom, hogy csináltad, de ügyes vagy.”; „Ügyes vagy!”

– tehetség: lengyel nő: „gratulálok! na, nézd, milyen tehetséges és ügyes vagy!”; lengyel férfi: „Táltos vagy, légy a mesterem!”; koreai nő: „Te mesterember.”; magyar férfi: „Na hogy puskáztál, taníts mester!”

– zsenialitás: kínai nő: „pfff zseni malac⁵⁶”; japán nő: „Talán te génusz vagy!”; ukrán nő: „Hát zseni vagy! Ez hogyan történt? Igazam van, te semmit sem tanultál a dolgozat előtt?”

– ravaszság: angol férfi: „Tök ravasz vagy!”

6. Mindennek ellenére siker

Szerb nő: „Látod, mégis jól csináltad!”; angol férfi: „Tökjó vagy. Nincs kell panaszkodni.”; magyar nő: „na látod...”

7. Konfrontáció kerülése

Német férfi: „Ez előfordulhat.”; török férfi: „Jó, hogy neked minden így tanulás nélkül sikerül. Lehet, hogy az órák alatt könnyebben tudsz megtanulni.”; hindi férfi: „Megtörténik. Meg kell tanulni nehéz, hogy a jó minőségű. kedves barátom.”

⁵⁶ A disznót a kínai kultúrában lusta állatnak tartják, ami csak eszik és alszik (TOKAJI 2002, 56).

8. Osztokodás a sikerben

Perzsa férfi: „*Én is,*” (Nagyon jól tettenérhető itt, ahogy a diskurzus során egy meglepő válasz adásával, eltért a válaszoló az „átlagos folytatástól”, amit a beszélő esetleg „elvárt volna”, ez teszi humorossá a választ.)

9. A siker kisebbitése

Lengyel nő: „*A tesztet nagyon könnyű volt, de gratulálok.*”

10. Stréberség

Lengyel nő: „*Stréber vagy!*”; magyar nő: „*Stréééééber :D Na mit mondtam, hogy menni fog? :D*”

11. Kioktatás (például beképzeltségre vonatkozóan)

Kínai nő: „*Nagyon önbecsülésses vagy! De ez nem jó!*”; kínai férfi: „*Először meg kell tanulni nehezebb legközelebb. akkor a teszt nem minden az életben.*”; koreai nő: „*Rossz barátom.*”

12. Jó tanács adása (például tanuljon majd a legközelebbi dolgozatra)

Lengyel nő: „*Muszáj mindig tanulnod, amikor akarsz sikerülni.*”; koreai férfi: „*Meg kell tanulni nehezebb.*”; „*A jövőben a harcot?*”; kínai férfi: „*Kell legközelebb szorgalmasabb dolgozni.*”; kínai nő: „*Gratuláltunk! De szerintem jó tanulj az új teszt előtt.*”; „*Ez nagyon jó. Remélem, hogy mindig jó lennél.*”; japán nő: „*Jó volt. De következő vizsgára kell tanulnod.*”; vietnámi nő: „*Próbáld fel! Meg kell tanulni keményen!*”; olasz férfi: „*Szerencseje vagy egy segítség volt? Én jobban szeretem, tanulni és tudni.*”; angol férfi: „*Jó munkát. De ezután, tanulnék.*”; amhara L1 férfi: „*muszáj tanulsz.*”; perzsa férfi: „*meg kell tanulni*”; horvát nő: „*Ez nagyon jó! Akkor ne legyel olyan izgatott jövőben!*” A magyar válaszolók közül senki nem fejezett ki a kategóriához kapcsolódó jelentéstartalmat válaszában.

13. Számonkérés

Lengyel nő: „*Na, mondtad, hogy nem tanultál :)*”

14. Meglepődés, csodálkozás

Kínai nő: „*Jaj, milyen a meglepetés!*”; japán nő: „*Gratulálok! Meglepődtem benned!*”; „*Csodálkoztam! Miért ilyen jó pontsz volt?*”; koreai nő: „*Micsoda megjelentetés!*”; norvég férfi: „*Wow, jó!*”; katalán-spanyol férfi: „*Jo meglepetes.*”; perzsa férfi: „*Wow!!! nice job*”; arab férfi: „*Wow, de szerencsés vagy!*”

15. Érdekesség, furcsaság

Arab nő: „Azt nagyon furcsa, hogyan a megis maximalis pontszámot?”; lengyel nő: „Érdekes. Mondtad hogy nem tanultad.”; norvég nő: „Erdekés.”; angol férfi: „Erdekes, Gratulalok!”

16. Értetlenkedés

Koreai férfi: „Valahogyan jól tanultál.”; „Te lelkesen tanultál a dolgozatra, ugye?”; kínai nő: „~~Azt mond~~ Emlékszem, hogy nem tanultad a dolgozatra, akkor hogyan érted el maximális pontszámot?”; „Komolyan? Olyan szerencsére vagy!”; japán nő: „Szerencsés vagy! Mi történt? Haha!”; japán férfi: „~~Nem mondom~~ Azt hittem, hogy lenni rossz.”; „Szuper! Tényleg nem tanultál tegnap?”; lengyel nő: „Lehetetlen, hogy egyáltalán nem tanultál.”; „Szerintem, ez nem volt a munkád, mert nem volt a lehetőséged sikerülni a dolgozatot.”; „Te monda, hogy nem tanultad!”; „Gratulálok, hogy csináltad ezt tanulás nélkül?”; „Gratulálok! ~~Hogyan ér~~ Nagyon jól sikerül a dolgozatad!”; német nő: „Ezt jól megcsináltad, nem tanultal, de mégis jó jegyed lett. Hogy csináltad? Nem puskáztál?”; hanti-orosz férfi: „~~Nem baj~~ Ügyes vagy! Hogyan csináltal meg?”; francia férfi: „Hogyan tetted? Nagyon sikerült!”; dán férfi: „Mi van?? Nem tanultál, de 5-öst kaptál? De most német dolgozatról van szó és te németben el szoktál baszni mindent, hogy lehet ez most?”; angol férfi: „hogyan?”; magyar nő: „És ezt hogy sikerült?”

17. Okok keresése (az okkeresés alkategóriája lehet, amikor puskázással gyanúsítják a beszélőt, vagy amikor feltételezik, hogy minden bizonnyal sokat tanult)

Lengyel nő: „Nyilvánvalóan jól puskáztál.”; „Puskáztál? hehe tudok, hogy igen.”; „Jaj! Biztos tanultad sokat!”; japán nő: „Biztosan sokat tanultál a vizsgaidő előtt!”; bolgár nő: „Neked volt puskád?”; észt nő: „Puskáztal?”; német nő: „Csaltál, ugye?”; német férfi: „Mit irtad a puskádra?”; arab nő: „Pusáztál vagy hazudtál?”; perzsa-német férfi: „How did you do it? Nice job cheating :)”; magyar nő: „azért valamit mégiscsak tanultál, ha ilyen jól sikerült! ügyes vagy”; „Puskáztál?”; „Jó bemáskoltad! :D Puskáztá?”; „Biztos szerencséd volt. Vagy puskáztál?”; magyar férfi: „látom hogy idovel te is megtanultal puskázni”; „Hoax. Csíter. Noob. Mit használtál?” Gyakori magyar válaszok esetén, hogy a kérdőív többi szituációjához képest ezen ugratási helyzetben erőteljesebben megjelenik a szleng használata.

18. Hitetlenkedés, hazugság feltételezése

Koreai férfi: „Te igazán hazug ember!”; „Hazug ember vagy!”; „Ne hazudod!”; „Hülyeség!!!”; koreai nő: „Sipirc!”; „Hogyan kaptad jó sikert?”; kínai nő: „Miért nem ismered be, hogy tanultál? Vagy inkább puskáztál?”; „Húha! Nem tanultál a dolgozatra? Tényleg?”; japán nő: „~~Nem~~ Tanultad?”; „Igazán nem tanultál?”;

„Tenyleg? Nem tanultál? Igazán?”; „Nem lehet hinni! Úgyesen!! Tanuljál nekem! :)”; japán férfi: „Gratulálok! Hihetetlen, hogy jó pontszámot kaptad!”; „Wow, szuper! Nem hiszek”⁵⁷; lengyel nő: „Ez hihetetlen, miért te nem én :((vice)”; „Igazán?”; „Tényleg?!”; „Tényleg nem tanultál semmit? Gratulálok!”; „Ez lehetetlen! Biztosan puskáztál!”; „Nem tanultad? Mi a hazugság!”; lengyel férfi: „Tudtam, hogy hazudsz, mindig felkészült vagy”⁵⁸; szerb nő: „Az nem lehetséges, biztosan tanultad valamit!”; orosz nő: „Hogy te úgy megírtál leírtál valakiről? te nagyon sikeres vagy.”; cseh nő: „Szerintem tanultá.”; horvát nő: „De, vagy tanultál, vagy igen sok szerencséd van.”; „Hogyan tudtál annyira jól megírni, ha nem tanultál?”; német nő: „Tényleg? Nem tudom elhinni.”; angol nő: „Either you are lying or lucky.”; „Őn csaló! Kanna egy szuka”; török férfi: „Gratulálok. Hogy tanultad? Tényleg nem tanultad? Ez igaz?”; héber-spanyol (L1) férfi: „Polkoru, te mocskos csaló”; görög férfi: „Őn csaló!”; magyar nő: „Nem tanultál... persze!”; „Ja látom nem tanultal...”.

19. Terelés, kilépési szándék a beszélgetésből

Norvég nő: „Faj a fejem?”⁵⁹

20. A másik otthagynása

Angol nő: „Gratulálok (és akkor elsétálok)”;

21. Káromkodás

Japán koreai⁶⁰ férfi: „~~Bazdmeg~~ Bazdmeg”; német nő: „Bazmeg. Mit mondasz?”; görög férfi: „Gratulálok! Poffa-be!”; magyar férfi: „Kurva anyád!”

22. Egyéb

Lengyel férfi: „(lat.) *Deus audacis favet. [Isten a merészeknek kedvez.]*”; lengyel nő: „Mint mindig.”; „Mondtam, hogy jó lesz!”; „Mégis minden tudtad.”; japán nő: „Szerintem, nagyon izgalmason tanultál!”; kínai férfi: „jól csináltad. Szólj, ha segítségre van szüksége.”

23. Nem tudja, mit mondjon

Olasz nő: „Wow! Nem tudom, hogy mondani.” japán férfi: „Nem tudom...”;

⁵⁷ Vö. SITKEI 2016, 411–413.

⁵⁸ A lengyel konfrontatív válaszok esetében a megnyilatkozások háttérét adhatta a lengyel interakciós stílus – adott tényezők megléte mellett – konfrontatív, spontán és kötöttségnélkülinek is tekinthető jellege (hogy ki lehet mondani, amit az ember gondol) (WIERZBICKA 2003, XI–XII).

⁵⁹ Vö. HUSZÁR 2009, 71.

⁶⁰ A kérdőív elején az anyanyelvre vonatkozó kérdésre az adatközlő először a japánt adta meg válaszként, majd átsatírozta és a koreait nevezte meg.

24. Semmit nem mond/nem töltötte ki

Kínai nő: „*Gratulálok! Ügyes vagy!* (Inkább nem mondok semmit.)”; francia nő/orosz nő: „semmi”; lengyel nő: „semmi”; „ignorálok. semmit nem mondom neki”; norvég nő/lengyel nő: kihúzta, a többi kérdéshez válaszolt; arab nő/koreai nő: „nem értem a kérdést”. Szóban egy koreai női adatközlő arról tájékoztatott (rákérdezésem nélkül, magától döntött úgy, hogy indokolni szeretné), hogy nem értette a kérdést, a szituációt, azért nem töltötte ki ezt a részt (a többi szituációban adott válaszokat, kb. C1-es szinten tud magyarul). A második fejezetben bemutatott ugratási reagálások közül a csönd, „nincs közvetlen válasz”, illetve az „ügy tesz az ugratott, mintha nem hallotta volna”, illetve a „kihátrálás” reagálásoknak feleltethetőek meg ezen válaszreakciók. Ez utóbbihoz tartozik még a terelés („*Faj a fejem?*”) és a „másik otthagya” típusú reakció.

Az 1–6. kategóriák során nem konfrontálódtak a válaszolók a beszélővel, majd egyre direktebb, arcfenyegetőbb kifejezésekkel éltek válaszukban, ekkor sok esetben felháborodott, mérges lett a beszélő a közölte miatt (elképzelhető, hogy volt olyan kérdőívkitöltő, akinek elkerülte a figyelmét a feladatkiírás, miszerint egy barátjával beszél). Az agresszív válaszok esetében, a beszélő számára arc(ulat)fenyegető lehetett a kényszer, hogy válaszolnia kell egy föllentésgyanús, akár arcátlan hazugságnak is ítéltető megnyilatkozásra, ami miatt a másikra nézve fokozottabban arcfenyegetően válaszolt, ezzel „védve” saját arcát, arccsökkenését kompenzálандó.⁶¹ Egy magyar káromkodótól megkérdezve káromkodásának hátterét, arra hivatkozott, hogy rosszul esett neki, hogy a másik semmit nem tanult és mégis jól sikerült a vizsgája.⁶² Ez esetben egyfajta pszichológiai hátterű kiegyenlítésről lehet szó, mely szintén kapcsolódhat az arc munkához. A válaszokban megjelenő diszfemisztikus kifejezések használatáról összefoglalóan elmondható, hogy arc munkához köthetők,⁶³ ha a beszélő sértésnek vette az ugratásindító megnyilatkozást, akkor diszfemisztikus megnyilatkozásával a „sértésre sértéssel” válaszstratégiát követte a második fejezetben bemutatott válaszreakciók közül. A kevés tapintatot tartalmazó válaszok másfelől jelezhetnék a felek közötti közelebbi kapcsolatot is.

A humoros válaszok (például „*Én is,*”) szintén segítették, hogy a válaszoló megőrizze (vagy növelje) arcát, ez esetben a másik arcának komolyabb fenyegetése nélkül. A humoros és az ugratási keret jelzéseivel (például emotikonok) élő válasz feleltethető meg leginkább a második fejezetben bemutatott válaszreakciók közül a „belemegy a játékba” reakciónak.

⁶¹ Vö. PAP 2014, 196.

⁶² Egy koreai fiú hallgató: „*Biztos csaltál.*” válasza mellé szóban azt mondta el, hogy másokat rövidített meg csalásával a beszélő, a többiek sokat tanultak, de nem biztos, hogy ilyen jó pontszámot értek el, öhozzájuk képest ért el csalásával maximális eredményt a beszélő.

⁶³ Vö. PAP 2014, 196.

Az összetett, több stratégiát alkalmazó válaszokban egyfelől megdicséri a beszélő a másikat, az arcát növelve, de egyúttal hangot ad kételkedésének is, mellyel csökkenti a másik arcát, ezen eseteknél, az írásban kifejezett információk alapján nehéz lenne az adott megnyilatkozás esetében megállapítani, hogy összességében inkább arcnövelő vagy arcfenyegető-e.

Záró gondolatok

A kérdőívezés során diskurzusközeget szimulálunk, nagymértékben támaszkodunk a kérdőívkitöltő együttműködésére, bele tudja-e élni magát a szituációba, leírja-e, amit az „életben” mondana. Jelen kutatásban a kapott válaszok alapján az ugratási szituációnak többféle aspektusát lehetett megvizsgálni: (1) hogyan jelenik meg az ugratási keret írásban, (2) a válaszoló stratégiaváltoztatása – az eredeti konfrontatív helyett nem-konfrontatív válaszstratégia választása, (3) az esetleg szemtelennek ítélt ugratásindító megnyilatkozásra mennyire agresszívan reagál a másik fél az arc munkához köthetően, (4) a humoros válaszok kölcsönös arcvédő szerepét, illetve (5) a válaszstratégiák kombinálását, amely összetett archatásokkal jár mindkét fél részére.

Irodalom

ARCHER 2008 = Archer, Dawn Elizabeth: Verbal aggression and impoliteness: Related or synonymous? In: Bousfield, Derek – Locher, Miriam Anne (eds.): *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berlin–New York 2008, 181–207.

ATTARDO 1994 = Attardo, Salvatore: *Linguistic Theories of Humor*. New York 1994.

BÁNDLI 2009 = Bándli Judit: *Az egyet nem értés pragmatikája*. (Doktori értekezés) Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2009.

BORONKAI 2009 = Boronkai Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest 2009.

BORONKAI 2014 = Boronkai Dóra: A konverzációelemzés alkalmazása az orvos-beteg kommunikáció kutatásában. *PORTA LINGUA – 2014. Szaknyelvi regiszterek és használati színterek* (2014) 17–34.

BOXER – CORTÉS-CONDE 1997 = Boxer, Diana – Cortés-Conde, Florencia: From bonding to biting: conversational joking and identity display. *Journal of Pragmatics* 27(3) (1997) 275–294.

BUTLER 2007 = Butler, Clay: From bite to nip: the dialogic construction of teases. *Texas Linguistic Forum* 50 (2007) 22–34.

- CULPEPER 2005 = Culpeper, Jonathan: Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research* 1 (2005) 35–72.
- CULPEPER 2011 = Culpeper, Jonathan: Impoliteness: *Using language to cause offence*. Cambridge 2011.
- CSERESNYÉSI 2006 = Cseresnyési László: Traktátus a pesti/zsidó humorról. *Humor és magyar* (7/8) (2006) 62–69. Internetes elérés: <http://ketezer.hu/2006/07/traktatus-a-pestizsido-humorrol/> (Letöltés: 2017.06.10.)
- DEPPERMAN 2001 = Deppermann, Amulf: *Gespräche analysieren* (2. durchgesehene Auflage). Opladen 2001.
- DREW 1987 = Drew, Paul: Po-faced receipts of teases. *Linguistics* 25 (1987) 219–253.
- DYNEL 2009a = Dynel, Marta: Humorous Garden-Paths: *A Pragmatic-Cognitive Study*. Newcastle upon Tyne 2009.
- DYNEL 2009b = Dynel, Marta: Beyond a Joke: Types of Conversational Humour. *Language and Linguistics Compass* 3(5) (2009) 1284–1299.
- EDER 1993 = Eder, Donna: "Go Get Ya a French!": Romantic and Sexual Teasing Among Adolescent Girls. In: Tannen, Deborah (ed.): *Gender and conversational interaction*. New York 1993, 17–31.
- EELLEN 2001 = Eelen, Gino: *A Critique of Politeness Theories*. Manchester 2001.
- GARCÉS-CONEJOS BLITVICH 2013 = Garcés-Conejos Blitvich, Pilar: Introduction: Face, identity and politeness. Looking backward, moving forward: from Goffman to practice theory. *Journal of Politeness Research* 9(1) (2013) 1–33.
- GEORGAKOPOULOU 2001 = Georgakopoulou, Alexandra: Arguing about the future: On indirect disagreements in conversations. *Journal of Pragmatics* 33 (2001) 1181–1900.
- GEYER 2008 = Geyer, Naomi: Discourse and Politeness: *Ambivalent Face in Japanese*. London 2008.
- HAUGH 2013 = Haugh, Michael: Im/politeness, social practice and the participation order. *Journal of Pragmatics* 58 (2013) 52–72.
- HAUGH 2016 = Haugh, Michael: "Just kidding": Teasing and claims to non-serious intent. *Journal of Pragmatics* 95 (2016) 120–136.

- HEEREY – CAPPS – KELTNER– KRING 2005 = Heerey, Erin A. – Capps, Lisa M. – Keltner, Dacher – Kring, Ann M.: Understanding Teasing: Lessons From Children With Autism. *Journal of Abnormal Child Psychology* 33(1) (2005) 55–68.
- HOLMES 2000 = Holmes, Janet: Politeness, power and provocation: How humour functions in the workplace. *Discourse Studies* 2(2) (2000) 159–185.
- HUSZÁR 2009 = Huszár Ágnes: *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest 2009.
- LEECH 1977 = Leech, Geoffrey Neil: *Language and tact*. (LAUT Series A, 46.) Trier 1977.
- LEECH 1983 = Leech, Geoffrey Neil: *Principles of Pragmatics*. London 1983.
- LYTRA 2007 = Lytra, Vally: Teasing in contact encounters: Frames, participant positions and responses. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 26(4) (2007) 381–408.
- MILLS 2003 = Mills, Sara: *Gender and politeness*. Cambridge 2003.
- PAP 2011 = Pap Andrea: Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz: A leechi udvariassági elvek megvalósulása a magyarok nyelvhasználatában. *Magyar nyelvőr* 135(1) (2011) 78–89.
- PAP 2014 = Pap Kinga Katalin: *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középiskolás-korúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban*. (Doktori Disszertáció) Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2014.
- PARTINGTON 2006 = Partington, Alan: *The linguistics of laughter. A corpus-assisted study of laughter-talk*. Oxon 2006.
- SITKEI 2016 = Sitkei Dóra: Két miratív jelenség a japán nyelvben. In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél 2016/Spring Wind 2016 tanulmánykötet III*. Budapest 2016, 407–414.
- SZILI 2004 = Szili Katalin: *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest 2004.
- SZILI 2007 = Szili Katalin: Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131(1) (2007) 1–16.
- TÁTRAJ 2011 = Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest 2011.
- THOLANDER – ARONSSON 2002 = Tholander, Michael – Aronsson, Karin: Teasing as serious business: Collaborative staging and response work. *Text* 22(4) (2002) 559–595.

- THOMAS 1983 = Thomas, Jenny: Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4(2) (1983) 91–112.
- TOKAJI 2002 = Tokaji Zsolt: *Kínai jelképtár*. Budapest 2002.
- TÓTH 2013 = Tóth Loretta: Hogyan szórakoztat az udvariatlanság? Az offenzív viselkedés megjelenése a Magyar Televízió kvízműsoraiban, *Médiakutató* 14(1) (2013) 4–17.
- WIERZBICKA 2003 = Wierzbicka, Anna: *Cross-cultural pragmatics : the semantics of human interaction (2nd edition)*. Berlin – New York 2003.

Comment «se moquent» des locuteurs d'autres langues et cultures? – les enseignements d'une enquête empirique

DÓRA SITKEI

Entre deux personnes entretenant des liens étroits, il est en général toujours possible de se moquer de l'autre, en tenant compte néanmoins de leur situation respective. Si la moquerie peut renforcer le lien de connivence, elle peut toutefois s'avérer blessante en tant que critique voilée. Celle-ci joue alors le rôle d'une sorte de contrôle de l'interaction sociale, en général en réaction aux petites transgressions (telle la vantardise) afin de rétablir «l'ordre» initial. Dans bien des cas, la plaisanterie se base sur un facteur de surprise et/ou sur un conflit cordial ou ritualisé, lesquels apparaissent clairement dans la situation de moquerie examinée.

Dans une enquête DCT (*discourse completion test*) à réponses ouvertes, portant sur des situations propices à la moquerie, menée auprès de 321 étudiant(e)s universitaires de langue maternelle (L1) non hongroise, ayant au moins un niveau intermédiaire en hongrois, et de 40 étudiants hongrois (L1), j'ai demandé ce qu'il/elles diraient dans la situation suivante : «Un(e) de vos ami(e)s vous raconte que, bien que n'ayant rien révisé pour le contrôle, il/elle a obtenu une note maximale (alors qu'en général il n'est pas dans ses habitudes de bien réussir aux contrôles). Que lui diriez-vous?»

L'identification de la raillerie dans les réponses s'est heurté au problème d'un moindre marquage à l'écrit du «cadre de moquerie», sauf si celui-ci a été signalé, par une émoticône ou par une verbalisation en début d'énoncé comme dans : «Héhé, sûrement que t'as triché!:)» Cependant, même en l'absence de ce cadre, quelques réponses peuvent sans ambiguïté être identifiées à de la moquerie, comme par ex. la réaction ironique : «Comme toujours!».

Les stratégies de réponse peuvent être regroupées selon les catégories suivantes: 1. félicitations ou compliments; 2. incompréhension – «Comment as-tu fait?!»; 3. recherche de cause (il a triché; il avait en fait beaucoup travaillé);

4. chance; 5. reconnaissance des qualités (talent, intelligence, génie, habileté); 6. incrédulité et soupçons de mensonge; 7. reproches; 8. bons conseils – «Prépare tout de même le prochain test!»; 9. absence de réponse exprimée.

Les réponses montrent comment, selon divers facteurs (d'ailleurs souvent imbriqués), un locuteur réagit à un énoncé déclencheur de raillerie. Parmi ceux-ci : sa perception (ou non) d'un cadre de moquerie dans l'énoncé originel, l'évaluation (mutuelle) de la relation entre les interlocuteurs, son intention de maintenir (ou non) la discussion, son état d'esprit actuel, mais aussi ce que ses propres habitudes culturelles lui suggèrent de répondre.

Sur la base des réponses, l'on a pu observer : (1) un changement de stratégie de réponse – de la confrontation initiale à la non confrontation, (2) en réponse à une situation jugée éventuellement impertinente et propice à la raillerie, son degré d'agressivité dépend du travail de figuration de l'autre partie, (3) le rôle des réponses spirituelles pour mutuellement sauver la face, et/ou (4) une combinaison de stratégies de réponse, allant de pair avec de complexes effets de visage chez les deux parties.

Mi áll a magyar fiatalok politikai szocializációs hiányosságainak a hátterében?

NÉMETH KORNÉL

Bevezetés

A politika és a politológia szempontjából különös figyelmet kellene, hogy érdemeljen a feltörekvő generáció, hiszen ők lesznek majd azok, akiknek tovább kell működtetniük a rendszert. Ennek ellenére több európai országban a fiatalok politikai szocializációjával, társadalomba történő beilleszkedésével nagyon kevesen foglalkoznak. A kutatások – a hazaiak legalábbis biztosan – egyszerű tényként kezelik, hogy a fiatalok nem érdeklődnek a politika és a társadalom működése iránt. A jelenség okaira viszont ezek a kutatások nem térnek ki, sőt, módszerükből kiindulva nincs is lehetőségük rá.

A korábbiakban magam is elfogadtam a helyzetet egyszerű tényként, mivel egyetemi tanulmányaim első éveiben választáspolitikológiával, adatelemzéssel, parlamenti vitákkal és a politikai rendszer egyes elemeivel foglalkoztam, 2016 őszén viszont lehetőséget kaptam egy politikai szocializációs tréning megtartására a Pécsi Apáczai Csere János Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium, Alapfokú Művészeti Iskola egyik gimnáziumi végzős osztályának. Tekintve, hogy korábban már vettem részt olyan kurzusokon, amelyek az ilyen tréningek módszertanával foglalkoztak – egy közülük épp a szakkollégium keretein belül zajlott – adott volt a vezérfonal, ami mentén haladhatok.

Ezek alapján jelentkeztem a foglalkozás megtartására, és a kutatási eredmények, valamint az említett kurzusokon elhangzottak alapján összeállítottam a tréning menetét. A feladatok között akadtak olyanok, amelyeket magam találtam ki, illetve voltak olyanok is, amelyeket a kurzusok tananyagából emeltem át. A célom az volt, hogy ezeknek a fiataloknak, akik – legalább részben – tisztában vannak a politikával, de nem érdeklődnek iránta, felhívjam a figyelmét a téma fontosságára és szükségességére. Kezdetben nem terveztem hosszú távú kutatást ebben a témában.

Azonban ez már a tréning legelején megváltozott. Rövid idő alatt bebizonyosodott, hogy ez alapján az egy eset alapján is levonhatóak olyan következtetések, amelyek egy későbbi, hosszú távú kutatás alapjául szolgálhatnak. Annak ellenére ugyanis, hogy a felmérések által felvázolt kép a fiatalok politikához való hozzáállásáról teljes mértékben beigazolódt, a feladatok rámutattak arra, hogy a probléma okát egyáltalán nem nehéz megtalálni. Még fontosabb, hogy a problémát kiváltó tényezőn lehetséges változtatni, ugyanakkor erre a nagyobb mintán végzett kérdőíves adatfelvétel, amelyben a fiatalok saját magukról és a világról alkotott véleményét mérik fel, teljes mértékben alkalmatlan. A tréning alatt egyértelművé vált, hogy a csoport

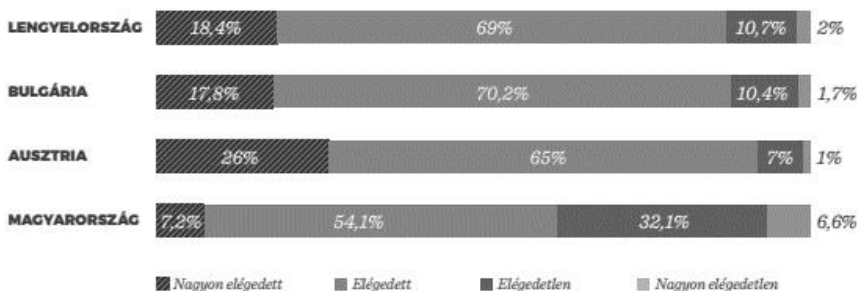
tagjai mindössze azért nem érdeklődtek a politika iránt, mert nem voltak meg a kellő ismereteik a témában, sőt, egységesen azzal a tudattal ültek be a terembe, hogy a politika az egy „amolyan szükséges rossz, amivel kapcsolatban akkor jár a legjobban az ember, ha minél kevesebbet tud róla és minél kevesebbet foglalkozik vele”.¹

A tanulmány célja részletesen ismertetni az összehasonlítás alapjául szolgáló legfrissebb kutatások eredményeit és bemutatni a tréning menetét. Röviden összefoglalom az adott foglalkozáson megfigyelt reakciókat, majd ismertetem a levont következtetéseket, illetve felvázolom a további lehetséges kutatási szempontokat.

A fiatalok politikai szocializációs problémái

A már évek óta zajló kutatások eredményeivel összhangban van, és tanulságát jól összefoglalja többek között a „Magyar Ifjúság Kutatás 2016”,² illetve a Kadlót Tibor által írt „Az Y generáció politikai értékrendje a régióban” című munka.³ Az előbbi részletesebben mutatja be a vizsgált korcsoport véleményét, míg az utóbbi a régió belüli összehasonlításra helyezi a hangsúlyt.

Egyértelműen kimutatható, hogy a környező államokhoz képest hazánkban a fiatalok elégedetlenebbek az életükkel (1. ábra),⁴ és kevésbé érdeklődnek a politika iránt (2. ábra).⁵ A Magyar Ifjúság Kutatásból továbbá az is kiderül,⁶ hogy a fiatalok a közélet iránt saját bevallásuk szerint lényegesen jobban érdeklődnek, mint a politika iránt (3. ábra). Tekintve, hogy a két érdeklődés közt jelentős az átfedés, a két érték különbségéből akár arra is lehetne következtetni, hogy a fiatalok nem megfelelően ítélik meg a fogalmak jelentését.

1. ábra: A fiatalok életkörülményeikkel való elégedettségének összehasonlítása (KADLÓT 2016, 11)

¹ Az egyik diák személyes véleménye a politikáról.

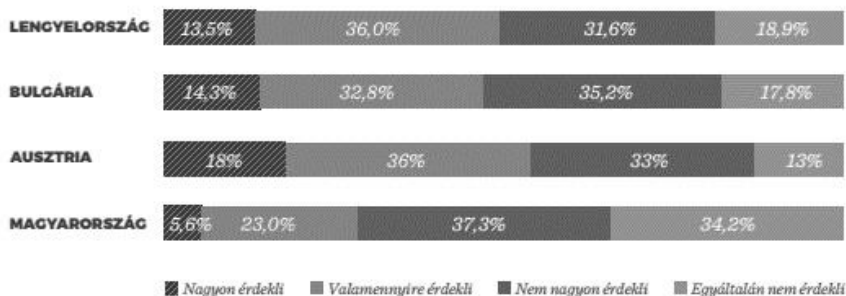
² BAUER ET AL. 2017.

³ KADLÓT 2016.

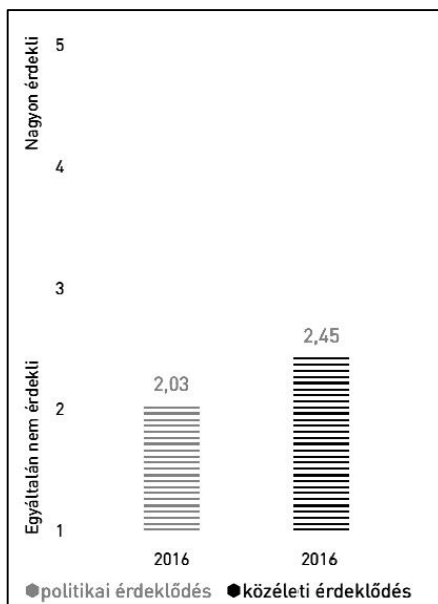
⁴ KADLÓT 2016, 8.

⁵ KADLÓT 2016, 11.

⁶ BAUER ET AL. 2017.

2. ábra: A fiatalok politikai érdeklődésének összehasonlítása a régióban
(KADLÓT 2016, 8)

3. ábra: A politikai és a közéleti érdeklődés viszonya a magyar fiatalok körében
(BAUER 2016, 83)

A téma szempontjából a legfontosabb ez az elemzés, mert az adatok összegzése mellett a probléma indoklásával is megpróbálkozik: „2016-ban hajszálnyival növekedett az érdeklődés átlagértéke. Mindezek ellenére, általánosságban elmondható, hogy a magyarországi fiatalok politikai érdeklődése alacsony: a 2016-os érték a másik legalacsonyabb 2000 óta.

Százalékosan ez azt jelenti, hogy az ifjúság 44 százalékát egyáltalán nem érdekli, további 20 százalékát pedig alig érdekli a politika. Érdeklődők, azaz négyes vagy ötös értéket választók összesen 10 százaléknyan vannak a 8000-es mintában. Az életkor és az iskolai végzettség alapvetően meghatározza a fiatalok politikával kapcsolatos attitűdjeit. Az összefüggés szinte lineáris. Minél fiatalabb, illetve minél alacsonyabb iskolázottság (sic!) a kérdezett, annál kevésbé érdeklődik a politika iránt, illetve minél idősebb, és ezzel párhuzamosan minél magasabb a végzettsége, annál valószínűbb, hogy az érdeklődése skálaátlag körüli, vagy annál magasabb lesz.”⁷ Mindenképpen fontos megjegyezni, hogy ez a megállapítás a most bemutatott eredményeket is teljes mértékben alátámasztja.

Szintén meghatározó a tréning eredményeinek a szempontjából a „Milyen gyakran szokott Ön a családjával, barátaival közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?” kérdés. Ennek az eredményei ugyanis már majdhogynem rá is vezetnek az olvasót arra a fontos problémára, kutatásom fő kérdésére, hogy miért ilyen alacsony a fiatalok érdeklődése a témában (4. ábra). A tréning során kiderült, hogy egy, az elemzésekhez hasonló eredményt hozó osztály egyszerűen nincs is tisztában a politikával, sőt, tudatosan nem szeretne foglalkozni vele, mert abban a meggyőződésben él, hogy ez nem az ő kötelessége, ez az ő életét nem befolyásolja. Ennek a meggyőződésnek a lerombolása a tréning első feladatai közé tartozik, és tökéletes példája annak, hogy miért nem lehet egy nagy mintás kérdőíves kutatás során felderíteni az összefüggéseket. Ehhez a fiatalokat kis csoportokra kell bontani, amely csoportok tagjai jól ismerik egymást és lehetőleg hasonló az előképzettségük a témában. E célnak a gimnáziumi végzős osztály tökéletesen megfelel.

4. ábra: Kikkel beszélnek a fiatalok a politikáról
(BAUER 2016, 83)

⁷ BAUER ET AL. 2017, 81.

A politikai szocializációs tréning főbb feladatai és menete

Az alábbiakban az általam kidolgozott és megtartott foglalkozás menetét, feladatait és fontosabb módszertani kérdéseit ismertetem. Mindenképp szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az alábbiakban leírt módszert nem egy hosszútávú kutatáshoz állítottam össze, ezért a további munka során valószínűleg nem pontosan ugyanezt az óratervet fogom alkalmazni. Azonban mivel ez a foglalkozás-típus hozta a későbbi kutatás alapjául szolgáló eredményt, illetve mivel kizárólag az így megtartott foglalkozásra vonatkozóan vannak személyes tapasztalataim, ennek ismertetését tartom célszerűnek.

A tréning főbb feladatai

Egy ilyen tanóra legfontosabb feladata véleményem szerint az elmaradt, vagy hibásan végbement politikai szocializáció pótlása vagy korrigálása. Mivel a végkimenetelt nagyban befolyásolja, hogy a diákok mennyire működnek együtt, az előadónak a sikerhez nem elég értenie a politikához. Fontos, hogy megtalálja a közös hangot a fiatalokkal, hogy kialakuljon valamilyen szintű bizalom, hogy a résztvevők ne egy hagyományos tanóraként fogják fel a történeteket, és hogy a diákok felismerjék: a tréningen nem tanulni, hanem gondolkodni, dolgozni kell. Természetesen háromnegyed óra alatt az akár több évnyi tapasztalat hiányát lehetetlen bepótolni. Arra viszont bármilyen osztály esetében megvan a lehetőség, hogy felkeltsük az érdeklődésüket, és megtanítsuk a diákokat a kritikus gondolkodásmódra.

A második legfontosabb feladat a politika közelebb hozása a diákokhoz. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a diákok úgy vélik, hogy a politika egy számukra elérhetetlen és befolyásolhatatlan világ, amelynek a tevékenysége nincs hatással az ő életükre. A tréningvezetőnek ezekre a dolgokra rá kell vezetnie a fiatalokat, a diákoknak maguktól kell eljutniuk arra a következtetésre, hogy eddig rosszul ítélték meg a témát.

Fontos továbbá, hogy pár szót beszéljünk a fiatalokkal a hírforrásokról és az állhírekről is. A tudatos hírfogyasztás alapjainak átadása elengedhetetlen, ha ez elmarad, meglehet, hogy többet ártunk, mint amennyit használunk.

Előkészületek

De hogyan lehet mindezt elérni háromnegyed órában? Egymással összefüggő, komplex, csoportos feladatok segítségével. A tréning megkezdése előtt nagyon fontos, hogy a diákokkal együtt időben legyünk bent a teremben, mert nagyon pontosnak kell lennünk, ha bele szeretnénk férni a tanóra időtartamába. Szükség van továbbá egy cipősdobozra, egy órára, illetve annyi papírlapra, ahány diák részt vesz a foglalkozáson. A papírlapokat még a becsengetés előtt érdemes kiosztani.

Szósztól választás (kb. 5perc)

A bemutatkozás után nagy valószínűséggel elengedhetetlen lesz azzal kezdeni, hogy tisztázzuk a politikus és a politológus közti különbséget. Ezután következik az első feladat, a szósztól választás. A feladatban a csoportnak meg kell választania egy három főből álló „mini parlamentet”, amely a tréning központi feladatában a csoport döntéshozó szerveként fog funkcionálni. Ezt viszont semmiképpen sem szabad elárulni a diákoknak. A legfontosabb a személyes meghatalmazás, a döntésátruházás és a bizalom kiemelése. A következő szavakkal vezetem fel a feladatot: „*Úgy tekintetek erre a szósztól választásra, hogy akiket megválasztotok, azok az óra egy pontján helyettesek fognak dönteni, és nem lesz lehetőségük egyeztetni veletek. Ha például én azt mondom, hogy felmegyünk az iskola tetejére, és megkérdezem tőlük, hogy kik ugorjanak le, akkor az már az ő döntésük lesz, ti abba már nem szólhattok bele. Úgy válasszatok, hogy a lapra írt személy a ti érdekeiteket képviselje bármilyen kérdésben!*”. Ezt követően meg kell kérni őket, hogy aki szeretne szósztól lenni, az jelentkezzen. Ha több, mint három ember jelentkezik, akkor kizárólag a jelentkezők közül lehet választani, ha három, vagy annál kevesebb, akkor mindenki választható.

A szavazás módszere a következő: a diákok letépi a kiosztott lap sarkát, ráírnak egy nevet az osztályból (lehetőleg ne mutassák meg senkinek, hogy kit választottak), félbehajtják, majd amikor körbemege a cipősdoboz, eldönthetik, hogy beledobják-e a papírt, vagy sem. Mindenképp jelezni kell nekik, hogy amennyiben nem kívánnak részt venni a döntésben, akkor ne dobják bele. Így lesz a választás fakultatív és titkos. Amikor mindenki megértette a feladatot, indulhat a doboz, és amíg körbemege, mi már léphetünk is tovább, szorít az idő. Azért fontos, hogy ez a feladat kerüljön az óra elejére, hogy a résztvevők már a bemelegítő kérdések előtt kizökkenjenek az iskolai hangulatból.

A bemelegítő kérdések és a politikai kultúra (kb. 10 perc)

Ezután következnek a bemelegítő kérdések. Ezeknek a kérdéseknek három fontos feladatuk van:

- 1.) a diákok előzetes ismereteinek felmérése,
- 2.) a diákok politikához való hozzáállásának megismerése,
- 3.) a diákok rávezetése arra, hogy a politikához valamennyire mindenki ért.

A kérdések két csoportra oszthatók. Vannak eldöntendő és saját választ igénylő kérdések. Míg az utóbbiak a csoport tudásához mérten szabadon variálhatók, megváltoztathatók, addig az eldöntendő kérdések, amelyeknél a diákoknak jelentkezniük kell, ha igaz rájuk az állítás, feltétlenül szükségesek a tréning végkimenetele szempontjából. A kérdések listája az első tréningen a következő volt:

1. Ki érzi úgy közületek, hogy ért a politikához?
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?
3. Ki az, aki részt kíván venni a választásokon, népszavazásokon?
4. Kik azok, akiknek a szülei szoktak politikáról beszélni, amikor ti nem vagytok velük egy légtérben?
5. Kik azok, akiknek a szülei akkor is beszélnek a politikáról, ha ti ott vagytok?
6. Kik azok közületek, akiknek a szülei elbeszélgettek veletek a politikáról, a politika feladatáról és szerepéről?
7. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére? (Ha ennél a kérdésnél túl kevesen tennék fel a kezüket, érdemes megemlíteni a felsőoktatás ingyenességéről szóló népszavazást.)

Ezt követően minden kérdést egy valaki válaszol meg, igyekezzünk úgy igazítani a kérdések nehézségét, hogy a diákok mindegyike tudja a választ. Mindenképp szükséges az önbizalmukat építeni, hogy a későbbiekben is merjenek válaszolni. Ha valamivel nincsenek tisztában, érdemes pár szót ejteni róla. Fontos továbbá, hogy aki már válaszolt egy kérdésre, azt csak akkor szólítsuk fel, ha nincs más jelentkező. A további bemelegítő kérdésekre példák:

Mi Magyarország államformája?

Ki a köztársasági elnökünk?

Ki a miniszterelnökünk?

Milyen magyarországi pártokat ismertek?

A bemelegítő kérdések utolsó, a tréning további menete szempontjából fontos feladata, hogy felvezesse a politikai kultúra témakörét. Utolsó kérdésnek a következőt ajánlom:

Kinek van ötlete arra vonatkozóan, hogy mit jelenthet a politikai kultúra fogalma?

Ennél a kérdésnél ajánlott az összes jelentkezőt meghallgatni (időszükében is legalább hármat) és érdemes felkészülni arra, hogy a diákok válaszai egymástól, illetve a helyes választól is nagyon távoliak lehetnek. A blokk zárásaként meg kell beszélni a fogalom jelentését, mert a továbbiakban elengedhetetlen az ismerete.

A magyar politikai kultúra (kb. 20 perc)

Ekkor következik a tréning legfontosabb és leghosszabb feladata. Ezt majdnem teljes egészében egy korábban általam hallgatott, a témával kapcsolatos kurzus anyagából vettem át. A diákokat négy vagy öt körülbelül azonos létszámú csoportra bontjuk szét, figyelve arra, hogy minden csoportba kerüljön legalább egy aktív ember. A csoportok feladata az, hogy gyűjtsenek legalább öt jelzöt, amelyet igaznak tartanak a magyar politikai kultúrára, három perc alatt. Célserű

kihangsúlyozni, hogy nincs rossz válasz, a lényeg csak annyi, hogy meg kell tudniuk indokolni, miért írták fel az adott tulajdonságot.

A három perc épp elegendő idő arra, hogy összeszámoljuk a szöszölőválasztás szavazatait, és felosszuk a tanterem tábláját három egyenlő részre.

Amikor az idő lejárt, a választás eredményeit ki kell hirdetni, a három választott képviselőt meg kell nevezni. Itt kell felhívni a diákok figyelmét arra, hogy egy nemzeti parlament is azt a célt szolgálja, hogy a választók helyett hozzon meg utólagos egyeztetés nélkül döntéseket. Ha marad idő, pár kérdést rá lehet szólni arra is, hogy felmérjük az osztály véleményét a megválasztottakról.

A politikai kultúráról szóló feladatot ezután a következőképpen folytatjuk: minden csoport egymás után egy általa felírt fogalmat mond, szükség esetén megindokolja pár szóval, hogy miért került fel a papírra, majd a tréningvezető megkérdezi az egész osztályt, hogy hová kerüljön a táblán, a pozitív, a negatív, vagy a semleges tulajdonságok közé. Ha nincs teljes egyetértés, akkor a különböző véleményű csoportok megindokolják az álláspontjukat, aztán a diákok kézfeltartással szavaznak. Ha még mindig nem születik megegyezés, a szöszölőkon múlik, hogy hová kerül a jelző. Ha a szöszölők úgy döntenek, hogy a kifejezés nem való a táblára, akkor akár el is vethetik az ötletet. Amikor az összes szó felkerült, ki kell emelni a legtalálhatóbb jelzőket, majd a csoporttal közösen meg kell beszélni, hogy mi a véleményük a kialakult tábláról, és ez alapján milyennek látják a magyarok politikához való hozzáállását. A diákokat ez után arról kell megkérdezni, hogy mi lehet az oka ennek, illetve hogy miként lehetne – ha szükséges – változtatni ezen. Ha a csoport tagjai felvetik, hogy a politikusok hibája, hogy ilyen lett a politikai kultúra, akkor rá kell vezetni őket, hogy a választók választják a képviselőt. Ha felhozzák, hogy rossz és rosszabb közül kell választani, akkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a politikusnak nem végzettség, hanem bizalom kell a mandátum megszerzéséhez és, hogy így szinte bárkiből válhat politikus.

A tudatos hírfogyasztás és a tréning befejező kérdései (kb. 10 perc)

Mivel a diákok a szociális média és az internet rendszeres felhasználói, valószínűleg találkoztak már a különböző online hírforrásokkal. Röviden, pár mondatban össze kell foglalni nekik, hogy miért fontos tájékozódni, ha valakitől valamit hallanak. Fel kell hívni a figyelmüket az álhírekre és a különböző újságok közötti különbségekre és arra, hogy mindenkinek a maga szíve joga eldönteni, hogy melyik újságnak hisz és melyiknek nem. Ezután meg kell kérdezni, hogy ki ismer olyan forrásokat, ahonnan politikai hírekről is lehet tájékozódni. Az elhangzottakat a tréningvezetőnek szükség esetén ki kell egészítenie.

Ezután jönnek a levezető kérdések, amelyek visszajelzésként szolgálnak a tréningvezető számára.

1. Ki érzi úgy közületek, hogy jobban ért a politikához, mint az óra elején?
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?
3. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére?
4. Ki az, aki részt kíván venni a továbbiakban a választásokon, népszavazásokon?

Ha a foglalkozás jól sikerült, a válaszok valószínűleg el fognak térni a korábban kapottaktól. A foglalkozás végén érdemes felajánlani, hogy akár négy szemközt is szívesen válaszolunk a kérdéseikre, valószínűleg lesz jelentkező.

A vizsgált eset eredményei és a levont következtetések

Az osztály, ahol a tréninget vezettem a Pécsi Apáczai Csere János Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium, Alapfokú Művészeti Iskola Gimnáziumának egy átlagos tanulmányi eredményekkel rendelkező végzős osztálya volt, a teljes csoport létszáma (az osztály a hiányzók nélkül) 21 fő volt. A továbbiakban az eredményeket mindig ehhez a számhoz kell viszonyítani. Az iskolát egy jó iskolának, az osztályt egy nagyon tanulékony, aktív és összességében jó hangulatú osztálynak tartom.

A szószóló választás eredménye

A szószólói feladatra a csoportból senki sem jelentkezett, így mindenki választható volt. Ennek ellenére az eredmény a következő lett:

- „A jelölt”: 8 szavazat
 - „B jelölt”: 7 szavazat
 - „C jelölt”: 3 szavazat
 - „D jelölt”: 1 szavazat
- Tartózkodók száma: 2

Amikor felsoroltam a három nevet, és rákérdeztem, hogy ki tudta előre a végeredményt, a teljes osztály – a megválasztottakkal együtt – feltette a kezét. Ekkor a szószólókat kérdeztem, hogy miért nem jelentkeztek önként. A válaszuk az volt, hogy nem akartak nagyképűnek tűnni, vagy nem merték bevállalni.

A bemelegítő kérdések eredményei

A bevezető kérdéseknél a jelentkezők számából fontos következtetéseket lehet levonni a fiatalok politikai ismereteiről, és azoknak az okairól.

Mint látható, az első két kérdés még a korábban említett kérdőíves kutatásoknál is drasztikusabb eredményeket hozott (5. ábra). Ennél viszont sokkal megrázóbb a 4. és az 5. kérdés eredménye. Utóbbi véleményem szerint további magyarázatot igényel. A kérdésre reagálva először ugyanaz a két diák tette fel a kezét, mint az első kérdésre, majd néhány másodperc elteltével egy harmadik is jelentkezni kezdett. Felszólítottam, mire ő megkérdezte, hogy az

számít-e, ha a szülei a jelenlétében politikusokat szidnak. Rövid gondolkodás után, kizárólag kíváncsiságból válaszoltam igennel. Ezután a visszakérdezőn kívül még egy negyedik diák is felemelte a kezét. A 6. kérdés egyetlen jelentkezője nem azonos a második kérdés egyetlen jelentkezőjével. Megkérdeztem tőle, hogy miről szólt a beszélgetés, mire ő röviden összefoglalta, hogy amikor a szüleit kérdezte a témáról, azok leültek mellé, és elmondták neki, hogy ameddig csak teheti, maradjon ki a politikából, ne akarja megérteni, és ne akarjon részt venni benne, mert semmi haszna sincs belőle. Az utolsó kérdés eredményére számítani lehetett. Erre reagálva feltettem egy nyolcadik kérdést is: „Ha most vasárnap lenne egy népszavazás arról, hogy következő évtől legyen-e ingyenes a felsőoktatás mindenki számára, akkor hányan vennétek részt rajta? A teljes csoport felemelte a kezét. Meglepődtek, amikor tájékoztattam őket arról, hogy ebben a témában már tartottak Magyarországon népszavazást korábban, illetve hogy az oktatási rendszer, a tankötelezettség korhatára, a tanárok fizetése, de még az iskolai felszerelés minősége is politikai kérdés.

Az ezt követő kérdésekre mind tudták a választ, a politikai kultúra fogalma volt az egyetlen, amire senki sem jelentkezett. A fogalom jelentését az öt legaktívabb emberrel egy-két perc alatt sikerült megfejtünk, ezután ők magyarázták el a többieknek.

Kérdés	Jelentkezők száma
1. Ki érzi úgy közületek, hogy ért a politikához?	2
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?	1
3. Ki az, aki részt kíván venni a választásokon, népszavazásokon?	8
4. Kik azok, akiknek a szülei szoktak politikáról beszélni, amikor ti nem vagytok velük egy légtérben?	17
5. Kik azok, akiknek a szülei akkor is beszélnek a politikáról, ha ti ott vagytok?	2-4
6. Kik azok közületek, akiknek a szülei elbeszélgettek veletek a politikáról, a politika feladatáról, és szerepéről?	1
7. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére?	0

5. ábra: Bevezető kérdések és válaszok

A magyar politikai kultúra feladat eredményei

A legnagyobb meglepetést a politikai kultúrát tárgyaló feladat okozta számomra: kevesebb, mint három perc alatt minden csoportnak sikerült öt jelzöt produkálnia, nem is vártuk végig a stoppert. Ezután a tulajdonságok megvitatásakor szinte minden jelzőnél az osztály több, mint háromnegyede vett részt annak eldöntésében, hogy melyik szó melyik oszlopba tartozik. A tábla végleges képét a 6. ábra mutatja.

pozitív	semleges	negatív
céltudatos	<u>indulatos</u>	<u>passzív</u>
	ábrándozó	<u>édektelen</u>
	konzervatív	„szakértő”
	<u>elégedetlen</u>	manipulatív
		<u>pesszimista</u>
		egyirányú
		<u>rosszindulatú</u>
		lusta
		<u>beletörődő</u>

6. ábra: A feladat végére kialakult tábla

A legtöbb szó indoklás nélkül, egyhangú kézfeltartásos szavazással került fel a táblára. Véleményem szerint a tulajdonságok nagy része az elhelyezésével együtt további magyarázat nélkül elfogadható. Ez alól kivételek a következők: ábrándozó, konzervatív, „szakértő”. A diákok értelmezésében viszont mindegyik megállja a helyét. Az alábbiakban részletesen ismertetem, hogy milyen úton kerültek a kiemelt szavak a táblára.

Ábrándozó: az eredeti felvetésben pozitívként szerepelt, mondván, hogy képzelegni, ábrándozni az ideális politikáról pozitív, de ellenszavazatok miatt nem kerülhetett fel automatikusan a táblára. Az egyik ellenző diák arra építette a magyarázatát, hogy a kifejezés magában foglalja azt is, hogy a megvalósításért nem tesznek semmit az állampolgárok, tehát egyértelműen a negatív oszlopba tartozik. Végül a szövszólók döntöttek a semleges oszlop mellett.

Konzervatív: negatív tulajdonságként vetette fel az egyik csoport, erre viszont hangos ellenkezés volt a válasz. A teljes osztály részt vett a szavazásban, 13 diák szerint a semleges, 7 szerint a negatív és egy szerint a pozitív oszlopban volt a helye. Végül a szövszólók nélkül egyeztek meg, így került a jelző a semlegesek közé. Érdekesnek tartom, hogy a diákok közt fel sem merült, hogy el kellene vetni, nem való a táblára, annak ellenére, hogy tudtak ennek a lehetőségéről.

„Szakértő”: a szó az eredeti indoklás után egyhangúan került fel a tábla negatív oldalára. A csoport, amelyik felhozta arra hivatkozott, hogy túl sokan gondolják úgy, hogy ők mindent tudnak a politikáról, és ezen felbuzdulva megpróbálják meggyőzni az embereket a saját véleményükről, ez pedig egyértelműen negatív.

A táblán ezután aláhúzással jelöltem azokat a jelzőket, amelyek a kiábrándultság tünetei. Amikor a diákokat arról kérdeztem, hogy kinek a hibája ez a kiábrándultság, az osztály kevesebb, mint másfél perc alatt szinte beavatkozás nélkül két okot is talált: egyrészt a pártrendszer változatlanlágát és a kevés új szereplőt, másrészt a szavazókat, akik azzal, hogy újra és újra ugyanazokat a pártokat választják meg, maguknak idézik elő a változás hiányát és ezzel a kiábrándultságot.

A záró kérdések eredményei

Mivel a négyből három kérdés szerepelt már korábban, egy táblázatban (7. ábra) ismertetem a záró kérdések eredményét a foglalkozás elején megismert eredményekkel.

A táblázat eredményei magukért beszélnek. Az előadás előtt az olvasott kutatások alapján nem számítottam ekkora aktivitásra, ilyen eredményekre pedig végképp nem. Zárásként megemlítem, hogy a foglalkozás öt perccel túlnyúlt az óra időtartamán, viszont a diákok ennek ellenére is kérdésekkel árasztottak el a szünet teljes időtartama alatt.

Kérdés	Eredmények	
	Előtte	Utána
1. Ki érzi úgy közelebb, hogy jobban ért a politikához, mint az óra elején?	-	13
2. Ki az, aki érdeklődik a politika iránt?	1	9
3. Ki az, aki úgy gondolja, hogy a politika befolyással van az ő mindennapi életére?	0	11
4. Ki az, aki részt kíván venni a továbbiakban a választásokon, népszavazásokon?	8	17

7. ábra: A záró kérdések eredményei

A következtetések és a további kutatás céljai

Az eredményekből kiindulva arra a feltételezésre juthatunk, hogy a foglalkozáson résztvevő 17–18–19 éves diákok azért nem érdeklődtek a politika iránt, és azért nem tartották fontosnak, mert nem is voltak tisztában a fogalom pontos jelentésével. Ez valószínűleg nem egyedi eset, tekintve, hogy például a Magyar Ifjúság Kutatás adataiban a jelentős átfedés ellenére lényegesen eltért a közélet iránti érdeklődés és a politika iránti érdeklődés kérdésénél mért érték.⁸ Emellett nagyon fontos megjegyezni azt is, hogy a fiatalok, annak ellenére, hogy saját bevallásuk szerint nem érdeklődtek a politika iránt, illetve nem is értettek hozzá, a valóságban mégis kiemelten fogékonyak voltak a politikával kapcsolatos fogalmakra és problémákra, az összes alapvető politikai témájú kérdésre tudták a választ, és minimális alaptudással összeírtak három perc alatt 14 kifejezést a hazai politikai kultúra jellemzésére. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a diákok úgy érdeklődnek a politika iránt, hogy nem is tudnak róla.

Ez felvet egy fontos kérdést. Ki a felelős a fiatalok ismereteinek a hiányáért? Véleményem szerint semmiképpen sem az iskola, sokkal inkább maga az oktatási rendszer, de legfőképp a szülők. Mivel bevett társadalmi norma, hogy az iskolában nincs helye a politikának, a gyerekek nagy valószínűséggel nem sajátítják el ezt a fajta tudást a gimnázium falai közt. Ez a feladat így a szülőkre

⁸ BAUER ET AL. 2017, 83.

hárul, akik annak ellenére nem beszélnek a témáról a gyerekekkel, hogy a későbbiekben komoly hasznukra válna, ha egy politikailag aktív, a lehetőségeivel élő gyermeket nevelnének fel.

Megítélésem szerint az iskolának csak nagyon különleges esetekben lehet feladata a diákok politikára való nevelésének átvállalása. A probléma az, hogy az emberek nagy része, és köztük sok – egyébként kiváló – tanár is összekeveri a pártpolitikát a politikával, összemosza a kettőt. Ha viszont egy ilyen ember próbálja meg a pártpolitikát is bevonva politikára oktatni a fiatalokat, annak káros következményei lehetnek. Sajnálatos módon a problémára országos szinten alkalmazható, működő megoldással egyelőre jelen kutatás sem tud szolgálni.

A kutatás további céljai

A tréning megtartását követően célom a levont következtetéseket, valamint az ezek alapján felállított hipotézist további kutatás által ellenőrizni, bizonyítani vagy megcáfolni. Meggyőződésem ugyanis, hogy a fiatalok azért nem érdeklődnek a politika iránt, mert nincsenek tisztában a működésével és a fogalom jelentésével, valamint azzal, hogy a politika napi szinten befolyásolja az életüket. Továbbá, hogy a hiányos tudásuk hátterében az áll, hogy nincs, aki megfelelően tudná őket segíteni a politika megértésében.

A gimnázium hozzájárult, hogy a következő tanévben az összes végzős osztálynak tartsak egy ilyen tréninget, és az ezáltal gyűjtött adatokat – természetesen névtelenül – felhasználjam egy további kutatásban. Ezt viszont a teljesebb kép érdekében mindenképpen fontosnak tartanám összevetni más középfokú oktatási intézmény, például egy szakközépiskola végzős osztályainak eredményeivel.

Ha lehetőségem lenne a kutatást két iskolában, három-négy egymást követő évfolyammal elvégezni, az egyértelműen igazolhatná vagy megcáfolhatná a jelen tanulmányban ismertetett eset alapján felállított hipotézist, és kiegészíthetné a nagyobb mintán végzett kérdőíves kutatások eredményét.

Irodalom

- BAUER ET AL. 2017 = Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente: *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest 2017. Internetes elérés: http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf (Letöltés: 2017.04.03.)
- KADLÓT 2016 = Kadlót Tibor: *Az Y generáció politikai értékrendje Magyarországon és a régióban*. Budapest 2016. Internetes elérés: http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/242/y_generacio_politikai_ertekrend.pdf (Letöltés: 2017.04.03)

What stands behind the flaws in the political socialization of the Hungarian youth?

KORNÉL NÉMETH

My research has begun with an invitation to the high school of the Pécsi Apáczai Csere János Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium, Alapfokú Művészeti Iskola in Pécs. They asked me to talk about political science for one of the graduating classes on an educational event. Not long before that, I took classes about trainings that can help high school students in the process of political socialization, so I decided to make my own training program and try it with the class. At that point I didn't expect to do further research, but when the training began I started to write down everything. I realized that there's a big problem with the researches about the political socialization of youth in Hungary. These researches were concluded with surveys, and they show the passiveness of this generation perfectly, but they don't try to find the reasons behind the phenomenon. My experience is that these trainings can, and will give us reasons and possible solutions to the problem. In this study I want to show the process and the results of my political socialization training, and share my experiences. I'm planning to do more of such trainings and compare the results. I believe that they will confirm my hypothesis about the main reason of this passiveness and lack of interest in politics. I think that the students had no chance to be politically active, because both the Hungarian educational system and the parents of the students think that it's not important to talk about politics and the citizens' duties. If the further research yields the expected results it might be a good completion for the existing materials in the topic.

Brazília: mindent a sportért, semmit a népért?

PAUDITS NOÉMI

Bevezető

A 2014-es brazíliai labdarúgó-világbajnokság nem csak a hazai csapat 7:1-es veresége miatt lett emlékezetes, bár a köztudatban és a focirajongók körében ez maradt a bajnokság ismertetőjegye. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a brazil állam hatalmas volumenű gazdasági beruházásaival egy igazán színvonalas tornát rendezett meg, amelynek kiadásai jóval meghaladták az előző, vagyis a négy évvel azelőtti dél-afrikai rangadót, mely „csak” 4 milliárd dollárba került.¹

A média a labdarúgó világbajnokság előtt folyamatosan tüntetésekről tudósított. A brazilok azt állították ugyanis, hogy a kormány megfedkezett szociális kötelezettségeiről és minden figyelmét a bajnokságra összpontosította. Az ilyen tornák jelentős haszonnal járnak a szervezőknek, amelyből a társadalom is profitál, ennek ellenére mégis tüntetések árnya borult a világbajnokságra.

Tanulmányomban bemutatom, hogy milyen gazdasági és aktuális szociális háttérrel rendelkezik Brazília, illetve, hogy hogyan valósult meg a bajnokság. A témában végzett kutatómunkám során főként az online-sajtóban található forrásokat és a világbajnokságra készült honlapot használtam fel, valamint statisztikai adatokhoz is hozzájutottam a CIA Factbook oldalán keresztül.

Labdarúgó-világbajnokság

Az ország gazdasági háttere

A brazil gazdaság az egyik legjelentősebb a világon, habár az állam a feltörekvő országok közé sorolható. 2013-ban a hetedik legnagyobb GDP-vel rendelkezett a Földön megelőzve az Egyesült Királyságot.² A latin-amerikai államok között pedig a leggazdagabbként tartják számon. 2003 óta az állam folyamatosan fejleszti a makrogazdasági stabilitását, külföldi tartalékokat képez és csökkenti tartozásait. Azonban a 2008-as gazdasági válság Brazíliát is elérte. Csökkent a kereslet a brazil árucikkek tekintetében és megcsappantak a külső hitelezések. Ennek ellenére ez a latin-amerikai ország volt az egyik, amely elsőként kilábalta a válságból. 2010-ben, 25 év után a GDP 7,5%-os növekedést ért el.³

A gazdaságot jól fejlett mezőgazdaság, bányászat, gyártó- és szolgáltatói szektor jellemzi. A legfontosabb mezőgazdasági termékek közé a kávé, szójabab, cukornád, kakaó és a citrusfélék tartoznak, amelyekből jelentős mennyiség exportra kerül. A legfontosabb iparcikkek sorát a textiliák, cipők, vegyi anyagok, vasérc, ón, acél, repülőgépek és gépjárműalkatrészek alkotják. Az export és

¹ KICSID 2015.

² MEYER 2010a.

³ CIA – TWF.

importpartnereket tekintve is BRICS-országbeli partnere, Kína; az USA, és szomszédos országa, Argentína, valamint az Európai Unió a legfontosabbak.⁴

2013-ban 107,3 millió embert alkalmaztak, melynek túlnyomó többsége a szolgáltatási szektorban dolgozott.⁵ A 2012-es évhez képest a munkanélküliségi ráta 2013-ra megnövekedett, ugyanúgy, mint az infláció mértéke, amely 2013-ra elérte a 6,2%-ot.⁶ Az ország GDP-je jelentősen ingadozott, főként csökkent. A 2010 és 2014-es adatok közt 5,7%-os különbség mutatkozik. Itt közrejátszik az a tény, hogy az ország gazdasági fejlődése lelassult. Ez egyaránt köszönhető hazai és külföldi tényezőknek. Csökkent az ipari termelés és a beruházási kereslet, azonban a pénzügyi szektor viszonylag jól viselte ezt a lassulást, így a bankrendszer továbbra is rugalmas maradt. A külföldi befektetés továbbra is elegendőnek bizonyult, hogy fedezze a befolyó fizetési mérleg hiányát, amely a GDP 2,2%-a körül lebegett. Az ország jelentős adósságot halmozott fel az évek során. 2013-ban ez a szám 475,9 milliárd dollárrá nőtte ki magát.⁷

Az aktuális szociális helyzet

Brazília gazdag és színes kultúrával rendelkező ország, azonban mindezek mellett súlyos társadalmi problémák is jelen vannak. A kormánynak számos szociális kérdés megoldásával kellett volna szembenéznie, de a labdarúgó-világbajnokság miatt e problémák megválaszolása háttérbe szorult.⁸

Kétségtől eltekintve a szegénység a legnagyobb baj az országban. A leggazdagabb 10% az ország jövedelméből több mint 40%-os hozzájárulással rendelkezik, ezzel szemben a legszegényebb 10% mindössze 1%-ot kap.⁹ Nyomornegyedeket, ún. favelákat találunk a nagyvárosokban, ami még jobban felerősíti a gazdagok és szegények közötti ellentétet. A nyomortelepek ráadásul a bűnözés táptalajául is szolgáltak.¹⁰

A brazil gyerekek számára elvileg garantált az ingyenes közoktatás minden szintje. Azonban problémát jelent a gyerekek iskolába való eljutása, az alultápláltság, valamint a gyermekmunka is. Az oktatás minősége is visszatükröződik abban, hogy gazdagabb városban tanult a diák vagy szegényebben. A vagyonosabb városok sokkal jobb iskolákat tartanak fent, így a gyerekek nem szenvednek hiányt az oktatáshoz nélkülözhetetlen erőforrásokból és felszereltségből. Ezzel szemben a szegényebbek esetében alacsonyabb szinten zajlik a tanítás. Sok gyermek az alultápláltságból kifolyólag nem jár iskolába, így elérhetetlen számukra a szellemi fejlődés és a társadalmi előrejutás.¹¹

⁴ CIA – TWF.

⁵ CIA – TWF.

⁶ CIA – TWF.

⁷ CIA – TWF.

⁸ MEYER 2010b.

⁹ MEYER 2010b.

¹⁰ KOVÁCS 2012.

¹¹ SOLTÍ 2012.

Annak ellenére, hogy 16 éves korig a gyermekmunka illegálisnak tekinthető, a szegény gyerekek között gyakorinak számít. Ami szomorú ebben a helyzetben, hogy a szegény családok el is várják utódjaiktól a korai munkakezdést. Ez azt eredményezte, hogy már tízévesek is próbálkoznak a pénzkereséssel, mellőzve az iskolát.¹²

Brazíliában a bűnözés is kimondottan súlyos probléma. A legelterjedtebb formái közé sorolható a rablás, rablótámadás, drogkereskedelem, gyermekrablás és az erőszak. Ezeken kívül gondot jelent a rendőrség körében a korrupció, a lassú intézkedés végrehajtás és az általuk végrehajtott nem legális erőszak.¹³

A belső migráció az elmúlt években felerősítette a feszültségeket. Az északi városok szegényei megindultak a gazdagabb Dél felé, azonban ez a szituáció a fogadó településeket váratlanul érte. Ez a tendencia tovább fokozta a munkanélküliséget, szegénységet és a bűnözést. A megoldást abban látják, hogy a kormányok megpróbálják adócsökkentéssel az északi területekre vonzani a vállalkozókat, hogy javítsák az életkörülményeket. A társadalmi problémák leküzdésére non-profit szervezetek jöttek létre, valamint a kormányok is szociális programokat vittek véghez.¹⁴

Tüntetések a torna ideje alatt

A brazil polgárok úgy vélekedtek, hogy a stadionokra költött összegeket a szociális problémák megoldására kellett volna fordítani, tehát a kormány költségei pazarlásnak minősülnek, ugyanis több stadion üresen fog állni a világbajnokság után. Az építkezések folyamán sokan elvesztették otthonukat, megemelkedtek az ingatlanárak és drágult a tömegközlekedés is.¹⁵

A demonstrációk közvetlen kiváltó oka a tömegközlekedési jegyárak megemlése volt. A konkrétan a világbajnokság magas költségei ellen irányuló tüntetések a 2013-as konföderációs kupa nyitóünnepségén kezdődtek Brazíliavárosban, majd az egész országban végig söpörtek.¹⁶

Tüntetések zajlottak pl. Sao Paulóban, ahol a Föld Nélküli Dolgozók Mozgalma lépett fel azon fejlesztések ellen, amelyek során sokan hajléktalanokká váltak. A fővárosban pedig öslakosok emelték fel hangjukat a legdrágábbnak minősülő Nemzeti Stadion projektjének megvalósítása ellen.¹⁷ Azokban a városokban, ahol stadiont építettek, ott a munkások mozdultak meg a bérezési gondok és a munkakörülmények okán.¹⁸

A rendőrséget már nem csak a bűnbandák, hanem a világbajnokság magas kiadásai miatt tüntetők ellen is bevetették. Hasonlóképp történt Brazíliavárosban,

¹² SOLTÍ 2012.

¹³ MEYER 2010b.

¹⁴ SOLTÍ 2012.

¹⁵ PORTFOLIO 2014.

¹⁶ PORTFOLIO 2014.

¹⁷ VILÁG HELYZETE 2014.

¹⁸ JANCÓS 2012.

ahol könnygázt alkalmaztak a rendőrök, akiket erre válaszul kövekkel dobáltak meg.¹⁹

A tüntetők úgy érezték a korrupció, a rossz infrastruktúra, a szegénység és a bűnözés következtében, hogy a világbajnokság tovább súlyosbítja a helyzetet. A tüntetések részben eredményekkel jártak, ugyanis csökkentették a tömegközlekedés jegyárait, továbbá az olajbevételből támogatták az oktatást és az egészségügyet.²⁰

A bajnokság megvalósulása a gazdasági beruházások által

A sportnemzet 2007. október 30-án kapta meg a rendezési jogot a 2014 nyarán megvalósult 20. labdarúgó-világbajnokságra. Az országnak hét év állt rendelkezésére, hogy felépítsék a stadionokat, biztosítsák a megfelelő infrastruktúrát a FIFA előírásainak megfelelően. A 2014. június 11. és július 13. között megrendezett labdarúgó világbajnokságnak 12 brazil város – Sao Paulo, Brazíliaváros, Rio de Janeiro, Belo Horizonte, Fortaleza, Salvador, Porto Alegre, Recife, Manaus, Cuiabá, Natal, Curitiba – adott otthont. A városok közül hatnak kellett vadonatúj stadiont építeni, ötnek pedig a már meglévő komplexumokat újjáépíteni. Csak maguk a stadionok megépítése kb. 3,46 milliárd dollárba került az államnak.²¹ A stadionok mellett rendbe kellett tenni az utakat és valamennyi szervező város repülőterét, valamint szükség volt új szálláshelyek építésére is, amelyek megfelelnek a vendégcsapatoknak és a szurkolóknak egyaránt.²²

Az állam 8,78 milliárd reált költött a repülőterek rendbe hozatalára. Ez az összeg elegendő volt arra, hogy az utas terminálokat 350.000 m²-rel kibővítsék, 54 beszállókaput és 10.300 parkolóhelyet építsenek, valamint növeljék a kifutópályák nagyságát 1.360 m²-rel.²³ Szükség is volt ezekre a fejlesztésekre, hiszen a világbajnokság ideje alatt összesen 236.000 le- és felszállásra került sor. A repülőtereket pedig a bajnokság során 16,7 millió utas vette igénybe.²⁴

A brazil szállási lehetőségek minőségével is problémák vetődtek fel. A hotelek rendbe hozatalára a Brazil Fejlesztési Bank 2 milliárdnyi reált tett félre.²⁵ A kormány 2010-es becslése alapján minimum 11 milliárd kellett az infrastrukturális fejlesztésekre, de ez az összeg a bajnokság évére 14 milliárdra nőtt.²⁶

¹⁹ ATV – SPORT 2014.

²⁰ PORTFOLIO 2014.

²¹ PORTFOLIO 2014.

²² MEYER 2010c.

²³ MEYER 2010a.

²⁴ WCP 2014.07.15. (PM).

²⁵ FIFA.

²⁶ PORTFOLIO 2014.

Szervező városok infrastruktúrája

Brazíliaváros

Az 1960-ban fővárossá avatott város, egyben az ország központját is jelenti. A Nemzeti Stadiont, vagyis a Mané Garrincha Stadiont 2010-ben építették fel, de egyáltalán nem hasonlított lebontott elődjére. A komplexumot az egykori brazil futball ikon, Manoel Francisco dos Santos után nevezték el. 71.000 fős befogadó kapacitásával, több mint 46 méteres magasságával és közel 218.800 m²-vel az ország második legnagyobb stadionjává vált. Jellegzetességei közé tartozik a körülötte elterülő sétány, amely lehetővé teszi a lelátók könnyebb megközelítését.²⁷ Az arénát 288 egyenként 36 méter magasságú oszlop öleli körbe. 15.000 dolgozó és 1,015 milliárd reális befektetés segítségével jöhetett létre a komplexum. A munkálatok során 117.000 m³ betont, 22.200 tonna acélt, 170 tonna homokot és 15.000 m³ fát használtak fel.²⁸

A stadion teteje öntisztítással működik, garantált a természetes szellőzés, újrahasznosítja a begyűjtött esővizet és energiatakarékos LED lámpát használ. Helyet adott a bronzmeccsnek, ahol a házigazda brazilok és a hollandok csatáztak. A komplexum a labdarúgáson kívül otthont adhat még koncerteknek, konferenciáknak és egyéb eseményeknek is.²⁹

Brazíliaváros Juscelino Kubitschek nevét viselő nemzetközi repülőtere a fejlesztések során majdnem kétszer olyan nagy lett, mint volt. A kifutópályákat és a parkolóhelyek számát is megnövelték. Ezen kívül a már meglévő struktúrákat felújították és modernizálták. A repülőtér teljes területe 110.000 m²-re nőtt. 95 új megosztott check-in pultot, új szállítószalagokat, mosdókat, taxiállomásokat és fedett parkolókat létesítettek. A munkálatok 17 hónapot vettek igénybe és 4000 dolgozó munkája nyomán 1,2 milliárd reálnyi befektetésből valósultak meg.³⁰

Belo Horizonte

A Minas Gerais állam fővárosában lévő Mineirao Stadiont 1965-ben húzták fel és két hazai klubcsapat, az Atlético Mineiro és a Cruzeiro otthonaként szolgál. 2014-re jelentős átalakuláson ment keresztül, hogy teljes mértékben megfeleljen a FIFA előírásainak. A stadion parkolója 2.925 férőhelyes. Az épületbe beleépítettek 8 felvonót és két rámpát. A bejárás pedig 106 forgóján keresztül valósul meg. A könnyebb láthatóság végett 3,4 méterrel lejjebb vitték a pályát. Az aréna 62.160 szurkoló befogadására képes.³¹

²⁷ WCP 2013.05.18.

²⁸ WCP 2013.05.18.

²⁹ WCP 2013.05.18.

³⁰ WCP 2014.06.02.

³¹ WCP – BELO HORIZONTE.

A tetőn lévő napelemek 1.6 Megawatt energiát alakítanak át, amely 1.200 közepes méretű háztartásnak elegendő. A fejlesztések 666,3 millió reálból és 3.000 dolgozó munkája nyomán valósultak meg.³²

Cuiabá

Mato Grosso állam székhelyében épült fel a környezetbarát Pantanal Aréna, amelynek munkálatai csúszással indultak. A 43.000 szurkolót befogadó komplexum négy csoportmérkőzésnek adott helyet. Az állványzatok alsóbb gyűrűjének kialakítása a könnyebb szellőztetés érdekében nem kerek. Ráadásul kertek és fák találhatók a bejárati oldalon, hogy a talaj hőmérsékletét csökkentsék. A 300.000 m²-es terület magába foglal egy tavat, egy erdős vidéket és az arénát körül ölelő 90.000 m² nagyságú sétányt.³³

Az aréna építésén 1.800 munkás dolgozott. A munkálatok 2010 áprilisában kezdődtek meg, miután az 1975-ben felavatott régi stadiont lebontották. A projekt összköltsége 570 millió reált tett ki. A kellemes hőmérséklet biztosítása érdekében figyelembe vették az anyagokat és az épületet három részre osztották. A komplexum tetején és közepén egy zöld membránt használtak a jobb szellőzés érdekében.³⁴ Az aréna vízelvezető rendszere képes felszívni a talajra hulló összes csapadékot, melyet felhasználnak öntözésre.³⁵

Curitiba

A kontinens egykori legmodernebb stadionja, a Curitiba-ban található Baixada Aréna, vagy más nevén Joaquim Américo Guimarães Stadion még 1999-ben készült el, ám a FIFA előírásai végett több ízben átalakították a világbajnokságra. Maga a komplexum kiemelt helyen található: az Água Verde területén, a belvárosban kapott helyet, ahol nagyon jók a tömegközlekedési lehetőségek. Továbbá közel vannak a hotelek és 18 km-rel odébb várja az utasokat a Nemzetközi Afonso Pena repülőtér.³⁶

A munkálatok során 5.532 dolgozó és 1.600 építész fáradozott. A renoválás összege elérte a 369 millió reált. A felújított 43.000 férőhelyes stadion homlokzata szinte teljesen átlátszó, lehetővé teszi, hogy kívülről is belássanak. A pályába beépítettek egy automatikus öntözőrendszert, amely a régi csatornát esővíz gyűjtő ciszternának használja, majd felhasználja a begyűjtött csapadékot.³⁷

Curitiba repülőtérét is helyre kellett hozni. A 2.215 m hosszú kifutópályát felújították, növelték a parkolóhelyek számát 2.122-re. A terminálokat

³² WCP – BELO HORIZONTE.

³³ WCP – CUIABÁ.

³⁴ WCP – CUIABÁ.

³⁵ WCP – CUIABÁ.

³⁶ WCP – CURITIBA.

³⁷ WCP – CURITIBA.

renoválták és modernizálták. A pályaudvar területét 143.900 m²-re bővítették 84.000 m²-ről.³⁸

Fortaleza

A hat mérkőzést biztosító Castelao Aréna Ceará állam fővárosában, Fortaleza-ban található, s az egyike azoknak a stadionoknak, amelyek időben elkészültek a rangadókra. Magát az épületet 1973-ban építették, de 2014-ig számos átalakításon ment keresztül, mire elérte mai kinézetét. A komplexum alapterülete 150.000 m² nagyságú, amely magába foglalja az arénát körül vevő 55.000 m²-es sétányt. A hat szintes stadion összesen 63.903 nézőt képes befogadni. A projekt költsége 518,6 millió reál volt.³⁹

Az aréna homlokzatát üveg fedi, amely egyrészt esztétikai funkciót tölt be, másrészt pedig azáltal, hogy visszaveri a napsugarakat, csökkenti a hőmérsékletet. A 36.000 m²-es tető is egy olyan anyaggal van bevonva, amely szintén redukálja a hőmérsékletet és lehetővé teszi a légáramlást, valamint biztosítja a hangszigetelést. Az építkezések során a régi stadion lebontott részeit, pl. a betont és a fém szerkezeteket újrahasznosították. A többi stadionhoz hasonlóan az esővizet úgyszintén visszaforgatják öntözés céljából.⁴⁰

Manaus

Amazonas állam fővárosának stadionját, az Amazónia Arénát, viszonylag későn kezdték el építeni, hiszen a szervezők a régi lebontásával foglalatostkodtak. Mi adta az ívet a stadion struktúrájához? A válasz: őshonos brazil gyümölcsökkel teli szalma kosár. Éppen ezért a homlokzat egy alacsony fém állványzatról épül fel egészen a tetőig. Az ülések színét pedig citromsárgával, narancssárgával és pirossal variálják, jelképezve a brazil gyümölcsöket, a banánt, ananászt, mangót, narancsot, papayát és a dinnyét.⁴¹

A projekt legkomplicáltabb része a homlokzat és a tető építése volt. A 7.000 tonnás X alakú fémmodulokat Portugáliában gyártották. 3 hajó 15 nap alatt szállította Manaus kikötőjébe ezeket az alkatrészeket. Hajónként 70 kamion rakományát képezték. A fém struktúrában lévő 252 membrán panel teflonból és üveggyapotról készült. Ennek eredményeképp a panelek átlátszók, tartósak, tűzállók és képesek visszatükrözni a napfényt. A 83.500 m²-es területen 2.100 építő dolgozott a 669,5 millió reális projekt megvalósulásán.⁴² A pályához tartozó 35 locsolócsőből álló automatizált öntözőrendszer a tetőn összegyűjtött esővizet használja fel. A stadion 44.500 rajongó befogadására képes.⁴³

³⁸ WCP 2014.05.16.

³⁹ WCP – FORTALEZA.

⁴⁰ WCP – FORTALEZA.

⁴¹ WCP – MANAUS.

⁴² WCP – MANAUS.

⁴³ WCP – MANAUS.

Natal

A Dunas Aréna, Rio Grande do Norte állam székhelyén épült fel. A környéket meghatározó homokdűne után kapta a nevét és formáját. A 29 hónapig tartó munkálatok első állomása az egykori João Claudio de Vasconcelos Machado Stadion lebontása volt, melyet még 1972-ben nyitottak meg. Mintegy 4.500 dolgozó segítségével építették fel 400 millió reálból. A komplexum befogadóképessége 42.000 fő. A homokdűne koncepció megvalósítása során 20 szírom alakú modult használtak fel, hogy megnöveljék az aréna egyik oldalát, így azt a benyomást keltik, mintha a dűnék mozognának. Nem utolsó sorban ez a kialakítás lehetővé teszi a jobb szellőztetést.⁴⁴

A szírom alakú szerkezet acél rácsos tartók felhasználásával valósult meg, melynek külsejét alumínium csempével fedték le a hő- és hangszigetelés érdekében. A struktúra belső része előfeszített PVC lemezekkel lett bevonva. Ezekhez csatlakozik az átlátszó polikarbonát, mely biztosítja a szabadabb fényáramlást. Az aréna tetejének másik feladata, hogy az ott lévő ereszcatornák felfogják az esővizet, amit felhasználnak az öntözéshez.⁴⁵

Porto Alegre

A Rio Grande do Sul állam fővárosában található Beira-Rio Stadion megalkotása 1969-ben kezdődött el. 2014-re elnyerte végleges formáját az új tetőszerkezetnek és az átalakításoknak köszönhetően. A felújítási munkálatok a bajnokság előtt 24 hónappal kezdődtek el 1.700 dolgozóval. A projekt költsége 330 millió reál tett ki. A korszerűsítés egyik szempontja volt, hogy minél többet bírjon a homlokzat és a tető. A homlokzat piros, fehér és ezüstszerű galvalume acélból készült, melynek ún. üvegbor kölsőt kölcsönöztek.⁴⁶

A tető 65 vívtör alakú modulból épül fel, melyek között félig átlátszó hő redukáló lemezek találhatók. A lemezek teflonból és üvegszálból készültek, melyek lehetővé teszik a fény szabadabb beáramlását a stadion belsejébe. Maga a tető öntisztító, ehhez felhasználja a legkisebb vízmennyiséget, így csökkenti a hő felszívódást. Továbbá korszerűsítették az öntöző- és vízelvezető rendszereket is. Az épület 50.000 főt képes befogadni. A rajongók mellett a labdarúgókra is gondoltak, hiszen újonnan kialakított nagyobb öltözőket kaptak.⁴⁷

Recife

Kifejezetten a labdarúgó-világbajnokságra állították fel a Pernambuco állam fővárosának régiójában, São Lourenço da Mata-ban fekvő Pernambuco Arénát. A 46.000 férőhelyes stadionban 4.700 parkolóhely áll a drukkerak rendelkezésére. Az épület megépítése 532 millió reálból valósult meg. A

⁴⁴ WCP – NATAL.

⁴⁵ WCP – NATAL.

⁴⁶ WCP – PORTO ALEGRE.

⁴⁷ WCP – PORTO ALEGRE.

komplexum 128.000 m² területen terül el és hat emeletből áll. Az állam nagy labdarúgó klubjainak – Santa Cruz, Náutico – tiszteletére az ülések színe vörös.⁴⁸ Az új többfunkciós stadion saját naperóművel rendelkezik, amely 6000 embernek elegendő energia előállítására képes.⁴⁹

Rio de Janeiro

A legnagyobb és legismertebb stadion, a Maracana Rio de Janeiro állam székhelyén már az 1950-es labdarúgó-világ bajnokságon fogadta a rajongók ezreit. 2010-ben elkezdték az átépítést és az új biztonsági előírások következtében lecsökkentették az ülőhelyek számát. A komplexum területe 124.000 m²-t tesz ki. Az aréna ötszintes, 78.800 férőhelyes. Az ülések sárga, kék és fehér árnyalatúak, biztosítva ezzel a mozgó hatást.⁵⁰

Új vízelvezető rendszert is építettek, valamint a projekt fontos eleme volt a stadion teteje. A struktúra feszített kábelekből és átlátszó, öntisztító lemezekből áll. Ez lehetővé teszi az egyenletes megvilágítást, még a lelátó felső gyűrűjén is. A tető ugyanúgy begyűjti az esővizet, mint a többi arénáé és újrahásznosítása is hasonlóképp történik. A vállalkozás teljes beruházása 808,4 millió reálba került. Többek között ebben a stadionban zajlott le a kupa döntője is Németország és Argentína között.⁵¹

Rio de Janeiro-ban a nemzetközi repülőtér is fejlesztésen ment keresztül. A felújításokra összesen 354,75 millió reált fordítottak. Az új nemzetközi terminálban 4 új modern csomagszállító rendszer segíti az utasokat a dupla poggyászkiaadóval. A belföldi utazásokat szolgáló terminált teljesen újjáépítették.⁵²

Az egykori fővárostól északra a németek 10 millió euróból felépítettek a Nationalelf-nek egy 15.000 m²-es területen elterülő komplexumot a tengerparton, amely a Campo Bahia nevet viseli. A torna után a bázis üdülőhelyként és/vagy zarándokhelyként szolgál a turistáknak.⁵³

Salvador

A lebontott régi arénát mondhatni „rekonstruálták” a Fonte Nova Aréna képében, Bahia állam fővárosában, amely egyben az ország első fővárosa is volt. A stadion befogadóképessége 50.000 fő. A projektre 591,7 millió reált fordítottak. Az aréna déli szektora 42 méter magas és van egy nyitott része, amelyen keresztül rá lehet látni a Tororo Dyke tóra, a város egyetlen természetes forrására, amely a Nemzeti Történelmi és Művészeti Örökség Intézményének a listáján is szerepel. A több szakaszos projektben több mint 10.000 ember vett részt. Az építkezés két és fél

⁴⁸ WCP – RECIFE.

⁴⁹ WCP – RECIFE.

⁵⁰ WCP – RIO DE JANEIRO.

⁵¹ WCP – RIO DE JANEIRO.

⁵² WCP 2014.05.20.

⁵³ BLIKK – SPORT 2014.

év alatt valósult meg. Az aréna egy 116.000 m² nagyságú területen épült fel.⁵⁴ Az épület 10 emeletből és 3 gyűrűs – alsó, középső és felső – lelátóból áll. A projekt során felhasználták a lebontott aréna alapanyagait, többek között 45.000 m²-nyi betont. Az aréna tartószerkezete 5.2 tonnát, a fém szerkezete 1.8 tonnát nyom. 12.000 előre öntött alkatrészt és 65.000 cölöpöt használtak fel.⁵⁵

Felújításon és korszerűsítésen esett át a salvadori nemzetközi repülőtér is. A befektetések eredményeképp a légkondicionált érkezési előcsarnok a négyszeresére bővült. A terminálba új mozgólépcsőket, lifteket és összesen 19 mellékhelyiséget építettek be. Annak érdekében, hogy még nagyobb kényelmet biztosítsanak az utasoknak, a repülőtér indulási előcsarnokában biztosították a szabad Wi-Fi hozzáférést.⁵⁶

Sao Paulo

A nyitó mérkőzést rögtön a házigazdák játszották Horvátország ellen a Sao Paulo-ban lévő Corinthians Arénában, melyet 2011 májusában kezdtek építeni direkt a világbajnokságra. Az építkezést 2013-ra be kellett volna fejezni, ám egy halálos baleset következtében tovább tartottak a munkálatok.⁵⁷ Maga az aréna 48.000 férőhelyes, de ezt további 20.000 székkel növelték. A projekt megvalósítása 820 millió reálba került. A 189.000 m² területen elterülő komplexumnak szembeötlő a két nyitott homlokzata. A keleti oldalon egy 170x20 méteres panel emelkedik ki, amelyen egy 34.000 izzóval ellátott reflektor található. A másik végében, ahol az éttermek, öltözők és a sajtó területe van, 1.350 üveg burkolatból épült fel a 240 méter hosszú és 30 méter magas homlokzat.⁵⁸

A legnagyobb kihívást a fémtest összeállítása jelentette. A struktúra 32.000 m²-es, ami 4,5 labdarúgópályának felel meg, és 7.2 ezer tonnát nyom. A tetőt felosztották 38 elemre, melyek súlya 250 és 420 tonna között mozog. A pályán 48 locsolóval rendelkező automata öntözőrendszer található.⁵⁹

A tornán résztvevő 32 nemzet válogatottja közül 15-en Sao Paulo államot választották bázisuknak. Éppen ezért renoválták a Viracopos repülőtérteret Campinasban. Az építkezések 2,5 billió reálba kerültek, amelyet az Aeroportos Brasil Viracopos Csoport által 2012-ben kötött koncessziós szerződés alapján biztosítottak. 9,5 milliárd reált költöttek a korszerűsítésre és a bővítésre.⁶⁰

⁵⁴ WCP – SALVADOR.

⁵⁵ WCP – SALVADOR.

⁵⁶ WCP 2014.05.11.

⁵⁷ A leszakadó tetőszerkezet két munkás halálát okozta

⁵⁸ WCP – SAO PAULO.

⁵⁹ WCP – SAO PAULO.

⁶⁰ WCP 2014.07.01.

Összegzés

Összegzőképpen elmondható, hogy egy ilyen rendezvénynek pozitív és negatív hatása is van. Mindenképp pozitív hatásnak tudható be, hogy a világbajnokság közel 1 millió munkahelyet teremtett a brazil lakosságnak, ami 710.000 tartós és 200.000 ideiglenes munkahelyet jelent. Csak maga a turizmus 50.000 új munkahelyet generált. A másik pozitívum, hogy a hotelek kihasználtsága a 12 szervező városban a vártnál 45%-kal volt magasabb. Július 11-ére 340.000 hotel szobát foglaltak le az országban.⁶¹

Az Idegenforgalmi Minisztérium felmérése szerint a turisták 203 különböző országból érkeztek a bajnokság ideje alatt. Csaknem 1 millió külföldi turista kirándult az országban a torna alatt és valamivel több, mint 3 millió brazil utazott az államon belül. Pozitív értékelést kapott a brazil közbiztonság és a tömegközlekedés. A felmérésből még az is kiderült, hogy nemcsak a 12 szervező városnak jutott ki a haszonból, hanem a hosszabb ideig ott üdülő turistáknak köszönhetően a kisebb önkormányzatoknak is. Tehát főként a turizmus szempontjából eredményesnek mondható a bajnokság.⁶²

Azonban nem szabad megelégedezni a bajnokság árnyoldaláról sem. Az állam GDP-je 0,6%-kal esett vissza. Ha a szervező városokban mérkőzés volt, aznapra több munkahelyen munkaszüneti napot hirdettek, így nézni tudták a közvetítést. Néhány vállalat pedig leállította a termelést és szabadságot adott alkalmazottjainak a bajnokság idejére. Ráadásul csökkentek a befektetések volumenei is. Például az április 1. és június 30. közötti intervallumot nézve a befektetések értéke 5,3%-kal csökkent. Az ország gazdasága recesszióba került.⁶³

Ugyanakkor az elnök asszony, Dilma Rousseff megpróbálta újraéleszteni a növekedést adócsökkentéssel, hitelfelvetelekkel és szociális kiadásokkal. A befektetések gyarapítása érdekében szabályozta az árakat, deviza beavatkozások történtek és a befektetőket az energia- és más iparágakba vonzotta.⁶⁴

Csorba esett a brazil labdarúgáson is, ugyanis negatívan ítélték meg a nemzeti válogatott szereplését a németektől elszenvedett vereség után, melynek következményeképp a szövetségi kapitány, Scolari lemondott és helyét Dunga, azaz Carlos Caetano Bledorn Verri⁶⁵ vette át.

⁶¹ WCP 2014.06.19.

⁶² WCP 2014.07.15. (AM).

⁶³ PENGŐ 2014.

⁶⁴ BLOOMBERG 2014.

⁶⁵ 1963-ban született brazil labdarúgó. 1994–1998 között a válogatott csapatkapitányi címét viselte. A 2010-es dél-afrikai labdarúgó-világbajnokságon szövetségi kapitányként irányította a csapatot. 2012-ben a pekingi olimpián az U23-as válogatottat vezette.

Internetes források

ATV – SPORT 2014 = Vb: súlyos a helyzet Brazíliában (ATV – Sport, 2014. május 29.) <http://www.atv.hu/sport/20140528-nyakunkon-a-vebe-de-sulyos-a-helyzet-braziliaban> (Letöltés: 2015.02.05.)

BLIKK – SPORT 2014 = Sz. E.: *Saját szállodát építettek a németek.* (Blikk – Sport, 2014.06.03.) http://www.blikk.hu/blikk_sport/sajat-szallodat-epitettek-a-nemetek-2256424 (Letöltés: 2015.02.05.)

BLOOMBERG 2014 = *Brazil Goes Into Recession for First Time in Over 5 Years.* (Bloomberg, 2014. augusztus 29.) <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-08-29/brazil-gdp-probably-shrank-most-in-5-years-as-vote-nears> (Letöltés: 2015.02.09.)

CIA – TWF = Central Intelligence Agency – The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/br.html> (Letöltés: 2015.01.20.)

FIFA = http://www.fifa.com/mm/document/affederation/mission/inspectionreport_e_24841.pdf (Letöltés: 2015.02.10.)

JANCSÓ 2012 = Jancsó Kornél: *Brazíliai futball-vb és olimpia: kitelepítések, erőszak, korrupciógyanu.* http://www.atv.hu/kulfold/20120326_braziliai_futball_vb_es_olimpia_kitelepitesek_eroszak_korrupciogyanu (Letöltés: 2015.02.05.)

KICSID 2015 = Kicsid Attila: *Labdába sem rúgnak.* <http://penzcsinalok.transindex.ro/globalis/cikk/14508> (Letöltés: 2015.02.22.)

KOVÁCS 2012 = Kovács Bernadett: *Rio de Janeiro harca a nyomornegyedekkel.* http://kitekinto.hu/latin-amerika/2012/01/12/rio_de_janeiro_harca_a_nyomornegyedekkel/#.VMoHRGiG-So (Letöltés: 2015.02.5.)

MEYER 2010a = Meyer, Amelia: *Brazil Economy Written 2011.* <http://www.brazil.org.za/economy.html#.VModKEeG-Sp> (Letöltés: 2015.01.24.)

MEYER 2010b = Meyer, Amelia: *Brazilian Social Issues.* http://www.brazil.org.za/social-issues.html#.VMebQ_5wtcQ (Letöltés: 2015.01.27.)

MEYER 2010c = Meyer, Amelia: *2014 FIFA WORLD CUP™ In Brazil.* <http://www.brazil.org.za/2014-world-cup.html#.VMoogWiG-So> (Letöltés: 2015.01.29.)

PENGŐ 2014 = Pengő Zoltán: *Recessziót hozott a foci-vb a brazil gazdaságnak.* <http://www.maszol.ro/index.php/gazdasag/34965-recessziot-hozott-a-foci-vb-a-brazil-gazdasagnak> (Letöltés: 2015.02.08.)

- PORTFOLIO 2014 = *Ők a legújabb brazil szépségek.* (Portfolio, 2014. június 8.)
http://www.portfolio.hu/ingatlan/infrastruktura/ok_a_legujabb_brazil_szep_segek.199758.html (Letöltés: 2015.02.05.)
- SOLTI 2012 = Solti Ágnes: *Brazília – a szambán, a focin, és a capoeirán túl 2.*
http://kitekinto.hu/latin-amerika/2012/01/25/brazilia_-_a_szamban_a_focin_es_a_capoeiran_tul_2/# (Letöltés: 2015.01.29.)
- VILÁG HELYZETE 2014 = *A Futball – Világ bajnokság sötét oldala – Truthloader tényfeltáró összeállítás a valóságról* (Világ Helyzete, 2014. június 19.)
<http://vilaghelyzete.blogspot.hu/2014/06/a-futball-vilagbajnoksag-sotet-oldala.html> (Letöltés: 2015.02.05.)
- WCP = World Cup Portal – Brazilian Federal Government website on the 2014 FIFA World Cup™
- BELO HORIZONTE = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/belohorizonte/arena> (Letöltés: 2015.01.31.)
- CUIABÁ = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/cuiaba/arena>
 (Letöltés: 2015.01.31.)
- CURITIBA = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/curitiba/arena>
 (Letöltés: 2015.02.01.)
- FORTALEZA = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/fortaleza/arena>
 (Letöltés: 2015.02.01.)
- MANAUS = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/manuel/arena>
 (Letöltés: 2015.02.01.)
- PORTO ALEGRE = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/portoalegre/arena>
 (Letöltés: 2015.02.04.)
- NATAL = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/natal/arena>
 (Letöltés: 2015.02.04.)
- RECIFE = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/recife/arena>
 (Letöltés: 2015.02.04.)
- RIO DE JANEIRO = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/riodejaneiro/arena>
 (Letöltés: 2015.02.04.)
- SALVADOR = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/salvador/arena>
 (Letöltés: 2015.02.04.)
- SAO PAULO = <http://www.copa2014.gov.br/en/sedes/saopaulo/arena>
 (Letöltés: 2015.02.05.)
- 2013.05.18. *National Mané Garrincha Stadium in Brasilia opens officially this Saturday*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/national-mane-garrincha-stadium-brasilia-opens-officially-saturday> (Letöltés: 2015.01.31.)
- 2014.05.11. *Salvador Airport has been modernised to play host to the World Cup.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/salvador-airport-has-been-modernised-play-host-world-cup> (Letöltés: 2015.01.30.)

- 2014.05.16. *Airport in Curitiba is ready to service World Cup demand.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/airport-curitiba-ready-service-world-cup-demand> (Letöltés: 2015.01.30.)
- 2014.05.20. *New arrival areas are delivered at the Galeão Airport in Rio de Janeiro.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/new-arrival-areas-are-delivered-galeao-airport-rio-de-janeiro> (Letöltés: 2015.01.30.)
- 2014.06.02. *See what the International Airport in Brasília looks like after its revamp*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/see-what-international-airport-brasil-looks-after-its-revamp> (Letöltés: 2015.01.30.)
- 2014.06.19. *2014 FIFA World Cup to generate 1 million jobs in Brazil.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/2014-fifa-world-cup-generate-1-million-jobs-brazil> (Letöltés: 2015.02.09.)
- 2014.07.01. *With an exclusive area for World Cup delegations, Viracopos helps to attract national squads to the hinterlands of the state of São Paulo.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/exclusive-area-world-cup-delegations-viracopos-helps-attract-national-squads-hinterlands> (Letöltés: 2015.01.31.)
- 2014.07.15. (AM) *Brazil played host to a million foreign tourists, from 203 different countries.*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/brazil-played-host-a-million-foreign-tourists-203-different-countries> (Letöltés: 2015.02.09.)
- 2014.07.15. (PM) *Brazilian airports saw a flow of 16.7 million passengers during the World Cup*
<http://www.copa2014.gov.br/en/noticia/brazilian-airports-saw-a-flow-167-million-passengers-during-world-cup> (Letöltés: 2015.01.31.)

Brasil: everything for sport, nothing for people?

NOÉMI PAUDITS

In my study, I introduce the kind of economic and social background Brasil ordered about to transact such an event.

The 20th FIFA World Cup was organized by Brasil in 2014. The country had to built the stadions and establish the infrastructure. Brasil organized a championship of very high quality, expenditure of which proved to be much higher than the 19th World Cup in the Republic of South Africa. It required an economic investment of high level. Although these championships seem to be profitable for the organizers, people of Brasil organized a demonstration in the twelve host cities. They thought that the state had neglected its social duties and all resources had been invested in the World Cup.

In conclusion, I can say that this event has positive and negative consequences. On one hand, the championship was beneficial for the tourism and created new workplaces, on the other, the GDP of Brasil fell by 0.6 %. Furthermore, the country came to a recession.

A néző, aki túl sokat látott

Roman Polanski *Iszonyat* című filmjének feminista megközelítése
a voyeurizmuson keresztül

CSONDOR SOMA

Roman Polanski *Iszonyat* (*Repulsion*, 1965) című műve nemcsak a pszichológiai horror műfaján belül kimagasló, hanem feminista, társadalomkritikai aspektusból is. A film a nő szuverenitását vívott harcát közvetíti, a fallocentrikus társadalommal szemben. Értelmezésében, az alkotás leggyakrabban méltatott vizuális jegyei csupán eszközök a sérült női psziché ábrázolására. E sérülés hátterét, – azaz a film talán legfontosabb problémafelvetését – nem közli expliciten a mű. Ezzel az elhallgatással, úgy vélem, a kérdés kollektív, társadalmi elhallgatását is reprezentálja az alkotás, struktúrájával reflektálva a tartalomra. Tanulmányomban az alkotás feminista vetületét a filmben megjelenő voyeurizmus vizsgálatán keresztül interpreálom.

A lakás, mint az elme és az intimszféra metaforája

A nő szuverenitási küzdelmével kapcsolatban tett állításom bizonyítása előtt tisztáznom kell a lakásnak, mint a cselekmény helyszínének metaforikus voltát. Egyfelől a terek torzulásai a hallucinációkban (például: a falak hirtelen megrepedései, gyurmaszerűvé válásuk, a szobák megnyúlása, kitágulása) párhuzamban állnak Carol (a főhős) elméjének deformációival. Ebben az értelemben a lakásra a női psziché metaforájaként tekinthetünk. Másfelől megfigyelhetjük a belakott tér folyamatos szűkülését is, mely előbb pusztán a lakás terét jelenti, majd a film végére az ágy alatti mozdulatlanság lesz a folyamat utolsó fázisa.¹ Ez a folyamatos szűkülés a külvilág térhódításával párhuzamban, véleményem szerint már inkább az intimszféra metaforájává teszi a filmbéli teret.

A tárgyalt alkotás Roman Polanski ún. Lakás-trilógiájának első darabja. E hármasként más két alkotásának függvényében a megnevezett térnek újfent kiemelkedő jelentőséget tulajdoníthatunk. A *Rosemary gyermeke* (*Rosemary's baby*, 1968) és *A lakó* (*Le Locataire*, 1976) című filmekben tovább öröklődik az *Iszonyat* otthonábrázolásának klausztrofób, és egyre groteszkebbé váló környezetmegjelenítése.² A filmek végén a tér pedig újra egységesé, áttekinthetővé válik, egy „objektív” nézőpont – kívülálló – által. Beregi Tamás kiemeli, hogy a rendezőre a filmek forgatásakor nagy hatással volt R. L. Gregory *A látás pszichológiája* című írása a perspektívák, méretarányok, optikai illúziók kialakítását illetően.³ Mindhárom mű középpontjában hasonló pszichológiai jelenségek állnak. Ezek az elidegenedés, identitásvesztés és keresés, félelem, paranoia, fenyegetettség, gyanú stb., és véleményem szerint, mindeme

¹ BAJTAI 2007.

² VARGA 2012.

³ BEREGI 2003.

jelenségek ábrázolásának legfontosabb eszköze e műben, a térábrázolás, azaz a lakás mint metafora.⁴

E térfunkció úgy vélem, hasonlóan működik, mint a német expresszionista alkotásokban, ahol a korabeli realitás a lelki reflexiók szimbolikus tárgyi kivetítéseként kap szerepet.⁵ A történelmi, társadalmi kontextust akkor a vesztés háború következményeitől szenvedő Németország jelentette.⁶ Az *Iszonyat* esetében pedig, a hatvanas évek horrorfilmjeiben egyébként is gyakran tematizált férfiközpontú világ jelenik meg ilyen formában. A szexuális elnyomás a kontextus, mindez az ettől szenvedő, és az ezt elutasító nő perspektívájából bemutatva, aki szuverenitásaért vívott harcában rendszerint elbukik. Például Hitchcock *Psycho* (1960) című klasszikusában, vagy a már korábban említett másik Polanski alkotásban, a *Rosemary gyermekében*. Tehát Carol iszonya a férfiktól egyben lázadásként is értelmezhető, a fallocentrikus társadalommal szemben, mely társadalom – akár a falból kinyúló kezek metaforáján keresztül bemutatva – visszaköveteli őt magának.⁷

1. kép

Az expresszionizmus mellett egy másik avantgárd irányzattal, illetve annak legemblematikusabb művével, az *Andalúziai kutya* (*Un chien andalou*, 1929) című szürrealista filmmel kapcsolatban is találhatunk párhuzamokat. Úgy gondolom, ez megerősítheti azon feltevésemet, miszerint a lakás Carol pszichéjének a tere. A párhuzamot leginkább motivikus hasonlóságokban, egyezésekben látom. Mindkét film nyitányában nagy hangsúlyt kap a női szem.

⁴ BAJTAI 2007.

⁵ Vagyis a lelki állapotok a megjelenített téren tükröződtek.

⁶ GREGOR – PATALAS 1966, 61–65.

⁷ HUBER 2015, 60–62.

A szem átvágásának jelenetét az *Andalúziai kutyában* általában a belső látásra való felszólításként értelmezik, vagyis egyfajta jelként arra vonatkozóan, hogy a cselekmény a tudatalattiban fog játszódni.⁸ Egyet értek ezzel az állítással, valamint feltételezem, hogy Carol szemének fokalizálása is hasonló szerepet tölthet be az *Iszonyatban*. További párhuzamként említhető a borotva (fallikus szimbólum) szerepe (1. kép), mely a tárgyalt filmben erős utalás is lehet Buñuelék művére, valamint az állatetemek jelenléte a szobában, illetve a falból kinyúló kezek (2. kép), mely jelenségek bár feltehetően más szereppel bírnak a két alkotásban, az alapjuk mégis ugyanaz. A pszichébe, a tudatalattiba való betekintés, és az ott lévő absztrakt, szabad asszociációk komplex megnyilvánulása a téren és a benne lévő tárgyakon.

2. kép

Metalepszis az *Iszonyatban*, avagy iszonyat a metalepszisben

Hipotézisem szerint a mű egy bizonyos jelenetében a néző, illetve a közönség egy szubjektív perspektíva által (mely önmagában is „[...] valósággal beleszippantja a befogadót az ábrázolt szituációba. Fel tudja számolni kívülállásunkat, részévé tesz a vásznon pergő eseményeknek.”⁹) és annak előkészítése, valamint kontextusa révén, belevonódik a diegetikus terébe. Úgy vélem, e jelenség a fallocentrikus társadalomnak a női intimszférába, avagy a szexuális szuverenitásába való „erőszakos”, illetéktelen behatolását tükrözi. E kérdéses jelenetben, miután Carol udvarlója betöri a lakás ajtaját, kvázi

⁸ SZABÓ 2003, 25.

⁹ DULÓ 2006, 63.

erőszakkal behatol a nő intim terébe, egy idős hölgy kezdi el nézni a nyitott ajtón át a beszélgetésüket (3. kép). Úgy gondolom, az idős nő figurája egy éppen olyan ártalmatlannak, illetve ártatlannak tűnő harmadik résztvevője e szituációnak, amilyenek a mozinézők is érezhetik magukat a film nézése során. Miután észreveszik a *voyeur* jelenlétét, az ajtót becsukja az illetéktelenül ott tartózkodó férfi, és a kamera pontosan az ajtó becsukódásának pillanatában vált át a férfi szubjektív perspektívájára, akit Carol ezután meggyilkol.

3. .kép

Úgy gondolom, a kukkolásnak, a nézés aktusának ily módon történő bemutatása, amely az erőszakkal feltört intimszférára (a lakás belsejére) irányul, közvetlenül utal a mi nézői pozíciónkra. Christian Metz *A képzeletbeli jelentő* című tanulmányában hívja fel a figyelmet a mozi, illetve a filmnézés szkopofilikus jellegére. A voyeur, vagyis a néző, nem engedélyezett megfigyelést hajt végre a moziban, vagyis egy tiltott gyakorlat intézményesülése révén, legitim módon élvezheti az „észlelés szenvedélyének” ezt a szadisztikus módját.¹⁰ Freud *Három értekezés a szexualitásról* című írásában, úgy határozta meg a szkopofiliát, hogy az mások eltárgyasítása, valamint a kíváncsi és irányító tekintetnek való alávetés.¹¹ A voyeur tehát a fallocentrikus tekintet birtoklója, amely által egyfajta hatalmi pozícióba kerül, míg a meglesett „áldozat” a szemlélő fél alá rendelődik. A narratív hagyományok, valamint a vetítés körülményei a moziban pedig segítik fölkelteni azt az illúziót a nézőben, hogy mások magánéletébe nyer bepillantást, vagyis a mozi szkopikus jellegét erősítik.

¹⁰ METZ 1981, 77–85.

¹¹ MULVEY 2006.

Ezzel kapcsolatban fontosnak tartom, hogy említést tegyek a szemlélés élvezetének kettéváltásáról, vagyis a férfi aktív, illetve a nő passzív szerepéről a szexuális egyenlőtlenség világában. Erre a kettéváltásra Laura Mulvey mutat rá tanulmányában, *A vizuális élvezet és az elbeszélő film*ben. Eszerint a férfié lesz tehát a nézői pozíció, a nő pedig a megnéznivaló „tárgy” szerepét fogja betölteni e szituációkban.¹²

A filmtörténetben nem egyedülálló a voyeur konkrét leképeződése a vásznon, amely utal a néző szkopofiliájára is. Elég, ha Hitchcock munkásságának néhány fontosabb művére gondolunk, ahol a látvány szkopikus erotikája által keltett bűvöletnek nagy jelentősége van. Erre a jelenségre a legjobb példák alighanem a *Szédülés* (*Vertigo*, 1958), illetve a *Hátsó ablak* (*Rear window*, 1954) című alkotások, melyekben a megfigyelés a cselekmény központi eleme. A férfi főhősök voyeurisztikus tekintete pedig mindkét esetben egy nőre, mint tárgyra irányul.¹³ Különösen fontos a *Hátsó ablak* abból a szempontból, hogy a filmnézésről / mozi nézésről szóló film („metafilm”) lesz. Ennek eszközei az ablakok keretei, melyek egy-egy diegetikus világot sugallnak és megfeleltethetők a mozivásznaknak.¹⁴ Úgy vélem, e példához hasonlóan történik a filmnézés aktusának leképeződése az *Iszonyatban* is. (Még ha a megfigyelés itt nem is lesz a cselekmény központi eleme, csupán egyszeri, de dramaturgiailag annál inkább hangsúlyos momentum.) E műben a filmvásznat az ajtó kerete hivatott illusztrálni, illetve megjeleníteni a kérdéses jelenetben.

Ha feltételezzük tehát, hogy az *Iszonyatban* a fiatal párt megleső asszony a filmnéző leképeződése – akinek a tekintete (ahogyan a nézőé is) Carol intimszférájába hatol be –, az ajtó becsukásának pillanata a nézői pozíció kizárásával egyenértékű tett. Ahogy azonban a mozi néző is a fallocentrikus társadalom részét képezi, úgy párhuzamba hozható a filmbéli, lakásba (a nő magánszférájába) betörő férfival is. Éppen ezért, amint megszűnik a leképeződött nézői pozíció, e személy szubjektív tekintetével azonosulva kerül bele a néző a cselekmény terébe, vagyis metalepszis jön létre. A diegézis terébe, tehát Carol tudatalattijába s intimszférájába jutva pedig, a nő meggyilkolja e tekintet hordozóját, vagyis immár minket, a nézőket.

Ez a gyilkosság, úgy vélem, a mozi nézőn, s rajta keresztül az egész fallocentrikus társadalmon elkövetett agresszív bosszú, illetve azzal szembeni kétségbeesett védekezés. Egy nyilvánvaló lázadás a női intimitást elnyomó, ellehetetlenítő hatalmi, társadalmi struktúra ellen. Noha e lázadás (hasonlóan több 60'-as évekbeli horrorfilmes hősnő lázadásához) jogos, mégis ő, vagyis a nő minősül bűnösnek az adott szituációban, és szuverenitási küzdelme végül sikertelen lesz. E lázadás a mű cselekménye során egy újabb gyilkosságban is megnyilvánul, részben megint csak a behatoló férfi szubjektív perspektívájából bemutatva. Végül Carol nem tud elmenekülni a fallocentrikus társadalmi nyomás

¹² MULVEY 2006.

¹³ MULVEY 2006.

¹⁴ ELSAESSER – HAGENER 2015.

elől. Körülállják az emberek (lásd: Carol megtalálásának jelenete), falból kinyúló kezek formájában ragadja vissza (2. *kép*). Végül konkrétan egy (általa különösen gyűlölt) férfi viszi ki ölben a szobából a magatehetetlen lányt, arcán kéjszórós mosollyal.

Az idős hölgy leskelődésén túl, úgy vélem, említést érdemelhet egy másik szkopofiliára utaló jelenet, illetve beállítás is, mely Polanski Lakás-trilógiájának minden egyes darabjában szerepet kap. Ez az ajtón lévő kukucskáló nyíláson betekintő, vészjósló (vagy egyenesen gonosz) személy képe belülről, a kémlelőnyíláson át felvéve (4. *kép*). A megfigyelő tekintet itt különös, hiszen kétirányú (illetve kettő is van belőle). Egyfelől a kívülről beleső nem kíváncsi személy (azaz akár maga a néző) bepillantása az intimszférába, hasonlóképpen a korábban leírtakhoz. Másfelől az intimtér birtoklójának (az *Iszonyat* esetében Carolnak) a kifelé irányuló pillantása. Ez a perspektíva több szempontból is érdekes. Egyfelől eltorzítja és leszűkíti a külső valóságról alkotott képet, és a fenyegetés tárgyát helyezi a középpontba, másfelől itt a két tekintet találkozására is sor kerül. Carolban tudatosan megfigyeltsége, mely magában foglalja a külvilág által jelentett veszélyt is, és így védekezésre kényszeríti. Emellett a megfigyelőben is tudatosan, hogy kukkolása lelepleződött, és tovább akar jutni. Be akar hatolni a nő intim terébe, mely a film mindkét ilyen mozzanata után, meg is valósul, és mind a kétszer védekezésből elkövetett gyilkosságba torkollik a nő részéről. Ehhez hasonlóan a tekintet birtoklója (a néző) sem marad meg a pozíciójában, hanem belevonódik, és résztvevője lesz a cselekménynek. Úgy vélem, mindez rávilágít arra, hogy a filmnéző a moziban csupán puszta voyeur. A valóságban éppoly része és alkotóeleme az elnyomó, fallocentrikus világnak, mint a filmben ábrázolt férfiak.

4. kép

Összegzés

Roman Polanski *Iszonyat* című alkotása a női intimitást ellehetetlenítő fallocentrikus társadalom egy különös kritikáját adja, az ettől szenvedő sérült női lélek érzékletes bemutatásán keresztül. Dolgozatom célja annak bizonyítása volt, hogy a mű határozottan reflektál a néző részvételére és felelősségére az ábrázolt elnyomó tendenciákban. Úgy vélem, egyben állást is foglal a patriarchális berendezkedéssel szemben az által, hogy – a horror eszközeit kihasználva – sokkolni és elborzasztani akar, miközben szembesít. A voyeur, vagyis a néző, miután a metalepszis alakzata által a cselekmény részesévé válik, mint illetéktelen behatoló, az elfojtott női harag és kétségbeesés áldozatául esik. Polanski filmje ezzel rámutat, hogy a néző, avagy a fallocentrikus tekintet birtokló voyeur, épp oly bűnös a patriarchális elnyomásban, mint az a világ, ami elől Carol lakása intim magányába próbált zárkózni.

Irodalom

- BAJTAI 2007 = Bajtai András: *Iszonyat. Repedések az elme falán*.
<http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/iszonyat-roman-polanski-iszonyat-1965> (Letöltés: 2016.05.26.)
- BEREGI 2003 = Beregi Tamás: *Skizofrén angyalok*.
http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=2146
(Letöltés: 2016.05.26.)
- DULÓ 2006 = Duló Károly: *A néző filmje*. Budapest : Gondolat kiadó, 2006.
- ELSAESSER – HAGENER 2015 = Elsaesser, Thomas – Hagener, Malte: *Film Theory: An Introduction through the Senses*.
<http://www.routledge/textbooks.com/textbooks/9781138824300/chapter1.php> (Letöltés: 2016.05.30.)
- GREGOR – PATALAS 1966 = Gregor, Ulrich – Patalas, Enno: *A film világtörténete*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1966.
- HUBER 2015 = Huber Zoltán: A horror a hatvanas években. In: Kárpáti György – Schreiber András (szerk.): *A horrorfilm: válogatott tanulmányok*. Budapest : KMH Print Kft., 2015.
- METZ 1981 = Metz, Christian: *A képzeletbeli jelentő: három tanulmány*. Budapest : Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1981.
- MULVEY 2006 = Mulvey, Laura: *A vizuális élvezet és az elbeszélő film*.
<http://metropolis.org.hu/?aid=118&pid=16> (Letöltés: 2016.05.26.)
- SZABÓ 2003 = Szabó Z. Pál: *Lázadás a halál ellen (Salvador Dalí – Luis Bunuel: Andalúziai kutya)*. Budapest : Áron kiadó, 2003.

VARGA 2012 = Varga Zoltán: A test ördöge.

http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=11051

(Letöltés: 2016.05.26.)

The viewer who saw too much
The feminist examination of *Repulsion*

SOMA CSONDOR

The aim of this paper is the feminist analysis of the visual features of some movie scenes and camera shots in Roman Polanski's *Repulsion* (1965). I would also prove this creation demonstrates that phallogentric society oppresses women. In my paper, I mainly focus on a certain scene, where voyeurism is immensely important. This "scopophilia" reveals that the moviegoers are the real voyeurs (for instance, The imaginary signifier by Christian Metz and Cinema as Window and Frame by Thomas Elsaesser and Malte Hagener). Starting from this position I conclude that the subjective camera shot and the previous act's context create a metalepsis. The aim of the metalepsis reveals the collective social problem that is the sexual oppression against women.

Pedagógus kiégés kapcsolata a tanári énhatékonysággal és érzelmi kreativitással

KLINOVSKY ANDREA

Elméleti bevezető

Társadalmunk egyik leggyakrabban emlegetett és legnehezebben kezelhető teljesítmény- és karrierkrízise a kiégés.¹ A kiégés tartósan fennálló érzelmi és kapcsolati stresszre, valamint megterhelésekre adott érzelmi reakciós válasz.² Egy másik megközelítés alapján a kiégés elsősorban szociálpszichológiai fogalomként kezelendő, amely krónikus fizikai, érzelmi és szellemi kimerültségérzéssel, motiválatlansággal, ingerlékenységgel, elszemélytelenedéssel és fokozott teljesítménycsökkenéssel jár együtt.³ Főként azok a személyek hajlamosak a kiégésre, akik humán pályakörbe tartozó szolgáltatásokat végeznek, mint például az ápolói, szociális munkás, orvosi, gondozói, menedzselési, pszichológusi, segítői és pedagógusi pályák.⁴ A kiégéssel foglalkozó vizsgálatok szerint ezen foglalkozások azért a legérzékenyebbek amikor a kiégés jelenségéről van szó, mert a dolgozókat hosszú távon fenyegeti a stressz veszélye és a külső nyomás megléte, hiányoznak a teljesítmény mérésének objektív kritériumai, kevés visszajelzés és megerősítés szünetlik az elvégzett munkával kapcsolatban.⁵

Amióta a hetvenes évektől beszüremlett a szakirodalomba a kiégés kifejezés és egyre több kutatás központi kérdésévé vált, mint összetett jelenség, folyamatosan újabb és újabb eredmények látnak napvilágot, mely vizsgálatok közt alapvetően még kevés az egyetértés.⁶ Kezdetben a tudományos kutatások a kiégés szindrómára egy egységes definíciót igyekeztek megfogalmazni, később egyre több vizsgálat fókuszált arra, hogy milyen dimenziók mentén érdemes tanulmányozni a kiégés jelenségét.⁷ Manapság az újabb kutatások inkább a kiégés megjelenéséért felelős környezeti tényezők megismerését tűzik ki célul, de gyakoriak azon megközelítések is, melyek a kiégést az énhatékonysággal és mentális egészséggel hozzák összefüggésbe és ezen tényezők együttjárását igyekeznek feltérképezni.⁸ Viszont a kiégéssel foglalkozó vizsgálatok között nem ritkák azok sem, amelyek főként a kiégés prevenciók lehetőségeit és azok hatásait igyekeznek magyarázni, illetve részletesen feltárni.⁹

¹ HAJDUSKA 2008, 10.

² LUBINSZKI 2009, 23.

³ BROUWERS – TOMIC 2000, 240–241.

⁴ PETRÓCZI 2007, 32–35.

⁵ KOKKINOS 2007, 239–240.

⁶ FEDERICI–SKAALVIK 2012, 304.

⁷ BROUWERS– TOMIC 2014, 25–26.

⁸ ZHANG ET AL. 2014, 123.

⁹ MADALIYEVA ET AL. 2015, 1347.

Jelen kutatás a kiégés jelenségét egy specifikus csoporton belül hivatott feltérképezni, azaz a tanárok körében fellépő kiégés szindrómára kíván fókuszálni egyéb olyan jelenségek vizsgálata mellett, melyek feltehetően szoros kapcsolatba hozhatók a kiégéssel. Ezek pedig a tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás.

Kiégés általában

Maga a kiégés fogalma Freudenberger nevéhez köthető, aki szerint egy nagyon összetett jelenségről van szó, amely számos tényező együttes hatására jön létre. A tünetek különfélék lehetnek, és többnyire személyiségtől, illetve munkakörnyezettől függenek, hogy azok milyen formában jelennek meg egy-egy személy esetében. A kiégés leggyakoribb fizikai tünetei közé sorolható a krónikus kimerültség érzet, gyakori fejfájási panaszok, emésztőrendszeri zavarok, levert és depressziós hangulat, míg a viselkedésben megfigyelhető változások főként az alacsony önértékelés, a negatív attitűdök képviselése, továbbá a merev és rugalmatlan gondolkodásmód megjelenése.¹⁰

Gavish és munkatársai úgy jellemzik a kiégés állapotát, mint a „lélek talajpusztulását”, melynek során az illető azt véli felfedezni, hogy személyközi kapcsolatai fokozatosan elszegényesednek, az addig központi szerepet játszó eszmék (ideák), valamint célok pedig elhalványulni és eltűnni látszanak életében. Mindezek mellett a személyek énhatékonyság-érzete is jelentős mértékben csökken, továbbá nem ritka jelenség az sem, hogy munkájuk során a feszültség és kiüresedtség állapotát vélik tapasztalni.¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a probléma diagnosztizálása során sokszor tévesen értelmezik a kiégés szindrómát, ugyanis annak tünetei és végfejleménycsoportjai nagy hasonlóságot mutatnak más ismert kórképekkel, mint például a depresszióval és a szorongásos zavarokkal.¹²

Lubinszki arról is említést tesz, hogy a kiégés szindrómát általában az akut stressz-zavarral, poszttraumás stressz-zavarral és egyéb alkalmazkodási zavarokkal szokták összetéveszteni.¹³ Viszont ez esetben a kiégésre inkább úgy kell tekinteni, mint a hivatás depressziójára.¹⁴ Habár a jelen kontextusban a két jelenséget meg kell tudni különböztetni egymástól. Ez azt jelenti, hogy a fő eltérés a valódi depresszió és a kiégés jelensége között az, hogy más attribúciós mintázatok alapján működnek, valamint meglehetősen különböző környezeti feltételek mellett jelennek meg. Mindenképp elengedhetetlen azon megállapítás figyelembe vétele, mely szerint a kiégés alapvetően egy társadalmi konstrukció, amely elsősorban munkakörnyezetben figyelhető meg, s mint ilyen, munka specifikus zavarként írható le.¹⁵

¹⁰ FREUDENBERGER 1974, 160–161.

¹¹ GAVISH–FRIEDMAN 2010, 143.

¹² VAN DROOGENBROECK – SPRUYT – VANROELEN 2010, 100.

¹³ LUBINSZKI 2009, 265–266.

¹⁴ HAJDUSKA 2008, 38.

¹⁵ LEITER – DURUP 1994, 359.

A kiégéssel foglalkozó felmérések alapján a kiégésnek különböző szakaszait is sikerült elkülöníteni, melyek segítenek a kiégés folyamatát még pontosabban nyomon követni. Hajduska szerint ezen szakaszok a következőképp írhatók le:

1. *„Kezdeti lelkesedés (irreális, idealisztikus elvárások, túlazonosulás)*
2. *Realizmus és egyensúlyteremtési kísérletek*
3. *Stagnálás és kiábrándulás*
4. *Frustráció és szkepszis (megkérdőjeleződik a hivatás hatékonysága)*
5. *Apátia (a kihívások kerülése, az erőfeszítések minimalizálása)”*¹⁶

Freudenberger szerint a kiégés általában a segítő, emberekkel foglalkozó szakmák terén jelentkezik, ettől eltekintve nem csak kizárólag munkahelyi problémák, elégedetlenség végeredményeként alakulhat ki, hanem egyéb olyan tényezők is szerepet játszhatnak a kialakulása során, mint a különböző magánéleti problémák, kritikus élethelyzetek is.¹⁷ Mindezek mellett azokat a befolyással bíró faktorokat sem szabad szem elől téveszteni, mint amilyen például az életközépi válság, ami ugyan nem feltétlenül jár hátráltató tényezőkkel, mégis növelheti annak valószínűségét, hogy egyes személyeknél a kiégés szindróma könnyebben kialakulhasson.¹⁸

Tanári kiégés

A jelenség tanulmányozása és értelmezése manapság központi szerepet kap az oktatással foglalkozó tanulmányok terén is.¹⁹ Empirikus vizsgálatok számolnak be arról, hogy a pedagógus populáció a legfogékonyabb a kiégésre, méghozzá azért, mert a tanári hivatásban a személy sebezhetősége nagyobb, mint más foglalkozásúak esetében. Ez utóbbira azért kerül sor, mert a tanári munka során az oktató egyik legfontosabb munkaeszközévé a saját személyisége válik.²⁰ A legtöbb személy, aki a pedagógus pálya mellett köteleződik el, abból a motivációs tényezőből merítkezik, hogy szeretne emberekkel foglalkozni, tudást átadni és értékeket közvetíteni. Viszont relatív kevesen számolnak azzal a ténnyel, hogy az „éremnek két oldala” van, és a humán szféra iránti elhivatottság komoly kihívásokat is tartogat. Elsősorban azért, mert a gyorsan fejlődő ipari társadalomban az oktatásért felelős intézményekre, és ezen belül a pedagógusokra, a tudásátadáson kívül olyan egyéb elvárások is nehezednek, mint a nevelés, értékközvetítés, szocializálás, szervezési és adminisztrációs feladatok

¹⁶ HAJDUSKA 2008, 131.

¹⁷ LUBINSZKI 2009, 267–268.

¹⁸ HAJDUSKA 2008, 140–142.

¹⁹ BROUWERS – TOMIC 2000, 241.

²⁰ FERNET ET AL. 2012, 517.

ellátása, rugalmasság, képzettség, találékonyság és sikeres stresszel szembeni megküzdési stratégiák kialakítása.²¹ A tanári pályán belül jelentkező és hosszú távon fennálló kihívásokkal és stresszhatásokkal való sikertelen megbirkózás eredményeként jelenik meg a tanári kiégés krízise.²²

A magas fokú tanári kiégés számos következményt von maga után. Elsősorban jelentős mértékben gátolja az egyént céljai elérésében, negatív hatása ismert a stresszel szembeni hatékony megküzdési stratégiák alkalmazásánál, rombolóan hat az egyéni teljesítményre, valamint jelentős mértékben kihat a negatív hangulatra és növeli annak esélyét, hogy a személy korán elhagyja a pedagógus pályát.²³

Egy másik lényeges szempont az, hogy a tanári kiégés szoros kapcsolatban áll a tanári mentális egészséggel és főként azon pedagógusokat veszélyezteti, akik általános- és középiskolákban tanítanak.²⁴ Ezen kijelentés hátterében az a magyarázat áll, hogy az itt dolgozó tanárok nap mint nap nagy idői nyomásnak vannak kitéve, gyakori a túlórázás, sok problémás tanulóval kell működőképes kapcsolatot kialakítaniuk, valamint egyéb olyan motivációt romboló tényezővel kell szembesülniük, mint a szakmai elismerés hiánya és az alacsony jövedelem.²⁵ A tudományos tanulmányok a tanári kiégés kialakulása során központi szerepet tulajdonítanak a pedagógus személyiségének, hozzáállásának is. Ez alatt azt kell érteni, hogy azok az oktatók, akik például túlzott perfekcionizmusra törekszenek munkájuk során, legyen szó sajátos jellemvonásról vagy környezeti, szociálisan előírt elvárásról, átlagosan magasabb fokú stressznek vannak kitéve. A túlhajszoltság és elégedetlenség pedig könnyen előidézhetheti a kiégés érzetét.²⁶

Tanári énhatékonyság

A tanári kiégés szindróma kapcsolatban áll az énhatékonyság érzetével is. Az énhatékonyság fogalma Albert Bandura szociális kognitív elméletén alapszik. Bandura ezen koncepciója szerint az emberek önszerveződő lények, előrelátó, önszabályzó és önreflektáló képességekkel. A személy énhatékonysága befolyásolja az egyén céljait, szokásait, cselekedeteit a környezetében. Az énhatékonyság hite képes változásokat előidézni a viselkedésben, pontosabban, hogy valaki miként képes tervezni, szervezni és megvalósítani önnön céljait.²⁷

Az énhatékonyság hite egy tanulási folyamat eredménye.²⁸ A magasabb énhatékonysági szinttel rendelkező személyek kitartóbbak, nem riadnak vissza az előttük álló akadályoktól, sőt lehetőséget és kihívást látnak abban, hogy

²¹ VAN DROOGENBROECK – SPRUYT – VANROELEN 2010, 101.

²² ZHANG ET AL. 2014, 126.

²³ BROUWERS – TOMIC 2014, 24.

²⁴ ZHANG ET AL. 2014, 125.

²⁵ KOKKINOS 2007, 231–233.

²⁶ CHILDS – STOEBER 2012, 350–351.

²⁷ SKAALVIK – SKAALVIK 2010, 1060.

²⁸ BROUWERS – TOMIC 2000, 241.

próbára tegyék képességeiket.²⁹ Az olyan szakmákban, mint a tanári hivatás, ahol megkövetelik a személyektől a felelősségteljes munkavégzést, az elköteleződést, és magasak a munkahelyi követelmények, elengedhetetlen tényező az, hogy az illető személy rendelkezzen egy bizonyos mértékű megküzdéshez szükséges hatékonysági szinttel, rugalmassággal, belső energiával, amelyből meritkezhet.³⁰ Ugyanis az énhatékonyság megelőzően hat a munkahelyi stressz és kiégés megjelenésére.³¹ Továbbá gyakori jelenség a téma kapcsán az a megfigyelés, mely szerint a magas kiégésszint alacsony énhatékonysági szintet von maga után.³² Azok a pedagógusok, akik alacsony pontszámot érnek el az énhatékonyságot mérő kérdőívekben, hajlamosabbak megtorpanni akkor, amikor problémás helyzetet kell gyorsan megoldaniuk, több kritikus megjegyzést közvetítenek a diákok irányába és távolságtartóbbak az osztállyal. Ezzel szemben azok a tanárok, akik magas énhatékonysági szinttel rendelkeznek, több időt szentelnek a diákok szükségleteinek, pozitív és elfogadó attitűdöt közvetítenek a tanulók irányába, és gyakrabban ösztönzik a fiatalokat a jobb iskolai teljesítmény elérésére.³³

Érzelmi kreativitás

Jelen kutatás elsősorban azt hivatott feltérképezni, hogy milyen kapcsolat áll fenn a tanári kiégés, az énhatékonyság és egy harmadik tényező, a tanár érzelmi kreativitás szintje között. Ahhoz, hogy a jövőben megfelelő hipotézisek fogalmazódhassanak meg, elengedhetetlen szemponttá válik az érzelmi kreativitás fogalmának tisztázása és beágyazása az eddig tárgyalt témakörbe.

„Az érzelmi kreativitás azoknak az érzelmi szindrómáknak a fejlődése, amelyek újszerűek, hatékonyak és autentikusak.”³⁴ Az érzelmi szindróma nem más, mint érzelmi, gondolati és cselekvési szinten létrejövő válaszminta, melyet elsősorban szociális környezeti feltételek mellett érdemes értelmezni.³⁵

A fogalmat először James Averill vezette be a pszichológiába, aki szerint az érzelmi kreativitás három eltérő komponensből épül fel: készség, újdonság, hatékonyság/autenticitás.³⁶

A „Készség” dimenzió azon képességet jelenti, hogy valaki képes megérteni és elemezni a saját, valamint mások által közvetített érzelmi válaszokat. Az „Újdonság” alskála ez esetben az egyén azon hajlamára utal, hogy az illető képes újszerű és szokatlan érzelmek tapasztalására.³⁷ Míg a harmadik faktorba tartozik a „Hatékonyság” és „Autenticitás” komponense, melyet ez

²⁹ GAVISH – FRIEDMAN 2010, 143.

³⁰ LLORENS-GUMBAU – SALANOVA-SORIA 2014, 5–6.

³¹ SCHWARZER – HALLUM 2008, 154.

³² GAVISH – FRIEDMAN 2010, 144.

³³ MORRIS-ROTHSCHILD – BRASSARD 2006, 107–109.

³⁴ KÖVÁRY ET AL. 2014, 342.

³⁵ KÖVÁRY ET AL. 2014, 343–346.

³⁶ GHADIRI – ABDI 2010, 1837.

³⁷ AVERILL 1999, 333.

idáig még nem sikerült az elméleti koncepción kívül, egymástól határozottan különválasztani. Így ezen faktorokat az alapján kell értelmezni, hogy valaki mennyire képes hatékonyan kifejezni érzelmeit és ezen érzelmeiket mennyire tudja valóságghűen közvetíteni.³⁸

Azonban amikor az érzelmi kreativitást vizsgáljuk, elengedhetetlen lépést jelent annak határozott elkülönítése az érzelmi intelligencia fogalmától. Ugyanis az érzelmi intelligencia azon képességet jelenti, hogy valaki jól tud érzelmeiket felismerni és megnevezni, továbbá azt a tulajdonságot feltételezi, mely szerint az egyén hatékonyan szabályozni és integrálni tudja a saját és mások közvetítette érzelmeiket.³⁹

Az érzelmi kreativitás is feltételez egy bizonyos szintű tudást az érzelmeiről, viszont a központi szerepet nem az érzelmeik felismerése, hanem azok önmagában való megélése tölti be. Ezek alapján az érzelmi kreativitást úgy is felfoghatjuk, mint az emocionális önszabályozási készség egyik fontos jelzőjét. A meglehetősen új fogalom kapcsán azt is sikerült a kutatóknak feljegyezniük, hogy mik az érzelmileg kreatív személyek pszichológiai jellemzői. Ide főként azon tulajdonságok tartoznak, mint az érzelmeik sikeres szimbolikus formában való kifejezése és integrálása, az összetett értékítéletek létrehozási képessége, hogy ezen személyek nyitottak saját érzelmi élményeik értékelésére, mások érzéseit pedig hajlandóak átgondolt módon figyelembe venni. Jobban tolerálják a magukban és másokban felfedni vélt ellentétes vonásokat és gyakrabban látnak kihívást olyan dolgokban, amelyeket mások fenyegetettségként élnek meg.⁴⁰

Célkitűzés

Mindezen bemutatott szakirodalmak, kutatási eredmények és beszámolók alapján jogosan fogalmazódik meg azon kérdés, hogy vajon milyen kapcsolat áll fenn a kiégés szindróma, a tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás jelensége között. Úgy vélem a jelen vizsgálat, – amit a továbbiakban részletesen is be szeretnék mutatni, – azért is számíthat úttörőnek, mert mind a pedagógus kiégést, mind a tanári énhatékonyságot és érzelmi kreativitást még viszonylag kevés magyar vizsgálat ellenőrizte, vagy egyáltalán nem vizsgálta ezen jelenségek kapcsolatát. A kiégés és énhatékonyság kapcsolatát vizsgáló kezdetleges kutatások már léteznek a tudományban,⁴¹ viszont jelenleg az érzelmi kreativitás szempontjából ezen jelenségek viszonyai még feltáratlanok. Épp ezért az aktuális kutatás lényegesnek számíthat a továbbiakban, hiszen a kiégés vizsgálatain belül egy újabb perspektívát igyekszik feltérképezni. Pontosabban, hogy vajon létezik-e összefüggés a pedagógus kiégettség szintje, a tanár énhatékonysági foka és érzelem szabályozó mechanizmusai között, és ha igen, azok milyen mértékben

³⁸ KÖVÁRY ET AL. 2014, 343.

³⁹ IVCEVIC – BRACKETT – MAYER 2007, 201–202.

⁴⁰ KÖVÁRY ET AL. 2014, 345.

⁴¹ JAVADI 2014, 771.

jelennek meg, valamint miben segítenék a kapott eredmények a kiégés ezen újabb megközelítésből való értelmezését.

A fentebb felvázolt gondolatokkal összhangban a következő hipotézisek fogalmazódnak meg:

1. *hipotézis*: Azok a tanárok, akik magasabb pontértéket érnek el a kiégést mérő kérdőívben, átlagosan alacsonyabb pontszámmal rendelkeznek az énhatékonyságot mérő teszten.⁴²

2. *hipotézis*: A kiégés és a tanári énhatékonyság között korábbi vizsgálatok már mutattak ki egyértelmű kapcsolatot,⁴³ ezért úgy vélem, hogy kutatásom során a kiégés és az érzelmi kreativitás között is összefüggés lesz kimutatható. Ebből az elképzelésből kiindulva tehát azt feltételezem, hogy azok a pedagógusok, akik magasabb kiégés pontszámmal rendelkeznek, átlagosan alacsonyabb szinten teljesítenek az érzelmi kreativitást mérő kérdőívben.

3. *hipotézis*: A kiégés és érzelmi kreativitás kapcsolatán túl, a tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás esetében is feltételezek összefüggést.⁴⁴ Erre vonatkozó hipotézisem tehát az, hogy azok az oktatók, akik magas pontértéket érnek el a tanári énhatékonyság kérdőívben, átlagosan magasabb szintű érzelmi kreativitással rendelkeznek.

Módszerek

Résztevők

A vizsgálat során a minta összesen 155 pedagógusból állt. Pontosabban 34 férfi és 121 nő, akiknek az átlagéletkora 40,9 év (szórás = 9,246, minimum: 24 év, maximum: 62 év) volt. A mintában az általános iskolában oktató tanárok száma 53 volt, a középiskolákban tanítók közül 92 vett részt, míg azok a tanárok, akik mindkét iskolatípusban pedagógusi szerepet töltenek be összesen 10-en voltak. A tanárok legmagasabb iskolai végzettsége főiskolai és egyetemi volt (átlag = 1,84, szórás = 0,369). A vizsgálatban résztvevő pedagógusok tanítással töltött éveinek száma átlagosan 13,4 év (szórás = 9,468). A tanított tantárgyak alapján a mintában szereplő pedagógusok között 60 reál, 45 humán, valamint 50 készségtárgyat vagy nyelvet oktató tanár vett részt. Menet közben 11 személy hullott ki a vizsgálati mintából. A kutatás során a résztvevők nem részesültek semmilyen fizetségben, ugyanis a kérdőívek kitöltése önkéntes alapon történt.

⁴² GAVISH – FRIEDMAN 2010, 143.

⁴³ BROUWERS – TOMIC 2000; CHANG 2009; FLOOK ET AL. 2013; GAVISH – FRIEDMAN 2010; LUBINSZKI 2009; ÓNODY 2001; VANDROOGENBROECK – SPRUYT – VANROELEN 2010.

⁴⁴ KÖVÁRY ET AL. 2014, 345.

Vizsgálati eszközök

Tanári kiégés mérése

A tanári kiégés feltérképezésére az E:BOP (Empowerment: Burnout-Prevention of Teacher – Fejlesztés: Tanári kiégés megelőzése) kérdőív csomag kiégést mérő önértékelő kérdőívét használtam fel, melyet először Henning és Keller (1996) a Malsach-féle Kiégés kérdőív mintájára állított össze, annak érdekében, hogy vizsgálni lehessen a tanárok körében megjelenő stressz és kiégés szindróma mértékét.⁴⁵ Az E:BOP Kiégést mérő mérőeszköz arra alkalmas, hogy meg lehessen állapítani, hogy a tanár mennyire fogékony a stresszhatásokra és a kiégésre. A kérdőív összesen 24 kijelentést tartalmaz, mely a stressz és kiégés lelki, érzelmi, testi és szociális hatásait térképezi fel. A kitöltők egy 0-tól 4-ig terjedő skála alapján becsülik meg mennyire értenek egyet az állításokkal. A legmagasabban elérhető pontérték a 96, míg a legalacsonyabb a 0.

Tanári énhatékonyság mérése

A vizsgálat során a tanári énhatékonyság mérésére a Tschannen-Moran és Hoy által összeállított Ohio Állambeli Tanári Énhatékonyság Skála (OSTES) magyarra fordított megfelelőjét alkalmaztam, melyet ez idáig még csak alacsony mintaszámon teszteltek. Az OSTES összesen 24 kijelentést tartalmaz, mely állításokat a válaszadónak egy kilencfokú Likert-skála alapján kell önállóan értékelnie. Az eredeti kérdőívben három faktor szerepel, melyek a tanár énhatékonyságát az alapján jósolják meg, hogy milyenek a tanár oktatási stratégiái, osztálytermi fegyelmezése és a diákok elkötelezettségének motiválása érdekében tett próbálkozási eredményei.⁴⁶

Érzelmi kreativitás mérése

Annak érdekében, hogy meg lehessen állapítani, hogy egy tanár érzelmileg milyen mértékben kreatív, a nemrég magyar nyelvre adaptált Érzelmi Kreativitás Leltár (ECI) rövidített változatát használtam fel. Az Érzelmi Kreativitás Kérdőívet eredetileg Averill és Thomas-Knowles dolgozta ki, mely összesen 30 állítást tartalmaz. A mérőeszköz magyar megfelelője 15 kijelentést tartalmaz, melyet a személyek ötfokú skála (1-től 5-ig) alapján önállóan értékelnek. Az érzelmi kreativitást mérő kérdőív összesen három skálát tartalmaz, melyek a következők: Érzelmi készség skála (4 állítás), Újdonság skála (5 állítás), Hatékonyság skála (3 állítás), Hitelesség skála (3 állítás). A leltár kitöltése során maximálisan elérhető pontszám 75, míg a minimálisan elérhető pontérték 15.⁴⁷

⁴⁵ VEREŠOVÁ 2013, 2132.

⁴⁶ TSCHANNEN-MORAN – HOY 2001, 785.

⁴⁷ KÖVÁRY ET AL. 2014, 346.

Vizsgálat leírása

Kutatásomban általános- és középiskolákban oktató magyar pedagógusokkal töltöttem ki kérdőíveket. Az adatgyűjtés a szabadkai általános- és középiskolákban oktató magyar ajkú tanárokkal, valamint egy váci középiskolában dolgozó tanári mintával készült el. A kérdőívek kitöltése előtt röviden tájékoztattam a tanárokat a vizsgálat őket érintő legfontosabb tudnivalóiról, valamint arról, hogy a kitöltés teljesen önkéntes alapú és anonim. Az adatgyűjtés során a kérdőíveknek egy online verzióját is összeállítottam, melyet a Vajdasági Pedagógus Egyesület levelező címére is eljuttattam, ezzel is lehetőséget biztosítva arra, hogy minél több szakmabeli kitölthesse a kérdőíveket. A papíralapú és online kérdőívek esetében is a kitöltés előtt néhány személyes adat feltüntetését kértem az illető személyektől, melyek tartalmazták a kitöltő nemét, életkorát, legmagasabb iskolai végzettségét (főiskola vagy egyetem), tanítással töltött évek számát, valamint rákérdeztem arra is, hogy az adott pedagógus milyen típusú iskolában tanít jelenleg (általános iskola, középiskola vagy mindkettő), továbbá, hogy milyen jellegű tantárgyat oktat (reál-, humán- vagy készségtárgy –nyelv). Az általános demográfiai adatok után a tanárok sorban, az Ohio Állambeli Tanári Énhatékonyság Skálát, az E:BOP-féle Tanári Kiegészítést mérő kérdőívet és az Érzelmi Kreativitás Leltárat töltötték ki. A kérdőívek kitöltése körülbelül 10–15 percet vett igénybe.

Eredmények

Pedagógus kiegész kapcsolata a tanári énhatékonysággal

Azt a feltételezést, miszerint a tanári kiegész magasabb foka, átlagosan alacsonyabb énhatékonysági szinttel jár együtt, Pearson-féle korrelációs eljárással ellenőriztem. Az eredmények alapján elmondható, hogy a kiegész és az énhatékonyság mértéke között szignifikáns, közepes erősségű, negatív irányú korrelációs kapcsolat mutatkozik ($r(153) = -0,401, p < 0,001$). Ez az eredmény azt jelenti, hogy valaki minél magasabb pontértéket ér el a tanári kiegész kérdőívben, annál alacsonyabb pontszámmal rendelkezik a tanári énhatékonyságot mérő teszten.

Tanári kiegész kapcsolata a tanár érzelmi kreativitás szintjével

Azon hipotézist, hogy a kiegész és érzelmi kreativitás teszten elért összpontszámok között szignifikáns kapcsolat figyelhető meg, szintén Pearson-féle korrelációs eljárással vizsgáltam meg. A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy a kiegész magasabb mértéke nem feltétlenül jár együtt alacsonyabb szintű érzelmi kreativitással ($r(153) = 0,043, p = 0,597$). Viszont az érzelmi kreativitás Hatékonyság alszálája és a kiegész magasabb értéke között szignifikáns, negatív irányú együttjárás figyelhető meg ($r(153) = -0,217, p = 0,007$). Ebből az a következtetés vonható le, hogy valakire minél magasabb

szintű kiégettségi szint jellemző, annál alacsonyabb értéket ér el az érzelmi kreativitás Hatékonyság alskáláján.

Tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás kapcsolata

A tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás kapcsolatát megvizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy a magasabb fokú énhatékonysági szint szignifikáns, pozitív irányú együttjárást mutat az érzelmi kreativitás magasabb szintjével ($r(153) = 0,218, p = 0,006$). Azaz minél hatékonyabbnak érzi magát a tanár, annál kreatívabb módon tud reagálni érzelmileg (1. táblázat).

	Érzelmi Kreativitás Leltár	E.BOP Tanári Kiegész Kérdőív
OSTES Tanári Énhatékonyság Skála	$r = 0,218^{**}$ $p = 0,006$	$r = -0,401^{**}$ $p < 0,001$

1. táblázat: Tanári kiegész, énhatékonyság és érzelmi kreativitás közötti összefüggés értékei

Megvitatás

Kutatásom vezérfonala az volt, hogy felderítsem, létezik-e kapcsolat a pedagógus kiegész, tanári énhatékonyság és érzelmi kreativitás mértéke között. Abból a korábban már tudományosan megalapozott és szakirodalmi részben tárgyalt elképzelésből indultam ki, hogy vélhetően magyar mintán is igazolható lesz a tanárok körében az a tény, hogy a kiegész magasabb értéke negatívan hat a tanár énhatékonyság érzetére és befolyásolja a személy érzelmszabályozó mechanizmusait.

Ebből a gondolatsorból kiindulva elsőként azt feltételeztem, hogy a magasabb szintű tanári kiegész átlagosan alacsonyabb szintű énhatékonysággal jár együtt. Állításomat az általam vizsgált mintán sikerült alátámasztani. Ugyanis azok a pedagógusok, akik magasabb pontértéket értek el a kiegészzt mérő kérdőívben, átlagosan alacsonyabb pontszámmal rendelkeztek a tanári énhatékonyságot mérő teszten. Vagyis a tanári kiegész magasabb értéke negatív befolyásoló erővel bír a tanári énhatékonyság érzetére, arra, hogy a tanár mennyire hisz abban, hogy képes létrehozni magában pozitív változásokat, rugalmas hozzáállást előidézni. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az elméleti bevezetőben említett tanári kiegész és énhatékonyság kapcsolatával foglalkozó

kutatások eredményei⁴⁸ hasonlóságot mutatnak az általam mért és kapott eredményekkel. A különbség csak az, hogy a szakirodalomban említett kutatások és az általam vizsgált mintában különböző mérőeszközök kerültek alkalmazásra a két jelenség mérésére. Ugyanis a külföldi kutatások a pszichológiai kérdőívek közül azokat preferálták, amelyek nemzetközileg elismert sztenderd átlagokkal rendelkeznek, míg a jelen kutatásban a mérőeszközöket illetően még nem létezik magyar mintára vonatkozó sztenderd érték és viszonylag szegényes a magyar pedagógus mintán mért kutatások száma (E:BOP, OSTES). Viszont a pillanatnyi próbálkozás lehetőség szerint hozzájárulhat a további felmérések eredményeihez, összehasonlító folyamataihoz. Mindenképp fontos megfigyelés az, hogy az OSTES kérdőív esetében például sikerült megerősíteni az eredeti kérdőívhez hasonlóan a három faktor jelenlétét és azok értékeit, amelyek a Cronbach-mutató szempontjából is megfelelőnek bizonyultak.

Viszont a pedagógus kiégés kutatás során azon hipotézisem, mely szerint azok a tanárok, akik magasabb pontszámot érnek el a kiégést mérő kérdőívben, átlagosan alacsonyabb szintű érzelmi kreativitással rendelkeznek, nem igazolódott be. Ugyanis a válaszadók eredményei alapján nem mutatható ki alacsonyabb érzelmi kreativitás szint a magasabb kiégés pontszámok megléte mellett. A kapott eredmény nem támasztja alá az eredeti elgondolást, azonban érdemes megemlíteni a jelenlegi kutatás szempontjából néhány utólagos megfigyelést. Az egyik fontos megállapítás az, hogy ha megfigyeljük az érzelmi kreativitás kérdőív skáláit, az egyik skála, amely a Hatékonyságot hivatott mérni, negatív együttjárást mutat a kiégés kérdőívben belül elért magasabb pontszámmal. Ezek alapján elmondható, hogy ha a Hatékonyság skála valóban az érzelmek hatékony kifejezését, azok külvilág felé való kommunikálását jelzi, akkor feltételezhető, hogy az érzelmi kreativitás a kiégettebb pedagógusok körében először ezen a szinten mutat alacsonyabb értéket, amely visszacsatolható magyarázatként az előző hipotézis eredményéhez is, azaz, hogy szignifikánsan csökken az énhatékonyság-érzet. Mivel tudomásom szerint ezen két jelenség kapcsolatát még nem kísérelték meg más kutatások felderíteni, a jövőben kiindulópontja lehet további vizsgálatoknak, ahol érdemes lenne ezen jelenségeket még nagyobb mintán tesztelni. Ide kapcsolódó magyarázatként fogható fel továbbá azon kijelentés is, hogy a válaszadók körében nem volt lehetőség konkrét kiégés átlagok összehasonlítására, hiszen ahogyan azt korábban említettem, nem szolgáltak a mintához kiindulópontokként sztenderd értékek. Elképzelhető az a tény, hogy a mintában szereplő tanárok közt nem voltak olyan személyek, akik az átlagosnál nagyobb mértékben voltak kiégettek, ezért az érzelmi kreativitás szintjük sem volt átlagosnál alacsonyabb, ami alátámasztja azon tényt, hogy nem volt kimutatható lényeges összefüggés.

Harmadik hipotézisként azon kijelentést fogalmaztam meg, mely szerint azok a tanárok, akik magas pontszámmal rendelkeznek az énhatékonyságot mérő

⁴⁸ BROUWERS – TOMIC 2000; CHANG 2009; FLOOK ET AL. 2013; GAVISH – FRIEDMAN 2010; LUBINSZKI 2009; ÓNODY 2001; VAN DROOGENBROECK – SPRUYT – VANROELEN 2010.

kérdőívben, átlagosan magasabb érzelmi kreativitás szinttel is rendelkeznek. Ez utóbbi kijelentés beigazolódt, ugyanis azok a pedagógusok, akik magasabb pontértéket értek el az énhatékonyságot mérő kérdőívben, átlagosan magasabb pontszámmal rendelkeztek az érzelmi kreativitást mérő teszten. A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy vélhetőleg a magas énhatékonyság szint együtt jár a magasabb érzelmi kreativitás szinttel, és ezek alapján elképzelhető, hogy a magasabb érzelmi kreativitással rendelkezők a kiégést is kevésbé élik meg fenyegetettséggént, problémaként, inkább jelként tekinthetnek rá, hogy valamit rosszul csinálnak és szükség van változtatásokra. Ezen a ponton ismerhető fel azon szakirodalmi részben említett kijelentés, mely szerint az érzelmi kreativitás magasabb szintje egészségfejlesztő hatásáról is ismert, továbbá hogy az emocionálisan kreatívabb személy nyitottabb saját érzelmi élményeire.⁴⁹ Ahogyan azt korábbi vizsgálatok már igazolták, az énhatékonyság megelőzően hat a pedagógus kiégés kialakulására,⁵⁰ így vélhetően a mellé társuló magasabb érzelmi kreativitás szint, az emóciók sikeres integrálásával, valamint értelmezésével további védőfaktorként szolgálhat a tanárok körében a kiégés megjelenésére. Viszont lényeges szem előtt tartani azt a tényt, hogy egyszeri mérés alapján nem vonhatók le konkrét következtetések, és mindenképp szükséges lenne ismételt vizsgálatokkal alátámasztani a fentebb megfogalmazott nézeteket.

Miután a hipotéziseket és kapott eredményeket igyekeztem értelmezni, több lehetséges szempontból megfigyelni és összegezni, úgy gondolom érdemes kitérni arra is, hogy mik voltak a jelenlegi kutatás korlátai és milyen további intézkedések lennének szükségesek ahhoz, hogy még pontosabb eredményekhez juthassunk.

Az első lényeges megállapítás az, hogy a mintában szereplő pedagógusok a kérdőíveket önkéntes alapon töltötték ki. Ez azért lehet hátráltató tényező, amikor a tanári kiégést vizsgáljuk és értelmezzük, mert feltételezhető, hogy azok a tanárok, akik magasabb kiégés szinttel rendelkeznek, azaz eleve kiégettebbek, nem szívesen vállalnak plusz feladatokat, így nagy valószínűséggel ők nem is jelentkeztek a kérdőívek kitöltésére. Mindezek mellett fontos lenne még nagyobb elemszámon is elvégezni a vizsgálatokat, hogy a jövőben még pontosabb visszajelzést kaphassunk a magyar pedagógusok kiégés szintjére vonatkozóan. További javaslatként említeném, hogy előnyös lenne egyéb olyan tesztek beemelése is a vizsgálatba, mint például a flow élményt vagy a tanár iskolához való kötődését mérő kérdőívek. Mindezek után ahhoz, hogy az eredményeket ne csak egy szempontból elemezhessük, célszerű lenne interjúk módszer segítségével kikérni a tanárok véleményét a témával kapcsolatban, például, hogy minek tudják be a kiégés megjelenését és miért. Valamint a diákok kiégés

⁴⁹ KÖVÁRY ET AL. 2014, 347.

⁵⁰ BROUWERS – TOMIC 2000; FLOOK ET AL. 2013; SKAALVIK– SKAALVIK 2010; SCHWARZER – HALLUM 2008; WANG – HALL – RAHIMI 2015.

észlelését is hasznos lenne megállapítani, ugyanis a tanulók azok, akik leginkább részesei a tanár kiégésből fakadó negatív hatásainak.

Mivel a kiégést elsősorban munkakörnyezetben érdemes értékelni, ezért további lehetőségként említeném, hogy többféle iskolatípusban is meg kellene vizsgálni a kiégés jelenségét, például a mintába bevonva főiskolai, egyetemi tanárok populációját is.

Összefoglalás

Manapság már ismert azon tény, hogy a kiégés egy nagyon összetett jelenség, amit ahhoz, hogy teljes pontossággal lehessen mérni és értelmezni, elengedhetetlen a jelenség több szempontból való megközelítése és feltárása. A jelen kutatás során kapott eredmények lényegesnek tekinthetők abból a szempontból, hogy egy újabb kapcsolati rendszer perspektívájából mutatnak rá a tanári kiégés összetettségére. Ezt úgy értem, hogy például a kiégés és érzelmi kreativitás kapcsolatát ez idáig még nem elemezték tudományos kutatások, ezért a pillanatnyi próbálkozás kiindulópontja lehet további vizsgálatoknak ezen a téren. Mindezek mellett úgy vélem, hogy minél komplexebb képet kapunk a kiégés szindróma jelenségéről, kulturális hatásairól és következményeiről, annál egzaktabb módon lesz képes a tudomány javaslatokat tenni a probléma megelőzésére. Ha pedig a kiégést, mint krízist értelmezzük, ami nem feltétlenül negatív, hiszen mint minden krízis, magába foglalja a változás, fejlődés lehetőségét, lényeges lenne erre vonatkozóan is felhívni az érintettek figyelmét és olyan megküzdési stratégiákat, módszereket taníttatni meg velük, amelyek segítenék a pedagógusokat abban, hogy a stressz hatásokat és a fokozatosan megjelenő kiégés tüneteket még időben legyenek képesek észlelni és orvosolni szakmai életük során.

Irodalom

AVERILL1999 = Averill, J. R.: Individual differences in emotional creativity: structure and correlates. *Journal of Personality* 67 (1999) 331–371.

BROUWERS – TOMIC2000 = Brouwers, A. – Tomic, W.: A longitudinal study of teacher burnout and perceived self-efficacy in classroom management. *Teaching and Teacher Education* 16(2000) 239–253.

BROUWERS – TOMIC 2014 = Brouwers, A. – Tomic, W.: A Longitudinal Study of Relationships Between Three Burnout Dimensions Among Secondary School Teachers. *A Journal of Mind, Brain & Culture* 10(2014) 23–33.

CHANG 2009 = CHANG, M. L.: AN APPRAISAL PERSPECTIVE OF TEACHER BURNOUT: EXAMINING THE EMOTIONAL WORK OF TEACHERS. *EDUCATIONAL PSYCHOLOGY REVIEW*, 21 (2009) 193–218.

- CHILDS –STOEBER 2012 = Childs, J. H. – Stoeber, J.: Do you want me to be perfect? Two longitudinal studies on socially prescribed perfectionism, stress and burnout in the workplace. *Work & Stress* 26 (2012) 347–364.
- FEDERICI – SKAALVIK 2012 = Federici, R. A. – Skaalvik, E. M.: Principal self-efficacy: relations with burnout, job satisfaction and motivation to quit. *Social Psychology of Education* 15 (2012) 295–320.
- FERNET ET AL. 2012 = Fernet, C. – Guay, F. – Senécal, C. – Austin, S.: Predicting intraindividual changes in teacher burnout: The role of perceived school environment and motivational factors. *Teaching and Teacher Education* 28 (2012) 514–525.
- FLOOK ET AL. 2013 = Flook, L. – Goldberg, S. B. – Pinger, L. – Bonus, K. – Davidson, R. J.: Mindfulness for Teachers: A Pilot Study to Assess Effects on Stress, Burnout, and Teaching Efficacy. *Mind, Brain, and Education* 7(2013) 182–195.
- FREUDENBERGER 1974 = Freudenberger, H. J.: Staff burnout. *Journal of Social Issues* 30(1974) 159–165.
- GAVISH – FRIEDMAN 2010 = Gavish, B. – Friedman, I. A.: Novice teachers' experience of teaching: a dynamic aspect of burnout. *Social Psychology of Education* 13(2010) 141–167.
- GHADIRI – ABDI 2010 = Ghadiri, F. – Abdi, B.: Factor Structure of Emotional Creativity Inventory (ECI) (Averill, 1999) Among Iranian Undergraduate students in Tehran Universities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 5(2010) 1836–1840.
- HAJDUSKA 2008 = Hajduska M.: *Krizisélektan*. Budapest 2008.
- IVCEVIC – BRACKETT – MAYER 2007 = Ivcevic, Z. – Brackett, M. A. – Mayer, J. D.: Emotional intelligence and emotional creativity. *Journal of Personality* 75(2007) 199–235.
- JAVADI 2014 = Javadi, F.: On the Relationship between Teacher Autonomy and Feeling of Burnout among Iranian EFL Teachers. *Social and Behavioral Sciences* 98(2014) 770–774.
- KOKKINOS 2007 = Kokkinos, C. M.: Job stressors, personality and burnout in primary school teachers. *The British Journal of Educational Psychology* 77 (2007) 229–243.
- KÖVÁRY ET AL. 2014 = Kövály Z. – Devecsery Á. – Jakab K. – Pusztai B. – Agócs L. – Komár R. – Orosz G.: Az Érzelmi Kreativitás Leltár (ECI) hazai adaptációja. *Pszichológia* 34(2014) 339–362.

- LEITER – DURUP 1994 = Leiter, M. P. – Durup, J.: The discriminant validity of burnout and depression: A confirmatory factor analytic study. *Anxiety, Stress, & Coping* 7(1994) 357–373.
- LLORENS-GUMBAU – SALANOVA-SORIA 2014 = Llorens-Gumbau, S. – Salanova-Soria, M.: Loss and gain cycles? A longitudinal study about burnout, engagement and self-efficacy. *Burnout Research* 1(2014) 3–11.
- LUBINSZKI 2009 = Lubinszki M.: A kiégés komplex értelmezése és prevenciók lehetőségei a pedagóguspályán. In:(Ilésné Kovács Mária):*Jubileumkötet a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Miskolc 2013,263–276.
- MADALIYEVA ET AL. 2015 = Madaliyeva, Z.– Mynbayeva, A.– Sadvakassova, Z.– Zholdassova, M.: Correction of Burnout in Teachers. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 171(2015) 1345–1352.
- MORRIS-ROTHSCHILD – BRASSARD 2006 = Morris-Rothschild, B. K. – Brassard, M. R.: Teachers’ conflict management styles: The role of attachment styles and classroom management efficacy. *Journal of School Psychology* 44(2006) 105–121.
- ÓNODY 2001 = Ónody S.: Kiégés tünetek (burnout szindróma) keletkezése és megoldási lehetőségei. *Új Pedagógiai Szemle* 51 (2001) 80–85.
- PETRÓCZI 2007 = Petróczy E.: *Kiégés elkerülhetetlen?* Budapest 2007.
- SCHWARZER – HALLUM 2008 = Schwarzer, R. – Hallum, S.: Perceived teacher self-efficacy as predictor of job stress and burnout: Mediation Analyses. *Applied Psychology: An International Review* 1 (2008) 152–171.
- SKAALVIK – SKAALVIK 2010 = Skaalvik, E. M.– Skaalvik, S.: Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education* 26(2010) 1059–1069.
- TSCHANNEN-MORAN – HOY 2001 = Tschannen-Moran, M. – Hoy, A. W.: Teacher efficacy: capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education* 17 (2001) 783–805.
- VAN DROOGENBROECK – SPRUYT – VANROELEN 2010 = Van Droogenbroeck, F.– Spruyt, B.– Vanroelen, C.: Burnout among senior teachers: Investigating the role of workload and interpersonal relationships at work. *Teaching and Teacher Education* 43(2010) 99–109.
- VEREŠOVÁ 2010 = Verešová, M.: Procrastination, Stress and Coping among Primary School Teachers. *Social and Behavioral Sciences* 106 (2010) 2131–2138.

- WANG – HALL – RAHIMI 2015 = Wang, H. – Hall, N. C. – Rahimi, S.: Self-efficacy and causal attributions in teachers: Effects on burnout, job satisfaction, illness, and quitting intentions. *Teaching and Teacher Education* 47 (2015) 120–130.
- ZHANG ET AL. 2014 = Zhang, L. – Zhao, J. – Xiao, H. – Zheng, H. – Xiao, Y. – Chen, M – Chen, D.: Mental health and burnout in primary and secondary school teachers in the remote mountain areas of Guangdong Province in the People's Republic of China. *Neuropsychiatric Disease and Treatment* 10 (2014) 123–130.

Teacher's burnout and its relationship with teacher's self-efficacy and emotional creativity

ANDREA KLINOVSKY

Nowadays it is a well-known fact, that burnout among pedagogues is a very complex phenomenon; for a precise measurement and interpretation, its exploration from different approaches and perspectives is essential. Burnout syndrome is a state of mind, which occurs as a result of long-term emotional burdens and stress, and involves physical, emotional and mental exhaustion; it mostly affects people working in human sphere. According to scientific surveys the highest number of burnouts is among pedagogues, since being a teacher is one of the most stressful professions of modern societies. Professional burnout among pedagogues has effect not only on the teacher's emotions and mental health, but also on their environment and interpersonal relationships. The aim of this research is to examine the burnout rate among pedagogues and whether a connection between the stage of burnout, the teacher's self-efficacy, and their emotional creativity exists. The participants were 155 pedagogues who work in primary and secondary schools, from which 34 male and 121 female. Their average age was 40,9 years (deviation = 9,246) with an average 13,4 years (deviation = 9,468) of practice. During the research the E:BOP (Empowerment: Burnout-Prevention of Teacher), the Ohio State Teacher Efficacy Scale (OSTES) and the Emotional Creativity Inventory (ECI) were filled out. According to the results, burnout can be strongly linked with the teacher's efficacy, although no clear connection between burnout and emotional creativity was found. In addition, it has been shown that efficacy and emotional creativity share a significant connection. It is important that this research's aim was to examine teachers' burnout from a different approach, which would be worth testing on a larger group of people to be able to apply burnout prevention methods efficiently and properly in teachers' everyday life.

A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen

KISS MÁTÉ

A ruszok 860. évi támadásának történetét Alekszandr A. Vasziljev 1946-ban megjelent munkájában részletesen feldolgozta és azóta is alaplúnak számít,¹ de bizonyos megállapításait a tudomány már meghaladta. Nem könnyű feladat erről az elszigeteltnek tűnő eseményről jól felépített gondolatmenetben írni, mivel – mint majd látjuk – szinte minden pontján kapcsolódik a korai orosz történelem legvitatottabb problémáihoz. Az ókeletiszláv *PVL*² szerint ez az időszak „Ruszföld” történetének kezdete,³ s mint a népek korai történeteiben általában, itt is a kétes megbízhatóságú legenda vagy a szóbeli hagyomány keveredik a „biztos” forrásokból megismerhető egykor volt (vélt) valóság hiányos mozaikdarabjaival. Az alábbi rövid áttekintésben megvizsgálom a támadás háttérét, menetét, kimenetelét és jelentőségét a Rusz és Kelet-Európa történetében.

A támadás háttere

Az első gondolkör a rusz támadás háttérével kapcsolatban az elszigeteltség kérdése. A kutatásban ma már nem vita tárgya, hogy a skandinávok jelentős mértékben (a mérték tényleges jelentőségében persze nincs nyugvópont) hozzájárultak a mai Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna előképeinek tekinthető Rusz elnevezésű politikai formáció kialakulásához.⁴ Ez a jelenség – azaz a skandináv népesség területfoglalása Skandinávián kívül – nem egyedi eset Kelet-Európában, máshol is megfigyelhető (Anglia, Írország, Skócia, a mai Észak-Franciaország [Normandia], Izland, Grönland stb.). Ezzel a folyamattal párhuzamosan indítottak a normannok katonai akciókat, melyek céljai változóak voltak, a zsákmányszerzéstől, az adóztatástól, a kereskedelmi és politikai megfontoláson át, egészen bizonyos területek megszerzéséig, vagy ezek kombinációjáig.⁵ E tanulmány tárgya leginkább az első csoporthoz tartozik, azaz elsősorban a zsákmányszerzés motiválhatta. Hiba volna azonban ezt önmagában, szigorúan az orosz történelem epizódjaként értelmezni, kiragadva a viking korra jellemző hadjáratok sorából.

A viking kor nyitányát a történettudomány 793-ra teszi, amikor a northumbriai Lindisfarne kolostorát támadás érte. A 9. század első felében a

¹ VASILIEV 1946.

² A kezdősoráról *Poveszty vremennih let*, magyarul *Régmúlt idők elbeszélése* néven ismert munka. Rövidítve: *PVL*.

³ LIHACSOV 1950, 17; PVL 2015, 28.

⁴ MORDOVIN 2006, 118–162; KLEJN 2013, 27–38.

⁵ BRØNDSTED 1983, 32–39.

vikíngék katonai aktivitása kiterjedt Európa jelentős részére.⁶ 844-ben az Ibériai-félsziget partvidéke vált áldozatukká, majd 859-ben újra megjelentek, de ez a hadjárat már jóval nagyobb szabású volt, mint az előző. A támadás két vezére, Hasting és Björn Járnsíða (Vasbordájú Björn) voltak. A vikíng sereg először Ibéria partvidékén pusztított, majd délnek hajózott, átkelt a Gibraltári-szoroson, és rászabadult a Földközi-tenger medencéjének nyugati felére. Pusztítottak az Ibériai-félsziget délkeleti partvidékén, Észak-Afrikában, a Nyugati Frank Királyság déli területein, és elhajóztak egészen Itáliáig.⁷ Kérdés, vajon elmerészkedtek-e a Bizánci Birodalomig is?

A *Chronicon Venetum* is beszámol egy Konstantinápoly elleni normann (*normannorum gentes*) támadásról, amit hagyományosan a ruszok támadásával azonosítanak, de összehasonlítva a többi kútfővel, a lényeges pontokon jelentős különbségeket vehetünk észre, amelyek minimum arra engednek következtetni, hogy két különböző hagyománnyal van dolgunk, vagy arra, hogy két különböző támadást adnak elő.⁸ Az ókeletiszláv és görög forrásokban 200 hajó és a támadók veresége szerepel, míg a latin kútfőben 360 hajóról és normann győzelemről értesülünk.⁹ Korábban említettem, hogy a vikíngék 844-ben támadtak először az Ibériai-félszigetre, majd 859-ben a Gibraltári-szoroson keresztül behatoltak a Földközi-tenger medencéjébe. Ez a hadjárat egészen 861/862-ig tartott és a Mediterráneum nyugati fele bizonyosan áldozatává vált, ám van két 10. századi forrás, melyek szerint a normannok egészen a Bizánci Birodalomig is eljutottak. Ibn al-Qūṭīya és a *Chronicon Sebastiani Salmanticensis Episcopi* adja az alapot ahhoz a feltételezéshez, hogy a normannok a Földközi-tenger irányából, azaz délről is fenyegették a bizánci fővárost,¹⁰ és felmerült, hogy a *Chronicon Venetum* is ezt örökölte meg. A kutatás napjainkban alapvetően egy támadással számol. Érdekes feltevést olvashatunk Pritsaktól, aki szerint Hasting és Björn a két rusz vezérrel, Aszkolddal és Gyirrel lenne azonos.¹¹

Előzmények: bizánci-rusz kapcsolatok 860 előtt

„[...] észrevétlen, jelentéktelen s egészen az ellenünk végrehajtott betöréséig ismeretlen [volt e nép] [...]”¹² Ezzel nem kevesebbet állít Phótiosz konstantinápolyi pátriárka, mint hogy a bizánciaknak 860-ig nem volt különösebb tudomása a támadók létezéséről. A helyzet azonban más. Aligha lehetséges, hogy a bizánci kormányzat, vagy akár a diplomáciában jártas Phótiosz ne ismerte volna őket.¹³ Az igaz, hogy korábban nem bukkannak fel a

⁶ LOGAN 2003, 35–57, 112–124.

⁷ STEFÁNSSON 1909, 31–42; SCHEEN 1996, 68–72; LOGAN 2003, 124–128.

⁸ VASILIEV 1946, 17–34.

⁹ A támadás forrásaira vö.: VASILIEV 1946, 17–34, 90–113; KUZENKOV 2003.

¹⁰ Ibn al-Qūṭīya munkájára vö.: JAMES 2009, 101; a *Chronicon Sebastiani* tudósítására vonatkozóan vö.: CHRONICON SEBASTIANI 1853, 1124.

¹¹ PRITSAK 1981, 181–182.

¹² SZVÁK – SZILI 2009, 60.

¹³ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 51–52.

ruszok a bizánci forrásokban, ám van olyan írott adat, amely egyértelmű tanúbizonyságát adja a korábbi magas szintű politikai kapcsolatoknak: az *Annales Bertiniani* 839. évi bejegyzése. E szerint rusz (*rhos*) követek jártak Theophilosz bizánci császár (829–842) udvarában, akiket egy saját követség keretén belül küldött tovább Jámbor Lajos frank császárhoz (814–840) Ingelheimbe, ahol kiderült róluk, hogy egy bizonyos *chacanus* a vezetőjük, és skandináv származásúak.¹⁴ A politikai kapcsolatok meglétére utalnak az egykori Rusz északi területein és Dániában előkerült bizánci pecsétek is.¹⁵ Az *Annales Bertiniani* információi körüli bizonytalanság számos találgatásra adott okot. A követek a „barátság” megerősítéséért mentek Konstantinápolyba. Ismerve Bizánc nehéz katonai helyzetét és a birodalom diplomáciai érdeklődésének egyértelmű nyomait északon, valamint azt, hogy ebben az időszakban Európa-szerte próbált szövetségesre találni, nem tűnik valószínűtlennek az a feltételezés, hogy Theophilosz a dánokat próbálta a rusz követeken keresztül bevonni az arabok elleni háborúba.¹⁶

A rusz-bizánci kapcsolatok 860 előtt az *Annales Bertiniani* alapján nem tűnnek rossznak. Az a felvetés bizonytalan, miszerint a ruszok már korábban megtámadtak bizánci területeket, mivel az ennek alapjául szolgáló források (Amasztriszi Georgiosz és Szurozsi Sztjefan életírásai) későiek, de nem is veti el őket a kutatás egyértelműen.¹⁷ A Rusz ilyen korai történetéről az írott források inkább kérdéseket vetnek fel, mintsem válaszokat adnának. Az *Annales Bertiniani*ről fentebb már volt szó. A muszlim források (Ibn Hordābeh és Ibn al-Faqīh al-Hamadānī) szerint a ruszok kereskedők voltak, akik egészen Bagdadig is eljutottak áruikkal és a bizánciakkal is kapcsolatba kerültek útjuk során.¹⁸ Az bizonyos, hogy a Rusz központi területeit a Lagoda-Ilmeny tavak vidékén kell keresni, amely a rusz követség otthona is lehetett. Két fontos település került itt feltárássra: Sztaraja Ladoga és Rjurikovo Gorogyscse.¹⁹

Hatalmi változások a Ruszban?

Mi történhetett tehát? A *PVL* a 862. év alatt tartalmaz egy történetet arról, hogy az északi törzseket adóztató varégokat a helyiek elűzik, de egyenlenség támad közöttük és egymás ellen fordulnak. A rend helyreállítása érdekében behívják uralkodni a három rusz (varég) testvért, Rjurikot, Szineuszt és Truvort, akiket fegyveres kíséretük is követ. Két testvére halála után Rjurik egyedül gyakorolja a hatalmat. Két embere, Aszkold és Gyir, mindketten bojárrok, elkéredzkedtek Konstantinápolyba nemzetségükkel együtt, de útközben birtokba vették Kijevet és ott is maradtak. A történet szerint később (866) ők lettek a Konstantinápoly

¹⁴ ANNALES BERTINIANI 1883, 19–20; vö. HKÍF 1995, 183–184.

¹⁵ ANDROSHCHUK 2013, 149–151; ANDROSHCHUK 2016, 95–97.

¹⁶ DUCZKO 2004, 41–50; ANDROSHCHUK 2016, 95–97.

¹⁷ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 31; DUCZKO 2004, 44.

¹⁸ KMOŠKÓ I/I. 1997, 122, 140.

¹⁹ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 27–50; JANSSON 1997, 27–37; DUCZKO 2004, 60–64.

elleni támadás vezetői.²⁰ Ennek a homályos és meseszerű történetnek a tartalmi lényege a hatalomváltás. Feltételezhető, hogy valamilyen belső változás zajlott a Ruszban, amire valamilyen külső nyomás, új fegyveres csoportok érkezése adhat magyarázatot. A dendrokronológiai vizsgálatok alapján Sztaraja Ladogát és Rjurikovo Gorogyiscét valamikor 863 és 870/871 között súlyos károk érték,²¹ amik ugyancsak erőszakos eseményekre utalhatnak. A két adat összekapcsolása természetesen önkényes. Az sem biztos, hogy csupán egy adott körülmény járult hozzá a külpolitikai szemléletváltáshoz. Sajnos a mélyebb okok és összefüggések talán örökre rejtve maradnak. Azonban figyelembe véve a tágabb kontextust, annyit feltételezhetünk, hogy a 860-as támadásnak köze kellett legyen az Európa-szerte megfigyelhető viking támadásokhoz. Ez a környezet pedig közvetlenül érinthette a skandináv gyökerekkel rendelkező, és Skandináviával ténylegesen is kapcsolatot tartó kelet-európai Ruszt.

A hadjárat vezetői: Aszkold és Gyir

A *PVL* szerint a két varég, Aszkold és Gyir Rjurik emberei voltak, akik engedélyt kaptak Rjuriktól, hogy Konstantinápolyba utazzanak. Útjuk során érkeztek Kijevhez, amely a történet szerint akkor kazár fennhatóság alatt állott, de ott maradtak és uralmuk alá hajtották a várost. A 866. év alatti bejegyzés szól a bizánci főváros elleni sikertelen akciójukról. Később, már a 882. évnél olvashatunk Aszkold és Gyir haláláról. Oleg és Igor öletik meg őket és veszik át a hatalmat Kijevben.²²

Két dolog merül fel velük kapcsolatban: valós vagy fiktív személyek voltak-e, illetve (amennyiben valóság) vezethették-e a támadást? Gyanúnkat erősítik a motívumok: három testvér alapítja Kijvet (Kij, Scsek, Horiv), három testvér érkezik uralkodni (Rjurik, Szineusz, Truvor),²³ két testvér irányítja Kijvet (Aszkold, Gyir). Az egészen bizonyos, hogy mindkettejük neve skandináv eredetű (Höskuldr és Dýri). Kétséges, hogy van-e összefüggés a Mas'ūdīnāl olvasható *ad-Dayr* név és a Gyir személynév között.²⁴ Gyakorlatilag minden, ami felmerült velük kapcsolatban, merő hipotézis. Például az, hogy Aszkold keresztény volt, mivel a sírja fölé később Szent Miklós tiszteletére emeltek templomot,²⁵ vagy az, hogy a magyarok vazallus helytartói lettek volna Kijevben.²⁶ Ez utóbbi azért is problémás, mert nem tudjuk, pontosan mikor regnálhattak a városban, csak annyit, hogy közvetlenül a Rjurikok előtt, ami a

²⁰ Az esemény a 862. év alatt szerepel, azonban a bejegyzésnek van belső kronológiája. Itt kerül elmesélésre a varégek behívásának története, azaz Rjurik, Szineusz és Truvor megérkezése a Ruszba. Rjurik két testvére azonban két évvel később meghal, Aszkold és Gyir pedig csak ezután foglalják el Kijvet. A kronológia megalkotójának gondatlanságát mutatja, hogy ennek ellenére a 864. év alatt semmilyen esemény nem szerepel (DUCZO 2004, 81; LIHACSOV 1950, 18–19; PVL 2015, 30–32).

²¹ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 55–56; DUCZO 2004, 78–83.

²² LIHACSOV 1950, 18–20; PVL 2015, 31–33.

²³ LIHACSOV 1950, 12–13, 18.; PVL 2015, 22, 30–31.

²⁴ KMOŠKÓ I/2. 2000, 200; DUCZO 2004, 204–205.

²⁵ BOBA 2005, 19.

²⁶ VERNADSKY 1939, 200–201.

régészeti megfigyelések és az írott források új értelmezése alapján a 10. századnál korábbra nemigen tehető.²⁷

Személyük mégsem tűnik egyértelműen fikciónak, ha történetük mozgatórugóit vesszük szemügyre. Rjurik druzsinájához (fegyveres kíséretéhez) tartoztak, és Konstantinápolyba indultak. Bár a *PVL* itt nem árulja el pontosan miért, de a korban elterjedt szokássá vált a bizánci császár seregében varég zsoldosként szolgálni. A harcos itt vagyonna és hírnévre tehetett szert, amire kiváló példa Haraldr Sigurðarson esete.²⁸ Oleg és Igor ölettek meg a varég testvérpárt, ami abban a korban a viták és a politikai nézeteltérések gyakori megoldásának számított.

Az erre a korra valóban jellemző élethelyzetek ellenére világos a *PVL* szövegének megszerkesztettsége és tendenciózsága, amivel a lejegyzők a Rjurikok Kijev feletti hatalmát és a dinasztia legitimitását voltak hivatottak alátámasztani. Ennek tudható be, hogy Oleg szájába a következőket adják az Aszkolddal és Gyirrel történt találkozásokor: „*Ti sem fejedelmek, sem fejedelmi nemzetségből valók nem vagytok, de én fejedelmi nemzetségből vagyok.*”²⁹ A másik probléma az, hogy a *PVL* szerint általuk vezetett hadjárat az alább bővebben tárgyalandó okok miatt nem indulhatott abból a városból, amelyben uralkodtak, azaz Kijevből.

Mindehhez hozzájárul még a *PVL* szövegével rokon *Novgorodi I. évkönyv spontán keletkezett későbbi szerkesztésének*³⁰ tudósítása,³¹ amelyben a testvérpárnak semmi köze nincs sem Rjurikhoz, sem a 860-as támadáshoz. A városalapító Kij, Scsek és Horiv halála után tűnnek fel és veszik át a hatalmat. Háborúznak az ulicsokkal és a drevljánokkal, később pedig következik haláluk ismert története.³²

Aszkold és Gyir megítélése a források ellentmondásai miatt nem egyértelmű. Ami közös a *PVL* és *NPL* által előadott verziókban, hogy mindketten Kijevhez kötődnek közvetlenül a Rjurik-dinasztia korszaka előtt. Úgy vélem, emiatt működésük lehetséges idejét sem lehet a 860. évi hadjáratához kötni, sokkal inkább a 9–10. század fordulójának időszakához. Mindazonáltal nem hiszem, hogy személyük fikció lenne. A viking kor hadjáratainál megjelenő ambiciózus vezérekhez hasonlatosak, akiknek a személyéhez és tetteihez időnként mondai

²⁷ ZUCKERMAN 1995, 259–270; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 53–54; DUCZKO 2004, 84., 219–220; ANDROSHCHUK 2016, 97.

²⁸ BLÖNDAL – BENEDIKZ 2007, 25–31, 54–102. A *PVL* a 912. év alá beillesztett szerződésben utal a bizánci császár seregébe belépni szándékozó ruszokról: „*Ha pedig háborúba toboroznak hadat, és ezek (ti. a ruszok) meg akarják tisztelni a császárokat, bármennyien is jönnek és bármikor, és a saját akaratukból császároktól kívánnak maradni, legyen akaratuk szerint.*” (LIHACSOV 1950, 28; *PVL* 2015, 43).

²⁹ LIHACSOV 1950, 20; *PVL* 2015, 33.

³⁰ A továbbiakban: *NPL*.

³¹ Az *NPL* a *PVL*-hez hasonló szöveget őrzött meg, mégis jelentős különbségek figyelhetők meg bennük. Lehetséges, hogy ez az évkönyv őrizte meg az ún. *Kezdeti évkönyv-kompozíciót*, amely aztán a *PVL* forrásává vált (ZUCKERMAN 1995, 259–260; SZVÁK – SZILI 2009, 206–207).

³² *NPL* 1950, 106–107; SZVÁK – SZILI 2009, 200, 202.

elemeket, fiktív cselekményeket kapcsolt az utókor. Aszkold és Gyir esetében is hasonlóval állhatunk szemben. Volt, akiknek sikerült a hosszú távú érvényesülés, mint nyugaton Rollónak, vagy keleten a félig legendás Rjuriknak, vagy a bizonyosan „hús-vér” Olegnek, akinek a haláláról a *PVL* skandináv folklórelemeket őrzött meg.³³

Az akció lehetséges menete

A sereg indulási helye alatt azt a szűkebb területet értem, amely politikai és gazdasági jelentőségénél fogva alkalmas lehetett ilyen vállalkozás megszervezésére, az oda gyülekező sereg (vagy annak egy részének) ideiglenes ellátására. Maga a sereg valószínűleg tágabb földrajzi régióból toborzódott. A Kijevből való indulás³⁴ alapja a *PVL* közlése, amely szerint Aszkold és Gyir innen indult a császárváros ellen. Ezzel szemben semmilyen régészeti bizonyítékunk nincs, amely jelentős skandináv jelenlétre utalna ekkor Kijevben. A *PVL* szerkesztője anakronisztikus módon kreált Kijevből jelentős központot a 9. századra vonatkozóan és helyezte oda a skandináv-ruszkokat. A „Rusz városainak anyja” a 10. században juthatott a terjeszkedő ruszok kezére.³⁵ A másik helyszín a Tamany-félszigeti Tmutorokany. Emellett szóló érv, hogy a magyar törzsszövetség jelenléte kizárja az északabbról való indulás lehetőségét.³⁶ A magyar-rusz kapcsolatokról ebből az időszakból az *Annales Bertiniani* bizonytalanul idekapcsolható adatán kívül nem maradt fenn írott forrás, így csak közvetett módon következtethetünk a közöttük lévő viszonyra. 860-ig nincs okunk rossz kapcsolatot feltételezni. A muszlim források a kutatás általános véleménye szerint a 870–880-as (~910–920?) évekre vonatkoznak, melyekben viszont megjelenik az ellenségeskedés képe.³⁷ Ez azonban a 860 után megfigyelhető rusz katonai aktivitás megnövekedésével köthető össze. A legfontosabb pedig, hogy Kijevhez hasonlóan itt sem mutatható ki skandináv központ a 9. század közepén. Tmutorokany valamikor a 10. század harmadik negyedében került a ruszok uralma alá, a *PVL* először a 988. év alatt említi.³⁸

A rusz sereg valahonnan a Ladoga-Ilmeny tavak vidékéről indulhatott el.³⁹ A Fekete-tengert a vízi utakon keresztül érték el, de hogy melyeken, az vita tárgyát képezi. Ibn al-Faḡīh al-Hamaḡānī és Ibn Ḥordāḡbeh szerint a ruszok a „Római-tengeren” Bizánc felé utaznak és a bizánciak tizedet szednek tőlük, de elindulhatnak a „szlávok folyóján” is, ami a Dont és a Volgát is jelölheti, és akkor a kazárok szednek tőlük tizedet, onnan pedig a Kaszpi-tengerhez mennek, de

³³ LIHACSOV 1950, 29–30; ARNOLD 2010, 88; PVL 2015, 45.

³⁴ VASILIEV 1946, 174.

³⁵ ZUCKERMAN 1995, 259–270; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 53–54; DUCZKO 2004, 84, 219–220; ANDROSHCHUK 2016, 97.

³⁶ FONT 2005, 120–121.

³⁷ ZIMONYI 1996, 49–58; ZIMONYI 2005, 229–243.

³⁸ LIHACSOV 1950, 83; DUCZKO 2004, 84; PVL 2015, 97.

³⁹ DUCZKO 2004, 82.

akár Bagdadig is eljuthatnak.⁴⁰ Arról nem értesülünk, hogy a „Római-tenger” felé hogyan jutnak el a ruszok. Maga a „Római-tenger” jelölhette a Földközi-tengert és a Fekete-tengert is.⁴¹ Földrajzi okok miatt ebben az esetben inkább az utóbbira gondolhatunk. Az eseményeknél jóval később keletkezett *PVL* szerint létezett egy, „a varégoktól a görögökig vezető út”. E szerint az útvonal a következő: Balti-tenger, Ladoga-tó, Volhov-folyó, Ilmeny-tó, Lovoty-folyó, Dnyeper.⁴² A 10. század közepén keletkezett *De Administrando Imperio*⁴³ igen részletes leírást tartalmaz a ruszok Bizáncba vezető útjáról. Ez alapján a Dnyeperen hajóznak alá, majd a Fekete-tenger nyugati partvonala mentén jutnak el a birodalomba.⁴⁴

Három régészeti lelet (két kardmaradvány és egy csónakszegecs) alapján felmerült, hogy a ruszok esetleg a Donyec folyót használták közlekedésre.⁴⁵ Ez a három lelet áll szemben azzal a forrásokban hagyományosnak mondható – bár kétségtől nem a támadással egyidős, hanem későbbi – felfogással, miszerint a ruszok Bizánc felé menet a Dnyeperen hajóztak. A Dnyeper elfogadása mégsem olyan egyértelmű, mert a 10. századnál korábban nem fogható meg a rusz jelenlét ennek a folyónak a középső szakaszán.⁴⁶

Viszonylag sok információ áll rendelkezésre a ruszok által használt vízi utakról, azonban van egy körülmény, amit hangsúlyozni kell: ezek alapvetően a ruszok kereskedelmét hivatottak bemutatni, nem a hadviselésüket. Természetesen a kettő nem választható el élesen egymástól, hiszen a rendelkezésre álló folyók ugyanazok mindkettő esetében, de nem biztos, hogy szerencsés kizárólag ott keresni a rusz sereg útvonalát, ahol a kereskedelmi tevékenységük már világosan kimutatható. Itt egy egyszeri hadi eseményről van szó, ami felülírhatta a kereskedelemben meghonosodott szokásokat.

A támadás útvonalának meghatározásakor két szempontot érdemes szem előtt tartani: az első, hogy a viking támadásokat nem feltétlenül kell összekapcsolni az általuk használt kereskedelmi útvonalakkal, vagyis egy hadjárat útvonala nem feltételezi automatikusan a már megszokottá vált kereskedelmüket ugyanott, amire jó példa a 859-ben kezdődő Földközi-tengeri portyázás. A második érv a nomád népek okozta fenyegetésből indul ki.⁴⁷ A ruszok útjába kerülő népek (magyarok, kazárok) olyan erőt képviseltek, amit nem hagyhattak figyelmen kívül, és nem is tették. Mas‘ūdī ír arról, amikor a ruszok egy portyájuk alkalmával Kazárián keresztül akartak áthaladni: „*üzenetet küldtek a kazár királynak, hogy országain átkelve folyóján lefelé haladva, a kazárok folyójába behatolva, a Kazár-tengerbe vagyis, amint említettük,*

⁴⁰ KMOŠKÓ I/1. 1997, 122, 140.

⁴¹ ZIMONYI 2015, 204–230.

⁴² LIHACSOV 1950, 11–12; PVL 2015, 20–21.

⁴³ A továbbiakban: *DAI*.

⁴⁴ *DAI* 2003, 57–63.

⁴⁵ ANDROSHCHUK 2016, 97.

⁴⁶ SHEPARD 2010, 19–22; ANDROSHCHUK 2013, 166–172; ANDROSHCHUK 2016, 99–100.

⁴⁷ FONT 2005, 120–121.

Ġurġān, Ṭabaristān és más (perzsa) barbárok tengerébe juthassanak el, azon föltétel mellett, hogy a zsákmány felét, amelyet ama tenger mentén lakó nemzetektől fognak elprédálni, nekik adják.”⁴⁸ Úgy tűnik, a ruszok készek voltak tárgyalni, és nem gondolom, hogy ez ne lett volna igaz akár a magyarokra is, főleg a Mas‘ūdī által leírt feltételek mellett. A *DAI* 9. fejezete szerint a Dnyeperen hajózó ruszokat a besenyők fenyegették,⁴⁹ ami inkább azt a gondolatot erősíti, hogy még ezt a kockázatot is képesek voltak az utazók felvállalni, nem csak a természeti adottságokból, például a Dnyeper zuhatagaiból fakadó nehézségeket. Összességében nincs olyan szilárd érvünk, amivel meglehetősen bizonyossággal megállapíthatnánk a rusz sereg pontos útvonalát.

A támadás időpontjára vonatkozóan az alapot sokáig a *PVL*-ben található két évszám adta, mivel a 852. és a 866. év alatt is tudósít róla,⁵⁰ de a Brüsszelben talált ismeretlen szerzőjű görög nyelvű szöveg szerint a rusz sereg 860. június 18-án jelent meg a város előtt.⁵¹ Tudjuk, hogy a *PVL* kronológiáját utólag alkották meg és igen megbízhatatlannak számít.⁵² A konkrét katonai eseményekről keveset tudunk, a forrásokból összeállítható kép a következő: Phótiosz a támadók megjelenésének hirtelenségét hangsúlyozza. A bajt tetézte, hogy III. Mihály császár nem tartózkodott ekkor a fővárosban, mert éppen az arabok ellen harcolt. A támadók a város környékét pusztították, de nem korlátozódott tevékenységük csupán ide. Nikétasz szerint a ruszok a Márvány-tenger északi partvidékének szigeteit is kifosztották. A fordulópontot az az epizód jelenti, amikor a császár, meghallván a veszélyt, visszatért a fővárosba, ahol Phótiosszal imádkoztak. A Szent Istenszülő ruháját ezután belemerítették a tengerbe, s erre egy vihar hatalmas pusztítást végzett a ruszok hajói között, akik ezután hazatértek. Phótiosz ilyen aktusról nem emlékezik meg, csupán arról, hogy az Istenanya ruháját körbe hordozták, mire a ruszok megmagyarázhatatlanul hazatértek. Theophanész folytatója annyit említ, hogy a támadás felhagyása előtt a ruszok telítődtek az Úr haragjával, amiért Phótiosz imádkozott.⁵³

Sikerként vagy kudarcként értékelhetjük a végkifejletet? A ruszok vállalkozását a források végeredményben kudarcként állítják be. A támadóknak nem sikerült Konstantinápoly elfoglalása és az isteni akarat is megtizedelte flottájukat vihar képében. Fel kell tennünk a kérdést, hogy bár a támadók elsődleges célja a zsákmányszerzés lehetett, mennyire lehetett valódi céljuk a város elfoglalása is? Ha hallottak annak gazdagságáról, bizonyára hallottak annak védelméről is. Mindenesetre abból, hogy a források alapján a ruszok nem

⁴⁸ KMOŠKÓ I/2. 2000, 175.

⁴⁹ *DAI* 2003, 57–63.

⁵⁰ LIHACSOV 1950, 17, 19; *PVL* 2015, 28., 31.

⁵¹ VASILIEV 1946, 145–149; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 51.; KUZENKOV 2003, 156; DUCZKO 2004, 83.

⁵² FONT 1996, 126–127; FONT 2015, 259–260.

⁵³ A forrásokra vö.: VASILIEV 1946, 90–13; LIHACSOV 1950, 19; NPL 1950, 105; KUZENKOV 2003; SZVÁK – SZILI 2009, 57–62, 66, 101, 198–199, 219–220; *PVL* 2015, 31–32; A rekonstrukciókra vonatkozóan vö.: VASILIEV 1946; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 50–58; DUCZKO 2004, 83–86.

törekedtek a város bevételeire, úgy tűnik, hamar felismerték lehetőségeiket és korlátaikat. A források tanúsága szerint igen jól megszédtek magukat a várost körülölelő vidéken, a rusz sereg „*följutott a roppant gazdagság ragyogó csúcsára*” – írja a pátriárka.⁵⁴ Akár még el is hihetnénk a vihar meséjét, de Phótiosz semmi ilyesmit nem említ. Ezt a motívumot később toldották hozzá a történethez, amivel meg lehetett magyarázni az ellenség elvonulásának okát, és amivel el lehetett kendőzni azt a tehetetlenséget és szégyent, ami a birodalmat érte. Forrásaink semmilyen földhöz ragadt magyarázatot nem adnak a ruszok elvonulásának okára. Phótiosz szerint „*Váratlan megváltásban részesültünk*.”⁵⁵ A ruszok hazatérésének valós(abb) körülményei talán mégis kivethetők a sorok között. Bár a várost nem sikerült, valószínűleg nem is akarták elfoglalni, a környező vidék kifosztásából hatalmas zsákmányra tettek szert. Mindeközben a várost is tudatosan sakkban tarthatták, a bentlakók pedig felmentő sereg hiányában az Istenanyához fohászkodtak és a támadók tényleg hazatértek – a környék felpredálása után. Véleményem szerint, a bekezdés elején feltett kérdésre a válasz: inkább siker.

A támadás után

A támadás utáni időszak történéseiről Phótiosz 867-es leveléből értesülünk. A pátriárka örömmel szól arról, hogy a ruszok nemcsak hogy önként keresik a barátságot Bizánccal, de egy püspököt is befogadtak a keresztény hit terjesztésének előmozdítására.⁵⁶ Hogy valójában mennyire hajtották önként fejüket a keresztvíz alá, és főképp mennyien, erősen kétséges. Tény, hogy a kereszténység fokozatosan teret nyert a Ruszban, de igazán csak Vlagyimir kijevi nagyfejedelem (978–1015) uralkodása alatt vett lendületet, egy olyan uralkodó által, aki maga is erősen híján volt a keresztény erkölcsöknek.⁵⁷ A kérdést onnan is meg lehet közelíteni, hogy milyen érdekek fűződtek a kibéküléshez? A ruszok közeledése nehezen magyarázható, de feltehető, hogy esetleg a 860 előtti viszonyt igyekeztek helyreállítani, s a kereskedelmi kapcsolatokat kívánták fejleszteni,⁵⁸ amelyek ekkor alig mutathatók ki.

Bizánci oldalról nézve a ruszok egy új fenyegetést jelentettek, amit a diplomácia eszközeivel próbáltak elhárítani. Ezt a célt szolgálta a ruszok „barátokká” és „alattvalókká” fogadása, valamint a kereszténység terjesztésére tett erőfeszítés. De volt más módszer is a külső veszély elhárítására. Bizánc törekedett a diplomáciai megoldásra és csak végső esetben vett igénybe fegyveres erőt, de lehetőség szerint akkor sem a sajátját. A *DAI* nagyon szemléletes képet nyújt más népek haderejének a birodalom érdekében történő felhasználásáról. A *DAI* a 10. századra vonatkozóan azt írja: „*A rómaiak e*

⁵⁴ SZVÁK – SZILI 2009, 60–61.

⁵⁵ SZVÁK – SZILI 2009, 62.

⁵⁶ SZVÁK – SZILI 2009, 64–65.

⁵⁷ FONT 1998, 34–39.

⁵⁸ HURBANIČ 2005, 111.

császári városába sem tudnak eljutni az oroszok se háború, se kereskedés végett, csak ha a besenyőkkel békében vannak [...]”, mivel azok képesek megtámadni a hajóik vontatásával bajlódó ruszokat.⁵⁹ Ez a fenyegetés azonban 860 előtt nem létezett. A besenyők 10. századi szálláshelyét még korábban, a 9. században a magyarok foglalták el, és a DAI analógiáját figyelembe véve nem alaptalan feltételezni, hogy Bizánc hasonló módon tekintett a magyarokra, mint később a besenyőkre.⁶⁰ A kapcsolatnak egy példáját ismerjük 861-ből, tehát rögtön a támadás után, amikor a Konstantin-Cirill vezette misszió találkozott a kazárokkal és a magyarokkal. Kérdés, hogy tekinthető-e ez egyfajta bizánci közeledésnek, illetve a 860-as eseményekre adott válasznak, a ruszok elleni éllel? Egyértelmű választ adni nem lehet, mivel Konstantin-Cirill életírása⁶¹ nem a diplomáciai vonal bemutatására helyezte a hangsúlyt, de ezeknek a találkozásoknak erőteljes politikai töltete volt.⁶²

Összefoglalás

A 860. évi támadás sok tekintetben rejtélyes. Rejtélyes előzményeiben, hiszen magukról a skandináv-ruszokról is alig tudunk valamit, de amit igen, az békés tevékenységükre utal. A Konstantinápoly elleni akció beleillik az Európát pusztító viking támadások sorába, és feltételezhetjük, hogy ez a Rusz belső berendezkedésére is hatással volt. A Rjurik és testvéreinek behívásáról szóló történet és a régészeti adatok, ha nem is kapcsolhatók össze közvetlenül, mégis egy olyan folyamat részeinek tekinthetők, melyek megalapozzák a Rusz expanzív külpolitikáját, hosszú távon a Kijevi Rusz megalapítását és Kelet-Európa jelentős katonai erejévé válását. Rejtélyes az akció lefolyásában is, mert részleteiben nem ismerjük, még a Konstantinápoly körüli eseményeket sem. Aszkold és Gyir alakját valószínűleg később kapcsolhatták az eseményhez, de történelmi alakok lehettek. Vitatható a hadjárat kimenetele is. Bár forrásaink kudarcról számolnak be, semmilyen jól megfogható okot nem adnak rá. Véleményem szerint rusz szempontból sikeres volt az akció, hiszen úgy sikerült gazdag zsákmányra szert tenniük, hogy közben nem, vagy alig ütköztek ellenállásba. A hadjárat utóéletéről is inkább feltételezésekkel élhetünk. A ruszok motivációit nehéz megragadni, míg Bizáncnak aligha hiányzott egy újabb fenyegetés. A magyar vonatkozás lehetősége is felmerül, egyrészt a hadjárat útvonala, másrészt a bizánci diplomácia lépései kapcsán. Az bizonyos, hogy a hadjárat a Rusz kelet-európai történetében mérőöldkönek számított, a pátriárka szavaival élve: „*nevet szerzett magának*”⁶³ – politikai-katonai értelemben biztosan.

⁵⁹ DAI 2003, 51.

⁶⁰ KAPITÁNYFŐ 1999, 283–285.

⁶¹ HKÍF 1995, 160; MADGEARU 2006, 193–203.

⁶² HURBANIĆ 2005, 112–113.

⁶³ SZVÁK – SZILI 2009, 60.

Irodalom

- ANDROSHCHUK 2013 = Androshchuk, Fedir: Byzantium and the Scandinavian world in the 9th–10th century: material evidence of contacts. In: Bjerg, Line – Lind, John H. – Sindbaek, Søren M. (ed.): *From Goths to Varangians. Communication and cultural exchange between the Baltic and the Black Sea*. Aarhus 2013, 147–191.
- ANDROSHCHUK 2016 = Androshchuk, Fedir: What does material evidence tell us about contacts between Byzantium and the Viking world c. 800–1000? In: Androshchuk, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica (ed.): *Byzantium and the Viking world*. Uppsala 2016, 91–116.
- ANNALES BERTINIANI 1883 = Waitz, Georg (ed.): *Annales Bertiniani*. (Monumenta Germaniae Historica) Hannoverae 1883.
- ARNOLD 2010 = Arnold, Martin: Við þik sættumsk ek aldri. Qrvar-Odds saga and the Meanings of Qgmundur Eyþjófsbani. In: Arnold, Martin – Finlay, Alison (ed.): *Making History. Essays on the Fornaldarsögur*. London 2010, 85–104.
- BLÖNDAL – BENEDIKZ 2007 = Blöndal, Sigfús – Benedikz, Benedikt S.: *The Varangians of Byzantium*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney 2007.
- BOBA 2005 = Boba Imre: Nomádok, normannok és szlávok. Kelet-Európa a 9. században. In: Petrovics István (szerk.): *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest 2005, 9–28.
- BRØNDSTED 1983 = Brøndsted, Johannes: *A vikingek*. Budapest 1983.
- CHRONICON SEBASTIANI 1853 = Chronicon Sebastiani Salmanticensis Episcopi. Sub nomine Alphonsi ter. ii vulgatum. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologiae cursus completus. Series latina* 129. Paris 1853, 1111–1124.
- DAI 2003 = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. Budapest 2003.
- DUCKO 2004 = Duczko, Wladyslaw: *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*. Leiden–Boston 2004.
- FONT 1996 = Font Márta: Az óorosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest 1996, 119–129.
- FONT 1998 = Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest 1998.
- FONT 2005 = Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005.

- FONT 2015 = Font Márta: *A Poveszty vremennih let* mint történeti forrás. In: Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*. Budapest 2015, 249–278.
- FRANKLIN – SHEPARD 1996 = Franklin, Simon – Shepard, Jonathan: *The Emergence of Rus 750–1200*. London–New York 1996.
- HKÍF 1995 = Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged 1995.
- HURBANIČ 2005 = Hurbanič, Martin: The Byzantine Missionary Concept and its Revitalization in the 9th Century. Some Remarks on the Content of Photius' Encyclical Letter. *Ad Archiepiscopales Thronos per Orientem Obtinentes. Byzantinoslavica* 63 (2005) 103–116.
- JAMES 2009 = James, David: *Early Islamic Spain. The History of Ibn al-Qūṭīya*. London–New York 2009.
- JANSSON 1997 = Jansson, Ingmar: Warfare, trade or colonisation? Some general remarks on the eastern expansion of the Scandinavians in the Viking period. In: Hansson, Pär (ed.): *The Rural Viking in Russia and Sweden*. Örebro 1997, 9–64.
- KAPITÁNYFY 1999 = Kapitányfy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *Antik Tanulmányok* 43 (1999) 283–285.
- KLEJN 2013 = Klejn, Leo S.: The Russian controversy over the Varangians. In: Bjerg, Line – Lind, John H. – Sindbaek, Søren M. (ed.): *From Goths to Varangians. Communication and cultural exchange between the Baltic and the Black Sea*. Aarhus 2013, 27–38.
- KMOSKÓ I/1. 1997 = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről I/1*. Budapest 1997.
- KMOSKÓ I/2. 2000 = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről I/2*. Budapest 2000.
- KUZENKOV 2003 = Кузенков, Павел В.: Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках In: Столярова Л.В. (отв. ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г. Проблемы источниковедения*. Москва 2003, 3–172.
- ЛИНАСОВ 1950 = Лихачев, Дмитрий С.: *Повесть временных лет I*. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва–Ленинград 1950.
- LOGAN 2003 = Logan, Donald F.: *The Vikings in History*. London–New York 2003.

- MADGEARU 2006 = Madgearu, Alexandru: The place of Crimea and of the Kerch Strait in the strategy of the Middle Byzantine Empire. (7th–12th centuries). *Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia* 5 (2006) 193–208.
- MORDOVIN 2006 = Mordovin Maxim: A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig. *Korall* 7 (2006) 118–162.
- NPL 1950 = *Новгородская Первая Летопись старшего и младшего изводов*. Москва–Ленинград 1950.
- PRITSAK 1981 = Pritsak, Omeljan: *The Origin of Rus' I. Old Scandinavian Sources other than the Sagas*. Cambridge–Massachusetts 1981.
- PVL 2015 = Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*. Budapest 2015.
- SCHEEN 1996 = Scheen, Rolf: Viking raids on the Spanish Peninsula. *Militaria. Revista de cultura militar* 8 (1996) 67–88.
- SHEPARD 2010 = Shepard, Jonathan: From the Bosphorus to the British Isles: The way from the Greeks to the Varangians. In: Джексон, Татьяна Н. (red.): *Древнейшие государства Восточной Европы 2009 год*. Москва 2010, 15–42.
- STEFÁNSSON 1909 = Stefánsson, Jón: The Vikings in Spain. From Arabic (Moorish) and Spanish sources. *Saga-Book of the Viking Club* 6 (1908–1909) 31–46.
- SZVÁK – SZILI 2009 = Szvák Gyula – Szili Sándor (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források*. Budapest 2009.
- VASILIEV 1946 = Vasiliev, Alexander A.: *The Russian attack on Constantinople in 860*. Cambridge–Massachusetts 1946.
- VERNADSKY 1939 = Vernadsky, George: Lebedia. Studies on the Magyar background of Kievan Russia. *Byzantion* 14 (1939) 179–203.
- ZIMONYI 1996 = Zimonyi István: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajhāni-hagyomány. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest 1996, 49–59.
- ZIMONYI 2005 = Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest 2005.
- ZIMONYI 2015 = Zimonyi, István: *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition*. Leiden–Boston 2015.

ZUCKERMAN 1995 = Zuckerman, Constantine: On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo. *Revue des études byzantines* 53 (1995) 237–270.

The Rus' raid on Constantinople in 860

MÁTÉ KISS

The attack on Constantinople in 860 was a milestone of the early history of Rus', however, it cannot be considered to be a solemn episode of Russian history but as an event of the Viking attacks devastating different parts of Europe at this time. The people of Rus' trading in Eastern Europe were mainly Scandinavian by origin and we know very little about their relations with the Byzantine Empire before 860. We may suppose peaceful relations between Byzantium and the Rus' in the first half of the 9th century. The background of the raid is rather obscure. The *Primary Chronicle (PVL)* tells the story of the so-called „calling-in of the Varangians”: Rurik, Sineus and Truvor in the year of 862. It is important to emphasize the untrustworthiness of the early chronology of *PVL*. On the basis of dendrochronology, Staraja Ladoga and Rurikovo Gorodische were heavily damaged in the 860's. We can assume that new warlike Norse groups arrived in the Rus'. The motive of the attack, presumably, was the desire for booty. The military action could not be launched from Kiev, nor from Tmutorokan' but from the region of lakes Ladoga and Ilmen'. The route of the army is uncertain as well. but there are arguments in favour of the Dnieper. According to the *PVL*, the two semi-legendary Varangians, Askold and Dir headed the expedition against Constantinople. In my view, they were real persons but they were not able to lead the attack. The Rus' army plundered the surroundings of the city. The result of the action is very debatable because of two reasons. First, the attackers were not able to capture the city itself and I think it was not their main goal because the surroundings were rich enough for them. Second, according to some later sources, the Rus' fleet were destroyed by the will of Holy Virgin but the contemporary patriarch Photios mentioned nothing that would refer to it. The sources do not give any rational reason at all. In my opinion, the raid was successful. After the attack a Rus' embassy came to Constantinople to be baptized. The reason of this is also questionable but the normalization of relationship was in the interest of both. Presumably, the aim of Constantine-Cyril's mission was to persuade the Khazars and Magyars to disallow the Rus' army to pass through their territories into the Empire.

A Magyar Királyság kapcsolatai Hispániával a 12. század végén és a 13. század első felében

CSIFÓ TAMÁS

Magyarország és Aragónia egyidejű felemelkedése

Az 1172–1235 közötti hatvanhárom év a tatárjárást megelőző Árpád-kor utolsó fénykorát jelenti. Ez III. Béla és fiai, Imre és II. András királyok uralkodását foglalja magában,¹ mely alatt a Magyar Királyság szembetűnően nagy tekintélynövekedést könyvelhetett el. III. Béla regnálása jelentős gazdasági fellendülést hozott, ugyanakkor látványos fejlődést indított el a magyar kulturális életben is, ami utódai idején is folytatódott. A három király uralma azonban leginkább a külpolitika terén hozta meg a Magyar Királyságnak a felemelkedést. Az investitúra harcok és a keresztes háborúk korában Magyarország is állást foglalt az összeurópai érdekeket érintő nemzetközi konfliktusokban, ily módon teljes értékű, integráns részévé vált a kontinens diplomáciai vérkeringésének. Az Árpád-ház korának neves, megbecsült és egyre növekvő külpolitikai súllyal rendelkező dinasztijává vált. Mindezt tovább fokozták a magyar királyok addig példátlan mértékű hódítási törekvései, és nagyszabású célkitűzései, melyek között immár a latin császári cím elnyerése is helyet kapott.

Ezzel egy időben jelentős felvirágzás figyelhető meg az Ibériai-félszigeten is. A kisebb keresztény és mór államok halmazából álló térség legjelentősebb nagyhatalmává vált a 12–13. század fordulóján az Aragóniai Királyság. A Barcelonai-ház olyan aragóniai királyai, mint II. Alfonz, II. Péter és I. Jakab a reconquista harcaiban aratott győzelmeikkel vívtak ki maguknak nagy megbecsülést a kontinens katolikus hívóinek szemében, egyben országuk területét is nagymértékben gyarapították. Az új termőterületek meghódítása és kereskedelmi csomópontok, tengerparti kikötők létesítése révén a terjeszkedéssel együtt járt a gazdasági felvirágzás is. Mindezen felül a feltörekvő Aragónia uralkodói is megfogalmaztak nagyratörő hódítási terveket, melyekkel tovább kívánták gyarapítani befolyási övezetüket.

Annak köszönhetően, hogy az Aragóniai és a Magyar Királyság felvirágzása egy időben kezdődött meg, a két ország azonnal egymás látókörébe került, és keresni kezdték egymással a külpolitikai együttműködés lehetőségeit. Mint az a történelemben szinte mindenhol megfigyelhető, az államközi szövetkezés leggyakoribb módszere a dinasztikus házasságkötés volt, melyre az Árpád-korban az Aragóni Korona és a Magyar Királyság között két alkalommal került sor. Dolgozatomban e kapcsolatok történetét szeretném ismertetni, kitérve az aragóniai és a magyar külpolitika összefüggéseire és a házasságok megkötésének körülményeire. Bemutatom azt is, hogy ezek a frigyek milyen örökséget hagytak

¹ Imre fiának, III. László gyermekkirálynak tragikusan rövid, névleges regnálásával együtt.

hátra a két ország történelmében, és külön kitérek a korszak magyar vonatkozású spanyolországi emlékezetének elemeire.

A katolikus Európa végvidékei, külpolitikájuk közös vonásai

A magyar-hispán kapcsolatok megértéséhez meg kell vizsgálnunk azt, hogy milyen hasonlóságok mutathatók ki az 1190–1230-as években a két térséget jellemző politikai viszonyokban, valamint hogy milyen eszmei jelentőséggel bírtak ezek a területek.

Szabados György tanulmányában rámutatott arra, hogy mind a Magyar Királyság, mind Hispánia keresztény államai a nyugati rítusú kereszténység európai végvidékének számítottak. A katolicizmus melletti elköteleződésükön túl a római Szentatyát támogató politikai pártállásuk is összekötötte őket.² A kereszténység megővésének és terjesztésének érdekében vívandó küzdelmek szellemiségét mindkét területen fokozták a szentkultuszok. Az Ibériai-félszigeten Szent Jakab apostol tisztelete kapott kiemelt figyelmet, akinek a feltételezett sírját Galíciában találták meg 813-ban, és aki mintegy egész Hispánia keresztény hívőinek égi oltalmazójává vált.³ A Magyar Királyságban szintén meghatározó jelentőségű volt a szentek tisztelete. Különösen nagyra becsülték az 1192-ben oltárra emelt I. László király emlékét, aki a lovageszményt megtestesítő harcias uralkodóként, egyben a keresztény Európának a keleti pogány népekkel szembeni védelmezőjeként ismert.

A Hispánia és Magyarország közötti hasonlóság nyomon követhető külpolitikai törekvésekben is. Mindkét térségben adott volt a területi terjeszkedés lehetősége. Ez az ibériai uralkodódinasztiáknak a mórok által uralt földek „visszahódítását”, vagyis a reconquistát, az Árpádok esetében pedig főként a Balkánon Bizánc hanyatlásával, majd bukásával jelentkező hatalmi úr betöltését jelentette.⁴ A közép- és délkelet-európai régió nemzetközi erőviszonyaiban a 12. század végétől beálló változásoknak köszönhetően a Magyar Királyság kiszabadult az addigi bezártságból, az Árpádok pedig III. Bélától kezdve nagyszabású, agresszív hódításba kezdtek. Béla, valamint fiai, Imre és II. András terjeszkedésének irányait figyelembe véve megállapítható, hogy azok az esetek többségében nem katolikus vallású térségek, különösképpen a Balkán-félsziget és ortodox keleti szláv államok felé mutatnak. A magyar királyok expanzív külpolitikájáról így elmondható, hogy abban (más szempontok mellett) fontos indítéknak bizonyult az európai katolikus felségterület keleti határainak kiterjesztése. Ebben pedig meglátásom szerint a hispániai államok külpolitikai köteleességtudatával mutat azonosságot.

Szintén a külpolitikai hasonlóságokhoz tartoznak a két terület uralkodóinak nagyhatalmi elképzelései. A vizsgált időszak magyar és aragóniai királyai különböző nagyratörő terveket fogalmaztak meg. III. Bélának feltett szándéka

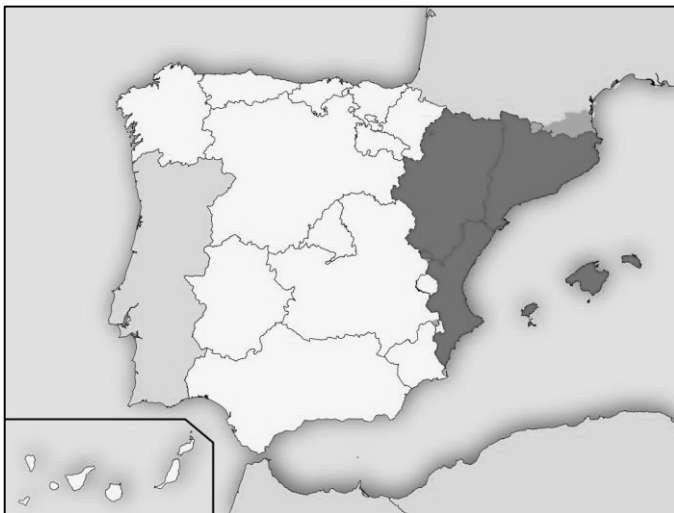
² SZABADOS 2009, 166.

³ ANDERLE 1999, 44.

⁴ SZABADOS 2009, 166.

volt az, hogy a Magyar Királyságot a haldokló Bizánci Birodalom helyébe léptesse.⁵ Béla aragóniai kortársa, II. Alfonz egy nagy kiterjedésű, az atlanti és a mediterrán térséget összekötő szárazföldi birodalmat akart létrehozni, melynek központja Aragónia lett volna. Ennek érdekében gyermekei kiházasításán keresztül kívánt jó diplomáciai és stratégiai kapcsolatokat kialakítani más európai államokkal, például a növekvő tekintélyű Magyar Királysággal. Alfonzzal ellentétben fia, II. Péter azonban az atlanti régió helyett csak a Földközi-tenger irányába, főként Itália és Észak-Afrika felé fordult, az uralkodók helyett pedig a pápa szövetségét kereste. Ezzel egy időben Imre király szerbiai, boszniai és bulgáriai hódító törekvései, valamint keresztes fogadalma a katolicizmus védelmének és terjesztésének gondolatát, más szavakkal a III. Inceféle pápai irányelvekhez való idomulást fejezik ki. Végül párhuzamba állítható I. Jakab és II. András külpolitikája is. Jakab fegyveres hódításai és öröklései révén egy francia-katalán-provanszál-spanyol népeket egyesítő birodalom urává, egyben a Nyugat-Mediterráneum legbefolyásosabb királyává vált (*1. kép*). Későbbi apósa, II. András pedig a Bizánci Birodalom 1204-es ideiglenes megszűnése után lett a Földközi-tenger keleti medencéjének egyik vezető uralkodója, aki a térség népeit egy magyar vezetésű államközösségben, az Archiregnum Hungariae-ban kívánta egyesíteni.⁶

Mindezen érdekazonosságok indokolták a magyar és az aragóniai külpolitika összeegyeztetését a két állam közötti dinasztikus kapcsolat kialakításával.

1. kép: Az Aragón Korona területei a mai Spanyolország térképén

⁵ MAKK 1996, 221.

⁶ ANDERLE 2006, 27–28; VAJAY 1984, 401.

Aragóniai Konstancia és Árpád-házi Imre házassága

A királyné származása és a házasságkötés körülményei

Aragóniai Konstancia II. Alfonz aragóniai király és felesége, Sancha királyné első leánya volt. Születését Szabados György és Wertner Mór 1180 tájára datálta.⁷ A hercegnő két sikertelen eljegyzés után lett Imre herceg harmadik menyasszonya III. Béla szervezésében. Vajon hogyan került fia feleségének kiválasztásakor a király látókörébe a távoli Aragóniai Királyság? A válasz a 12. század második felében felemelkedő Aragónia, Kasztília, valamint a Francia Királyság dinasztikus kapcsolatrendszerében keresendő. Capet Margit királyné ibériai felmenővel is rendelkezett, hiszen anyja, Kasztíliai Konstancia, VII. Alfonz kasztíliai király lánya volt.⁸ Wertner Mór genealógiai kutatásaiból pedig kiderült, hogy Aragóniai Konstancia anyjának, Sancha királynénak szintén VII. Alfonz volt az apja.⁹ Ebből világosan látható, hogy Margit és Konstancia unokatestvérek voltak. Az aragóniai házasság tervét tehát valószínűleg Capet Margit származása ihlette.

A házasságkötési körülmények vizsgálatakor előtűnik a III. Béla-kori jövedelem-összeírás keletkezésének problémája. Kristó Gyula úgy vélte, hogy ez a dokumentum Imre herceg aragóniai házasságának megalapozása kapcsán készült, körülbelül 1195 táján. Ennek alátámasztására a kimutatásban szereplő „Szlavónia hercege” címet hozta fel, hangsúlyozva, hogy az csak 1193–1196 között fordul elő a forrásokban, és 1194–1196 között Imre volt a betöltője.¹⁰ Koszta László szintén azt írta, hogy az összeírás Imre házassága alkalmából készült, célja pedig a pápa támogatásának elnyerése volt.¹¹ Elképzelhető, hogy a magyar király ezzel akarta biztosítani az egyházfőt arról, hogy országa megfelelő anyagi háttérrel tud nyújtani egy pápai hűbéres állammal való dinasztikus kapcsolat megkötéséhez.

A házassági terv az Aragóniai Királyságban is támogatásra lelt. Nagyszabású birodalomépítő terveinek megvalósítása érdekében II. Alfonz aragóniai királynak jó diplomáciai és stratégiai kapcsolatokra volt szüksége. Ezt a célt szolgálta gyermekei, köztük Konstancia kiházásítása, így kapóra jött neki a tervezett frigy. Emellett II. Alfonz diplomáciai gondolkodásának alapját az európai uralkodó dinasztiák vérségi összefonódásának szelleme adta. Az Árpád-házzal való rokoni társulás révén a Barcelonai-ház családfája immár magyar ággal is rendelkezett.¹²

Volt egy másik tényező is, ami rokonszenvesnek mutathatta a hispániai keresztény államokban az Árpádok országát, de főleg magát a dinasztiát. Ez volt

⁷ WERTNER 1892, 370–371; SZABADOS 2009, 165. Szabados György Anderle Ádám állítását cáfolja, aki szerint Konstancia születése 1186 és 1189 közé helyezhető (ANDERLE 2006, 23).

⁸ ANDERLE 2006, 22.

⁹ WERTNER 1892, 370.

¹⁰ KRISTÓ 1984, 1246–1247; KRISTÓ 1998, 179, 181.

¹¹ KOSZTA 2009, 104.

¹² ANDERLE 2006, 26–27.

I. László király 1192-es szentté avatása, amivel az Árpád-háznak immár a harmadik személyét emelték oltárra.¹³ Ezúttal egy olyan emberről volt szó, aki karddal óvta a nyugati kereszténységet a keleti pogány népek támadásaitól. Így a reconquista korában igen nagy tekintélyt szerezhetett nyugaton Magyarországnak a nevezetes lovagkirály, akiben a mórok ellen küzdő hispániai államok „Krisztus bajnokát”, a katolikus európai hitközösség egyik védelmezőjét láthatták. Véleményem szerint ez a szempont kedvezően befolyásolta a pápa véleményét is a tervezett aragóniai-magyar házasságról. Ugyanakkor azzal, hogy a pápához fordult segítségért fia házasodásának ügyében, a magyar király bizonyította elkötelezettségét a római katolikus kereszténység iránt, valamint jelezte pápapártiságát az investitúra küzdelmekben. Az egyházfőt végül meg is győzhette mindez, amit az bizonyít, hogy a házasság létrejöttének érdekében vállalta a közvetítő szerepét Aragónia és a Magyar Királyság között.¹⁴

A pár házasságkötésének évét Soltész István 1198-ra tette,¹⁵ más vélemények azonban korábbra helyezik. Kristó Gyula szerint Imre már 1196-ban (vagy esetleg még korábban) feleségül vette Aragóniai Konstanciát.¹⁶ A hercegnő nevét 1196-ban két dokumentum említi: apja áprilisi végrendelete, valamint özvegy anyja októberi oklevele. Utóbbi már mint „*filiam meam Constantiam, reginam Ungarie*”, vagyis Magyarország királynéjaként hivatkozik Konstanciára. Ez alapján Anderle Ádám úgy gondolta, hogy a magyar és az aragóniai korona közötti házassági szerződést a két okirat kiadásának ideje között kötötték meg.¹⁷ Ez az első ismert magyar házassági szerződés, melyben Imre a feleségének szánt hitbér összegét határozta meg arra az esetre, ha ő meghalna. Ha az özvegy királyné az országban marad, akkor két magyarországi vármegye éves jövedelme, távozása esetén viszont 12 ezer márkányi ezüst illeti meg.¹⁸ A szerződés alapján az esküvőt is 1196 áprilisa és októbere közé helyezhetjük. Ennek pontosítására hozza fel Szabados György Peire Vidal provanszál trubadúr magyarországi útját. A költő, egyik versének tanúsága szerint, szeretett mecénása, II. Alfonz halála után járt Magyarországon, az irodalomtörténeti kutatások alapján azonban nem közvetlenül az aragóniai király elhunytát követően, hanem csak 1198-ban, Konstancia hercegnő magyar házasságkötésekor. Miután Sancha anyakirályné 1196. októberi oklevele szerint egyértelmű, hogy a házasság 1196-ban kötötték, a kétéves időtáv értelmetlennek tűnik. Ezt támasztja alá a költeményben megénekelt gyászt szorosan követő, az új pártfogó meglelése miatt érzett öröm. Mindebből látható, hogy Peire Vidal 1196-ban, II. Alfonz április 25-én bekövetkezett halála után járt a Magyar

¹³ SZABADOS 2009, 166.

¹⁴ KRISTÓ 1998, 197. Soltész István szerint ez a pápa III. Ince volt (SOLTÉSZ 1999, 147). Ám ez téves, hiszen őt 1198-ban választották meg, III. Béla viszont ekkor már nem élt, így a kérdéses egyházfő III. Celesztin lehetett.

¹⁵ SOLTÉSZ 1999, 145.

¹⁶ KRISTÓ 1998, 197.

¹⁷ ANDERLE 2006, 23–24.

¹⁸ SZABADOS 2009, 168.

Királyságban, vagyis Konstancia és Imre egybekelése e napot követően, de 1196 októbere előtt, valószínűleg az év nyarán vagy kora őszén történt.¹⁹

A királyné kísérete

Ahogy az dinasztikus házasságoknál megszokott, Konstancia királynét is színes udvari társaság kísérte új hazájába. Ennek egyik legismertebb tagja egy Tota nevű udvarhölgy, a királyné barátnője, aki a források egyöntetű véleménye alapján korának női szépségideálja lehetett, és Korlátfia Benedek erdélyi vajdához ment feleségül 1202-ben. Tota a Bánk bánból ismert Melinda történelmi előképének tekinthető, míg Benedek vajda az egykor valóban létező Bánk udvar- és megyésispán személyével együtt ihlette Katona József drámájának címszereplőjét.²⁰ A szépséges udvarhölgyet testvérei, Simon és Bertram is elkísérték, ők alapították a Nagymartoni családot. Simon fiai, az ifjabb Simon és Mihály pedig a magyar király katonai szolgálatába álltak az ország nyugati határvidékén.²¹

Tota és Benedek esküvőjéhez kötődik Konstancia egyetlen források alapján ismert királynéi cselekedete. A vajda két falut, Mártonfalvát és Bajót kivánta felesége számára hitbérként lekötni, amit Imre király meg is engedett. Konstancia járt közben az ügyben, hálából hűséges udvarhölgyének, aki azért tartott vele Magyarországra, hogy itt is őt szolgálhassa. A magyar királyné ezért megkérte férjét, hogy ajándékozza Totának Mártonfalva minden kincstári jövedelmét.²² Így készült el 1202-ben a második ismert magyar házassági szerződés.

A hispániai kulturális befolyás

Konstancia királynéval a Magyar Királyságban egy addig teljesen ismeretlen kultúra, a hispániai életszemlélet és műveltség jelent meg. Ennek jelei számos téren megfigyelhetők, így például a szimbolikában. A királyné közvetítésében ibériai eredetű heraldikai elemek honosodtak meg a magyarországi pecsét- és címerhasználatban. A királyi pár a Totának és Benedeknek juttatott adományról arany függőpecséttel ellátott oklevelet állított ki. A pecsét hátoldalán látható a vörös-ezüst sávok, közismert nevükön az Árpád-sávok, valamint az ezeket kiegészítő arany oroszlánok első ismert együttes ábrázolása (2. kép). Vajay Szabolcs megállapította, hogy a vörös-ezüst sávok kialakulása Imre és Konstancia 1196-os esküvőjéhez köthető, ihletforrásuk pedig a menyasszonyt

¹⁹ SZABADOS 2002, 343–344.

²⁰ SZABADOS 2009, 170.

²¹ ANDERLE 2006, 22.

²² „Ceterum quia eadem domina relicta sua natali patria cum illustri coniuge nostra Constancia regina Hungarie in servicio suo sedulo moratura advenerat, ad petitionem et instanciam eiusdem coniugis nostre omnes redditus supradicte ville Martini ad fiscum pertinentes scilicet liberos denarios et pondera chybriones etiam de eadem villa nobis pertinentes supradicte domine perpetuo iure obtinendas donavimus.” (MNL OL, DL 39249). Érszegi Géza magyar fordításában: BLAZOVICH – ÉRSZEGI – TURBULY 1998, 72–74.

kísérő aragóniai lovagok pajzsát díszítő vörös-arany sávozat volt (3. kép).²³ Mivel Imre aranypecsétjének képen a sávozat minden második eleme kidomborodik, Bertényi Iván úgy gondolja, hogy az alapvetően vörös színű és fából készült magyar királyi címerpajzsra a király ezüst színhatást keltő fémpántokat erősített vízszintes helyzetben, így egy nyolcszor vágott pajzsmező jött létre, a heraldika nyelvén megfogalmazva vörös alapon ezüst pólyákkal.²⁴

2. kép: Imre 1202-es aranybullájának pecsétje, hátsó oldal

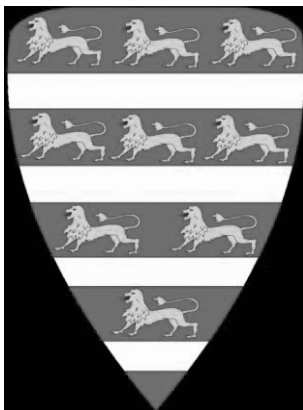

3. kép: Az Aragón Korona országainak címere

²³ VAJAY 1974, 372.

²⁴ BERTÉNYI 2007, 26.

A sávok mellett új címerállatként megjelent az oroszlán ábrázolása is. A címerkép öt vörös sávjában összesen kilenc arany színű, heraldikai jobb irányba lépkedő oroszlán van feltüntetve 3-3-2-1-0 elosztásban (4. kép). Ezek magyarországi megjelenése Donászy Ferenc meglátása szerint szintén a Konstancia által közvetített hispániai hatással függ össze. Donászy kifejti, hogy az Imre (és később II. András) pecsétjén látható oroszlánok alak- és testtartás béli hasonlóságot mutatnak a Leóni Királyságban II. Ferdinánd (Konstancia királyné nagybátyja) alatt kiállított oklevelekben ábrázolt oroszlánokkal. Leónnak, ahogy arra neve is utal, az oroszlán volt a jelképe, az ország királyi kancelláriájában pedig a pápai rotákra hasonlító kettős gyűrűk közéjébe rajzolták. Aragóniába minden bizonnyal a hispániai keresztény királyságok között fennálló szoros rokoni összeköttetés révén került, ahonnan aztán Konstancia közvetítésével a Magyar Királyságba is eljutott.²⁵

4. kép: Imre király oroszlános címerpajzsa

A jelképek jelentése kapcsán a kutatók megegyeznek abban, hogy a 12–13. században a vörös-ezüst sávokat az Árpád-ház jelképe volt, a dinasztiahoz tartozást fejezte ki, míg a királyi hatalom szimbóluma Magyarországon a kettős kereszt lett, melyet III. Béla vett át Bizáncból. Az oroszlánok jelentését már nehezebb megállapítani, mivel ahogy azt Bertényi hangsúlyozza, igen sokféle értelmezésük lehet. Jelenthettek többek között harciasságot, bátorságot, utalhatott a lovagiasságra, pártállásra, bibliai személyekre, illetve hűbériségi viszonyra.²⁶ Donászy Ferenc véleménye szerint az oroszlánok egyszerű esztétikai célt szolgáltak, ünnepélyesebb, előkelőbb megjelenést kölcsönöztek Imre címerének.²⁷ Vajay Szabolcs azt állította, hogy Imre az oroszlánok révén

²⁵ DONÁSZY 1935, 31–33.

²⁶ BERTÉNYI 2007, 24.

²⁷ DONÁSZY 1935, 33.

saját személyét, mint a fővezéri hatalom egyedüli birtokosát akarta velük megjeleníttetni, míg családja többi tagja az Árpád-sávokkal azonosította önmagát.²⁸ Véleményem szerint ez az Imre és öccse, András között kiobbant testvérviszályban volt fontos, amikor is a király az ország legfőbb uralkodójaként kívánta közjogi értelemben elkülöníteni magát a szlavóniai hercegséget birtokló testvérétől.

Szintén Konstancia érkezésével hozható összefüggésbe Peire Vidal és Gaucelm Faidit költők Magyarországon való megjelenése. Általuk nyerhetett rövid betekintést az Árpádok országa a trubadúr költészetbe. A trubadúr líra művelői a latin mellett előszeretettel írták műveiket saját nemzeti nyelvükön, témájuk pedig az egyházi vagy vallási tárgykörök helyett az élet és a természet dicsérete, de legfőképp a női nem méltatása és megbecsülése volt.²⁹

A trubadúr stílus lehetőséget adott Magyarországnak arra, hogy megismerjen a szigorúan vallásos, zárt tematikájú egyházi líra mellett egy sokkal színesebb és a katolikus dogmákkal helyenként szembehelyezkedő irodalmi műveltséget. Ugyanakkor Zemplényi Ferenc irodalomtörténész rámutatott arra, hogy a stílus hazánkban először megforduló képviselőinek, Peire Vidalnak és Gaucelm Faiditnak a magyarországi tartózkodásáról rendkívül kevés információ áll rendelkezésre. Sem az időtartamot, sem az ittlétük jellegét nem ismerjük, ahogyan arról sincs fogalmunk, hogy kialakítottak-e nálunk személyi kapcsolatokat. Ennél fogva Zemplényi úgy gondolta, hogy a trubadúrok hazai jelenlétének nem lehet nagyobb kultúrtörténeti jelentőséget tulajdonítani.³⁰

Mindezen felül más jellegű hispániai kulturális behatások is érvényesültek Magyarországon a 12. század végén. A királyné révén a francia minták alapján kialakult hazai gótika hispániai és mór vonásokkal színesedett. Konstancia és kísérete terjeszteni kezdte anyanyelvét, a spanyolt a magyar királyi udvarban, ahol a férje, Imre is megtanulta azt.³¹ Mi több, a magyar király nevének hangalakja is a felesége által közvetített aragóniai hatásra kezdett el lassan átalakulni a Heinrikből Imrévé.³²

A házasság hatása Imre külpolitikájában és a magyar kereszt eszme fejlődésében

Mint ahogy az Imre király esetében is látható volt, a középkori Európában a dinasztikus házasságok megkötésében igen nagy szerepet játszott a római katolikus egyházfő. A pápa közvetítő tevékenysége még nagyobb jelentőségűnek bizonyult az invesztitúra harcok idején. Ha egy uralkodó egy frigy megkötéséhez a Szentatya segítségét kérte, azzal gyakorlatilag pápapárti külpolitikáját nyilvánította ki. III. Béla király is ezen elv szerint szervezte meg Imre

²⁸ VAJAY 1974, 373.

²⁹ SOLTÉSZ 1999, 149.

³⁰ ZEMPLÉNYI 1998, 68.

³¹ SOLTÉSZ 1999, 148.

³² ERDÉLYI 2008, 137.

házasodását, aki így az apjától megörökölt diplomáciai irányelvet volt köteles követni. Aragóniai Konstancia személyében egy pápai hűbéres királyság hercegnője lett Magyarország királynéja a pápa közvetítésével. Ennek a házasságnak tehát meglátásom szerint a Rómával való szoros együttműködés folytatására kellett emlékeztetnie Imrét.

A római orientáció különösen hangsúlyossá vált III. Ince 1198-as trónra jutásától kezdve. A pápai tekintély és hatalom kiteljesedésének időszakában a német-római császárral szemben álló katolikus országok az Ince köré szerveződő szövetségi rendszer tagjai lettek. Ez, pártállástól függően, Európa bizonyos fokú integrációját segítette elő, s így módon Magyarország is egy nagyobb politikai tömörülés részévé vált. Ugyanakkor a politikai mellett az Ince-párti diplomácia a kontinens vallási egységesülését is elő kívánta segíteni. A katolikus dominancia ellenére Európa hitéletbeli összetételét többek között a dél-hispániai iszlám, a Balkánon általános görögkeleti rítus, valamint a félszigeten teret nyerő bogumil eretnek mozgalom igen sokszínűvé tette. Így a Szentatya érdekében állt, hogy a vele társuló uralkodók védelmezzék és terjesszék a katolicizmust, valamint küzdjenek a pogányok és az egyház tanaival szembefordulók ellen. Ezekre a feladatokra a Balkán közelében csak egyetlen állam volt alkalmas: a Magyar Királyság, mely III. Ince elképzelésében a balkáni ortodoxia és bogumilizmus elleni közép-európai hídfőállásként szolgált.³³ Úgy gondolom, ez az elgondolás Imre király észak-balkáni terjeszkedésének ideológiai alapjaként értelmezhető. Imre a térség egyetlen katolikus uralkodójaként, mintegy „királycsináló” céllal beavatkozott a szerb és bolgár belviszályokba. 1202-ben felvette a „Szerbia királya” címet, majd sikertelen kísérletet tett Kaloján bolgár fejedelem katolikus királlyá koronáztatására és a saját hatalmának való alárendelésére. Mindemellett a pápa felhatalmazására fellépett a boszniai bogumil Kulin bán ellen is.³⁴ Utóbbi ügyben az Incének írt 1203-as levelének szavai szintén a Szentszék iránti odaadásáról árulkodnak. Mint írja:

*„Ámbár mindaz, aki csak a keresztény vallást követi, úgy tartozik tisztelni és mindenkinél jobban szeretni a szentséges római egyházat, mint kegyes édesanyját, mi azonban mindenkinél még jobban és tehetségünk szerint még hívebben törekszünk erre [...]”*³⁵

Egy Imrének címzett 1204. szeptember 15-i levelében III. Ince meg is emlékezett a király és elődei egyházhűségéről:

„[...] a te kegyes emlékü elődeid, amióta csak Magyarország Szent István király buzgalma révén az isteni kegyelem jóvoltából az egységes katolikus hitre tért, különösen nagy odaadással tisztelték a szentszéket, és valamennyien, akik az ő nemzetségéből származtak, amiként az uralkodásban, ugyanúgy a Szent

³³ SOLTÉSZ 1999, 147.

³⁴ KRISTÓ 1998, 198.

³⁵ „Licet universi, qui christianie fidei religione censentur, sacrosanciam Romanam Ecclesiam, tamquam piam matrem, venerari ac plurimum diligere teneantur; nos tamen [...] ipsius honori, et utilitati prae ceteris potius ac devotius pro posse nostro cupimus intendere.” (FEJÉR 1829, 411). Magyar fordításban: MAKKAI – MEZEY 1960, 124.

Péter utódai iránt tanúsított tiszteletben is egyaránt nyomdokába léptek, kiváltképpen a híres emlékü Béla király, a te atyád, aki egész életében a szentszék tiszteletére törekedett. Az országlásban és az odaadásban atyád örököséként te is oly tettek elkövetésében buzgólkodtál, amelyek annak [a szentszéknek] a javára és tiszteletére szolgáltak.”³⁶

Míg tehát a Balkánon a görögkeleti kereszténység és az eretnecség ügyében Magyarország, addig Európa nyugati végein a muzulmán mörök ellen küzdő hispániai keresztény királyságok, köztük Aragónia képviselte a pápai érdekeket. Úgy vélem, ez a külpolitikai körülmény elősegítette a magyar kereszties ideológia érelölódését. A Szentföld felszabadítására irányuló magyar hadjárat gondolata először III. Béla fejében merült fel, ám mivel ő nem tudta teljesíteni, azt második fiára, Andrásra hagyta. Azzal, hogy a 12–13. század fordulójának magyar királyai magukéva tették a szentföldi kereszties harcok vállálásának kötelességét, részben újfent a pápai irányelvekkel való azonosulásukat fejezték ki. Miután pedig a katolikus végvárszerep közös vonása összekötötte egymással az Aragóniai és a Magyar Királyságot, a hazai kereszties eszmekör fejlődésén igen nagyot lendített a két ország között létrejövő dinasztikus kapcsolat is. Konstancia magyar királyné, mint a reconquista harcaiban edződött Aragónia hercegnője, a katolicizmus megóvása érdekében vívott szent háborúk eszményét hozta el Magyarországra. Míg tehát a Szentszék külpolitikai kötelességtudatként határozta meg a magyar királyoknak, esetünkben Imrének a szentföldi kereszties harc eszméjét, addig annak ideológiai megalapozásához Konstancia királyné és kísérete járult hozzá. Ezért elképzelhetőnek tartom, hogy Imre 1200-as kereszties eskütételében³⁷ szerepet játszott felesége hatása is.

Konstancia királyné menekülése és halála

Konstancia és Imre házasságából egyetlen utód született: III. László király, 1199-ben.³⁸ Ez azonban csak még tovább súlyosbította az ellentétet Imre király és a koronára áhítózó öccse, András herceg között (5. kép). Ráadásul András mellett felesége, a német földről származó Gertrúd is fenyegetést jelentett a gyermekre és édesanyjára. Konstancia igyekezett barátságosan, udvariasan viszonyulni az őt mélyen gyűlölő sógornőjéhez, akivel közösen szerette volna megbékíteni háborúskodó férjeiket.³⁹ A betegeskedő Imre még halála előtt királlyá koronáztatta, majd öccsére bízta kisfiát, egyben országa kormányzójának is

³⁶ „[...] utique pie recordationis progenitores tui, ex quo regnum Ungarie ad chatolice fidei unitatem per beati Stephani Regis diligentiam, divina gratia precedente, pervenit, cum multa devotione sedem sunt apostolicam venerati, et omnes, qui ex eius progenie descenderunt sicut in regno ita sibi et in reverentia beati Petri successoribus exhibenda pariter successerunt presertim inclite record. Bela Rex pater tuus, qui toto tempore vite sue sedem apostolicam studuit honorare, cui tu tam in regno qua min devotione succedens ea facere studuisti, que ad ipsius procederet commodum et honorem.” (THEINER 1863, 35). Magyar fordításban: KRISTÓ – MAKK 1981, 90–91.

³⁷ KRISTÓ 1998, 197.

³⁸ WERTNER 1892, 373.

³⁹ SOLTÉSZ 1999, 152.

Andrást tette meg. Ám sem a királyné békülékenysége, sem Imre végrendelkezése, de még a pápa intő szava⁴⁰ sem tántorította el Andrást és Gertrúdot a magyar királyi trón megszerzésének vágyától. Imre király végül 1204. november 30-án elhunyt,⁴¹ az így veszélybe került Konstancia pedig fiával, híveikkel és a Szent Koronával Bécsbe menekült VI. Lipót osztrák herceghez. Nem sokkal később, 1205. május 7-én III. László is meghalt. Konstancia így gyakorlatilag szinte mindenét elvesztve hazatért Aragóniába. 1209-ben feleségül ment II. Frigyes szicíliai királyhoz, későbbi német-római császárhoz (6. kép), s élete további részében többször megkísérelte visszaszerezni II. Andrástól a meneküléskor Esztergomban hagyott kincseit. Az egyik ilyen tárgyalása közben érte a halál a szicíliai Cataniában, 1222. június 23-án. Teste a palermói székesegyházban nyugszik.⁴²

5. kép: Than Mór: Imre király András herceg táborában (részlet)

⁴⁰ KRISTÓ 1998, 199.

⁴¹ SZABADOS 1999, 17–18.

⁴² WERTNER 1892, 372–373.

6. kép: Aragóniai Konstancia ábrázolása II. Frigyes feleségeként

Árpád-házi Jolánta és I. (Hódító) Jakab házassága

A házastársak származása és a házasságkötés körülményei

A Hispánia és a Magyar Királyság közötti kapcsolatok történetében újabb fejezetet képvisel Árpád-házi Jolánta hercegnő és I. Jakab aragóniai király házasságkötése. Jolánta hercegnő II. András magyar király második feleségétől, Courtenay Jolántól született, 1219 körül.⁴³ Férje, Jakab 1208. február 1-jén látta meg a napvilágot Montpellier-ben. Szülei II. Péter aragóniai király és Montpellier-i Mária voltak (7. kép).⁴⁴ A Hódító ragadványnévvel illetett Jakab jogilag 1213-ban lett király, az aragón-katalán történetírás pedig a mai napig az egyik legnépszerűbb, legnagyobb uralkodójaként tartja számon. Sikeres hadvezér volt, jelentős eredményeket ért el a reconquistában. Hódításai közé tartozik Mallorca és Menorca 1229–1233 közötti, Ibiza 1235-ös, valamint Valencia városának 1238-as elfoglalása.

Árpád-házi Jolánta I. Jakabnak a második felesége volt. A házassági szerződés megkötésére – IX. Gergely pápa, Bertalan pécsi püspök és Nagymartoni Bernát (az Aragóniából jött Tota udvarhölgy testvére) közvetítésével – 1233. február 20-án került sor.⁴⁵ Az esküvőt 1235. szeptember 8-án tartották Barcelonában.⁴⁶

⁴³ WERTNER 1892, 444. Brachfeld szerint legkorábban 1215/1216-ban születhetett (BRACHFELD 1994, 34).

⁴⁴ WERTNER 1892, 447.

⁴⁵ THALLÓCZY 1897, 578, 580.

⁴⁶ ANDERLE 2006, 28. Brachfeld szerint december 10-én (BRACHFELD 1994, 34).

7. kép: I. (Hódító) Jakab aragóniai király

Miközben I. Jakab számottevő sikerei révén Aragónia a Hispániai-félsziget, egyúttal a Nyugat-Mediterráneum legjelentősebb államává vált, addig a Földközi-tenger keleti térségében az Árpádoknak is alkalmuk nyílt érdekszférájuk kiterjesztésére. A Magyar Királyság Bizánc 1204-es bukásával a közép-kelet-európai régió egyik meghatározó nagyhatalma lett, királya, a külpolitikájában minden korábbinál intenzívebb és nagyratörőbb hódítási szándékot mutató II. András pedig a Balkán-félszigeten keletkezett hatalmi űr betöltésére törekedett. Ez alapján kimutatható a nagyhatalmi érdekezésségesség Aragónia és Magyarország között, s ennek összeegyeztetése végett szükségessé vált a két ország között a dinasztikus kapcsolat felújítása. Anderle Ádám és Vajay Szabolcs szerint ez indokolta Magyarországi Jolánta hercegnő és I. Jakab király összeházasodását.⁴⁷

A merész álmokat, nagy terveket dédelgető magyar uralkodónak azonban nem sikerült teljesen, illetve az általa eltervezett formában megvalósítania céljait, hosszú távú elképzeléseit pedig a jogsértő belpolitikája miatt vele szemben kialakuló Aranybulla-mozgalom örökre megghiúsította. Miután az uralmával elégedetlen társadalmi csoportok szembeszegültek a királlyal, és így az Árpádok

⁴⁷ ANDERLE 2006, 28; VAJAY 1984, 401.

addig gyakorolt erős teljhatalma korlátok közé szorult, II. Andrásnak is le kellett mondania nagyszabású külpolitikai ambícióiról, így azokból lánya 1235-ös esküvőjének idejére aligha maradhatott valami. Az 1220-as évek elejével bezárólag kigondolt hódítási tervek és Jolánta férjhezmenetele közötti körülbelül tizenöt éves időtáv meglátásom szerint kétséggé teszi azt a feltevést, hogy András nagyhatalmi elgondolások alapján adta feleségül lányát a hispániai uralkodóhoz. A menyegzőre II. András életének utolsó évében került sor, amikor a király már idősödő, megtört ember volt. Megviselték a kudarcok és a családi tragédiák, ezért aligha foglalkoztathatta már őt a nagyhatalmi politika. Így felmerül a kérdés, hogy végül is milyen megfontolásból kötött meg ez a frigy?

A dinasztikus házasságoknak alapvetően mindig az érintett családok emelkedését kellett szolgálniuk. A vagyoni és a politikai helyzetük befolyásolása mellett azonban a különböző famíliák nemzetközi hírnevének növekedéséhez is hozzájárultak.⁴⁸ Esküvőjével gyarapította az Árpád-ház érdemeit Jolánta is, aki a „szent királyok nemzetségének” hercegnőjeként beházasodott az Aragón Koronát nagyhatalommá tevő Barcelonai-házba. Emellett ez a menyegző is összefüggésbe hozható a keresztes eszmével. Kétségtelen, hogy a II. András részvételével vezetett V. szentföldi hadjárat messze nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, és azt kortársai gyakorlatilag teljes kudarcként könyvelték el. Ám akadt más terület is, ahol a katolikus élettér határainak bővítése és a kereszténység hitetlenekkel szembeni védelmezése érdekében szintén harcok dúltak: az Ibériai-félsziget. Jolánta egy keresztes hadjáratban részt vevő magyar király leányaként feleségül ment a reconquista korának egyik legsikeresebb aragóniai királyához, I. Jakabhoz. Ezzel lényegében a kereszténységért folytatott szent harc eszméjének éltetőjeként jelent meg Aragóniában csakúgy, mint annak idején Konstancia királyné Magyarországon. Ebben a megközelítésben ez a házasságkötés a magyar keresztes ideológia továbbörökítésének módszereként értelmezhető.

A királyné kísérete, magyarok a reconquistában

I. Jakab keresztény seregei 1238. szeptember 28-án elfoglalták a móraktól Valencia városát, aminek révén a király Hispánia egyik leghatalmasabb uralkodójává vált. Jakab ezután megalapította a Valenciai Királyságot, melynek így ő lett első királya, felesége, Jolánta pedig első királynéja. Jakab ezzel újabb komoly eredményt ért el az ibériai muzulmán hatalommal szemben vívott harcokban, és tovább gyarapította az Aragón Korona országainak körét. A hadjáratban résztvevő katonák a királytól gazdag adományokban részesültek, melyekről feljegyzések készültek. Ezeket a *Repartimiento de Valencia* című könyv tartalmazza, melynek vizsgálata során Anderle Ádám és Vajay Szabolcs megállapította, hogy a megjutalmazottak között számos magyarországi származású személy neve szerepel.⁴⁹ Ebből tudjuk, hogy Jolánta királyné

⁴⁸ ENGEL 1990, 212.

⁴⁹ ANDERLE 2006, 29.

kíséretében számos magyar, vagy magyarországi lovag érkezett Aragóniába, akik részt vettek Valencia bevételében, és szolgálatukat az uralkodó szőlőföldekkel, szántókkal, narancsligetekkel, előkelő épületekkel, bútorokkal és készpénzzel hálálta meg.

A magyar lovagok vezetője „Comes Dionysius”, azaz Dénes szepesi ispán volt, aki a IV. Béla által megvakíttatott Apod fia Dénes tárnokmester és nádor gyermeke volt.⁵⁰ Mellette ismertek olyan további személyek is, akiknek a nevük magyarországi származásukra utal, mint például Andreas Ungarus, Martinus Ungarus, R. Dungria, Johannes de Ongria, Egidius de Hungaria, Jacobus de Pilis és Simon de Stregonia. Rajtuk kívül a *Repartimiento* Jolánta királyné közvetlen kíséretének több tagjáról is beszámol. Közéjük tartozik Adam portarius Regine, vagyis Ádám mester, a királyné ajtónállója, ennek felesége, Thiha (Toha), Éva asszony, a királyné dajkája, valamint Benedictus Egidii Regine, azaz Egyed fia Benedek, aki a Jolántának hitbér gyanánt lekötött Montpellier uradalmának igazgatásában kapott feladatot.⁵¹

Az adományokról szóló jegyzőkönyv arról is tájékoztat, hogy a Jolántával Hispániába kerülő magyarok beházasodtak a helyi családokba. Egyed vitézről tudjuk, hogy az aragóniai királyné Milia nevű udvarhölgyét vette feleségül. A magyar lovagok vezére, Dénes szepesi ispán szintén a királynéi udvarból választotta feleségét, a katalán származású Margarita de Cabrerát, akivel együtt megalapította a keresztnevről elnevezett Dionís családot. Ebből a házasságból hét gyermek született, köztük egy Erzsébet nevű lány, aki egy Crouilles-i Bernát nevű előkelőhöz ment feleségül. Erzsébet sírja a mai napig fennmaradt a katalóniai Cruilles település Szent Mihály plébániatemplomában. Sírkövének felirata szerint a hölgy 1293. december 27-én hunyt el, egyben a szöveg megemlékezik az asszony apjáról is. A Dénes fia Dénes által alapított Dionís család fiúági vérvonala 1974-ben halt ki.⁵²

A reconquistában való magyar részvétel meglátásom szerint a magyar keresztes ideológia továbbhagyományozásának tényét támasztja alá. Míg Jolánta királyné eszmei síkon, addig a valenciai harcokban helytálló lovagjai a gyakorlatban járultak hozzá a kereszténységért vívott háborúk eredményességéhez. Mindezzel pedig, II. András balsorsú szentföldi vállalkozása után, sikerrel szereztek érvényt a magyar keresztes eszmének.

A királyné halála és utódai; Jolánta és a korszak magyar vonatkozású spanyolországi emlékei

Árpád-házi Jolánta 1251. október 9-én, Huescában halt meg, és a katalóniai Vallbona de les Monges községben, a Santa Maria de Vallbona kolostorban nyugszik (8. kép).⁵³ Bár Jakab első fiát az első felesége, Kasztíliai Eleonóra hozta

⁵⁰ VAJAY 1984, 404.

⁵¹ VAJAY 1984, 407–408; 408, 59. jegyzet

⁵² VAJAY 1984, 412–414.

⁵³ ANDERLE 2006, 29; WERTNER 1892, 446.

a világra, majd harmadik neje, Teresa Gil de Vidaure is szült neki két fiút, az utódok tekintetében mégis a Jolántával kötött frigye bizonyult a legsikeresebbnek. És mivel Jakab első fia, Alfonz 1260-ban meghalt,⁵⁴ így magyar nejétől született fiai közül került ki a trónörökös is. A párnak tíz gyermeke született, köztük III. Péter aragóniai király, II. Jakab mallorcai király, Sancho toledói érsek, Jolánta kasztíliai és Izabella francia királyné. Konstancia nevű lányuk X. (Bölcs) Alfonz testvéréhez, Mánuelhez ment feleségül, Sancha hercegnő pedig betegápolónő volt Jeruzsálemben.⁵⁵ Jakab már pusztán a bőséges gyermekáldás miatt is igen nagyra becsülhette Jolántát. Azonban más jelek is arra utalnak, hogy a király szívének magyar származású hitvese volt a legkedvesebb. A 13. századból származó, egyes szám első személyben, katalánul írt *Llibre dels fets*, vagyis „Az események könyve” című krónikában I. Jakab igen nagy tisztelettel és szeretettel emlékezik meg Jolántáról.⁵⁶ Megemlíti jelentős politikai és bizalmas tanácsadói szerepét, a férje és az állam ügyei, valamint a reconquista iránti elkötelezettségét, hűségét és bátorságát.⁵⁷

8. kép: Árpád-házi Jolánta aragóniai királyné sírja

Árpád-házi Jolántát nem csupán férje értékelte nagyra. Az aragóniai királyné emlékét az egykori Aragón Korona országainak területén a mai napig elevenen őrzik. Brachfeld F. Olivér rávilágított arra, hogy Jolánta különösen nagy befolyást gyakorolt a katalán irodalomra és népi képzeletre. A magyar származású királyné személye rengeteg mesés történetet ihletett, alakja számos lírai alkotásban fellelhető. A *Historia de la filla del rey d'Ongria*, vagyis „A magyar királyné története” főszereplője egy Yole/Violante, azaz Jolánta nevű, ártatlanul üldözött magyar hercegnő. A rege szerint ő egy meg nem nevezett magyar király és gyönyörű feleségének szépséges lánya. Miután anyja meghal,

⁵⁴ WERTNER 1892, 447.

⁵⁵ WERTNER 1892, 446.

⁵⁶ DÉRI 1992, 50.

⁵⁷ ANDERLE 2006, 29.

az újra nősülni akaró özvegy király nem talál elhunyt feleségéhez hasonlóan szép nőt, így a lányát akarja elvenni. A hercegnő, hogy ezt elkerülje, levágatja a saját kezét. Apja ezért haragjában hajóra téteti, mely pár nappal később Marseille-be fut be. Itt a provençe-i gróf veszi feleségül, aki később keresztes hadjáratra indul a Szentföldre. Eközben otthon felesége fiút szül neki, ám a gróf anyja a hercegnő iránti gyűlöletből egy hazugsággal a felesége ellen fordítja a fiát. Így a gróf újra hajóra téteti Yole-t és gyermeküket, akik egy kolostornál kötnek ki. Yole itt Szűz Mária csodájából visszanyeri kezét, majd férje is rátalál. Ezt követően fiukkal együtt Magyarországra mennek a már idős, bűnbánó királyhoz. Végül annak halála után övéké lesz a magyar korona is, a család pedig boldogan éli le életét.⁵⁸ Ezen a histórián kívül mintegy 28 ballada, népdal, valamint egy aragóniai patak őrzi különböző formákban, Hungria/Ungria, azaz Magyarország nevét. A katalán balladák között fennmaradt egy magyar ihletésű csodaszarvas-történet is, és további magyar vonatkozásról árulkodnak a különböző széphistóriák, siralmas énekek, melyekben a nagyhatalmú magyar királyokhoz szóló fohászokat fogalmaztak meg a török veszély elleni segítségért.⁵⁹

9. kép: Jolánta királyné mellszobra, Castellón de la Plana

Mindezen emlékek mellett számos szobor, utca és tér viseli Violand d’Hongria, vagyis „Magyarországi Jolánta” királyné nevét szerte Aragóniában, Katalóniában és Valenciában. Emlékezetének talán legszebb eleme a valenciai Castellón de la Plana településen követhető nyomon. Esztergom eme testvérvárosában rendezik meg évente, húsvét előtt három héttel a La Magdalena nevű kilenc napos ünnepsorozatot, mellyel a település 1251. szeptember 8-i alapítására emlékeznek. Jolántának egy a nevét viselő tere és a rajta álló

⁵⁸ BRACHFELD 1994, 13–16.

⁵⁹ ANDERLE 2006, 31.

mellszobra van a városban (9. kép). Ezt és férje emlékművét a fesztivál alkalmával hagyományosan megkoszorúzzák. Végül a magyar származású királynéra való emlékezet jeleként megválasztják a fesztivál királynéját.⁶⁰ Igen gyönyörű és méltóságteljes módja ez a megemlékezésnek egy történelmi személy emberi nagyságáról (10. kép). Szomorú, hogy miközben Spanyolországban ilyen őszinte tiszteletadással ünneplik Árpád-házi Jolánta aragóniai királynét, addig Magyarországon szinte még a neve is alig ismert. Ez a tény újfent azt jelzi, hogy illene újrafogalmaznunk nemzetünk történelmi személyiségeiről és értékeiről való gondolkodásmódunkat.

10. kép: A La Magdalena királynéja Jolánta szobránál

Összegzés

Talán Magyarország és Hispánia egymástól való messzesége miatt tűnik olyan rendkívülinek, hogy milyen sok szál kötötte össze őket már a 12–13. század fordulójától kezdve. Bár a földrajzi távolság kétségtelenül nagy, a szellemi, ideológiai azonosság meglepően közeli viszonyt hozott létre az Aragóniai és a Magyar Királyság között. Az olyan tényezők, mint az egyidejű felvirágzás, a hasonló jellegű nagyhatalmi célkitűzések, a pápai irányelvekhez való közös alkalmazkodás, és a katolicizmus iránti mindennemű elkötelezettség megeremtették a két ország közötti külpolitikai együttműködés lehetőségét. Erre alapozva történt meg az aragóniai-magyar politikai szövetség megkötése, melynek zálogául a Barcelonai- és az Árpád-ház dinasztikus összefonódása szolgált. Aragóniai Konstancia és Imre 1196-os egybekelésének köszönhetően került először kapcsolatba Magyarország a spanyol nyelvvel, a hispániai és a mór művészettel, a trubadúr költészettel, valamint az ibériai heraldika

⁶⁰ Az ünnepsorozattal kapcsolatos személyes tapasztalatairól számol be cikkében Czotter Balázs: <http://nagyboldogasszony.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1121695> (2016.11.05. 11:20).

szimbólumaival. Ekkor jött létre aragóniai hatásra az Árpád-sávozat, továbbá ekkorra datálható az első két ismert magyar házassági szerződés is. 1235-ös férjhez menetelével Árpád-házi Jolánta az Aragóniai Királyság és egyben Spanyolország történetének egyik legkedvesebb emlékezetű, leginkább tisztelt királynéja lett, aki I. Jakab király megbízható társa volt hűséges hitvesként és talpraesett politikai tanácsadóként. A Konstancia királyné által is erősített hazai keresztieszmének pedig Jolánta magyar lovagjai szereztek érvényt a reconquistában. Ezekben a tényezőkben rejlik a magyar és a spanyol középkor eme sokszínű, látványos közös fejezetének története. Más országokhoz hasonlóan Magyarország és Spanyolország esetében is elmondható: ahogy két államot összeköt a közös történelem a múltban, úgy kötheti őket össze a közös múltra való emlékezés a jelenben.

Irodalom

- ANDERLE 1999 = Anderle Ádám: *Spanyolország története*. Budapest 1999.
- ANDERLE 2006 = Anderle Ádám: *A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged 2006.
- BERTÉNYI 2007 = Bertényi Iván: A vörös-ezüst sávozat és Aragónia. *Jogtörténeti Szemle*, különszám (2007) 23–28.
- BLAZOVICH – ÉRSZEGI – TURBULY 1998 = Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva: *Levéltárak–Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)*. Budapest–Szeged 1998.
- BRACHFELD 1994 = Brachfeld F. Olivér: *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Szeged 1994.
- DÉRI 1992 = Déri Balázs: A katalán irodalom történetének vázlata. In. Brachfeld Montana – Pere Joaquim (szerk.): *Katalónia. Ismertető almanach*. Barcelona 1992. 49–63.
- DONÁSZY 1935 = Donászy Ferenc: Az Árpádok címerének kérdése. *Turul* 49 (1935) 24–33.
- ENGEL 1990 = Engel Pál: *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I*. Budapest 1990.
- ERDÉLYI 2008 = Erdélyi László: *Árpád-kor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története 1301-ig*. Máriabesenyő–Gödöllő 2008.
- FEJÉR 1829 = Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus II*. Buda 1829.
- KOSZTA 2009 = Koszta László: *Válság és megerősödés 1038–1196*. (Magyarország története 3.) Budapest 2009.

- KRISTÓ – MAKK 1981 = Kristó Gyula – Makk Ferenc: *III. Béla emlékezete*. Budapest 1981.
- KRISTÓ 1984 = Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Székely György – Barta Antal (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. (Magyarország története tíz kötetben I/2.) Budapest 1984. 1007–1415.
- KRISTÓ 1998 = Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest 1998.
- MAKK 1996 = Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged 1996.
- MAKKAI – MEZEY 1960 = Makkai László – Mezey László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század*. Budapest 1960.
- SOLTÉSZ 1999 = Soltész István: *Árpád-házi királynék. Szentek és szeretők*. Budapest 1999.
- SZABADOS 1999 = Szabados György: Imre király életidejéről. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CX* (1999) 11–19.
- SZABADOS 2002 = Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok* 136 (2002) 341–350.
- SZABADOS 2009 = Szabados György: Aragóniai Konstancia magyar királyné. In: Tóth Csaba – Ramon Sarobe (szerk.): *Királylányok messzi földről*. Budapest 2009. 163–175.
- THALLÓCZY 1897 = Thallóczy Lajos: Árpád-házi Jolán Aragón királynője. *Századok* 31 (1897) 577–592.
- THEINER 1863 = Theiner, Augustino: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Tomus I*. Róma 1863.
- VAJAY 1974 = Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Budapest 1974. 339–373.
- VAJAY 1984 = Vajay Szabolcs: Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest 1984. 395–414.
- WERTNER 1892 = Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892.
- ZEMPLÉNYI 1998 = Zemplényi Ferenc: *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*. Budapest 1998.

Képek forrása

1. **kép:** <https://www.nyest.hu/media/az-aragon-korona-teruletei-a-mai-spanyolorszag-terkepen.png?large> (Letöltés: 2017.02.20. 20:21) (JPG formátumba átkonvertálva)
2. **kép:** <http://users.atw.hu/bagabr/kepek/imrepecs2.jpg> (Letöltés: 2016.04.07. 14:15)
3. **kép:** <http://www.nyest.hu/media/az-aragoniai-cimer.png?large> (Letöltés: 2016.04.15. 08:09) (JPG formátumba átkonvertálva)
4. **kép:** http://m.cdn.blog.hu/to/toriblog/image/kiralylanyok/448px-Imre_of_Hungary_seal.png (Letöltés: 2016.04.22. 20:43) (JPG formátumba átkonvertálva)
5. **kép:** https://media.szekelyhon.ro/pictures/erdelyin/tudomany/o_06-than-mor--imre.jpg (Letöltés: 2017.06.15. 18:51)
6. **kép:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41/KonstancieAragonska_Uhry.jpg (Letöltés: 2016.04.07. 13:44)
7. **kép:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/80/Jaume_I_Palma.jpg (Letöltés: 2016.10.15. 10:57)
8. **kép:** [http://4.bp.blogspot.com/_RvfptxBLBXM/TMsHWn34vmI/AAAAAAAGvM/bJD7WZLw7Mk/s1600/Monestir+de+Vallbona+de+les+Monges+juny+2010+camera+2+\(27\).JPG](http://4.bp.blogspot.com/_RvfptxBLBXM/TMsHWn34vmI/AAAAAAAGvM/bJD7WZLw7Mk/s1600/Monestir+de+Vallbona+de+les+Monges+juny+2010+camera+2+(27).JPG) (Letöltés: 2017.02.26. 12:14)
9. **kép:** <http://static.panoramio.com/photos/large/90240932.jpg> (Letöltés: 2017.02.25. 13:20)
10. **kép:** <http://www.revistapoble.net/wp-content/uploads/160301-homenaje-a-Na-Violant-dHongria-4.jpg> (Letöltés: 2016.11.05. 12:00)

The connections of the Kingdom of Hungary with Hispania at the end of the 12th and in the first half of the 13th century

TAMÁS CSIFÓ

Before the Mongol invasion in Europe, there is a period from 1172 to 1235, which can be considered to be the last golden era of the medieval Kingdom of Hungary, during the reign of the House of Árpád. The rule of King Béla III, Emeric and Andrew II brought the Kingdom and its royal dynasty great growth of international prestige. Hungary went through a significant development in terms of culture, society, economy and especially foreign policy.

At the same time, on the Iberian Peninsula another spectacular progression began. Under the reign of the House of Barcelona, King Alfonso II, Peter II and James I by name, the Crown of Aragon gradually became the most powerful monarchy of Hispania, due to its successful expansion and victories in the campaigns of Reconquista.

Beside the simultaneous development of the Kingdom of Hungary and the Crown of Aragon, there were several other factors, which made these two countries surprisingly similar to each other. For example, both of these kingdoms' rulers conceived monumental plans of imperial intensions. Furthermore, in the age of Crusades, both of these monarchies represented the bastions of the Roman Catholic Christianity. While the Crown of Aragon and other Iberian Christian states guarded the frontiers of the Catholic Europe in the west, the Kingdom of Hungary defended it in the east.

In order to unite their strength and to make their interest association, Hispania and Hungary turned to each other and made political alliances by means of dynastic marriages. In 1196 Constance of Aragon married Emeric of Hungary, and in 1235 the wedding of Violant of Hungary and James I of Aragon took place. This study examines the aspects of these dynastic contacts, giving special attention to their cultural affections and heritage in the history of Hungary and Spain. This work presents the coherence between the diplomacy of these countries, together with those royal knights, who escorted Violant of Hungary to Aragon, and who took part in the fights of Reconquista.

Kelet-Közép-Európa útja a visegrádi királytalálkozóig

MOGYORÓSI RENÁTÓ

Kelet-Közép-Európa három meghatározó államalakulata a 14. század során Magyarország, Lengyelország és Csehország voltak. E három királyság kapcsolatát vizsgáltam meg a századforduló környékétől kezdve 1335 szeptemberéig bezárólag. Kutatásom a visegrádi kongresszusra épül, az ott meghozott döntések miértjére keresem a választ. Jelen munka egy elméleti összefoglaló a térség helyzetéről. Céloom az, hogy vázoljam e három állam politikai viszonyait, a közöttük lévő kapcsolatok alakulását, felvillantsam az ütközőpontokat és a lényegi változások mentén ismertessem a közép-európai szövetségben résztvevő országok útját 1335 őszeig, ezzel bemutatva, hogy milyen erőviszonyok uralkodtak a térségben akkor, amikor sor került a korszak egyik nagyszabású diplomáciai eseményére Visegrád falai között.

A tárgyalt korszak elején Csehország a Német-Római Birodalom tartományaként nem rendelkezett teljes függetlenséggel. Egységes Lengyelország ugyan névleg létezett, valójában azonban apró részfejedelemségek mozaikjaiból állt össze eltérő törvényrenddel és igazgatással. Magyarország szintén a széthullás szélén állt az oligarchák országrészek feletti, korlátokat nem ismerő hatalma és dezintegrációs tevékenysége miatt.

Nem kerülheti el a figyelmünket több hasonlóság sem, amely bizonyos mértékben összekötötte a vizsgált államokat. A partikuláris erők bomlasztó tevékenysége, az új dinasztiák megjelenése – Csehországban a Luxemburg-ház, Magyarországon az Anjouk, Lengyelországban újfent a Piastok –, melyek ugyanabban az időszakban kerültek hatalomra. Az ismertetett kedvezőtlen belső körülmények ellenére e három királyság hamarosan szilárd pontot képezett Közép-Európában, sérelmeiket félretéve egy kongresszus keretén belül állapodtak meg az új viszonyokról. Ehhez azonban hosszú út vezetett a 14. század folyamán, melynek fontosabb epizódjaiba jelen munka nyújt bepillantást.

A Magyar Királyság egységesítése az Anjou trónjelölt jogara alatt

A királyi hatalom a 13. század második felében elveszítette korábbi jelentőségét. Egyes bárók hercegeket raboltak el és gyilkoltak meg, királyokat vetettek fogságba – mindenféle következmény nélkül. Az országos tisztségeket egyszerre többen töltötték be, folyamatosan változott a hivatalviselők névsora.¹ A IV. László (1272–1290) regnálása alatt teljes káoszba jutó ország gondjain csak némileg tudott javítani az utolsó Árpád-házi király, aki egyes bárókat magához fűzött, hogy támaszt nyújtsanak számára és tartalommal töltsék meg névleges hatalmát. A feudális anarchiát felszámolni akaró és konszolidációra törekvő

¹ CSUKOVITS 2012, 36–37.

uralkodónak azonban nem maradt sok ideje terveinek végrehajtásához. 1301. január 14-ét követően újabb belviszályok voltak készülöben, ugyanis több jelentkező is akadt az üressé vált trón betöltésére.²

A nápolyi Anjou-dinasztia már IV. László meggyilkolása után élénk érdeklődést mutatott a magyar korona iránt. 1269-ben került sor a magyar-nápolyi kettős házasságkötésre. Ez az esemény vált a jogalapjává a dinasztia trónkövetelésének. Anjou Károly fia, Sánta Károly feleségül vette IV. Béla unokáját, Máriát, míg Károly lánya, Izabella Mária bátyjához, Lászlóhoz ment nőül.³ II. Károly és Mária házasságából nyolc fiúgyermek született, a legidősebb, Martell Károly, akinek Habsburg Rudolf lányával, Klemenciával kötött frigyből született meg az a Károly, akit háromszor koronáztak meg Magyarország királyává és ezzel Anjou-Magyarország megteremtőjévé vált.⁴

Sánta Károly felesége révén bejelentette igényét a magyar trónra, mivel III. András (1290–1301) királyi származását a kortársak közül is sokan vitatták. Az Anjouk több tartományúrral (Subicok, Babonicok, Frangepánok, Kőszegiek) építettek ki kapcsolatot, tovább destabilizálva az országot.⁵ Ez a politika egy évtizeddel később hozta meg gyümölcsét, amikor az alig tizenkét éves Carobertót küldték Magyarországra, hogy megszerezze a családnak a magyar trónt.⁶

Az Árpádok örökségéért folytatott küzdelmekbe a nápolyi trónaspiráns mellett Csehország is beszállt, Vencelnek ugyanis legalább annyi joga volt magának követelni a koronát, mint Anjou Károlynak. 1301. tavaszán két királyválasztásra is sor került. Az erőviszonyok először Vencelnek kedveztek, később azonban – köszönhetően az egyház és a pápa hathatós támogatásának – megfogytakozott a Vencelt támogatók köre. Miután apja nem látta biztonságban, elvitte fiát az országból, amivel egyértelműen Károly felé billent a mérleg nyelve. Nem sokkal Vencel hazautazása után egy újabb trónkövetelő érkezett helyette Wittelsbach Ottó személyében, akinek csak egy rövid epizód szerep jutott Magyarországon.⁷ Károly maradt az egyedüli „játékos”, 1310. augusztus 27-én harmadszor is, minden szabálynak megfelelően került fejére a korona. Ez a jelenet lezárt egy korszakot, de egyben megnyitója volt egy legalább ilyen nehéz periódusnak, hiszen a törvényes királynak az ország egységét is meg kellett teremtenie.⁸

Az 1310-es években az ország különböző részein, egyszerre több hadszíntéren kellett megküzdenie Károlynak az oligarchákkal. Fokozatosan sor került minden ellenséges terület megtisztítására és azoknak a király hűségére való visszatérítésére.⁹ A leghatalmasabb oligarcha, Trencsényi Máté tartománya

² CSUKOVITS 2012, 38.

³ CSUKOVITS 2012, 47.

⁴ CSUKOVITS 2012, 48–49.

⁵ CSUKOVITS 2012, 49.

⁶ KRISTÓ 1988, 10.

⁷ CSUKOVITS 2012, 58–59; KRISTÓ 1988, 23–24.

⁸ CSUKOVITS 2012, 60–61.

⁹ Részletesen lásd: KRISTÓ 1988, 41–68.

és várainak összessége csak annak halála (1321) után került Károly kezére. Az utolsó tartományúr, Babonic János maradt, aki ellen 1323-ban vezettek hadjáratot a királyi seregek. Jelképes esemény volt az, amikor bevonultak Spalatóba, mivel 23 évvel korábban ugyanebbe a kikötőbe érkezett meg az ifjú trónkövetelő, akinek fél életét elvette a koronáért és a királyi hatalom megerősítéséért folytatott küzdelme.¹⁰

A század elején egységes magyar külpolitikáról nem beszélhetünk. Már III. András regnálása alatt megszűnt a királyi hatalom érdekérvényesítő képessége, a bandériummal rendelkező oligarchák saját kezükbe vették az irányítást. Tartományukhoz közel eső államokkal önállóan alakítottak ki kapcsolatokat; ilyen volt Csák Máté kapcsolata a cseh királlyal, vagy a Kőszegiek Habsburg-barátsága, de ez mutatkozik meg Aba Amadé tartományúr és Lokietek Ulászló viszonyában is.¹¹ Az oligarchák ad hoc jellegű diplomáciai manővereket bonyolítottak le, oda fordultak segítségért, ahonnan a legtöbbet remélhették, azokat támogatták, akik a legtöbbet nyújthatták nekik cserébe és a legkisebb veszélyt jelentették számukra. Gyakoriak voltak a pártváltoztatások, ami folyamatosan változó és kiszámíthatatlan erőviszonyokat eredményezett. Több, egymással párhuzamosan futó, önálló magyar külpolitikai szál létezett tehát ebben az időszakban.¹²

Ez a tendencia csak akkor változott meg, amikor I. Károlynak sikerült kiterjesztenie hatalmát az ország teljes területére. Miután megnyerte a trónkövetelők háborúját, és legitím módon, harmadszorra is megkoronázták, ismét beszélhetünk hivatalos magyar külpolitikáról, ami mellett persze mindaddig ugyanúgy létezett a teljesség igénye nélkül fentebb felsorolt többi szál is, amíg fel nem számolta a területi széttagozódást. A hivatalos külpolitikát következetes lengyelbarátság jellemezte,¹³ az osztrákokkal és a csehekkel való kapcsolata azonban elég gyakran változott.¹⁴

A Habsburg-rokonság, illetve Ausztria csehekkel szembeni ellenérzései¹⁵ miatt napirenden volt egy csehek ellen irányuló osztrák szövetség tető alá hozása is, melynek aláírására 1304-ben került sor.¹⁶ Az osztrák-magyar viszony az utolsó Babenberg-herceg idején vált ellenségessé. II. Frigyes halála után a Babenberg-örökségért folytatott háborúba a cseh király, II. Ottokár mellett az Árpád-ház is beszállt. Ottokárt időleges győzelmének gyümölcsétől a magyar szövetségben harcoló Habsburg Rudolf császár fosztotta meg (1278, Dürnkrut), aki az egyes tartományokat fiainak adományozva, megszerezte családjá számára Ausztriát.¹⁷ A magyar-osztrák kapcsolat azonban nem sokáig virágzott, mivel az

¹⁰ KRISTÓ 1988, 63–65.

¹¹ BERTÉNYI – SZENDE 2011, 97.

¹² KRISTÓ 1979, 187–188.

¹³ BERTÉNYI – SZENDE 2011, 97.

¹⁴ BERTÉNYI – SZENDE 2011, 99.

¹⁵ BERTÉNYI 1987, 102.

¹⁶ KRISTÓ 1988, 20.

¹⁷ CSUKOVITS 2012, 19.

utolsó aranyágacska, III. András magyar király halálával özvegyi jogon a Habsburgok is magukénak követelték a magyar trónt, ráadásul Ágnes királyné jogán elfoglalták Pozsony vármegyét és a Muraközt, melynek visszaszerzése közel negyven évet váratott magára. Ugyan a gyakorlatban nem próbálták meg igényüket beteljesíteni, mégis többször fegyverrel támogatták a Károly-ellenes akciókat és lázadásokat.¹⁸

A felszínen mindenesetre jó kapcsolatot ápoltak egymással, ez mutatkozott meg 1304-ben is. Az ekkor kötött pozsonyi megállapodás értelmében létrejött az osztrák-magyar szövetség, mely Csehország ellen irányult. Károly Habsburg-barátsága egy évtizeddel később is kitartott (1314-ben új egyezség jött létre a két fél között), amikor a német trón betöltéséért versengő Habsburg Frigyeset támogatta Wittelsbach (Bajor) Lajos ellenében. Ezért cserébe a Habsburgok katonai segítséget is nyújtottak Károlynak Csák Máté ellen.¹⁹ Nem volt azonban ilyen egyszerű a két ország kapcsolata, mivel a Kőszegiek többször is kaptak katonákat az osztrákoktól Károly elleni lázadásaik során.²⁰ Tovább árnyékolta a jó viszonyt az osztrák kézre került területek kérdése is.²¹ Erről nem sikerült Károlynak lemondatnia a Habsburgokat, éveken keresztül csak üres ígéreteket kapott a terület visszaszolgáltatásának kérdésében, így a két fél kapcsolata kezdett megromlani,²² ráadásul a Habsburgok még Csák Mátéval is kötöttek szövetséget, így érthető, hogy Károly megpróbált új kapcsolatokat is kiépíteni és nem csak rokonaira támaszkodni. Az új cseh dinasztia, a Luxemburg-ház szintén francia eredetű volt, akárcsak Károly, így egy merőben más szomszéd magasodott északnyugaton, mint a Premyslidák idején.²³

Ausztria akkor még egy viszonylag gyenge hatalommal bíró uralkodóval kötötte meg az említett egyezményeket, így valószínűsíthető, hogy ezeket az ígéreteket nem is akarták megvalósítani. Károly volt rosszabb alkupozícióban, ezt az osztrákok ki is használták, azzal azonban nem számoltak, hogy a magyar király harmadik házasságát János cseh király testvérével, Beatrixszal fogja megkötni (1318), és ezzel egy másik alternatíva kristályosodik majd ki Károly szeme előtt: egy Anjou-Luxemburg-Wittelsbach szövetség. Ez a lehetőség azonban hamar elillant Beatrix következő évben bekövetkezett halála miatt.²⁴

Károly meghíusult házassága után az osztrákok ismét közeledni kezdtek és 1321-ben újabb egyezség született III. Frigyes és I. Károly között, melyben a kölcsönös segítségnyújtáson túl ismét napirendre került Pozsony tisztázatlan helyzete. 1322-ben a két német király döntésre vitte a kérdést: a Károly által

¹⁸ BERTÉNYI 1987, 102.

¹⁹ KRISTÓ 1988, 51.

²⁰ KRISTÓ 1988, 53.

²¹ KRISTÓ 1988, 68.

²² BERTÉNYI 1987, 103.

²³ DÜMMERTH 1982, 291.

²⁴ KRISTÓ 1988, 69.

segédcsapatokkal támogatott Szép Frigyes vereséget szenvedett a cseh király által támogatott Bajor Lajostól Mühldorfnál.²⁵

Károly az osztrák és a cseh fél közti bizonytalan külpolitikai akciói után a Habsburg-orientáció helyett fokozatosan a Csehországhoz fűződő kapcsolatok elmélyítésére törekedett. Ezt az irányváltást segítette elő egy újabb, osztrákok által is fegyveresen támogatott Babonics- és Kőszegi-féle lázadás (1326) illetve az, hogy a két ország gazdasági szempontból való egymásrautaltságának jelentőségét is felismerték.²⁶

A két uralkodó személyesen is találkozott 1327-ben Nagyszombaton, ahol Habsburg-ellenes szövetségre léptek.²⁷ Házassági szerződést is kötöttek a felek: ezek szerint Anjou László herceg nőül vette volna Luxemburgi Annát, az ara korai halála miatt azonban nem jött létre családi kapcsolat a két király között.²⁸ Az újdonsült szövetségesek már a következő esztendőben hadat vezettek Ausztriába, amely nem csekély eredménnyel járt, hiszen a brucki békében Magyarország visszakapta Pozsony városát és a vármegye teljes területét.²⁹

A magyar-cseh kapcsolatok mégsem lehettek igazán felhőtlenek mindaddig, amíg nem került sor a lengyel-cseh viszály rendezésére. Márpedig Károly következetes lengyelbarát politikát folytatott, ráadásul negyedik felesége Ulászló király lánya, Erzsébet volt. 1320-as koronázása után Ulászló pozíciói megszilárdultak, országának nagyobb részét sikerült egyesítenie, a csehek azonban megszállva tartották Sziléziát és a lengyel koronára is igényt tartottak. János a lengyel királyi címet is viselte, melyet Venceltől örökölt. Erről az igényről nem volt hajlandó lemondani.³⁰ Károly már jó ideje azon fáradozott, hogy létrehozza a közép-európai államok szövetségét, amihez ki kellett békítenie egymással két szomszédját.

Károly több ízben is segédcsapatokkal támogatta Ulászlót, a nagyszombati királytalálkozót követő hónapokban János ellenében is fellépett apósa védelmében. Miután János Lengyelországra támadt, Károly ismét a Habsburgok felé kezdett puhatolózni és 1331-ben Ottó herceggel cseh-ellenes szövetséget kötött.³¹ Ausztriának se lett volna érdeke egy túl erős Csehország, így gyakorlatilag János teljesen elszigetelődött. Ezt belátva kénytelen volt időlegesen engedni, követeléseiről azonban még nem volt hajlandó lemondani.³² Az osztrák-magyar egyezség csak átmenetinek bizonyult, mivel a következő évben ismét normalizálódott János és Károly viszonya, és békekötésre is sor került köztük.³³

²⁵ KRISTÓ 1988, 69–70.

²⁶ KRISTÓ 1988, 71–72.

²⁷ KRISTÓ 1988, 72.

²⁸ BERTÉNYI 1989, 43.

²⁹ KRISTÓ 1988, 73–74.

³⁰ DÜMMERTH 1982, 292.

³¹ KRISTÓ 1988, 76.

³² BERTÉNYI 1989, 43.

³³ KRISTÓ 1988, 76.

Károly fontosabbnak tartotta a cseh és a lengyel kapcsolatainak megerősítését, ezek az országok ugyanis nem fogalmaztak meg területi követeléseket Magyarországgal szemben, ellentétben a Habsburgokkal, akik a nyugat-magyarországi főurak szakadár törekvéseire alapozva veszélyt jelentettek az ország területi integritására nézve.³⁴

Piast-Lengyelország: harc a megosztottság ellen

A lengyel és a magyar területi széttagoltság alapvetően eltérő okokra vezethetők vissza, és teljesen különböző jelleget öltöttek. Míg Magyarországon az erős királyi hatalom meggyengülésével a világi főurak saját tartományi hatalmat építettek ki, melyek fokozatosan önállósodni kezdtek, önálló kül- és belpolitikát folytattak, addig Lengyelországban ezzel szemben a megosztottság oka a sajátos öröklési elv volt, mely szerint a dinasztia minden tagja részesülhetett a hatalomból. III. (Ferdeszájú) Boleslaw (1106–1138) végrendeletében felosztotta országát négy fia között. A különböző tartományokban ettől kezdve a fejedelmi jog alapján uralkodtak a Piast-dinasztia egyes tagjai.³⁵ Ennek következménye volt az, hogy a részfejedelemségek az öröklési elv miatt egyre kisebb egységekre váltak szét, amely folyamatnak a mélypontja a 13. század elejére tehető.³⁶

A sokak által érzékelt problémák hozzájárultak ahhoz, hogy a 13. század végére kezdett kikristályosodni az egységesítés gondolata, mely hivatott volt felülírni a magánérdekeket; több részfejedelemség is megpróbálkozott ezzel a kísérlettel, de a partikuláris erők ellenállása gátolta ezt a folyamatot.³⁷

II. Przemysl, Nagy-Lengyelország fejedelme örökösödési szerződéssel megszerezte Kelet-Pomerániát, 1295-ben pedig fejére tehetette a lengyel koronát, azonban egy évvel később meggyilkolták.³⁸ Halála után utódja, Lokietek Ulászló próbálkozott meg ugyancsak az egyesítéssel, de szembe találta magát II. Vencel cseh királlyal, aki előtt Krakkó is megnyitotta kapuit és 1300-ban egész Lengyelország királyává koronázták.³⁹ Ennek az epizódnak volt köszönhető, hogy a csehek később évtizedeken keresztül igényt tartottak a lengyel koronára. A két szláv nép konfliktusának kiindulópontja jóval korábbra tehető. Egymás gyengeségeit általában kihasználták és benyomultak a másik területére. Volt olyan lengyel uralkodó, aki cseh király lett, de ugyanez fordítva is megtörtént a későbbiekben. Ezek a hódítások azonban mind rövidéletűnek bizonyultak.⁴⁰ A lengyel megosztottságot kihasználva fokozatosan több részfejedelemségre terjesztették ki hatalmukat a cseh uralkodók.⁴¹

³⁴ DÜMMERTH 1982, 345.

³⁵ BAGI 2014, 52.

³⁶ BAGI 2007a, 26.

³⁷ TOPOLSKI 1989, 56.

³⁸ TOPOLSKI 1989, 62–63.

³⁹ PERÉNYI 1962, 38.

⁴⁰ TOPOLSKI 1989, 42.

⁴¹ DAVIES 2006, 83–84.

Vencel több intézkedést is foganatosított az egységesítés érdekében, mégsem volt képes széles társadalmi bázist megnyerni magának. Halála (1305) után fiának már nem maradt lehetősége, hogy folytassa az apja által elkezdett munkát, ugyanis meggyilkolták. Vele férfiágon kihalt a Premysl-dinasztia, mely lényegesen javította Ulászló pozícióit. A zavaros állapotokat a Német Lovagrend használta ki, elfoglalták Gdanskot, majd egész Pomerániát, elvágva ezzel Lengyelországot a tengertől. 1306-ban Ulászló Amadé segédcapataival bevette Krakkót, helyzete ezt követően Kis-Lengyelországban megszilárdult, minekután hozzáfoghatott az ország többi részének megszerzéséhez. 1314-ben Nagy-Lengyelország is a birtokába jutott,⁴² 1320-as koronázása pedig fordulópontot jelentett Lengyelország történetében, mivel ettől kezdve (a pápa és a császár is elismerte utólag a szertartást), legitim uralkodója volt az országnak.

Miután Ulászlónak sikerült megszereznie a koronát, uralmának biztosításához ügyes külpolitikára volt szüksége, ugyanis határai mentén ellenséges országok sorakoztak. A Német Lovagrend északról veszélyeztette állásait, keleten ott magasodott Litvánia, míg délnyugaton Csehország okozott folyamatos problémát számára. A csehek ráadásul elszakították az országtól Sziléziát, így két olyan terület is akadt, amely a zavaros időszakban kiszakadt az ország testéből. Ulászló ezek visszaszerzésére törekedett, külpolitikai akcióiban mindig e két fő ellenségének állásfoglalásával helyezkedett szembe, Magyarországon kívül azonban nem volt hosszú távon elkötelezett partnere.⁴³

A lengyel-magyar viszonyban csupán egy olyan vitás terület akadt, amely ellentétet szült a két fél között, ez pedig Halics (Vörös-Oroszország) birtoklásának kérdése volt, mivel mindkét ország igényt tartott rá. A rövidebb ideig tartó háborúskodások értelmetlenségét mindig hamar belátták és békét kötöttek egymással a felek.⁴⁴ Tudták, hogy a csehek és a németek ellen kölcsönösen számíthatnak egymás segítségére, így a szövetségkötések kusza hálózataiban mindig akadt egy biztos pont, ez pedig a magyar-lengyel barátság volt. Ulászló maga mellett tudhatta Károlyt a lovagok elleni harcokban, sőt utóbbi nem átallott felbontani a szövetségét a cseh királlyal sem apósa kedvéért. Elmondhatjuk tehát, hogy Ulászló instabil helyzetén a biztos magyar szövetség nagymértékben javított.⁴⁵

Pomeránia visszaszerzésével először diplomáciai úton próbálkozott Ulászló, a pápa azonban hiába ítelt a lovagok ellen, nem volt erő, amellyel annak érvényt lehetett volna szerezni, ezért katonai megoldás után kellett nyúlni. Nem sikerült azonban döntő fölényre szert tenni a győzelem kicsikarásához, Ulászló saját főurai ráadásul önálló diplomáciai manőverekkel hátráltatták uralkodójukat.⁴⁶

1327 és 1331 között az elnémetesedett sziléziai fejedelmek sorra Csehország uralma alá helyezték magukat – nem mindenki jutott önként erre az

⁴² PERÉNYI 1962, 39.

⁴³ PERÉNYI 1962, 43.

⁴⁴ DIVÉKY 1937, 6–9.

⁴⁵ DIVÉKY 1937, 10–11.

⁴⁶ PERÉNYI 1962, 44.

elhatározásra –,⁴⁷ melynek következtében a terület etnikai képe – lengyel szempontból – tovább romlott, széttagoltsága sem szűnt meg, így az annak visszaszerzésére irányuló törekvések szintén kilátástalannak tűntek a terület heterogenitása és a helyi klientúra ellenállása miatt. Ezt az új uralkodó, III. Kázmér is felismerte, aki a reménytelen hadakozás helyett inkább a belső béke megteremtésére és a királyi hatalom megszilárdítására akarta összpontosítani az erőit.⁴⁸ Békét kötött a lovagokkal (1333), majd a mozgásterét veszített cseh király is hajlandónak mutatkozott a kiegyezésre Kázmérral.

Csehország – A Premyslidák tündöklése és a Luxemburg-ház csillagának felemelkedése

Csehországban a területi széttagoltság megint csak más formát öltött, mint Lengyelország és Magyarország esetében. Utóbbiakkal ellentétben ugyanis Csehországban eleve egymástól idegen, nem a Premysl-dinasztia uralma alatt álló részeket kovácsoltak egységes egésszé. A megosztottság ráadásul nem járt olyan, az állam létét veszélyeztető problémákkal, mint a két szomszédos államban, mivel nem korlátozták az uralkodó jogkörét és szakadár megmozdulások jelenlétéről sem beszélhetünk.

A 900-as években egyre inkább nőtt a Német Királyság befolyása Csehországban, ezt I. Vratislav (915–921) kénytelen volt elismerni, ráadásul fia, I. (Szent) Vencel (921–929/935) már adófizetést is vállalt a német király felé. I. Boleslav (929/935–967/973) ezen felül katonai segítségnyújtásra is kötelezte magát a 962-ben Német-Római Birodalommá váló állam irányába.⁴⁹ Ráadásul a II. Boleslav (967–999) halála utáni kaotikus állapotok közepette a külső támaszt igénylő uralkodók felajánlották az országot a császárnak, mint hűbérbirtokot, amellyel megpecsételődött az ország függetlenségének sorsa, mivel ezt követően a császárok minden új fejedelemtől megkövetelték az aktus megismétlését. A császári hatalom a 11. század második felében elkezdett erodálódni, így nem volt elég erős ahhoz, hogy érvényt szerezzen akarátának,⁵⁰ a Premyslidák ráadásul minden adandó alkalommal, amikor erejük engedte, beavatkoztak a német királyjelöltek ügyeibe.⁵¹ Ezt támasztja alá az is, hogy a fejedelmek közül – hasonlóan a lengyelekhez – néhányan átmenetileg császári jóváhagyással fejükre tehettk a koronát is, ennek örökíthetőségét azonban 1198-ig nem sikerült elismertetniük.⁵²

Az a tény, hogy I. Ottokár (1198–1230) sikerrel járt és királyi címét a pápával és a császárral is el tudta ismertetni (utóbbi a terület oszthatatlan örökíthetőségére is garanciát vállalt), javított Csehország Birodalmon belüli helyzetén és

⁴⁷ NAGY 2010, 105.

⁴⁸ PERÉNYI 1962, 44–45.

⁴⁹ KATUS 2014, 218–219.

⁵⁰ KATUS 2014, 339.

⁵¹ MLSNA – SLEHOFER – URBAN 2010, 11.

⁵² FONT 2007, 64.

megalapozta a későbbi választófejedelmi rang elnyerését is.⁵³ A királyság presztízse folyamatosan emelkedett, így, míg korábban egy örgrófság szerepét betöltő tartomány volt csupán a Német-Római Császárságban, a 13. század során nem csupán egyenlővé vált a német fejedelemségekkel, hanem már egyre inkább ki is emelkedett közülük.⁵⁴

A korszak legsikeresebb uralkodója II. Ottokár (1253–1278) volt, aki aktívan bekapcsolódott a régió hatalmi harcaiba, mivel a Babenberg-ház kihalása után neki sikerült betöltenie a kialakuló hatalmi vákuumot. 1254-ben megszerezte Alsó- és Felső-Ausztriát, valamint Stájerország északi részét. 1260-ban, a morvamezei csatában utóbbi déli sávja is Ottokár kezébe került. Tervei kereszteték mind az osztrák, mind pedig a magyar érdekeket. Az említett két fél, valamint az új Habsburg császár, Rudolf összefogásának eredményeként a második morvamezei csatából már a koalíció került ki győztesen. Ottokár halálával hódításai is elvesztek, Ausztria ettől kezdve a Habsburgok fennhatósága alá tartozott, a presztízsvesztést szenvedett dinasztia pedig – ahogyan azt már az előző fejezetekben részleteztem – II. Vencel és fia révén a lengyel és a magyar trónnal kárpótolta magát. Ezek a hódítások is jelentősek voltak, de éppúgy, mint Ottokáré, ezek is tiszavirág-életűnek bizonyultak, ráadásul a dinasztia több évszázados uralom után, 1306-ban kihalt.⁵⁵ A Premyslidák idején elnyert középhatalmi státusz az új dinasztia uralma alatt tovább erősödött, a Német-Római Birodalmon belül pedig kvázi központi helyre emelkedett.⁵⁶ VII. Henrik császár birodalmi hűbérként adta az országot fiának, Jánosnak (1310–1346). Ezzel a Luxemburgi-család kezébe került a cseh állam kormányrúdjá.⁵⁷

Ahogy az előző fejezetekben már láthattuk, János erőteljesen beavatkozott a lengyel belügyekbe, amely alapvetően meghatározta Anjou Károly magatartását, aki bármikor kijátszhatta János ellen az „osztrák kártyát”, amennyiben a lengyel érdekekről volt szó. Csehország nem volt képes arra, hogy mindhárom szomszédjával egyszerre dacoljon, nem is állt érdekében, hogy a magyar kapcsolatokat feláldozza az egyébként is csekély esélyekkel kecsegtető lengyel trónaspirációjának oltárán. A bizonytalan helyzetet felszámolandó, ő is csatlakozott a visegrádi kongresszus résztvevőikhez, melynek részletes tárgyalására, az ott hozott döntések mögött meghúzódó ok-okozati viszonyok és a háttérérdekek leírására egy másik tanulmány keretei között fogok vállalkozni.

⁵³ FONT 2007, 66.

⁵⁴ FONT 2009, 32.

⁵⁵ CSUKOVITS 2012, 19.

⁵⁶ BAGI 2007b, 70.

⁵⁷ CSUKOVITS 2012, 19.

Összegzés

Az előző fejezetekben részletesen tárgyaltam a három legfontosabb, a visegrádi találkozáson résztvevő ország belső és külső helyzetét, törekvéseit. Elmondhatjuk azt, hogy Csehország kényszerpályán mozgott, akcióival ugyanis a térségben teljesen elszigetelődött és reális veszélyt jelentett számára egy, a cseh ambíciók megfékezésére esetlegesen létrejövő osztrák-magyar-lengyel együttműködés. János belátta, hogy a lengyel koronára vonatkozóan támasztott igényét a gyakorlatba nem tudja átültetni, nem volt ugyanis kellő támogatottsága még a lovagokkal együtt sem ahhoz, hogy semlegesíteni tudja az olajozottan működő szövetséget, az egymással rokoni és baráti kapcsolatban álló lengyel és magyar uralkodót. Nem maradt számára más reális és ideális alternatíva, mint békét kötni riválisával, így ugyanis kevesebbet veszített, mint amennyit egy esetleges időhúzás utáni rendezés során veszíthetett volna.

Lengyelország számára kellő garanciát jelentett a megerősödött magyar állam, amely mindvégig kiállt mellette. A szövetség egyértelműen Lengyelországnak járt több előnnyel, ezzel ugyanis sikerült semlegesítenie Csehország és a Német Lovagrend közös akcióit. Kázmér is belátta, hogy az adott körülmények között szükség van a kiegyezésre, nem volt azonban olyan erős pozícióban, hogy minden követelését érvényre tudja juttatni.⁵⁸

1335. augusztus 24-én került sor a visegrádi kongresszust előkészítő trencsényi tárgyalásokra. Itt még Kázmér volt előnyösebb helyzetben, hiszen Jánost sikerült lemondatni a lengyel királyi cím viseléséről, amiért a betervezett pénzbeli kártérítést sem kellett kifizetniük a lengyeleknek, és Kázmér joggal reménykedhetett abban is, hogy Visegrádon sikerül a sziléziai kérdést is neki kedvező módon lezárni. A sarokba szorított Jánosnak nem is állt volna hatalmában egy ilyen döntéssel dacolni. Szeptember 3-án azonban Károly borította a „papírfórt”, kiemelte ugyanis a cseh uralkodót az elszigeteltség burkából, és szövetséget kötött vele. Kázmér reményei ezzel szertefoszlottak, ahogyan azt a visegrádi rendelkezések is mutatják.⁵⁹ Károly személyében kétségkívül egy reálpolitikusról beszélhetünk, aki nagyon is jól tudta, hogy mit miért csinál. Valószínűsíthetjük, hogy már ekkor ott lebegett a szeme előtt az a képzeletbeli lengyel korona, amit nemrég szedett le János fejéről. A fél életét hatalma megszilárdításával töltő uralkodó most nyugodt körülmények között ítélkezhetett, és a saját szája szerint mozgathatta a szálakat. Gyakorlatilag – ahogyan azt az 1370-ben létrejött lengyel-magyar perszonálunió is mutatja – minden az elképzelései szerint alakult. Nemhiába él a mai napig az a köztudatban, hogy a Mátyás-kor mellett az Anjou-éra volt Magyarország egyik legsikeresebb időszaka, amikor az ország – a térségben legalábbis – nagyhatalmi politikát volt képes folytatni.

⁵⁸ DIVÉKY 1937, 11.

⁵⁹ RÁCZ 2009, 46.

Irodalom

- BAGI 2007a = Bagi Dániel: Lengyelország, 1204–1389. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Pécs 2007, 24–28.
- BAGI 2007b = Bagi Dániel: Csehország 1204–1389. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Pécs 2007, 70–74.
- BAGI 2014 = Bagi Dániel: *Az Anjouk Krakkóban. Nagy Lajos lengyelországi uralmának belpolitikai kérdései.* Pécs 2014.
- BERTÉNYI – SZENDE 2011 = Bertényi Iván – Szende László: *Anjou-királyaink és Zsigmond kora.* Budapest 2011.
- BERTÉNYI 1987 = Bertényi Iván: *Magyarország az Anjouk korában.* Budapest 1987.
- BERTÉNYI 1989 = Bertényi Iván: *Nagy Lajos király.* Budapest 1989.
- CSUKOVITS 2012 = Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342).* Budapest 2012.
- DAVIES 2006 = Davies, Norman: *Lengyelország története.* Budapest 2006.
- DIVÉKY 1937 = Divéky Adorján: *A magyar-lengyel érintkezések történelmi tanulságai.* Budapest 1937.
- DÜMMERTH 1982 = Dümmerth Dezső: *Az Anjou-ház nyomában.* Budapest 1982.
- FONT 2007 = Font Márta: Csehország, 1000–1204. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Pécs, 2007, 64–69.
- FONT 2009 = Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453).* Pécs 2009.
- KATUS 2014 = Katus László: *Európa története a középkorban.* Pécs 2014.
- KRISTÓ 1979 = Kristó Gyula: *A feudális szétagolódás Magyarországon.* Budapest 1979.
- KRISTÓ 1988 = Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest 1988.
- MLSNA – SLEHOFER – URBAN 2010 = Mlsna, Petr – Slehofer, Lukás – Urban, Dan: *The paths of Czech of Constitutionality.* Prága 2010.
- NAGY 2010 = Nagy Balázs (ford.): *IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV Imperatoris Romanorum Vita ab eo ipso conscripta.* Budapest 2010.
- PERÉNYI 1962 = Perényi József: *Lengyelország története.* Budapest 1962.

RÁCZ 2009 = Rácz György (szerk.): *Visegrád 1335*. Pozsony, 2009.

TOPOLSKI 1989 = Topolski, Jerzy: *Lengyelország története*. Budapest 1989.

East-Central European dynastic relations in light of the Congress of Visegrád

RENÁTÓ MOGYORÓSI

This paper deals with the changes and formations of dynastic relations during the first half of the 14th century, between the countries that attended the Congress of Visegrád (1335). This congress was a link of a great importance among the three East-Central European kingdoms: Hungary, Poland and Bohemia, as after the uncertainty of month-to-month and year-to-year changing alliances, they finally managed to establish the foundations for more of a long-term system.

Despite the unfavourable inner circumstances, these three kingdoms soon formed a stable point in East-Central Europe. We can say that this congress was an important historic momentum, as it was in the spirit of this occasion, that these countries signed the Visegrád Declaration over 600 years later. How did these countries of unfavourable circumstances manage to rise and be a defining force in the area? What was the significance of this Central European alliance? What interests did they have as their guiding principles, what were they forced to sacrifice on the altar of cooperation? Why did the power relations change from one day to the other and what kind of politics did Hungary, tipping the scales, pursue to reinforce its position?

No comprehensive work that would unfold the meaning hidden between the lines of the charters has been done about this congress yet. This paper seeks to synthesize the contemporary and subsequent sources, as well as the relevant literature. The intent is to unravel the entangled web of dynastic relations, and to present it in an easy-to-understand manner through the unfolding of cause-effect settings. The paper's goal is to provide a complex picture about the interests hidden behind the congress.

Gróf Pálffy József és a szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen

DEÁK ÁDÁM

Bevezető

Tanulmányomban az 1843/44. évi országgyűlésen részletesen tárgyalt szabad királyi városok ügyét vizsgálom gróf Pálffy József (*1. kép*) hozzászólásain keresztül. A városok országgyűlési helyzetének rendezése égető problémává vált már ekkorra, ugyanis jogaikat a megelőző évtizedekben alaposan megnyirbálták. Egyetlen kollektív szavazattal rendelkeztek, míg korábban városonként szavazhattak. Pontosan nem tudjuk, mikor következett be ez a szavazat csökkenés, de a kutatók abban egyetértenek, hogy az 1825/27. évi országgyűlésre ez a folyamat már befejeződött.¹ A megyei nemesség ellenséges volt a városokkal szemben, mert azok a király hatalma alatt álltak, így jelentős befolyást tudtak elérni a törvényhozásban. Továbbá hivatkoztak arra is, hogy csak egy nagyon szűk réteg az, aki a város irányításába beleszólhat, a polgárság nagy része ki volt zárva a politikai véleménynyilvánításból, s ezt mielőbb rendezni akarták. Javaslatok már az 1790/91. évi országgyűlésen is születtek, de nem került sor a rendezésre. Ennek egyik oka az volt, hogy a Habsburg Birodalom hosszadalmas és anyagilag megterhelő háborúkat vívott, másrészt talán még a bécsi udvar sem látta elérkezettnek az időt az átalakításra. A diéta után, 1793-ban az úgynevezett rendszeres bizottságok egyike összefoglalta a szabad királyi város fogalmát. Eszerint a szabad királyi városok olyan különleges polgári közösségek, amelyek privilégiumokkal rendelkeznek, területük felett saját törvénykezési joguk van, a király közvetlen ellenőrzése alatt állnak, emellett kollektíven nemes személynek számítanak, és képviselőik útján részt vesznek az országgyűlésen.²

Pálffy József 1810. november 15-én Vöröskőn született, szülei: gróf Pálffy Ferenc és Erdődy Jozefa.³ Már fiatalon jelentős szerepet vállalt a politikai életben, az 1832/36. évi országgyűlés alsótábláján tűnt fel, mint özvegy gróf Pálffy Rudolfné Kolowrath Antónia grófnő képviselője. Az 1839/40. évi országgyűlésen már a felsőtáblán foglalt helyet a gróf Batthyány Lajos által szervezett szabadelvű reformerek között. Pálffy József is tagja volt annak a csoportnak, amely 1839. június 10-11-én Batthyány vezetésével megalapította az ellenzéki mágnás kaszinót, majd később egy úgynevezett kiskaszinó is alakult, melynek szintén alapító tagja volt. 1839. november 18-án az egyik kiskaszinói gyűlésen mondták ki a főrendi ellenzék megalakulását. Báró Eötvös József és gróf Teleki László mellett ő volt az egyik legkiemelkedőbb szónok, főleg a kormányzatot ostromozta beszédeiben. A bécsi udvar titkos rendőri jelentések

¹ BÁNK 1914, 18; GÁRDONYI 1926, 108; SZÓCS 1996, 25–26; CZOCH 2005, 294; CZOCH 2006, 219.

² CZOCH 2005, 308.

³ JEDLICSKA 1910, 622.

alapján egy hétfokú skálát alakított ki, amibe a főrendi tagokat besorolták annak alapján, hogy mennyire tekinthetők veszélyesnek politikai szempontból. A két véglet az ultrabaloldali és a szélsőjobb kategória volt. Pálffy Józsefet és Batthyány Lajost is az ultrabaloldali kategóriába sorolták, külön érdekességként ki kell emelni, hogy gróf Széchenyi István is ebbe a kategóriába került.⁴ Az 1843/44. évi országgyűlésen már az egyik legjelentősebb ellenzéki vezér volt Pálffy, a konzervatívok a „felsőtábla sulykának” csúfolták, mivel többször is keményen bírálta őket. Ezt a tényt tanulmányomban is bizonyítani fogom. 1848-ban az első felelős magyar kormány megalakulásakor Pozsony vármegye főispánjává nevezte ki az uralkodó. A szabadságharcban tevékenyen nem vett részt, birtokaira vonult vissza.⁵

1. kép: Gróf Pálffy József

Forrás: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/5632> (Letöltés: 2017.06.19.)

⁴ MELKOVICS 2014.

⁵ BOROVSKY 1904, 726.

1855-ben nagynénjétől, özvegy gróf Erdődy Józsefnétől megszerezte a jókői birtokokat. Így körülbelül 16 ezer holdnyi birtok jutott a kezébe, amit idővel rendbe hozatott, a vittenci kastélyt felújíttatta, birtokai központjává tette. A teleket főleg Budapesten töltötte, a nyarakat a vittenci kastélyában, szenvedélyes vadász volt, ez volt legkedvesebb kikapcsolódása.⁶

Az 1861. évi országgyűlésen jelent meg újra a közéletben, és ismét jelentős szerepet vállalt a felsőházi politikában. Még a diéta előtt, március 23-ai beszédében kijelentette, hogy az 1848. évi alkotmány mellett áll ki az országgyűlésen. Az 1865 decemberében összeült országgyűlésen ismét jelen volt, február 13-án felszólalt a felsőtábla tanácskozásán, majd február 22-én tagja volt annak a bizottságnak, amelyik átnyújtotta az uralkodónak a felirati javaslatot. A második felelős magyar kormány megalakulásakor, 1867-ben ismét Pozsony vármegye főispánjává nevezte ki az uralkodó, ezt a hivatalt 1869-ig viselte. 1869. május 9-én végrendeletében a jókői hitbizomány (Pozsony és Nyitra vármegyékben fekvő területek) örökösének ifj. Pálffy Józsefet nevezte ki (testvére, Pálffy Móric altábornagy fiát), az alapítólevelet 1883. február 11-én állították ki, majd április 24-én az uralkodó is jóváhagyta.⁷ Gróf Pálffy József 1873. május 7-én halt meg Budapesten. A vittenci templomban helyezték végső nyugalomra.⁸

A szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen

Szentkirályi Móric Pest megyei követ vezetésével dolgozták ki a szabad királyi városok (2. *kép*) reformjára irányuló javaslatokat. A kormányzat, az ellenzékiek és a városok is azt remélték, hogy végre rendezik ezt a kérdést, hiszen az uralkodó napirendi javaslatai között is az elsők között szerepelt ez az ügy. A törvénytervezetek 1843. szeptember 27-re készültek el.⁹ A belszerkezeti kérdésekről már ekkor elkezdtek tárgyalni a Karok és Rendek. Sok téma szóba került: közigazgatási, igazságszolgáltatási és gazdálkodási kérdések, külön érdekességként meg lehet említeni, hogy a nők szavazati joga is felmerült (a polgárok özvegyeire vonatkozóan), ez akkoriban újdonságnak számított. A városok alsótáblai szavazati jogáról csak 1843. november 21-én kezdtek tárgyalni.¹⁰

A felsőtáblán 1844. február 29-én került először napirendre a szabad királyi városok ügye, melynek kapcsán az arányos szavazati jog megadása és a belszerkezet átalakítása volt a legfontosabb kérdés. Pálffy József maga is a városok ügyének a rendezését tartotta a legfontosabb kérdésnek az országgyűlésen, úgy vélte, nagyobb befolyást kell biztosítani számukra, arányos szavazati jogot kell adni, valamint engedni, hogy a köztanácskozásokon a

⁶ JEDLICSKA 1910, 623.

⁷ BOROVSKY 1904, 659, 726.

⁸ JEDLICSKA 1910, 623.

⁹ ANTAL 2013, 23. A törvénytervezet kilenc fő részből és 432 paragrafusból állt.

¹⁰ BÁNK 1914, 23–25.

polgárok is részt vegyenek, mivel a közterhekből is jelentős részt vállalnak. Kijelentette, hogy a Karok és Rendek javaslatait támogatja, eszerint a városok belső szerkezetének a rendezésétől függjön a városok szavazati joga. A szabad királyi városok ekkor a kamarai függés révén a bécsi kormányzat bázisának számítottak, melynek közvetlen befolyása volt a belügyeikre.¹¹ Pálffy József azt hangoztatta, hogy csak akkor hajlandó a rendezésre, ha ez a befolyás megszűnik.¹²

2. kép: Szabad királyi városok
(KECSKEMÉTI 2008, 83)

A „be- és kikebelezés” kérdései

A „be- és kikebelezés” volt a rendezés egyik alappillére, Pálffy József ezt többször is fejtegette: ha pontosan meghatározzák, mit jelentsen ez a fogalom, akkor majd át lehet térni arra, hogy milyen módon szereshető meg a birtok. Alapelveként megfogalmazták: a bekebelezendő nemesi kúriákat és birtokokat, amelyek a város területén fekszenek, a korábbi tulajdonosától ki kell „kebelezni”, és el kell veszíteniük addigi jogait, mivel a városi törvényhatósági szervek,

¹¹ EPERJESSY 1988, 257, 261. A Kamarától és a Helytartótanácsból való kettős függés megszüntetése, és csak a Helytartótanács alá tartozás volt többek között Székesfehérvár és Debrecen egyik követelése.

¹² FÖRENDI NAPLÓ III., 176. CX. ülés, 1844. febr. 29.

rendőrség és a bíróság csak így gyakorolhatják a jogosítványukat, és tarthatják fenn a rendet azon birtokok felett is.¹³

Eötvös József úgy érvelt, hogy ha a „közigazgatás célszerű rendezése megkívánja”, meg kell engedni a „bekebelezést”. Erre vonatkozóan példákat is említett: Pozsony-Váralja, Buda-Óbuda. Ez a javaslat azért volt jelentős, mert így egy város meg tudta volna szerezni azokat a területeket, amelyek más törvényhatóság irányítása alá tartoztak, de már összenőttek vele. Egy másik példa szerint így egyesülhetett volna bel- és külváros, melyeket korábban fal választott el. A konzervatív főrendek azonban úgy vélték, hogy ez sértené nemesi tulajdonosi jogaikat és az ősiség törvényét. Végül kompromisszumos megoldási javaslat született: a városi törvényhatóság bizonyos tekintetben kiterjeszthetné a hatalmát a szomszédos területre, de nem „kebelezheti be” azt, ezt az alsótábla elfogadta. Azt viszont nem támogatták, hogy a „bekebelezett” terület a korábbi privilégiumait megőrizze, ezt az indítványt a felsőtábla is elfogadhatónak minősítette.¹⁴

A városok szabályrendelet-alkotási joga és a főfelügyelői intézmény

Vitát váltott ki az a kérdés is, hogy a szabad királyi városok milyen mértékben kapjanak szabad kezet a szabályrendelet-alkotás terén. A rendezésnél a megyék hasonló jogát vették volna alapul. Báró Majthényi Antal lipóti főispán úgy vélekedett, hogy a városi tanács által kibocsátott statutumokat csak azután hajthatják végre a városok, ha azokat a Helytartótanács jóváhagyta. Pálffy József azzal egyetértett, hogy nem szabad teljesen szabad rendelkezést engedni a városoknak, mert az visszaélésekhez vezetne. Tisztán és érhetően kijelentette, hogy épp úgy gátat akar szabni a városi törvényhatóságoknak, mint a kormányszatnak, ezért az arany középutat kell keresni. Véleménye az volt, hogy meg kellene fogalmazni néhány új paragrafust, amiben tisztázzák, ki milyen jogokkal rendelkezik. Az alábbi kiegészítéseket javasolta: először is, szabályrendeleteket nem hozhatnak törvény ellenében a szabad királyi városok. Másodszor, a statutumok nem terjedhetnek túl a városi törvényhatóságok belügyein. Végül, a felügyeleti jog csak olyan mértékben illesse a kormányzatot a királyi városokra nézve, mint amekkora a megyékre nézve érvényesül. Emellett egy másik javaslatot is felvetett: azokat a szabályrendeleteket, amiket a Helytartótanács nem fogad el, indoklással küldje vissza, ne csak önmagukban, megjegyzés nélkül. Eötvös József is részben egyetértett Pálffy ezen javaslataival, szerinte sem szabad a városoknak teljesen szabad kezet adni, de ezen szabályrendeletek életbe lépését a Helytartótanácsnak kell jóváhagyni s a döntést indokolni. Eötvös későbbi centralista beállítottsága már ennél a javaslatánál is jól érzékelhető. A vita végén a lipóti főispán indítványát fogadták el.¹⁵

¹³ FÖRENDI NAPLÓ III., 181., 183. CX. ülés, 1844. febr. 29.

¹⁴ CZOCH 2006, 226–227.

¹⁵ FÖRENDI NAPLÓ III., 260–264, 281. CXV. ülés, 1844. márc. 7.

A főfelügyelői intézmény bevezetését gróf Keglevich Gábor tárnokmester javasolta 1844. március 22-én a főrendi tagoknak azzal az indoklással, hogy nem létezik a városokban olyan köztes királyi tisztségviselő, akin keresztül végre tudnák hajtani a kormányzat intézkedéseit.¹⁶ Varga Norbert jogtörténész a dualizmus kori városi főispánhoz hasonlította a főfelügyelők tervezett szerepét. A városi főispán volt a közgyűlés elnöke, a tisztújításokat vezette, és felelősségre vonhatta a képviselőket.¹⁷ Pálffy József a főfelügyelői tisztséget az országgyűlés végéig a leghatározottabban elutasította. Ennek a hivatalnak a bevezetésével ugyanis azt érnék el, hogy a kormányzat még nagyobb befolyást gyakorolna például a követutasítások meghatározására, a tanácskozásokra, illetve a tisztségviselők választására.¹⁸ Az alsótábla szűk keretek közé akarta szorítani a főfelügyelő hatáskörét. Polgármester és főfelügyelő nem lehetett volna ugyanazon személy: csak felügyelhetné a végrehajtást, de közvetlenül nem gyakorolhatná azt.¹⁹ A főfelügyelő nem nevezhetne ki olyan személyt a tisztségekre, akit a polgárok nem fogadnak el. A tisztségviselők feletti ellenőrzési jogát is korlátozni kívánták, csak ideiglenesen menthetett volna fel valakit a tisztsége alól, és a végleges felmentés joga csak a polgárokat illette volna meg.²⁰

Az adók kérdése

Felmerült a háziadó kivetésének kérdése is, a javaslat módosításával Apponyi György gróf állt elő. Úgy vélekedett, hogy a városi tanácsok vethessenek ki háziadót, de amíg felsőbb hatóságok ezt nem hagyják jóvá, addig ne szedhessék be. Eötvös József egyetértett Apponyival annyiban, hogy a Helytartótanácsnak kell eldönteni, hogy a városok szedhetnek-e adót, ugyanakkor azt is hozzátette, hogy minden országgyűlésre be kelljen terjeszteni az adójavaslatot. Pálffy ezt az ügyet teljesen a városi polgárságra bízta volna, és nem akarta, hogy a Helytartótanács beleszóljon.²¹ A felszólalók többsége Apponyi gróf indítványát fogadta el.²²

A királynak fizetendő adóról is tárgyaltak, báró Mednyánszky Alajos úgy vélekedett, hogy a szabad királyi városok, ha tudják, megválthatják magukat, de csak önkéntes alapon, úgy, mint a jobbágyok a földesuruktól. Pálffy József is helyén valónak találta ezt, de kifejtette: a megváltástól önmagában semmi sem fog változni, mert az országgyűlésen nem lesz több szavazati joguk. Ahhoz, hogy függetlenek legyenek a városok, mindenképpen meg kell szüntetni az adózáson

¹⁶ KAJTÁR 1992, 42.

¹⁷ VARGA 2008, 7.

¹⁸ FÖRENDI NAPLÓ V., 317. CLXXXVIII. ülés, 1844. aug. 2.

¹⁹ KAJTÁR 1992, 43

²⁰ MOLNÁR 2007, 174–175.

²¹ FÖRENDI NAPLÓ IV., 125–126. CXXXII. ülés, 1844. márc. 28.

²² FÖRENDI NAPLÓ IV., 127. CXXXII. ülés, 1844. márc. 28.

keresztüli függést.²³ Eötvös József és Batthyány Lajos is támogatták ezt. Ezen javaslatát Pálffy egy későbbi hozzászólásában is megerősítette: olyan törvényt kell hozni, amely kötelezően kimondja a megváltást a királyi igazgatás alól. Példaként említette az önkéntes örökváltságot, ami azonban csak kevés paraszt számára hozta el a földesurától való megváltakozást.²⁴

Polgári kvalifikációk kérdése

A következő üléseken azt tárgyalták, hogy milyen követelménynek kell megfelelni annak, aki városi polgárjogot akar szerezni. A lakosokat két kategóriába sorolták: polgárok és közlakosok. A Karok és Rendek a következő felirati javaslatot küldték a főrendeknek: A pont: *„Kik a város területéhez tartozó fekvő tulajdont szereztek, ha azt egy év óta bírják, kik pedig oly tulajdont örökösödés útján kaptak, mihelyt a birtoknak közvetlen elődeik által megkezdett, és amazok által olyan esetben folytatottnak tekintett egy évi birtok idő kitelt.”*²⁵ Gróf Péchy Emánuel összefoglalta, hogy miért is nem célra vezető elfogadni ezt a javaslatot. A birtok mennyisége nincs meghatározva ebben a javaslatban, így akármilyen kicsi birtoka is van valakinek, polgárjogot kapna. Ehhez azonban rendelkezni kelljen bizonyos fokú „értelmiséggel” is. Hozzászólásában kifejtette: akik a városban nem sok vagyonnal bírnak, és a legfontosabb dolguk az, hogy a napi betevő falatot megkeressék, kevésbé fognak az ország ügyeivel foglalkozni, mint azok, akik tehetősebbek, és nincsenek anyagi gondjaik, így feltételezhetően jobban szívükön viselik a hon sorsát. Péchy végül így határozta meg a szerinte szükséges birtok nagyságát: *„Polgárok lehetnek, kik a város területén oly fekvő tulajdont bírnak, mely a telekkönyvben az ő nevükre van beírva és melynek értéke kisvárosokban legalább 400-tól – 600, közép városokban 1000-tól – 2000, nagy városokban 3000–4000 Ft-ig felér.”*²⁶ A feliratnak volt egy B pontja is, ami így szólt: *„Polgárok lehetnek, kik a város területén, mint kézművesek, gyárosok, kereskedők három év óta állandóan laknak, tulajdon gyárral, műhellyel, s illetőleg kereskedési teleppel bírnak, és az általuk folytatott keresettől egyenes adót fizetnek.”*²⁷ Péchy úgy vélekedett, hogy nem szabad minden fentebb említettnek polgárjogot adni, mert könnyen túlsúlyba kerülhetnének azokkal szemben, akiket az A pontban említenek. Az alábbi módosításokat javasolta: a gyárosoknak bejegyzettnek kell lenniük, a kereskedőknek pedig rendes kereskedőnek. A kézműveseknek is meghatározott jövedelemmel kell bírniuk: kisvárosban 200, középvárosban 400, nagyvárosban pedig évi 600 forint legyen a keresetük, emellett számadáskönyvet is vezetniük

²³ BÁCSEI 2006, 230. A korábbi évtizedekben megnöttek a szabad királyi városok terhei, nem csak a királyi adót szedték be, hanem hadiadót, koronázási ajándékot, országgyűlési díjakat és katonai szolgáltatásokat is vártak tőlük.

²⁴ FÖRENDI NAPLÓ IV., 163–164, 282–283. CXXXIII. ülés, 1844. márc. 29. és CXLVIII. ülés, 1844. máj. 14.

²⁵ FÖRENDI NAPLÓ III., 370–371. CXXII. ülés, 1844. márc. 15.

²⁶ FÖRENDI NAPLÓ IV., 1–2. CXXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

²⁷ FÖRENDI NAPLÓ IV., 1–2. CXXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

kell. A három évet hosszú időnek minősítette, egy évre módosítani indítványozta. A főrendek nagy része elfogadta ezeket a javaslatokat.²⁸

Pálffy József viszont nem értett ezzel egyet, szerinte ezek a javaslatok csak arra jók, hogy minél jobban csökkentsék a polgárjoggal bírók számát. Ő maga a Karok és Rendek javaslata mellett állt ki némi módosítással. A javaslat 1. paragrafusát úgy módosította volna, hogy az kapjon polgárjogot, aki házzal bír. Javaslátát így indokolta: *„hol a Karok és Rendek az első §-ban a tulajdonról szólnak, én a tulajdont nem említeném, mert ez az eszme sokkal tágabb értelemben vétethetik, mint sem akarnám, például egy négyszögölnyi földet bírónak is tulajdona van, én az ilyet polgári jogokkal felruházni nem akarom [...] de itt én ebben a §-ban egyedül házat említenék: mert arról, ki házat bír, felteszem, hogy annyi értéke van, mennyivel a város csendét, rendét és anyagi jólétét előre mozdítani érdekében fekszik.”*²⁹ A javaslat B pontját Pálffy úgy módosította volna, hogy ne minden kézművest értsenek bele, csak a céhmestereket.³⁰ Külön kategóriát képeztek továbbá az értelmiségiek, például orvosok, mérnökök és ügyvédek, ők is polgárjogot kaphattak, ha a városban laktak már három éve, és jövedelmükből adót fizettek, Pálffy ezt teljes egészében elfogadta. Azok is polgárjogot kaphattak, akik házbért fizettek legalább négy éve, ezt viszont ki akarta hagyni a törvénytervezetből. Ezen feltételek hiánya esetén azonban azok továbbra is polgárjoggal rendelkeztek volna, akik már korábban megszerezték azt.³¹ Ezen észrevételei után Pálffy újra feltette a kérdést, szükséges-e megszorítani a polgárjoggal rendelkezők számát. Ő maga továbbra is úgy vélekedett, hogy nem. Nem a polgárok nagy száma az oka a szabad királyi városok rendezetlenségének, hanem a „bürokrácia”, amely eddig kizárólag egyedül gyakorolta a városokban a hatalmat. Tehát nem az lenne a feladat, hogy ennek a „bürokráciának” a befolyását növeljék tovább, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy csökkentsék, és a polgárokat mentesítsék tőle.³²

Az aktív katonai szolgálatot teljesítők nem kaphattak az alsótábla javaslata szerint polgárjogot, csak ha a fentebb említett követelményeknek megfeleltek. Akik nem tartoztak a polgárság kategóriájába, azokat közlakosoknak nevezték, például: koldusok, de ha a városban születtek, és ezt tudták igazolni, akkor őket nem lehetett elkergetni, hanem be kellett fogadni.³³

Országgyűlési követek választásának kérdése

A Karok és Rendek javaslata az volt, hogy a polgárok is közvetlenül részt vehessenek az országgyűlési követek választásában, Pálffy József ezt pártolta. Szerinte azért nem volt befolyásuk eddig a szabad királyi városoknak az

²⁸ FÖRENDI NAPLÓ III., 370–371; IV., 1. CXXII. ülés, 1844. márc. 15. és CXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

²⁹ FÖRENDI NAPLÓ IV., 4. CXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

³⁰ FÖRENDI NAPLÓ IV., 1. CXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

³¹ VÖRÖS 1980, 900; FÖRENDI NAPLÓ IV., 1. CXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

³² FÖRENDI NAPLÓ IV., 4. CXXIII. ülés, 1844. márc. 16.

³³ VÖRÖS 1980, 900.

országgyűlésen, mert a polgárok nem rendelkeztek megfelelő jogokkal. Ezen a ponton is kijelentette, hogy nem a polgárok a hibásak, hanem a „bürokrácia”. A konzervatívok végig a közvetett választást pártolták, csak az alsótáblával kötött kompromisszum miatt engedtek. Gróf Zichy Ferencnek az volt a javaslata, hogy a polgárok válasszák a városi képviselőket, akik pedig majd megválasztják az országgyűlési követeket. Zichy ezt azzal indokolta, hogy nagy zűrzavar támadna, ha mindenki közvetlenül választhatna. Szerinte az a megoldás, ha olyan képviselőket választanak, akikben a nagy többség megbízik. Továbbá a nagyobb városokat szerinte fel kell osztani kisebb kerületekre a képviselőválasztás alkalmával, mert ha mindenki egyszerre és egy helyen szavaz, az szintén zűrzavarhoz vezethet. Pálffy József szerint ezzel a polgárság nagy része ki lenne zárva a közvetlen követválasztásból, és nem kapnának több politikai jogot, emellett nem biztos, hogy a választott testület a polgárság érdekeit képviselné, nem inkább a „városi bürokráciáét”. A főrendi tagok többsége Zichy gróf javaslatát fogadta el végül.³⁴

Az 1844. március 21-ei felsőtáblai ülésen parázs hangulat uralkodott. Pálffy József továbbra is azt hangoztatta, hogy meg kell engedni minden polgárnak, hogy részt vegyen a városi képviselők és az országgyűlési követek választásában is. A következő felszólalásában olyan keményen bírálta a főrendi tagokat, mint még soha senki. Feltette a kérdést, hogy kikből áll a nemzet? A törvény szerint a négy rendből – jelentette ki. Ezután megfogalmazta azt a kérdést is, hogy kik képviselik a nemzetet? Erre azt a választ adta, hogy csak azok képviselhetik a nemzetet, akik valakitől felhatalmazást kapnak, jelen esetben csak a Karok és Rendek tagjai rendelkeznek ilyen felhatalmazással. A főrendi tagok viszont sem nem felhatalmazottak, sem nem választottak a nemzet által.³⁵

Az igazságszolgáltatás kérdései

Az egyik legfontosabb kérdés a bírósági ügyek reformja volt. Pálffy József is úgy vélekedett, hogy a városokat érintő feljebbviteli ügyeket a Kúriára kell bízni. A fennálló helyzetet tarthatatlannak minősítette, mivel ekkor még két kategóriába tartoztak a városok az igazságszolgáltatás szempontjából (tárnoki és személynöki), így a feljebbviteli ügyek vagy a tárnoki székhez vagy a hétszemélyes táblára kerültek.³⁶ Ezt meg kell szüntetni – vallotta, és az összes várost a Kúria alá kell vonni. Majthényi Antal javaslatával értett egyet, azzal a kiegészítéssel, hogy ne egy külön osztály foglalkozzon a városokkal.³⁷

Vita folyt továbbá a városi bíróságok szervezési elveiről, Eötvös József azt indítványozta, hogy az egyszer megválasztott bíró élethossziglan töltsen be a

³⁴ FŐRENDI NAPLÓ IV., 21–23, 34, 49. CXXIV. ülés, 1844. márc. 18.

³⁵ FŐRENDI NAPLÓ IV., 67–69. CXXVII. ülés, 1844. márc. 21.

³⁶ BÁNK 1914, 12. Werbőczy Hármaskönyve két részre osztotta a szabad királyi városokat igazságszolgáltatás szempontjából: személynöki városok (például: Székesfehérvár, Esztergom), illetve tárnoki városok (például: Buda, Pest, Pozsony).

³⁷ FŐRENDI NAPLÓ IV., 123. CXXXI. ülés, 1844. márc. 27.

tisztséget, így akart független bíraskodást felállítani. Úgy vélekedett ebben a kérdésben, hogy semmilyen hatalomtól nem függhet az, főleg nem az uralkodótól. Csak akkor lehessen elmozdítani a bírót, ha per folyik ellene. Pálffy József ezzel az indítvánnyal nem értett egyet, szerinte nem helyes az, hogy élethosszig tartó bírói hivatalt kapjon valaki. Mi a garancia arra, hogy végig független lesz? – tette fel a kérdést. Szerinte, ha megszűnik a bizodalom a bíró irányában, akkor azt le kell váltani, egyébként pedig 6 évente újra kelljen választani őket. Eötvös József is egyet értett Pálffyval abban, hogy teljesen független bírák, ha vannak is, csak nagyon ritkán, ezért arra kell törekedni, hogy az ítélőhatalnál a bíró ne legyen részrehajló azok irányában, akik ügyében ítéletet hoz.³⁸

Apponyi György és Majthényi Antal is úgy vélekedett, hogy elkerülhetetlen az, hogy a bírók valamennyire részrehajlók legyenek. Szerintük a legigazságosabb ítéletekkel – amikor a bíró nem dönt egyik fél javára sem – vannak a legkevesebben megelégedve. Ezek a bírók sok ellenséget szerezhetnek maguknak, mert mindkét fél csalódott lesz. Pálffy József nem osztotta ezeket a vélekedéseket. Kifejtette, lehet, hogy a megyékben ez így működik, de a szabad királyi városokban egy testület és nem egy személy képezi a bíróságot. Továbbá az sem igaz, hogy a legigazságosabb ítéletekkel vannak a legkevesebben megelégedve, erre báró Wesselényi Miklós elítélését említette példaként. Pálffy egy másik felszólalásában már addig merészkedett, hogy kijelentette: azért nem hoznak független ítéleteket a megyei alispánok és szolgabírók, mert el sem olvassák a peranyagokat, csak aláírják az ítéletet. Ezt a kijelentését azután az ülést vezető Majláth György országbíró is cáfolta. A vita végén Eötvös javaslatát fogadták el.³⁹

Az egyik legfontosabb kérdés talán az volt, hogy a nemesekre milyen büntető és rendőri eljárás vonatkozzon a szabad királyi városokban. Erre a kérdésre gróf Tihanyi Ferenc adta a legjobb választ. Úgy vélekedett, hogy mindenkire ugyanazok a törvényhatósági szabályok vonatkozzanak, legyen az nemes vagy városi polgár. A katonákat tekintette egyetlen kivételnek, mivel ők lehet, hogy csak ideig-óráig tartózkodnak a városban, emellett katonai bíróság alatt állnak, ami sokkal szigorúbb. A nemeseknek engedni kell a kiváltságaikból, mert csak így haladhat előre az ország a fejlődés útján. Továbbá kijelentette, hogy rendezni kell a szabad királyi városok országgyűlési szavazati jogát is, nagyobb szerepet kell engedni számukra. Az ülésen jelen lévők nagy többsége a hozzászólások alapján egyetértett ezzel a felszólalással, köztük Pálffy József is.⁴⁰ Pálffy bírálta az arisztokráciát, mert nem hajlandók engedni a kiváltságaikból. A megyei törvényhatóság a nemesség érdekeit védi, a városi a polgárságét, ezt a különbséget kell megszüntetni. Csak akkor lehetnek egyenlők, ha mindenkire ugyanazok a bírói és rendőri szabályok vonatkoznak. Pálffy József határozottan

³⁸ FÖRENDI NAPLÓ IV., 132, 134–135. CXXXII. ülés, 1844. márc. 28.

³⁹ FÖRENDI NAPLÓ IV., 138–140. CXXXII. ülés, 1844. márc. 28.

⁴⁰ FÖRENDI NAPLÓ III., 344. CXX. ülés, 1844. márc. 13.

és nyíltan kijelentette, hogy eltörölni kívánja azon nemesi kiváltságokat, amelyek akadályozzák ezt a folyamatot.⁴¹

A városok szavazati joga

Törvényesen az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikkben⁴² állapították meg a szabad királyi városok szavazati jogát az országgyűléseken. A törvénycikk csak azoknak a városoknak adott szavazati jogot, amelyeket az 1514. évi 3. törvénycikkben említenek.⁴³ Ennek ellenére egyre több város kapott helyet és szavazati jogot az országgyűlésen. A vármegyék jogosan féltek attól, hogy a városi szavazatok száma meghaladja az övéiket ezért korlátozó törvényt alkottak, az 1687. évi 17. törvénycikk kimondta, hogy nem lehet növelni a szabad királyi városok számát az országgyűlés hozzájárulása nélkül.⁴⁴

Szőcs Sebestyén igen alapos tanulmányt készített azokról a szakirodalmi munkákról (közülük magam is jó néhányat felhasználtam), melyek a városok alsótáblai szavazati jogával foglalkoznak. Végül ő is arra a megállapításra jutott, hogy az 1825/27. évi országgyűlésen már összességében csak egy szavazatot számítottak a városoknak. Szőcs és Szijártó M. István érdekes tényre hívta fel a figyelmet: a szavazatok összeszámlálása csak az 1790/91. évi országgyűléstől volt rendszeres, előtte csak egyes esetekben számították egyenként a szavazatokat, legtöbb esetben mérlegelték azokat.⁴⁵

Sajnos még a reformkor idején élt Jászay Pál sem tudta pontosan meghatározni, hogy mikor ment végbe ez a szavazat csökkenés. Abban biztos volt, hogy a városok egyenkénti szavazati joga a XVII. században még érvényesült. Gróf Eszterházy Miklós nádor művére hivatkozott, aki 1641-ben jelentette meg írását az országgyűlés rendezésével kapcsolatban, és nem említette, hogy a városok szavazati joga csökkent volna. Jászay 1807-ig foglalta össze az eseményeket, ebben az évben Fiume és Buccari kapott szabad királyi városi rangot és szavazati jogot az országgyűléseken, de hogy ez érvényesült-e, arról nem írt.⁴⁶

Erdmann Gyula is foglalkozik a szabad királyi városok szavazatának csökkenésével az egyik legújabb munkájában, azonban maga a szerző nem foglalt álláspontot egyik időpont mellett sem, csak összefoglalta az eddig

⁴¹ FÖRENDI NAPLÓ III., 319–320, 339–340. CXIX. ülés 1844. márc. 12. és CXX. ülés 1844. márc. 13.

⁴² SZIJÁRTÓ 2010, 43–46. Ez a törvény kimondta, hogy szétválik az országgyűlés, így létrejött az alsó- és felsőtábla. A négy rendet a főpapok, mágnások és bárók, nemesek, valamint a szabad királyi városok alkották. A szabad királyi városoknak ez a törvény biztosította a részvételt az országgyűlésen. A városok a negyedik rendnek számítottak.

⁴³ KUBINYI 2006, 58. Kubinyi András fontos észrevételt tett a törvénnyel kapcsolatban: ez a törvénycikk nem a városokat, hanem az elidegeníthetetlen koronajavakat sorolta fel.

⁴⁴ GÁRDONYI 1926, 106–107; ERDMANN 2014, 408.

⁴⁵ SZŐCS 1996, 19–29; SZIJÁRTÓ 2010, 281–296.

⁴⁶ JÁSZAY 1843, 49, 54. Jászay itt pontatlan volt: Buccari nem 1809-ben, hanem szintén 1807-ben kapta meg a részvételi jogot az alsótáblán. (1000 ÉV TÖRVÉNYEI),

megjelent tanulmányokat. Megemlíti Szőcs Sebestyént, Kecskeméti Károlyt, Pálmány Bélát, akik szerint az 1825/27. évi országgyűléstől kezdődően számítanak egy szavazatot a városoknak. Gergely Andrásra is hivatkozik, aki szerint ez 1833-ban következett be, emellett Jászay Pál munkájáról is említést tesz.⁴⁷

Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy az 1791. évi 25. törvénycikk kimondta, hogy a szabad királyi városok továbbra is élhetnek korábbi jogaikkal és privilégiumaikkal. Nem tudjuk azonban, ez érvényesült-e az országgyűlési gyakorlatban.⁴⁸

Az alsótáblai eredeti tervezet szerint a 47 szabad királyi város 32 szavazatot kapott volna, ebben az esetben az 52 megye szavazatát megdupláznák, és így az 104 lenne. Ha ez nem megvalósítható, akkor maradt volna az addig bevett szokás: 52 szavazat a megyéknek, miközben 16 szavazatot kapnak a városok. Az utóbbiak lakosságszám arányában osztoznának a szavazatokon. A 30 ezer főnél népesebb városok két szavazatot, a 12 ezer főnél népesebbek egy szavazatot, a 9 ezer főnél népesebbek fél szavazatot kapnának. Az ennél kisebb városokat össze akarták vonni kettes-hármas csoportokba, és így együttesen kaptak volna egy vagy fél szavazatot. A népesség száma volt a döntő, de figyelembe kívánták venni a város gazdasági helyzetét, illetve azt, hogy mennyi adót fizet. A városok képviselői azonban nem támogatták ezt a javaslatot, ők a városonkénti egy-egy szavazat mellett álltak ki továbbra is.⁴⁹

1844. március 30-án tárgyalták alaposabban a kérdést a felsőtáblán. Pálffy József keményen bírálta a főrendi tagokat, főleg azért, mert szinte egyetlen pontot sem fogadtak el a Karok és Rendek javaslatai közül. Összefoglalta az eddigi sérelmeket a városokkal kapcsolatban: a szabályrendeleteket csak azután hajthatják végre a városok, ha a Helytartótanács azokat jóváhagyta. Túl magas követelményeket állítanak a polgárság elé a választójog megadása tekintetében, így azok nagy része nem részesül jogokban. A polgároknak nem lehet választó és tanácskozó testületük, hanem mindkettőt egy testület alá vonják. A királynak fizetendő adót sem hajlandók eltörölni, hanem a felek önkényére bízzák, így a városok továbbra is a Kamara függésében maradnak. Ezután Pálffy kijelentette, hogy nem hajlandó több szavazatot adni a szabad királyi városoknak, mint amennyi fennáll (azaz 1 szavazatot), mert ezzel a bécsi udvar hatalmát erősítenék.⁵⁰

1844. május 15-én került újra napirendre a városok szavazati jogának kérdése. Pálffy a hozzászólása elején leszögezte, hogy abban az esetben elfogadta volna a 16 szavazatot, ha a Főrendek belemennének a közvetlen választásba. Báró Ambrózy Lajosnak az volt az indítványa, hogy bontsák külön csoportokra a városokat, és mindenki egyenlő tört szavazatot kapjon. Apponyi György is tett egy hasonló javaslatot, ő Pestnek adott volna egy szavazatot, a

⁴⁷ ERDMANN 2014, 407–414.

⁴⁸ 1000 ÉV TÖRVÉNYEL.

⁴⁹ CZOCH 2005, 296.

⁵⁰ FÖRENDI NAPLÓ IV., 167. CXXXIV. ülés, 1844. márc. 30.

következő 14 városnak fél-fél szavazatot és az összes többi 32 kisvárosnak negyed-negyed szavazatot. Pálffy József ezeket az indítványokat nem támogatta, sőt a legigazságtalanabbnak minősítette, több példát is említett, az egyikként Debrecent, amely szintén nagyváros, és csak egy fél vagy negyed szavazattal bírna az előterjesztett javaslatok értelmében.⁵¹ Dobszay Tamás is megemlíti tanulmányában, hogy figyelembe kell venni a lakosság számát a városi szavazatok rendezésénél, nem lehet minden városnak ugyanakkora befolyása.⁵²

Pálffy József csalódása a felsőtáblában

1844. augusztus 28-án immár ötödször került sor vitára a szabad királyi városokról a felsőtáblán. Pálffy József a hozzászólása elején leszögezte, hogy nem kíván semelyik paragrafushoz érdemben hozzászólni, mert már épp eléggé megvitatták azokat, és változásoknak helye úgy sem lesz. A nézeteit és észrevételeit közölte a főrendi táblával: szerinte azért nem tudnak érdemleges döntést hozni, mert túl nagyok az érdekkülönbségek a felsőtábla tagjai, illetve a két tábla között is. A nemzet jövője és az alkotmányosság megerősödése függ tőlünk – jelentette ki a Pálffy, és ez a fejlődés csak akkor lehetséges, ha hajlandók lennének megegyezni és egyes jogaikról lemondani. Ismét felröpt a sérelmeket a szabad királyi városokkal kapcsolatban, már kínpadhoz hasonlította az ügy tárgyalását, mert tudta nagyon jól, hogy pozitív eredmény nem várható. Az nem megoldás, ha főfelügyelőket neveznek ki, mert az a kormányzat hatalmát erősítené. A polgároktól elvárt követelmények irreálisak, sokkal több polgárt zárnak ki a politikai jogokból, mint ahány kapna ilyen jogokat. A polgári jelző nem lenne más, csak dísz. A végrehajtó hatalomnak túl nagy befolyást engednek azzal, hogy jóváhagyási jogot adnak a felsőbb hatóságoknak a szabályrendelet-alkotás terén. Azzal a 16 szavazattal, amit biztosítani akarnak, szintén a végrehajtó hatalmat erősítenék az alsótáblán. Az indulatait nem bírta magában tartani Pálffy: *„Méltóságtok igyekezete tehát máshová nem megy, mint az egész szabadságból, az egész alkotmányból komédiát tenni, a nemzet érdekeit elnyomni, magából a nemzetből pedig játékot űzni.”*⁵³ Kitért arra is, hogy milyen gátlástalanul akartak a Főrendek az alsótáblával alkudozni. A felsőtábla hajlandó belemenni a közvetlen választásba, ha az alsótábla elfogadja a főfelügyelő intézményét, illetve a polgároktól elvárt magas választójogi követelményeket. Pálffy József felhívta a figyelmet arra is, hogy az alsótáblán utasításokhoz vannak kötve a követek, és nem fogadhatnak el bármilyen intézkedést. Bírálta a felsőtáblát, mert akadályozza a Karok és Rendekek üzeneteit, ezzel gyakorlatilag a munkájuk semmit nem ér. Akkor már miért nem szüntetik meg? – tette fel a kérdést. Felszólalásában kijelentette, nagyon jól tudja, hogy a főrendi tábla a kormányzat kezében van, és csak olyan törvényjavaslatokat juttatnak az uralkodó

⁵¹ FŐRENDI NAPLÓ IV., 297. CXLIX. ülés, 1844. máj. 15.

⁵² DOBSZAY 2005, 557; KERÜLETI NAPLÓ IV., 612. (202. ker. ülés, 1844. máj. 24.): Pest és Bazin városok példáját említi.

⁵³ FŐRENDI NAPLÓ VI., 48–50. CCVII. ülés, 1844. aug. 28.

elé, melyek az ő érdekeit nem sérti, szerinte a felsőtáblának tulajdonképpen Bécsbe kellene költözni. Bírálta azért is a kormányzatot, mert az országgyűlés végnapját október 15-re tűzte ki az uralkodóval (november 12-ig tartott végül). Pálffy József továbbra is és még határozottabban kiállt a Karok és Rendek mellett. *„Iparkodásom, hitvallásom a nemzet érdekét és a hon boldogságát előmozdítani”*⁵⁴ – nyilvánította ki. Legszebb jogának minősítette, hogy a törvényhozásban személyesen részt vehet, ezt a jogát a nemzetségtől kapta, de erről bármikor hajlandó lemondani. Amit ezt követően mondott, nagy port kavart: *„Mihelyt a haza java ezt megkívánja én a nemzet érdekének előmozdításában egyedüli gátnak tekintem ezen táblát, és azért nyilván kinyilatkoztatom és nem tartózkodom egy szempillanatig sem többé kimondani, hogy örülni fogok, midőn azon időpont előfog jönni, midőn ebbéli jogommal utoljára foghatok élni, miszerint ezen tábla eltörlésére szavazhassak: ez hitem és meggyőződéseem.”*⁵⁵ Nyíltan vállalta és kimondta, amit eddig senki nem mert: ha a haza érdeke úgy kívánja, hajlandó lemondani személyes részvételi jogáról, és a felsőtáblát is hajlandó lenne eltörölni. Ez a felszólalása akkora indulatokat keltett, hogy az elnöklő József nádor is felszólalt, és rosszallta Pálffy kijelentését, azzal, hogy az az alkotmány sértés határát súrolta.⁵⁶

1844. október 3-án hetedszer is tárgyalták a városi kérdést. A Karok és Rendek végül önszántukból beleegyeztek a főfelügyelő hivatalának létesítésébe, a felsőtábla cserébe elfogadta a közvetlen választást, de továbbra is magas cenzenzushoz kötve. Pálffy József továbbra sem támogatta a főfelügyelői intézményt: ezzel csak egy újabb hivatallal bővülne az így is káros „bürokrácia”. A főrendi tábla tagjait továbbra is ostromozta: *„Hanem nem tartóztathatom meg magamat kimondani, hogy sajnálom hazámat, melynek azon balsors jutott, hogy oly fiai, oly törvényhozói születtek, kik a leggyengédebb kötelékeket szétépni képesek egy aranyborjúnak elnyerése végett, mely körül méltóságok [...] táncolnak.”*⁵⁷ Továbbra is kijelentette, hogy a felsőtábla eltörlése lehet a megoldás a nemzet érdekében. A karzaton helyet foglaló hallgatóság zajos tetszéssel nyugtázta beszédét.⁵⁸

Széchenyi István is reagált Pálffy József beszédére: *„Hinni akarom, hogy legtisztább szándékból és hazafi indulat nyomán ezen egész táblát eltörölni kívánja becsületes szándékból ered, és ezzel öméltósága magasabb célt akár elérni”*⁵⁹ – jelentette ki. Széchenyi is kinyilvánította, hogy nem szereti a felsőtáblát, de nem akarja eltörölni, mert a nemzet fejlődésének szempontjából nélkülözhetetlen. De bírálta is Pálffyt azért, mert gyalázta a főrendi tagokat. Feltette azt a kérdést is, hogy miért olyan biztos abban, hogy az ország fejlődni fog, ha elfogadják a Karok és Rendek javaslatait. Széchenyi is kijelentette, hogy

⁵⁴ FŐRENDI NAPLÓ VI., 48–50. CCVII. ülés, 1844. aug. 28.

⁵⁵ FŐRENDI NAPLÓ VI., 48–50. CCVII. ülés, 1844. aug. 28.

⁵⁶ FŐRENDI NAPLÓ VI., 48–50. CCVII. ülés, 1844. aug. 28.

⁵⁷ FŐRENDI NAPLÓ VI., 315–316. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁵⁸ FŐRENDI NAPLÓ VI., 315–316. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁵⁹ FŐRENDI NAPLÓ VI., 316–318. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3

nem szereti a tétlenséget, de azt, hogy hirtelen ilyen nagy változások történjenek, nem támogatja.⁶⁰ (A vita után nem sokkal, gróf Zay Károly beszéde közben ájultan esett le székéről Széchenyi.⁶¹)

Ezután Pálffy József újra felszólalt, egyetértett abban Széchenyivel, hogy a nemzetet előre kell mozdítani és fel kell szólalni az érdekében. Ismét bírálta az arisztokráciát, az alábbi kérdést tette fel: „[...] *Kérdem méltóságokat, tekintsek meg ezen táblát, van-e ezen arisztokráciában nemzeti szellem? Azt tartom, hogy itt egy csepp nemzetiség, nemzeti szellem nem létezik.*”⁶² A baloldalon ülők nem tetszésüket fejezték ki, a hallgatóság viszont éljenzésbe tört ki. Majd Pálffy megismételte: „*Mondom ezen táblában egy csepp nemzetiség sem létezik.*”⁶³ A magyar nyelv ügyét is szóba hozta, ha ez volt a legnagyobb siker, amit elértek a nemzet érdekében, az nem sok. „[...] *Miben létezik ennek nemzetisége? Abban, hogy magyarul szólnak a nemzet érdeke ellen*” – jelentette ki Pálffy.⁶⁴

Összefoglalás

A két tábla között kilenc üzenetváltás történt,⁶⁵ de a szabad királyi városok ügyében született javaslatok az alsó- és felsőtábla közötti éles ellentétek miatt nem emelkedtek törvényerőre. Emellett az a tény sem elhanyagolható, hogy a városok között is nagy ellentét húzódott. Egy titkos jelentés három csoportba osztotta őket, voltak az ellenzékietek támogatók, a konzervatívokat támogatók és a hallgatók vagy ingadozók.⁶⁶ A legnagyobb érdekülönbségek a szavazati jog és a polgárjog megszerzéséhez kötött magas cenzus miatt alakultak ki. A városok végig az egyenkénti szavazatot követelték az alsótáblán, de az alsó- és felsőtábla erre nem volt hajlandó. A két tábla a szavazatszám kérdésében hamar közös nevezőre jutott, de ennek megadását a belszerkezet rendezéséhez kötötte a többség. Persze volt ellenpélda is, a konzervatívok egyik kiemelkedő személyisége, gróf Szécsen Antal kijelentette, hogy a városoknak történelmi múltjuk miatt meg kell adni a szavazati jogot.⁶⁷ Abban a kérdésben is vita alakult ki, hogy ez a 16 szavazat vajon kit fog erősíteni. Az ellenzéki tagok közül többeknek, köztük Pálffy Józsefnek is az volt a véleménye, hogy ezek a szavazatok a kormányzatot fogják erősíteni, ha nem lesznek függetlenek a városok, az aulikusok ezt persze hevesen cáfolták. A polgárságtól megkövetelt

⁶⁰ FÖRENDI NAPLÓ VI., 316–318. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁶¹ Idézem Zay ezen beszédét: „*Hogy pedig a magyar arisztokrácia nemzetiségünket fönntartotta volna, ennek a história ellent mond: a szegény református prédikátorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fenn a nemzetiség, de korántsem az aranygapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagykeresztesei, s nem a belső titkos tanácsosok által.*” LACKÓ 2001, 31; FÖRENDI NAPLÓ VI. 318. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁶² FÖRENDI NAPLÓ VI., 320–321. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁶³ FÖRENDI NAPLÓ VI., 320–321. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁶⁴ FÖRENDI NAPLÓ VI., 320–321. CCXXXVI. ülés, 1844. okt. 3.

⁶⁵ KERÜLETI NAPLÓ I., 61. A szerző 17 üzenetváltásról tett említést.

⁶⁶ TAKÁTS 1932, 232.

⁶⁷ FÖRENDI NAPLÓ III., 173. CX. ülés, 1844. febr. 29.

magas választójogi cenzus miatt is többször összeszólalkoztak. Az alsótábla és a főrendi ellenzék sokkal szélesebb rétegnek tette volna lehetővé a választójog megszerzését. A konzervatívok viszont magas cenzushoz kötötték, azzal érveltek, hogy anarchia alakulna ki, ha széles réteg szavazhatna. A főfelügyelő hivatala is vitákat váltott ki, Pálffy József az országgyűlés végéig ellenezte, nem akart feleslegesen újabb tisztséget beiktatni, mivel ezzel is csak a kormányzat befolyása nőtt volna. Az alsótábla végül nyomásra, többszöri üzenetváltás után mégis elfogadta azt, a közvetlen választás elfogadásáért cserébe.⁶⁸

A szabad királyi városok ügyét majd az 1847/48. évi országgyűlésen, a 23. törvénycikkben rendezték. Az előző diéta határozatait vették elő és alakították át.⁶⁹ Meghatározták a választójogot és az ehhez kapcsolódó cenzust, a képviseleti rendszert is bevezették, valamint egyes hatósági funkciók átkerültek a városi tanács hatásköréből a közgyűlésébe.⁷⁰ Az 1848. évi 5. törvénycikk rendezte a városok képviseleti jogát az országgyűlésen. Eszerint a 48 város 60 követet küldhetett a 377 fős parlamentbe, akik egyéni szavazati joggal rendelkeztek.⁷¹

Az 1843/44. évi országgyűlés összmérlege is elszomorító volt az ellenzék számára, hiszen csak 13 törvényt fogadtak el. Pontosabban csak 10 új törvény született, hiszen három törvénymódosítás volt. Ugyanakkor megannyi rendkívüli fontosságú javaslat került tárgyalásra, talán az 1843/44. évi országgyűlésen a legtöbb (több mint 100 javaslat), de közülük csak néhány emelkedett törvényerőre.⁷²

Az országgyűlés után 1844 novemberében a kormányzat az adminisztrátori rendszer kiterjesztésébe fogott, ezzel akarta erősíteni a befolyását a megyékben. A megyék nagy része ekkor reformpárti volt, a bécsi udvar ezért hozzálátott a főispánok leváltásához, illetve helyettesítéséhez.⁷³ Az 1843/44. évi diéta a kudarc ellenére is fontos állomás volt a liberális reformmozgalom történetében. Pálffy József volt az egyik legszókimondóbb személy az ellenzék tagjai közül, soha nem félt kimondani azt, ami szerinte a haza érdekeit sérti. Még akkor is felvállalta nézeteit, amikor tudta, hogy kisebbségben marad. Egy tőle származó idézettel zárom tanulmányomat: „*A nemzetiség és a nemzeti nyelv az az egyetlen egy kötelék, mely a haza polgárinak, ide és oda szórt érdekeit egybeforraszthatja, – s köz célra vezethet [...]*”.⁷⁴

⁶⁸ MOLNÁR 2007, 178–179. Apponyi György gúnyosan meg is jegyezte, hogy a mágnásellenzék elszigetelődött. Batthyány kijelentette, hogy nem az ellenzék szégyene az, hogy az alsótábla megváltoztatta a véleményét.

⁶⁹ ANTAL 2013, 30. A törvénytervezet hét fő részből és 254 paragrafusból állt.

⁷⁰ GÁRDONYI 1926, 124.

⁷¹ PÁSZTOR 1935, 58.

⁷² VÖRÖS 1980, 913–914.

⁷³ CSORBA – VELKEY 1998, 166.

⁷⁴ FÖRENDI NAPLÓ I., 36–37. XIII. ülés, 1843. jún. 28.

Irodalom

1000 ÉV TÖRVÉNYEI = 1000 év törvényei internetes adatbázis

<http://1000ev.hu/index.php> (Letöltés: 2017.05.27.)

ANTAL 2013 = Antal Tamás: A szabad királyi városokról szóló javaslatok az utolsó rendi országgyűlésen és az 1848: XXIII. tc. keletkezése. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged 2013, 21–40.

BÁCSKAI 2006 = Bácskai Vera: „...A királyi városok által palléroztatnak az országok...” In: Á. Varga László (főszerk.): *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I.*, Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2006. 227–233.

BÁNK 1914 = Bánk Ernő: *A szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen*. Budapest, 1914.

BOROVSZKY 1904 = Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai – Pozsony vármegye*. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 1904.

CZUCH 2005 = Czuch Gábor: Pozsony és a „városi kérdés” a reformkorban. In: Gábor Czuch (főszerk.) – Aranka Kocsis – Árpád Tóth (szerk.): *Fejezetek Pozsony múltjából magyar és szlovák szemmel*. Pozsony: Kalligram, 2005, 291–310.

CZUCH 2006 = Czuch Gábor: Hogyan határozható meg a város területe? – Az 1843/44. évi városi törvény vitái. *Korall* 24–25. (2006) 216–230.

CSORBA – VELKEY 1998 = Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1849)*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1998.

DOBSZAY 2005 = Dobszay Tamás: A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig: A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok* 139. évf. 3. sz. (2005) 545–584.

EPERJESSY 1988 = Eperjessy Géza: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.

ERDMANN 2014 = Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon – Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest: Országgyűlés Hivatala, 2014.

FÖRENDI NAPLÓ = *Felséges Első Ferdinánd Austriai Császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartatott országos ülések naplója I–VII kötet*. Pozsony–Pest: Landerer és Heckenast, 1844.

GÁRDONYI 1926 = Gárdonyi Albert: A szabad királyi városok az 1848 előtti törvényhozásban. *Városi Szemle* 12. évf. 1–2. sz. (1926) 103–125.

- JÁSZAY 1843 = Jászay Pál: *A szabad királyi városok szavazatjoga országgyűléseken*. Pest 1843.
- JEDLICKA 1910 = Jedlicska Pál: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest 1910.
- KAJTÁR 1992 = Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.
- KECSKEMÉTI 2008 = Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2008.
- KERÜLETI NAPLÓ = Kovács Ferencz: *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója I–VI. kötet*. Budapest: Franklin–Társulat, 1894.
- KUBINYI 2006 = Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? In: Á. Varga László (főszerk.): *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I.*, Budapest : Budapest Főváros Levéltára, 2006, 51–61.
- LACKÓ 2001 = Lackó Mihály: *Széchenyi elájul – Pszichotörténeti tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan, 2001, 29–42.
- MELKOVICS 2014 = Melkovics Tamás: A reformkori főrendi liberális ellenzék. *Vasi Szemle* 68. évf. 2. sz. (2014) 183–200.
<http://www.vasiszemle.hu/2014/02/melkovics.htm> (Letöltés: 2016.03.17.)
- MOLNÁR 2007 = Molnár András: *Viam meam persequor – Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007.
- PÁSZTOR 1935 = Pásztor József: *A szabad királyi városok szavazati joga*. Szeghalom, 1935.
- SZIJÁRTÓ 2010 = Szijártó M. István: *A diéta – A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely: Balaton Akadémia Kiadó, 2010.
- SZÖCS 1996 = Szöcs Sebestyén: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1996.
- TAKÁTS 1932 = Takáts Sándor: A városi követek küzdelme a személyes szavazati jogért az 1825–1848. évi országgyűléseken. *Budapesti Szemle* 653–655 (1932) 66–91, 198–237.
- VARGA 2008 = Varga Norbert: Gróf Batthyány Lajos és a szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen. *Jogtörténeti Szemle* 3 (2008) 7–15.
- VÖRÖS 1980 = Vörös Károly: Az 1843–1844. évi országgyűlés. In: Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, 894–922.

Earl József Pálffy and the case of the towns with royal charter at the Diet of 1843/44

ÁDÁM DEÁK

In my essay, I examine the case of the towns with royal charter at the Diet of 1843/44 through Earl József Pálffy's comments. This case's equalisation was very important, because the orders restricted the towns rights in the previous decades. The towns had just one collective vote at the Diet, earlier they voted one by one. The king controlled the towns so the nobility was hostile towards them. Proposals were made in the previous Diets, however these recommendations did not become laws, and unfortunately neither did the equalisation at this Diet of 1843/44. The nobility discussed the following points related to towns at this Diet: annexation case, rule creation and supervisory institution cases, civil qualifications questions, emissary choice case, justice case and the towns voting rights case.

Páncélosok hullámában, a Molotov koktélok tüzének forgószélében

Az 1956-os budapesti harcok a páncélosok tükrében

CSÍK ÁDÁM LAJOS

Bevezetés

Tanulmányomban az 1956-os forradalom budapesti katonai eseményeinek egyik szegmensével, a szovjet és magyar csapatok által alkalmazott városi páncélos hadviseléssel foglalkozom. Ehhez kapcsolódóan azt a kérdést is vizsgálom, hogy milyen reakciót váltott ki a budapesti forradalmárok körében az efféle hadviselés.

Budapest számtalanszor beírta a nevét a hadtörténelembe, a városi harc vagy ostrom és annak sajátosságai az idők során több hadvezérnek és katonai stratégának okoztak fejtörést. A szovjet haderők számára ebben az időszakban komoly, páncélosokkal is támogatott városi harcra vonatkozó tapasztalataik csak a világháborúból, illetve a budapesti eseményeket jóval megelőző, de mégis annak előzményeként értékelhető, 1953-as berlini munkásfelkelés leveréséből származtak. A második világháborúban Budapesten már a szovjet haderők vetettek be páncélosokat a városi környezetben folytatott harcok során. Így az 1956-os budapesti szovjet páncélos beavatkozás nem tekinthető előzmény nélkülinek. Az addig megszokott szituációkhoz képest, az 1956-os budapesti városi felkelő hadviselés egy új jelenségnek számított a szovjet haderők számára.

A most tárgyalt téma egyik fő kérdése az, hogy a szovjet haderők miképp képzelték el páncélosaik alkalmazását, egy alapjában véve karhatalmi feladatban, illetve hogyan tudtak alkalmazkodni a megváltozott szituációhoz. Másik fő kérdés, hogy maguk a budapesti forradalmárok, a „*pesti srácok*” mily módon tudtak megbirkózni a szovjet haderő technikai és létszámbeli nyomasztó fölényével. Harmadik szempontként a szovjet mellett a magyar haderők páncélos aktivitását is górcső alá kívánom venni. A városi hadviseléshez kapcsolódóan a harcok színterének földrajzi és városszerkezeti viszonyait is ismertetem.

1956 ősze a világtörténelemben kiemelt dátum. A hidegháború ekkor az egyik legmozgalmasabb és legfeszültebb periódusánál tartott. Nem sokkal ezelőtt született meg a Varsói Szerződés, amely a Szovjetunió és szatellit államainak szervezetét alkotta meg, kényszeredett katonai szövetségbe tömörítve a gazdaságilag és ideológiailag már egységesített keleti blokkot. Ezzel párhuzamosan jött létre az osztrák államszerződés, mely reményt adott a keleti szovjet csatlós államok népeinek, majd a később, 1956 nyarán bekövetkező lengyelországi események tovább növelték a feszültséget a magyar társadalomban. A helyzet kiéleződése elsőként a korszakban alakult Petőfi körökben és az évek óta elégedetlen egyetemisták körében volt megfigyelhető.

Jelen tanulmányban több visszaemlékezést, forrást is felhasználtam. Ezek jelentősége, hogy olyan emberektől származnak, akik a forradalom alatt úgymond „az események sűrűjében voltak”. Vagyis komoly rálátásuk, és/vagy olyan információik voltak, vannak a forradalom katonai eseményeivel

kapcsolatban, amely indokolja munkáik felhasználását. A forrásidézetek tekintetében nem csak a témából eredő fontosságuk, hanem a általuk nyújtott „autentikus” megélés lehetősége is szerepet játszott.

Budapest, mint hadszíntér – földrajzi és strukturális jellemzők

Budapest földrajzilag a Duna mentén fekszik, a trianoni Magyarország északi részén. Buda, a város nyugati fele a budai hegyekre, dombokra és a Duna jobb partjára épült, ami miatt a város azon részén az utak kanyargósak, zezzugosak és az utcák két vége között akár nagy szintkülönbségek is lehetnek. A vele átellenben húzódó Pest városrész a Duna bal partján, sík területre épült. Utcai viszonylag vízszintesek, a budai oldalhoz képest szélesebbek, de a belvárosi utcák így is szűkeknek mondhatóak. Mindkét városrészt a vizsgált korszakokban sűrű beépítettség jellemezte. A Dunát a városhoz tartozó több sziget is tarkítja, nevezetesen a Margit-sziget, és a Hajógyári-sziget, avagy régebbi nevén Óbudai-sziget, és nem utolsósorban a Csepel-sziget.¹

A budai oldalon a földrajzi viszonyokhoz alkalmazkodva túlsúlyban vannak a szűk, kanyargós utcák. A pesti belvárost több körút fogja közre. A városból ki- és bevezető sugárutak, mint például az Üllői út, a város artériáinak felelnek meg, amelyek összekötik a környező településekkel és az ország más részeivel. A városon belül a kisebb utcák egymással párhuzamosan húzódnak, többségében egyenesek, így ennek a kialakításnak köszönhetően viszonylag kis kerülővel több alternatív útvonalon közelíthetjük meg a kiválasztott úti célt.² A város épületeinek többsége téglából készült. A belvárosban a téглаépítésű, többemeletes házak a jellemzőek. A városi köztérmények egy része kőből épült, mint például a Budai vár, vagy a Parlament.³ A világháború után a város belső szerkezetét nem alakították át túlságosan, inkább az épületek renoválására és a városi közművek helyreállítására fókuszáltak.⁴ A várost 1951-ben több külső kerülettel bővítették.⁵

A szovjet és a magyar haderők katonai elképzelései, tervei Budapesten

1956 őszén a szovjet csapatok az 1955-ben megalakuló Varsói Szerződés keretein belül állomásoztak Magyarországon.⁶ 1955 júliusában Pjotr Nyikolajevics Lascsenko tábornok a Magyarország területén tartózkodó Különleges Hadtest számára elrendelte a Hullám fedőnevű haditerv kidolgozását, amelynek célkitűzése a „szocialista társadalmi rend fenntartása,

¹ Magyarország hivatalos térképe (2017.04.01.).

² UNGVÁRY 2013; Mihályi Balázs térképe a második világháborús Budapestről (különálló térképmelléklet).

³ RESPERGER – KISS – SOMKUTI 2013, 103–104.

⁴ KOCSIS 2009, 96–107.

⁵ NOVOTNYÉ 1995, 60.

⁶ BORHI 2005, 240.

védelve, adott esetben helyreállítása”⁷ volt. A megvalósítása a hadosztályparancsnokok tájékoztatásával ki is merült, mivel a harcoló állomány célirányú kiképzése nem történt meg.⁸ A terv Magyarország nyugati határának biztosításáról és a szovjet alakulatok karhatalmi bevetéséről rendelkezett a zavargások helyszínén. A Szovjet Hadsereg csapatai a magyar karhatalmi csapatokkal kooperálva főként a legfontosabb objektumok védelmével, és szükség esetén a fegyveres alakulatok elleni harccal kívánta fenntartani a „társadalmi rendet”. Létezett a tervnek tisztán, csak szovjet részvétellel is végrehajtható változata. A terv nagyban hasonlított az 1953-mas berlini felkeléskor használt, harckocsikat felvonultató tervre.⁹

A Magyar Néphadsereg funkcióinak meghatározásában fellelhető a „*belső ellenséges erők*”-kel szembeni fellépés gondolata. Ezt elméletileg a hadsereg szervezeti felépítése és eszközállománya is lehetővé tette volna. Ennek ellenére karhatalmi feladatok ellátására a magyar néphadsereg személyi állományát nem képezték ki. A pontos tervet nem ismerjük, de egy 1953. október 13-án beterjesztett „elvi előkészítésben” leírtak alapján a következőkre tudunk következtetni: a magyar haderőket kormányzati, katonai és civil objektumok őrzésére és az objektumokat őrző BM csapatok leváltására kívánták alkalmazni. Offenzív bevetésre csak akkor alkalmazták volna a Néphadsereget, ha a BM csapatok a feladat elvégzésére nem alkalmasak, vagy ha nincs más bevethető erő az adott helyzetben.¹⁰

A Budapesti Karhatalmi Parancsnokság a szovjet csapatok kivonulása után a feszült helyzetben a város külső védelmét Márton András ezredesre bízta, aki a megbízatást november 4. előtt nem vette át. A kormány megtiltotta a fegyveres ellenállást a szovjet erőkkel szemben, amit megerősítettek Kovács István vezérőrnagy utasításai. Így a Néphadsereg néhány alakulat kivételével november 4-én és az azt követő napokban ellenállás nélkül letette a fegyvert.¹¹ A nemzetőrség és a civil szerveződésű ellenálló góccok november 4-én nem rendelkeztek egy átfogó központi vezetéssel, pedig volt rá kísérlet Király Béla vezetésével. Ő a budai hegyekbe vonult vissza csapatával a harcok idején.¹²

Budapesten alkalmazott magyar taktikák az '56-os forradalom alatt

A Magyar Néphadsereg alakulatainak részéről nem beszélhetünk komoly harceseményekről. Ez nem azt jelenti, hogy ne lett volna részük a harcokban, illetve ne lettek volna harcaik komolyan vehetőek. Elsősorban alkalmazásuk csak eseti jellegű volt, nagyobb hadműveleteket nem hajtottak végre. Általános járőrözésen kívül más folyamatos műveletek végrehajtásában nem vállaltak

⁷ HORVÁTH 1996, 214.

⁸ HORVÁTH 1996, 8–9.

⁹ HORVÁTH 1996, 214–217.

¹⁰ HORVÁTH 1996, 31.

¹¹ SZÁMVEBER 2012, 76.

¹² HORVÁTH 2011, 127–128.

szerepet. Így magyar részről nem beszélhetünk koncepció szinten városi felkeléssel szemben harci taktikákról és alkalmazott hadelméletekről.¹³

Budapesten alkalmazott szovjet páncélos taktikák az '56-os forradalom alatt

Szovjet részről az 1956 őszen kialakult helyzetre gyors válaszként a már 1953-ban Berlinben kipróbált módszerhez nyúltak vissza. Ez a Szovjet Hadsereg számbeli és abszolút technikai fölényben lévő erőire alapozva a felkelő néptömegek megrettentésére, a harctól való eltántorítására épült. Kivitelezése annyiból állt, hogy a szovjet haderők páncélos technikáikkal felvonulva, az adott területen cirkálva, járőrözve demonstrálják fölényüket és ezzel leverjék a lázadást. Ez az eléggé furcsa, a második világháború minden konklúzióját és városi harcászati tapasztalatát félresöpörő, karhatalmi elképzelés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a szovjet csapatoknak jelentős veszteségeket okozott Budapest utcáin a forradalom első napjaiban. Ezen taktikai megközelítés kudarcának fő oka a páncélosok és páncélozott harceszközök megfelelő támogatás nélküli bevetése volt az ellenséges városi területekre, ahol a legegyszerűbb módszerekkel már komoly károkat lehetett okozni a kis létszámú, vagy eleve gyalogsági kíséret nélkül hagyott járművekben. Másik fő okát a megfelelő felderítés totális elhanyagolásában lehet megtalálni. A hadvezetés ezt próbálta jóvá tenni, az „öngyilkos cirkálás” visszaszorításával, a harcok egyik részének viszonylag biztonságos területekre való visszavonásával, vagy fontosabb útszakaszok védelmére rendelkezésével. A szovjet haderők az első napokban elszenvedett veszteségeik miatt páncélosaikat a második világháborús módszerhez hasonlóan, agresszív harcfelderítésre is használták, amely viszonylag eredményes volt. Mindezek ellenére a megfelelő gyalogsági támogatást nélkülöző páncélosok tehetetlenek voltak olyan helyekkel szemben, mint a Corvin köz. A páncélos erőket a harcok során aktívan támadó és megfélemlítő feladatokra alkalmazták. Ezeken kívül fontos objektumok őrzésére, vagy a parlament előtt lévő Kossuth téren tartózkodókkal szembeni fegyveres tömegoszlatásra is alkalmazták.¹⁴ A páncélosok a kezdeti időszakban, október 28-ig, számos alkalommal keveredtek épületek elleni harcokba. Ezekben – ahogyan Corvin köz példája is mutatta az október 27-ei támadás során – a szovjet páncélosok komoly veszteségeket szenvedtek el eredmény elérése nélkül.¹⁵

Az október 30-ai kivonulást követően a megváltozott politikai környezetben az SZKP¹⁶ Központi Bizottságának utasítására kidolgozták, majd végrehajtották

¹³ HORVÁTH 2006, 621–628.

¹⁴ HORVÁTH 2003, 103–106.

¹⁵ EÖRSI 2001, 52–57.

¹⁶ Szovjet Kommunista Párt.

a „Forgósél” fedőnevű hadműveletet, amely célja a forradalmi erők felszámolása, az ország és a főváros elfoglalása volt.¹⁷

A november 4-én kezdődő bevonulásban, az október 23-24-ei bevonulással ellentétben, már komoly szerepet kapott az előzőleg elvégzett felderítő munka. A bevonuló alakulatok előtt úgynevezett „előrevetett osztagok” hatoltak be a városba a fontosabb objektumok elfoglalására és biztosítására. Ezek az osztagok egy-egy zászlóalj erejű gyalogságból, 10–12 páncélosból, valamint 150 főnyi lövészpáncélossal szállított légideszantusból álltak.¹⁸

Az előző bevonuláshoz képest a harckocsik a kísérő gyalogsággal együtt nagyobb csoportokban vették fel a harcot az ellenállókkal szemben. Erre a legjobb példa a Corvin köz ellen indított támadás, ahol a szovjetek a páncélosaik és nehézfegyvereik tüzerő fölényét kihasználva, s ezt a gyalogságukkal kombinálva, meghátrálásra kényszerítették a corvinistákat.¹⁹ A páncélosok bevetése és taktikai alkalmazásuk a Forgósél hadművelet alatt a csataleírásokból nyomon követhető. Megállapítható, hogy a harckocsikat és páncélozott eszközöket a gyalogsággal kombinálva, de nem feltétlen csak támogató szerepkörben alkalmazták. Már a bevetett páncélosok száma is erre enged következtetni.

1956-os budapesti tankellenes praktikák és kellékei

Az 1956-os forradalmi harcok során a felkelők nem egységes, a várost körülvevő, vagy a városban belül futó frontvonalak mentén küzdöttek, hanem a városban elszórva, a közlekedés szempontjából stratégiai fontos gócpontokban vették fel a harcot a tankokkal. Például a Széna tér vagy a Corvin köz is ilyen pontok. Ezen ellenállási pontok elhelyezkedésükkel és szerkezeti adottságaikkal segítették a védőket.²⁰

Nézzük meg a páncélosok elleni küzdelmet a felkelők részéről, kezdjünk legfőbb fegyverükkel: „*Maléter Pál azonnal be is mutat egy ilyen fegyvert. Közönséges szikvizes üveget, amelynek csatja alól kétoldalt 10–15 centiméteres széles szalag lóg ki. Az üveg benzinnel van töltve, a benzin átítatja a kilógó rongycsíkot. Ezekkel a palackokkal tették ártalmatlanná az orosz acélszörnyek tucatjait. A tankokra dobott palackokból az égő benzin befolyt a tankok résein és felgyújtotta, kiégette azokat.*”²¹

A Molotov koktélnak elnevezett egyszerű, de mégis hatásos gyújtófegyver határozta meg a legjobban a budapesti forradalom fegyveres ütközeteit, ami a páncélosokkal szembeni védekezést illeti. A Molotov koktél mellett szólt, hogy rövid idő alatt elő lehetett állítani, ami egy ilyen gyors, intenzív konfliktus során létfontosságú, valamint igen hatékonyak bizonyult a páncélos harcjárművekkel

¹⁷ HORVÁTH 1996, 86–90.

¹⁸ HORVÁTH 1996, 247–251.

¹⁹ EÖRSI 2001, 146–157.

²⁰ HORVÁTH 2003, 109–124.

²¹ SZAKOLCZAI 2006, 262.

szemben. Ezt a hatékonyságot már többször bizonyította a szovjet – finn téli háborúban vagy a 2. világháború keleti hadszínterén, és most az '56-os Budapesten is bizonyíthatott.²²

A Molotov koktélok alkalmazását városi körülmények között a város szerkezete is befolyásolta, mint például az utcák szélessége vagy az épületek magassága.²³ Az alábbiakban nézzük meg, hogy Budapesten, a Corvin köz esetében ez hogyan festett.

A Molotov koktélok rajtaütés szerű alkalmazására a többemeletes épületek alkalmasak voltak. Általában a budapesti forradalmárok a negyedik, ötödik emeletről hajtották végre támadásaikat az alattuk elhaladó szovjet harcjárművek ellen. A legtöbb harcálláspontként használt épületben a már említett szinteken egy ablak az úgynevezett „főnöknek”, vagy más néven a „figyelőnek” volt fenntartva, aki innen vezényelte a támadást, és végezte a harcálláspont előtti szűkebb körű felderítést. Így nem kellett a dobónak újra kihajolni az ablakából, hogy megerősítse a találatot és nem kellett magát kitennie az ellenség válaszcspásának. Biztonsági okokból a figyelők és a dobók is készen álltak a szobájuk gyors elhagyására – például a szobák ajtajának nyitva hagyásával – ezzel is növelve a túlélési esélyeiket. A célzáshoz szükséges támpontot a szomszédos házak szolgáltatták, mivel az alattuk lévő járműveket nem láthatták a dobók. A dobók a megfelelő vezényszavak után elkezdték kidobálni Molotov koktélaikat az ablakon. Az utolsó lépés a szobák elhagyása volt, még a pusztító válaszcspás előtt.²⁴

A Széna téri felkelők harckocsik elleni taktikáját a Hanus Imre elmondásából ismerhetjük meg: *„Minden esetben megvártuk, míg az elhaladó járművek olyan helyzetbe kerülnek, hogy eredményesen ellenünk a harcot felvenni ne tudják, akkor nyitottunk rájuk tüzet. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy hátulról lőttük le őket, amikor már majdnem biztosak voltak abban, hogy nem tüzel rájuk senki.”*²⁵

Ezen módszer alkalmazásáról olvashatunk némely visszaemlékezésben is. Kabelács Pál visszaemlékezésének részlete az október 25-én történekről: *„Láttuk, ahogy jönnek harckocsival, páncélautóval. Ami a legérdekesebb, egy fikarcnyit se ijedtünk meg. Ezek a páncélautók [valószínűleg BTR 152 lövészpáncélos] egyébként is tökéletesen sebezhetőek a tetejükön, mert nem voltak teljesen befedve. Na most, az ember fogja, bedob felülről egy égő benzines üveget, amit lehetetlen eltaposni. Ha széttörik, még jobban ég. A legtöbb harckocsit így tettük tönkre. Az is tudvalevő, hogy a harckocsiknak hátul van a benzintartálya. Oda rádobta az ember a benzines üveget, a kipufogó felszívta a benzinlángot, és bődületeset robbant. Vagy ha nem, akkor addig égett a harckocsi hátulján a benzin – mert nem egy-kettő ment rá, hanem garmadával*

²² RAVASZ 1996, 315.

²³ EÖRSI 2000.

²⁴ EÖRSI 2000,

²⁵ EÖRSI 2004, 38.

dobáltuk rá a benzines üvegeket – amíg átmelegítette a tartályt, s az okozta a robbanást.”²⁶

A Molotov koktélok nem csak a haditechnikai eszközállományban okoztak veszteségeket, hanem az azokat kezelők vagy azokban utazók körében is komoly pusztítást okoztak.

Vén István visszaemlékezése az októberi Corvin közí harcokról: *„Berontott egy nyitott fedelű páncélozott jármű. Rettenetes mészárlások mentek végbe, 30 ember halt ott meg hirtelen [...] megpörgött az olajon a kereke, és nem tudott továbbmenni, fentről jól megszórták benzines palackkal [...] a lövedékek felgyújtották a benzint [...] akkor ezek leugrottak a kocsiról, egy különösen képzett volt közöttük, a többiek az épület alá akartak rohanni, rohantukban lelőtték őket, ez az égő kocsi fedezékében a kocsi alá vágódott és folyamatosan lőtt [...] keresve a célpontot, igen sok sebesülést kapva is folyamatosan tüzelt, míg aztán a rengeteg benzin és üzemanyag ráfolyt, kigyulladt a ruhája, és mindaddig tüzelt, míg el nem borította a tűz.*”²⁷

A budapesti harcok során a felkelők által megszerzett tüzérségi eszközök, majd később a nemzetőrök vagy honvédek által felállított légvédelmi lövegek jelentették a harcokocsikkal szembeni küzdelem másik fő módját. A forradalom alatt felállított lövegeket nem egy általános taktika szerint vetették be, hanem az adott helyzetnek megfelelően alkalmazták azokat. Egy példa a Csajkovszkij parkban felállt tüzérségi eszközökre vonatkozóan:

„November 4-én, szürkületkor, a Jászberényi út felől négy harckocsi közeledett, és tőlünk 100 m-re megállt. [...] Mikor a 4 harckocsi megállt, a civilek parancsnokának tűzparancsára, mielőtt én azt megismételhettem volna, a kettes kezelő, Zabos Ádám tüzet nyitott a harckocsikra. [...] A löveg második lövésénél az egyik harckocsi irányából tüzet láttam felcsapódni [...], ezután a harckocsik is több lövést adtak le irányunkba [...]. Kb. 5 lövés lett leadva, a harmadik-negyedik lövésünkre megint tűzlobbanást vettem észre a harckocsik irányában. A tűzharc befejeztével két harckocsi maradt ott égve, a kezelők mondták, hogy a harmadikat is eltalálták.”²⁸

Egy másik visszaemlékezés ugyanebben a témában a Corvin közből: *„Három ember kitűnően tudta működtetni az ágyút. Amikor az egyikük, az ő, meglátván a körúton jövő tankot, lerántotta a kezét, Józsi megrántotta a pénztárfülkében a kötél végére szerkesztett seprőnyélből készült elsütő-szerkezetet. Huszonhatodikán tizenhét lövést adtunk le, hét-tíz másodperc volt a norma, ennyi idő kellett az ágyú újratöltéséhez. [...] Aznap tizenhét tankot lőttünk ki.*”²⁹

Mint ahogy a második világháborús Budapesten, így a 11 évvel későbbi eseményekkor is szerepet kaptak a különféle akadályok, barikádok, amelyek a legtöbb forradalomban fontos szerepet játszottak. Erről informál minket Angyal István saját kézzel írt vallomása is:

²⁶ SZAKOLCZAI 2006, 449–450.

²⁷ EÖRSI 2000,

²⁸ EÖRSI 2000,

²⁹ HORVÁTH 2003, 129.

„A védelmet az alábbiak szerint szerveztük meg. [...] A sarkokon az idomított kockakövekből barikádokat emeltünk, annak tetejére hamuval, törmelékkel teletömött zsákokat raktunk. [...] Az utak bejáratait gépkocsival elállták. [...] Ezt azért tettük, hogy a tankok ne tudjanak messziről tűz alá venni bennünket, [...] Ekkor a Viola utcából, ahol számtalan üres, zárt hordó, ecetes vagy valamilyen italtároló hordó volt felhalmozva, kihoztuk a hordókat. Telegurítottuk az utcákat hordókkal, hogy megtévezzük a tankokat – azt higgyék, hogy lőporos hordók vagy aknák ezek –, és ne merjenek bejönni az utcába. Azokban az utcákban, ahol ezek a hordók álltak, még 8-án sem mert bejönni egyetlen tank sem, csak miután a harcosok, a forradalmárok, a lakosság közösen vissza nem gurította a hordókat a raktárba.”³⁰

Ezekből a példákból is látszik az '56-os felkelők taktikája, amellyel a város erőforrásainak felhasználásával a páncélosokat Molotov koktélokkal, lesállásból semmisítették meg, és a klasszikus városi gerilla harcmodor alapján épületeiket „erődszerűen” használták. A technikai és létszámbeli fölényben lévő ellenséges haderők ellen különböző épített, vagy a harcok során romcsokból keletkezett akadályokat vetettek be, s ezzel lassították mozgásukat.

Szovjet alkalmazások összehasonlítása és a magyar forradalmárok taktikái

A forradalom kezdeti időszakában a Budapestre bevonuló szovjet haderők alapvetően karhatalmi feladatok ellátására és a meglévő államhatalom megőrzésének céljából cselekedtek, ehhez is igazították harci taktikájukat. Október 24. és 28. között minden támadás során csak kis létszámú – általában 2–3 harckocsi, minimális számú kísérő jármű és gyalogság – harccsoportok támadták meg a felkelőket. Egyes esetekben járőrözés közben ütöttek rajta a szovjet egységeken a forradalmárok.³¹

Ehhez képest a november 4-én elkezdett Forgószél hadművelet már jóval nagyobb tudatosságról tett tanúbizonyságot a támadók részéről. A gerillaharcmodor sajátosságaival szemben a „berlini modell” helyett egy jóval hagyományosabb, a világháborús helyiségharc taktikákhoz visszanyúló alkalmazási móddal számolták fel a főváros területén elszórtan elhelyezkedő gócpontokat.³² Összehasonlítva a szovjet csapatok alkalmazását a két hadművelet alatt az állapítható meg, hogy azok – annak ellenére, hogy mindkét műveletben ugyanazon csapatok vettek részt – gyökeresen eltérnek. Amíg a forradalom kezdeti időszakában karhatalmi feladatnak tekintették a hullám hadműveletet, annak hatása taktikájukban és harceljárásaikban is tetten érhető volt. A novemberi újrászás során a szovjet hadvezetés hozzáállása megváltozott: a szovjet haderők klasszikus gépesített csapatoknál alkalmazott városharc taktikáját követve, azt a gerillaharcmodor körülményeihez igazítva, brutális technikai és számbeli fölényüket kihasználva semmisítették meg a budapesti

³⁰ SZAKOLCZAI 2006, 293.

³¹ HORVÁTH 2003, 104–106. Továbbá lásd: PONGRÁCZ 1982.

³² HORVÁTH 1996, 247–252.

forradalmi alakulatokat. Ez egyrészt a hullám hadművelethez képest koncentrált, egyszerre nagyobb mennyiségű erő bevetését; másrészt pedig az alkalmazott fegyvernemek második világháborús alkalmazáshoz hasonló összefegyvernemi harccsoportokban való bevetését jelentette, amely nem volt jellemző a hullám hadművelet alkalmazott harcéljárásaira.

Mindkét oldalon meghatározó volt a felderítés szerepe. A szovjet haderők igyekeztek felderíteni az ellenálló tűzfészeket, de a forradalmárok sem csak passzív megfigyelést alkalmaztak. A Király Béla által kiemelt felderítési mód bár egyedi volt, mégis jól példázza a szabadságharcos fiatalság katonai leleményességét.³³

Az 1956-os forradalmi harcok során a páncélelhárítás érdekében a II. világháborútól eltérően a védők nem egységes, a várost körülvevő, vagy a városban belül futó frontvonalak mentén küzdöttek, hanem a városban elszórva, a közlekedés szempontjából fontos stratégiai pontok mentén ellenállási gócpontokat képezve vették fel a harcot a tankokkal. Ilyen gócpont volt többek között a Széna tér és a Corvin köz. Ezen ellenállási pontok elhelyezkedésükkel és szerkezeti adottságaikkal segítették a védőket, akiknek eszközeik miatt erre szükségük is volt. A forradalmárok nem egységes, hanem különálló, vezetés szempontjából, illetve összetételben gyorsan és akár folyamatosan változó csoportokra oszlottak. A páncélelhárításban használt fő fegyverük – a Molotov koktél – eredményesen tette harcképtelenné az ellenséges páncélosokat. Ennek az a nagy előnye a második világháborús kézi páncéltörő fegyverekhez képest, hogy a városban található erőforrásokból nagy számban lehetett előállítani. Ezen fegyver hatékonyságát a rosszul bevetett szovjet páncélosok által teremtett lehetőségek megfelelő kiaknázása és egyes haditechnikai hiányosságok alapozták meg. Páncéltörő és más páncéltörésre használt lövegek alkalmazása előfordult, s eredményesnek is bizonyult, de ezek használata a világháborúhoz képest esetleges volt. A védők a harc során használtak barikádokat, de ezek a II. világháborús viszonyokhoz képest sokkal kisebb mértékben kerültek alkalmazásra, és a védők harcálláspontjainak közelében épültek föl.

Irodalom

BORHI 2005 = Borhi L.: *Magyarország a Hidegháborúban, a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. 1945–1956.* Budapest 2005.

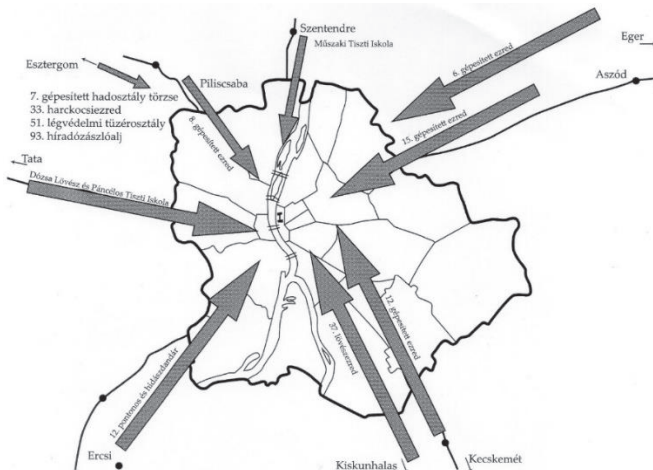
EÖRSI 2000: = Eörsi L.: *Budapest ostroma, 1956.* in: *Budapesti Negyed* 8. évfolyam 3–4.sz. (2000) Internetes elérés: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00023/eorsi.html> (Letöltés: 2016.09.12.)

EÖRSI 2001 = Eörsi L.: *Corvinisták 1956.* Budapest 2001.

³³ PONGRÁCZ 125; HORVÁTH 1996, 210; KIRÁLY 1981, 72–74.

- EÖRSI 2004 = Eörsi L.: *A Széna tériek 1956*. Budapest 2004.
- HORVÁTH 1996 = Horváth M.: *Szovjet katonai intervenció*. Budapest 1996.
- HORVÁTH 2003 = Horváth M.: *1956 Hadikronikája*. Budapest 2003.
- HORVÁTH 2006 = Horváth M.: Fejezetek a Magyar Néphadsereg 1956. évi történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2006) 603–713
- HORVÁTH 2011 = Horváth M.: *Hadseregek és fegyverek 1956*. Budapest : Zrínyi Média, 2011.
- KIRÁLY 1981 = Király B.: *Az első háború szocialista országok között. Személyes visszaemlékezések az 1956-os magyar forradalomra*. New Brunswick 1981.
- KOCSIS 2009 = Kocsis J. B.: *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten*. Budapest 2009.
- NOVOTNYNÉ 1995 = Novotny P. H.: *A főváros 120 éve 1873–1993*. Budapest 1995.
- PONGRÁCZ 1982 = Pongrácz G.: *Corvin köz – 1956*. Chicagho 1982.
- RAVASZ 1996 = Ravasz I.: *Magyarország a második világháborúban A-ZS*. Budapest 1996.
- RESPERGER – KISS – SOMKUTI 2013 = Resperger I. – Kiss Á. P. – Somkuti B.: *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással*. Budapest 2013.
- SZAKOLCZAI 2006 = Szakolczai A.: *1956*. Budapest 2006.
- SZÁMVÉBER 2012 = Számvéber N.: *A Sarló és Kalapács között*. Budapest 2012.
- UNGVÁRY 2013 = Ungváry K.: *Budapest ostroma*. Budapest 2013.

Mellékletek

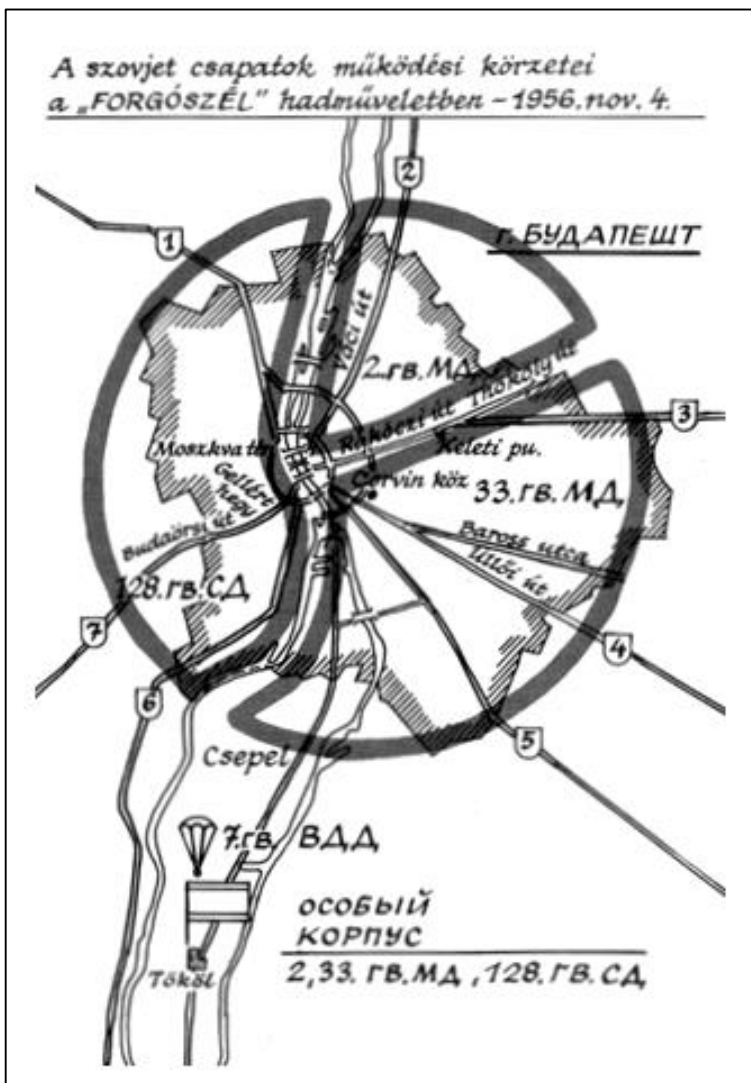
**1. térkép: A magyar csapatok behatolási irányai Budapestre
1956. október 23–24-én (HORVÁTH 2011 nyomán)**

A térkép jól ábrázolja, hogy a magyar hadvezetőség Budapest területére koncentrált a fegyver erejét, ezáltal véleményem szerint inkább a karhatalmi feladatok végrehajtására való alkalmazás, és nem egy általános városi gerillaharc leverésére készültek fel.

**2. térkép: Szovjet csapatok bevonulási útvonalai 1956. november 4-én
(HORVÁTH 2001 nyomán)**

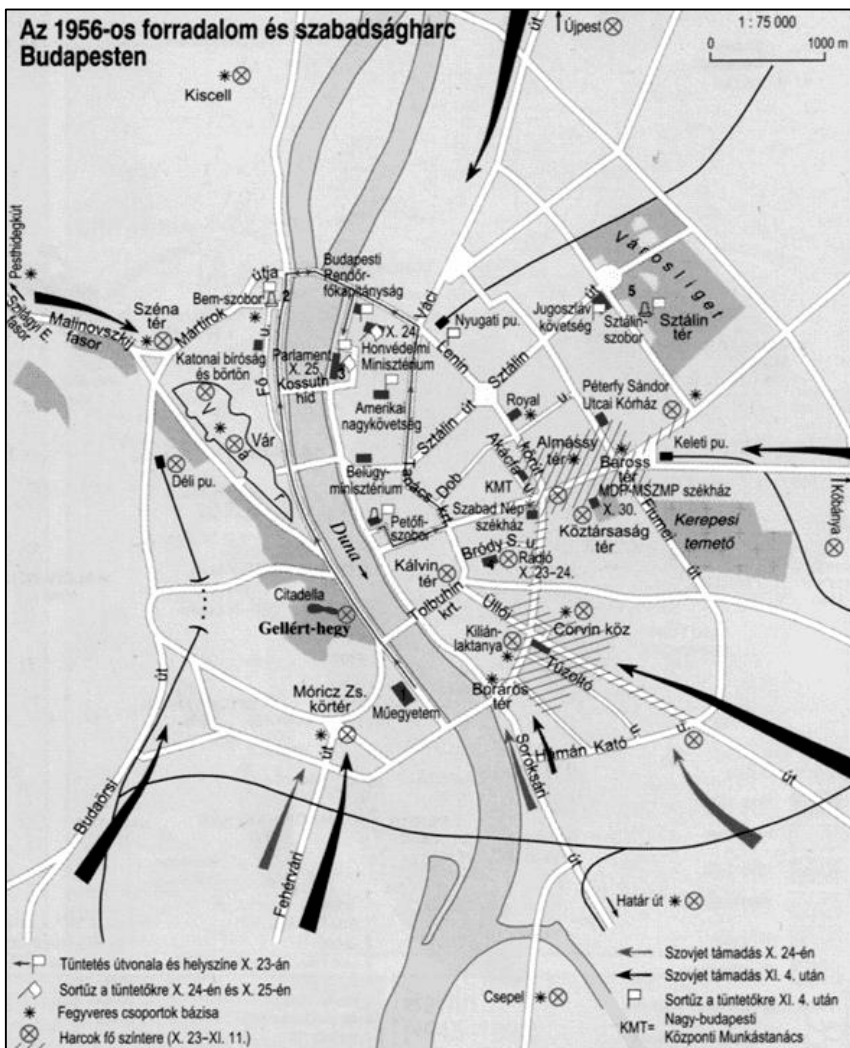
A modern hadviselésben fontos a csapatok és a haditechnika megfelelő gyorsaságú és minőségű mozgatása, a térkép tanulsága alapján a szovjet hadvezetés az erre legjobban alkalmas infrastruktúrákon keresztül mozgatta csapatait az októberi események során.

3. térkép: A Forgószél művelet budapesti körzetei

(HORVÁTH 2001 nyomán)

Ezen felosztás szerint tevékenykedtek a szovjet csapatok Budapest területén. A felosztás logikus, mivel a magasegységek vezetőinek figyelmüket csak a saját körzetükre kell összpontosítaniuk, amivel hatékonyabbá tehető a hadművelet. A résztvevő csapatok közötti esetleges baráti tűz lehetőségét csökkenti és az adott alakulatok önálló felderítő erőinek is sokkal szűkebb területen kell tevékenykedniük.

4. térkép: A Budapesti forradalom egyszerűsített térképvázlata

Forrás: <http://geocaching.hu/files/sarhidai/terk13.gif> (Letöltés: 2016.04.05.)

Ezen a térképen jól áttekinthető a forradalom főbb helyszíneinek egymáshoz viszonyított elhelyezkedése.

1. kép: Égő BTR 152-es, valószínűleg molotov koktél áldozata lett

Forrás: <https://s-media-cacheak0.pinimg.com/736x/96/81/b6/9681b62a53b911acd62bbd6bc9ec67da.jpg> (Letöltés: 2016.03.29.)

A Rákóczi utca sarkánál égő BTR 152-es nagyon jól példázza ennek a típusú csapatszállító járműnek a hátrányait a városi harcok során. A felülről nyitott tetőn keresztül különféle gyújtó vagy robbanó eszközt lehet bejuttatni, a gumikerekek felgyújtásával vagy kilövésével pedig megbénítható a jármű.

2. kép: A forradalmi Corvin mozi, egy páncéltörő és egy tüzérségi löveg őrizetében

Forrás: <http://www.zetapress.hu/wp-content/uploads/2009/10/corvin-koz.jpg> (Letöltés: 2016.04.12.)

A képen látható tüzérségi löveg bevetéséről nincs adatunk, de a háttérben látható, páncéltörő lövegről és használatáról már jelentős mennyiségű forrás áll rendelkezésünkre. A képen nagyon jól látható a Corvin köz előnye, a szűk tér magas házakkal, amely már egy erőd érzetét adja.

3. kép. „Kulcsfontosságú pontok ellenőrzése”

Forrás: <http://static.origo.hu/s/img/i/1311/20131114-orsz-tankok-gyulekeznek-a-margit12.jpg> (Letöltés: 2016.04.06.)

A kép érdekessége, hogy bemutatja a budapesti hidak ellenőrzésének módját. Ahogy a képeken láthatjuk, csak a gépjárműves forgalmat akadályozták, a civilek gyalogos mozgását nem. Sőt a páncélosokat a kíváncsi civilek meg is közelíthették.

4. kép. Forradalmárok által elfoglalt harckocsi

Forrás: http://www.wotinfo.hu/images/cikkek/archivum/1956_tank1.jpg
(Letöltés: 2016.03.11.)

Ez a kép arról tanúskodik, hogy a forradalmárok harckocsikat foglaltak le – mint azt számos film, visszaemlékezés és más fotó is bizonyítja.

**In Waves of Armours, In the Whirlwind
of the Flames of Molotov Cocktails**
The Fights of Budapest in 1956 in the Light of Armours

ÁDÁM LAJOS CSÍK

The main purpose of my study is to present a less discussed and analysed, however crucial facet of the Hungarian Revolution of 1956, namely armoured warfare and the ways of anti-tank defence. Unfortunately, during the 20th century Budapest was a noteworthy place for military history to happen several times. From this aspect the autumn of 1956 was particularly significant, since the first serious event inside the Eastern Bloc that disrupted the unity of the satellite state network of the Soviet Union and endangered its geopolitical position in Eastern Europe took place. From a military perspective the guerrilla warfare of Budapest in 1956 brought such strategical and tactical errors to the surface for the Soviet high command which caused serious losses during the revolution for the largest and one of the most advanced armed forces of the world at that time.

In my paper I present the plans of the Soviet Special Corps stationed in Hungary and the People's Army of Hungary to avert a potential "counter-revolution", then I describe the urban combat and armoured tactics used by the Soviets in the initial period of the revolution. Furthermore, I briefly discuss the tactics of the revolutionaries of Budapest, the measures they applied against armoured troops and the Soviet schemes implemented during Operation Whirlwind launched on the 4th of November.

A phallikus tárgyak értelmezésének sokszínűsége

MOSONI MULKI

A phallos, vagyis a férfi genitalia, a római korban a legnépszerűbb szexuális szimbólumnak számított. A phallikus tárgyak megléte széles időbeli és földrajzi területet ölel fel: a paleolitikumtól kezdve napjainkig, a Mediterráneumtól Japánig mindet tisztelet övezte és sajátos jelentéskörrel bírt. A phallos erejébe vetett hit globális kiterjedésű volt, a gazdagok és a szegények körében egyaránt megjelent. A férfiasság jelképének tulajdonított apotropaikus erő felhasználásával akarták az emberek megvédeni saját magukat, gyermekeiket, állataikat és otthonaikat.

A phallos reprezentációi széles körben fordulnak elő mind a művészeti ágakban, mind az irodalmi szövegekben, emiatt többfajta értelmezési lehetőséggel ruházhatók fel ábrázolási módjuk, anyaguk és a lelőhelyük környezete alapján. Funkciójuk szerint is több csoportra lehet osztani őket. A dolgozat a phallikus ábrázolások megjelenési formáinak és értelmezésének lehetőségeit járja körül, felhasználva a pannoniai és a birodalmi leletanyagot.

A tanulmányt a phallos kultuszának előzményeivel, eredetével kezdem, majd részletesebben bemutatom a phallikus ábrázolások értelmezésének alternatíváit. Ezután ismertetem az általam felkutatott pannoniai leletanyagot, majd dolgozatomat a konklúziókkal zárom.

Eredet

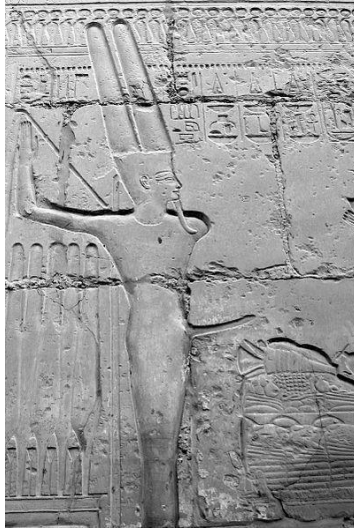
A kultusz eredetével kapcsolatban hiányosak az adataink, nem lehet tudni, hogy mikor és hol jött létre. Viszont már a paleolitikumtól kezdve megfoghatóak a phallikus tárgyak, bár ez még nem feltétlenül jelenti a kultusz meglétét is.¹

Valamilyen formában a Föld minden népének kultúrájában megtalálhatóak a phallikus tárgyak. Helyszüke hiányában én most erre a teljesség igénye nélkül csak néhány példát hoznék. Az ókori Egyiptomban az élet megújulásának és a feltámadásnak a kifejezőereje. Min isten volt a férfiasság, a nemzőerő, és a termékenység istene, attribútuma a phallikus oszlop (*1. kép*).

A szanszkrit *lingam* szó jelentése „jel”, „phallos”. A hindu vallásban és ikonográfiában Siva isten, az élet és termékenység adományozója, a nemzőerő megszemélyesítője. A Siva templomok belsejében a kultusz szimbólumát, az isten jelképét, a lingamot helyezték el, amelyet általában kör alakú oszlopként ábrázoltak (*2. kép*).²

¹ CEJNKOVA – HOLUBOVÁ – VACHUT 2008, 161.

² PETHŐ 1997, 380–381.

1. kép: Min isten

Forrás: <http://www.thekeep.org/~kunoichi/kunoichi/themestream/min.html>
(Letöltés: 2017.06.19.)

2. kép: Lingam

Forrás: <http://angkoramazingtrip.blogspot.hu/> (Letöltés: 2017.06.19.)

3. kép: Mocsika kerámiaedény

<http://www.museolarco.org/catalogo/buscador.php?flg=0> (Letöltés: 2017.06.19.)

A perui mocsika kultúra népe (1–8. század) erotikus jeleneteket ábrázoló kerámiaedényeket is készített. Ezek célja azonban jelentősen eltért más ókori kultúrákétól. A mocsikák úgy hitték, hogy a halottak világa az élők világának pontosan a fordítottja, ezért a temetéskor a halottaik számára olyan edényeket készítettek, amelyeken olyan szexuális jeleneteket ábrázoltak, amikből bizonyosan nem születik majd utód – pl.: maszturbáció, anális szex – abban a reményben, hogy ellentétes hatásként termékenységet eredményeznek majd (3. kép).³

Napjainkban, Japánban, Kavaszakiban minden év április első vasárnapján megrendezik a Kanamara Macurit, vagyis az acélpénisz fesztivált. A felvonulás során egy mikoshiban⁴ hordozzák végig a fából kifaragott több méter nagyságú phallost. A fesztiválnak érdekes eredettörténete van. Egy fiatal lány vaginájába beköltözött egy démon, amely leharapta a nászéjszaka során az újdonsült férje nemi szervét. Miután ez többször is előfordult, a lány acélpéniszt készíttetett, ezzel kitörve a benne lakó démon fogait (4. kép).⁵

³ WEISMANTEL 2004, 495–496.

⁴ A mikoshi egy hordozható szentély, amelyet a fesztiválok alkalmával használnak Japánban.

⁵ http://www.kt.rim.or.jp/~sokohaka/chin-man/kanamara_m.html (Letöltés: 2016.02.15. 12:50)

A fentiekből is jól látszik, hogy a phallikus szimbólum tiszteletének széles időbeli és földrajzi kiterjedése van. A dolgozatomban ezt a római és görög időkre szűkítem le.

4. kép: Phallos szobor mikosiban

Forrás: http://www.kt.rim.or.jp/~sokohaka/chin-man/kanamara_m.html
(Letöltés: 2017.06.19.)

A phallos értelmezési lehetőségei

A phallikus tárgyak reprezentációi széles körben fordulnak elő, emiatt többféleképpen is lehet értelmezni őket. Funkciójuk és anyaguk alapján is több csoportra oszthatók, jelen dolgozatban az előbbi alapján különítettem el a phallikus ábrázolásokat. Eszerint vannak apotropaikus és szerencsét hozó tárgyak, erőt és uralkodást szimbolizáló, továbbá termékenységhez köthető és votív phallikus tárgyak is. Használatuk a fekete mágiaiban is előfordul.

Apotropaikus és szerencsét hozó tárgyak

Ebbe a csoportba többek között olyan apotropaikus jellegű tárgyak tartoznak, melyek megtalálhatóak magánházakban, illetve középületeken is. Ezek az adott épületet, vagy otthont védték a „Gonosz Szemtől”. Mindemellett az emberek saját védelmük érdekében amuletteket hordtak. Az ábrázolásokon elnagyolt phallikus szimbólumok jelentek meg, melyeknek bizonyos részei ki voltak hangsúlyozva a védelmi célok miatt. Ezek óvták a ház lakóját, az épületet, az előtte elhaladót, a viselőjét, vagy a tárgy használatját a külső gonosz erőktől.⁶

Az európai múzeumokban nagy számban őriznek terrakottából, bronzból, ezüstből, aranyból, borostyánból, korallból készített phallikus amuletteket, amiket előkelő római hölgyek viselhettek. Ezeket a darabokat utánozhatták a szegények, a csontművesség melléktermékéből, a más célra használhatatlan csontvégekből készített, egyszerű amulettekkel.⁷ A csüngőket többnyire asszonyok és gyerekek viselték, övükön vagy nyakukon hordhatták, ezért nagyrészt női és gyermek sírokban fordulnak elő.⁸

A csoportra a következő mottó érvényes: „szexualitás, mely védelmez”, amit a Museo Archeologico Nazionale de Napoli találóan használ. A rómaiak világában a felajzott férfiasság amulettként szolgált, távol tartotta a bajokat.⁹ Ennek a talizmánnak római neve *fascinus*, ami titkos kultusz tárgyát képezte a Vesta-szüzek szentélyében. Emellett phallost kötöttek a *triumphator* diadalkocsija alá is, kihasználva apotropaikus tulajdonságát.¹⁰

A phallos mellett hogy szerencsét hozott, a bajokat is taszította. A gonosz, rossz szándék elriasztásának egy másik módja a zajkeltés volt. Ennek a kettőnek kombinációjából született a *tintinabulum*. Tulajdonképpen úgy funkcionált, mint egy szélcseggő, a házak bejáratához vagy az udvarba akasztották fel ezt a rontásvédő eszközt. Néha megerősítették további szimbólumokkal, például vadállatokkal, szárnyakkal. Sok példány került elő Pompejiben és Herculaneumban, amit a Museo Archeologico Nazionale de Napoliban őriznek (5. kép).¹¹

A házak falába is gyakran véstek phallos domborműveket, ezeket két csoportra lehet bontani: az egyik, amit szerencsehozás céljából faragtak, ezek közül a leghíresebb domborművön a következő felirat található: „*hic habitat felicitas*” (6. kép); a másik csoportot a cégek alkotják, ezek hívták fel a figyelmet a bordélyházakra (7. kép).¹²

⁶ MOSER 2007, 1.

⁷ BÍRÓ 2000, 30.

⁸ BÍRÓ 2000, 79.

⁹ CARO 2000, 34.

¹⁰ KÖVES-ZULAUF 1995, 139.

¹¹ MOSER 2007, 64–65.

¹² VIVOLO 2002, 37.

5. kép: Tintinabulum
(VIVOLO 2002, 77)

6. kép: „Hic habitat felicitas”
(VIVOLO 2002, 41)

7. kép: Cégér
(VIVOLO 2002, 49)

Az erőt és uralkodást szimbolizáló tárgyak

Katonai környezetben is gyakran kerültek elő phallos formájú függők, veretek. Ezek természetesen nem a termékenységet akarták kifejezni, hanem a férfias erőt. A felszerelés tartozékának számítottak, emellett viselőjüknek hozhattak szerencsét.¹³

Az amuletteken belül a két leggyakoribb típus az egyszerű és a duplavégű amulett. A vereteken is gyakran előfordult ez a motívum, gazdag formavilágban. Brigetioból kerültek elő például phallos madár alakú veretek, amelyek ma a tatai Kuny Domokos Megyei Múzeum tulajdonában vannak. Ezeket a darabokat kiállították Brnóban a „100 000 éves szexualitás” című kiállításon.

A fekete mágiában megjelenő phallikus szobrok

Az athéniak felajzott pénisz iránti tisztelete, mint az emberi létezés esszenciája, egy sajátos következménnyel járt a fekete mágia rítusai terén. Ha ellenségük vagy szexuális riválisuk volt, gyakran nekik szánt átkot véstek az átoktábla néven ismert ólomtáblákra. Az átkozó az áldozat mintájára készített voodoo-babát is használt, az ólombabát kis koporsóba helyezte, karjait háta mögé kötözte, kíntás és kivégzés céljából. Ezek a babák mindig phallikusak voltak, mert azt akarták, hogy az ellenség legfontosabb része sebezhető legyen.¹⁴

8. kép: Votív phallikus tárgyak
(MOSER 2007, 79. ábra)

¹³ TURNBULL 1978, 199.

¹⁴ KEULS 1993, 77–78.

Votív phallikus tárgyak

A phallost gyakran használták gyógyító célokra is, emiatt sok római szentélyben, templomban találtak áldozatként felajánlott phallikus tárgyakat. Ezek a votív tárgyak olyan fizikai rendellenességekhez, betegségekhez kapcsolódnak, amelyek a test különböző területein jelennek meg. Ez a szokás különösen a római köztársaság idején volt jellemző. Ponte di Nonaban – egy itáliai gyógyító szentély – több phallikus votív tárgyat is találtak, egyes ábrázolásokon a húgycsőrendszerrel kapcsolatos problémák is feltűnnek, másokon pedig a *phimosis* jelei láthatóak, ami a *praeputium* szorosságával jár, és amely impotenciához vezethet (8. kép).

Pannoniai leletanyag

Bronz phallikus amulettek

- *Egyszerű phallikus amulettek gyűrűs akasztóval (9. kép)*

A leletek döntő többségét a bronz amulettek adják, ebből is a leggyakoribb típust képviseli ez az egyszerű, egyvégű phallost ábrázoló, gyűrűs akasztóval ellátott csoport. Az amulettek készülhettek bronzból, rézből, ezüstből, aranyból, korallból, csontból. Felnőttek és gyerekek egyaránt viselhették függőként. Az ókori szerző, Varro arról írt, hogy fiatal fiúk viselték ezeket az apotropaikus szimbólumokat, hogy megvédje őket a rájuk leselkedő bajtól. Plinius arról számolt be a *Naturalis Historiában*, hogy a csecsemőknek is ilyen phallikus amuletteket adtak védelem céljából.¹⁵

A Pannoniában feltárt daraboknak a párhuzamai az egész Római Birodalom területén megtalálhatóak, például Britanniában,¹⁶ Germaniában, Raetiában,¹⁷ Italiában.¹⁸

9. kép: Egyszerű phallikus amulett gyűrűs akasztóval

¹⁵ MOSER 2007, 63; PLINIUS 28.39.: „si dormiens spectetur infans, a nutrice terna adspui in os? quamquam religione cum tutatur et fascinus, imperatorum quoque, non solum infantium, custos, qui deus inter sacra Romana a Vestalibus colitur, et currus triumphantium, sub his pendens, defendit medicus invidiae, iubetque eosdem respicere similis medicina linguae, ut sit exorata a tergo Fortuna gloriae carnifex.”

¹⁶ TURNBULL 1976, 200.

¹⁷ OLDENSTEIN 1976, 253.

¹⁸ CARO 2000, 35.

- *Kétfélgű phallikus amulettek, fica gesztussal (10. kép)*

Az amulettek másik gyakori változatának számít ez a típus, mely a „Gonosz Tekintet” elhárítására szolgált. Az obszcén vagy nevetést keltő ábrák a szemmel verést akarták kivédeni, mivel a szem a szemérem miatt elfordul. A „Gonosz Tekintet” hatástalanításához sokszor ábrázoltak vulvát is amulettként, illetve gyakori volt a phallos és *fica* kombinációja.¹⁹ Ez egy olyan különleges bronz amulett volt, ami két részből állt: egyik fele phallosban, a másik fele pedig ökölbe szorított kézben végződött, ahol a hüvelykujjat közrefogja a mutató és a középső ujj. Ezt az ujjtartást *ficanak* nevezi a szakirodalom, amely a pénisz imitációjaként értelmezhető.²⁰ Ez az obszcén gesztus eredetileg bajelhárító volt, később szexuális tartalmat is hordozott. Az ókori latin írók is hivatkoznak a kéznek ezen ábrázolására, amit úgy írnak le, hogy *digitus infans*, *inpudius* és *famosus*.²¹

Legközelebbi párhuzama Carnuntumban található,²² de kerültek elő ilyen példányok Pompejiből, Mainzából és Britanniából is.²³

10. kép: Kétfélgű phallikus amulett, fica gesztussal

- *Szárnyas phallikus amulett (11. kép)*

A phallikus amuletteket szárnyakkal is kiegészíthették, ezzel felerősítve a hatásukat. A szárnyas madár phallos feladata szintén az volt, hogy megtámadja a „Gonosz Szemet”. Lehet nekik állat lábuk, farkuk, a phallos itt szinte valamiféle élőlényt jelenített meg.²⁴

A phallos madarat gyakran madártesttel és phallos fejjel ábrázolják, néha azonban csak úgy jelenik meg, mint egy phallos szárnyakkal.²⁵

A gondolat, hogy egy testrésznek adjanak önálló életet egy lényben, itt egyedülállóan valósul meg, de miért pont szárnyak? A szárnyaknak erotikus

¹⁹ KREMER – HUMER 2011, 420.

²⁰ TURNBULL 1978, 202–203.

²¹ MOSER 2007, 67.

²² HUMER 2009, 152.

²³ TURNBULL 1978, 203.

²⁴ KREMER – HUMER 2011, 420.

²⁵ BOARDMAN 1992, 234.

asszociációi vannak, illetve jelenthette ez az egész szerv szárnyas-tulajdonságokkal való felruházását is.²⁶

A nőkkel kapcsolatban a phallos madár akkor tűnik aktívnak, amikor a nők meztelenek, amikor meg nem, akkor háziállat-szerűen viselkednek. A ruhátlan nőkkel olyan, mint egy *olisbos*. A női szexualitás heteroszexuális tevékenységen keresztül kielégültségét jelképezi, egy valódi férfi megjelenítése nélkül. A phallos madár a satírokkal állítható párhuzamba, akik viszont a férfi szexuális vágyak megtestesítőinek felelnek meg.²⁷

11. kép: Szárnyas phallikus amulett

- *Bikafejes phallikus amulett (12. kép)*

A phallikus amulettek következő, érdekes típusának számítanak azok, amelyek bikafejet ábrázolnak. A bikafejek szarvai, akárcsak az előbbi típusban a szárnyak, felerősítik a phallos apotropaikus hatását.

Az etruszkok hitvilágában is elterjedt több olyan ábrázolás, ami hitük szerint a rosszindulat ellen védte meg őket. A tarquiniai Nöstény Oroszlánok Sírjában előfordul egy figura, mely a szarv jelét mutatja a „Gonosz Szem” felé. A szarv hatásos fegyver, mellyel ki lehet szűnni a „Gonosz Szemet”.²⁸

12. kép: Bikafejes phallikus amulett

²⁶ BOARDMAN 1992, 236.

²⁷ BOARDMAN 1992, 239–240.

²⁸ HOLLOWAY 1986, 448–449.

- *Kapszula (13. kép)*

A kapszulák apró, emailos fedelű dobozkák, amelyeket abból a célból készítettek, hogy megvédjék az okiratok lezárására szolgáló viaszpecségeket. Az iratokat zsineggel kötötték át, majd a viasz tartására alkalmas kapszulával látták el. Ezeknek a kis pecséttartóknak az alsó felén nyílások voltak, ezeken lehetett áthúzni a zsineget. A zsineg a kapszulában viasszal rögzítették. Ezután lezárták a kapszula fedelét, amely egy kis peccel precízen illeszkedett az alsó elem végében lévő vájatakba. Ezek a kis viasztartó dobozkák négyféle formát ölthettek: rombusz, négyszögletes, kerek, illetve csepp alakú. Az utóbbiból ismert a legtöbb változat.²⁹

A phallos különböző tárgyakon való viselése nagyon kedvelt volt gyermekek körében, mivel ők tudatlanul és tehetetlenül ki voltak szolgáltatva a rossznak. A római ifjak phallost ábrázoló kapszulát hordtak a nyakukban, amit kilenc nappal a születésük után kaptak és csak a férfivá válásukkor vettek le.³⁰ Legközelebbi párhuzamaik megtalálhatók Carnuntumban.³¹

13. kép: Phallikus kapszula

Terrakotta

A pannoniai leletanyagban is előfordulnak terrakottából készült tárgyak, szám szerint három. Ezek közül az egyik Brigetio civilvárosából került elő, a másik kettő lelőhelye ismeretlen. A brigetioi (14. kép) és az egyik ismeretlen lelőhelyű példányt (15. kép) falra függeszthették fel. Valószínűleg apotropaikus szerepük lehetett. A másik ismeretlen lelőhelyű példány egy votív tárgy, amelyen *phimos* jelei mutatkoznak (16. kép). Ennek párhuzama megtalálható a Ponte di Nona-i szentély votív tárgyai között.³²

²⁹ BÓNIS – SELLYE 1988, 37–39.

³⁰ KREMER – HUMER 2011, 420.

³¹ HUMER 2009, 151.

³² MOSER 2007, 68, 79. kép

14. kép: Brigetioi terrakotta phallos

15. kép: Terrakotta phallos

16. kép: Pannoniai phallikus vótum

Üveg (17.kép)

A férfi genitalia jelképe megjelent a leghétköznapibb használati tárgyakon is, tálakon, *tripusokon*, poharakon. Ez a példány a Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán tekinthető meg. Az üvegedény feltehetően ajzószeret tartalmazhatott. Nincs hivatkozásom erre, csak annyi infom van erről a tárgyról, amit ide leírtam. Ez a megnevezése a kiállításon, de nincs más anyag.

17. kép: Phallikus üvegedény
(Forrás: MNM archívum)

Összefoglalás

Ennek az őskorból eredő kultusznak a tisztelete a rómaiak idejében teljesedett ki. A fentiekben igyekeztem bemutatni a phallikus ábrázolások megjelenési formáinak és interpretálásának változatosságát. Egy adott phallikus tárgyat többféleképpen is lehet értelmezni, sokszor nem egyértelmű a jelentéstartalmuk, s funkciójuk szerint is több csoportra lehet bontani őket.

Az általam felkutatott pannoniai leletanyag – fő forrásom a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye volt – vizsgálata alapján a következő tendenciák figyelhetők meg:

1. A leletanyag legnagyobb részét az apotropaiikus tulajdonsággal felruházott tárgyak alkotják, ide tartoznak az amulettek, kapszulák.

2. Az anyagok nagy részének nem ismerjük a lelőhelyét, mert azok többsége nem ásatás során került elő, így korukat is nehéz meghatározni. Azonban a párhuzamoknak köszönhetően, valamint a phallikus ábrázolások elterjedésének ismeretében feltételezhető, hogy nagyrészt a 2–3. században készülhettek ezek a tárgyak.

3. Az itt előkerült leletek nem egyedi darabok, a Római Birodalom egészében megtalálhatóak párhuzamaik. Az eddigi felkutatott leletanyag alapján is kijelenthető, hogy Pannoniában ugyanúgy – akárcsak a Birodalom többi provinciájában –, megfigyelhető a phallikus tárgyakat övező tisztelet. Helyi sajátosságok azonban egyelőre nem állapíthatók meg az ismert leletanyag csekély mennyisége miatt.

Források, irodalom

BÍRÓ 2000 = Bíró M. T.: *Pannoniai csontművészet*. Budapest 2000.

BOARDMAN 1992 = Boardman, J.: The Phallos-Bird in archaic and classical Greek Art. *Revue Archéologique* 1992/2 (1992) 227–247.

BÓNIS – SELLYE 1988 = Bónis É. – Sellye I.: *Római kori emailmunkák*. (Évezredek, évszázadok kincsei 5.) Budapest 1988.

CARO 2000 = Caro, S. D.: Le cabinet secret du musée archéologique national de Naples. In: Gemmis, M. – Miele, F. (eds.): *Le cabinet secret du musée archéologique national de Naples*. Napoli 2000, 11–39.

CEJNKOVÁ – HOLUBOVÁ – VACHUT 2008 = Cejnkova, D. – Holubová, Z. – Vachut, P.: *100 000 let sexu. O lásce, plednosti a rozchodu*. Brno 2008.

HOLLOWAY 1986 = Holloway, R. R.: The Bull in the Tomb of the Bulls at Tarquinia. *American Journal of Archeology* 90/4 (1986) 447–452.

HUMER 2009 = Humer, F.: *Von Kaisern und Bürgern. Antike Kostbarkeiten aus Carnuntum. Ausstellung aus Anlass des Jubiläums "1700 Jahre Kaiserkonferenz in Carnuntum"* Wien 2009.

KEULS 1993 = Keuls, E. C.: *The region of the phallus: sexual politics in ancient Athens*. Berkeley – Los Angeles – London 1993.

KÖVES-ZULAUF 1995 = Köves-Zulauf, T.: *Bevezetés a római vallás és munda történetébe*. Budapest 1995.

KREMER – HUMER 2011 = Kremer, G. – Humer, F. (ed.): *Götterbilder-Menschenbilder: Religion und Kulte in Carnuntum. Ausstellung in Rahmen der Niederösterreichischen Landesausstellung 2011 „Erobern – Entdecken – Erleben im Römerland Carnuntum“ im Archäologischen Museum Carnuntinum, Bad Deutsch-Altenburg 16. April 2011 bis 15. November 2012. Katalog des NÖ Landesmuseums NF 498. St. Pölten 2011.*

MOSER 2007 = Moser, C.: *Naked Power the Phallus as an Apotropaic Symbol in the Images and Texts of Roman Italy*. Pennsylvania 2006.

- OLDENSTEIN 1976 = Oldenstein, J.: Zür römischer Auxiliarenheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliarenheiten des Obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zwieten und dritten Jahrhundern. Chr. *Bericht der römisch-germanischen Kommission* 57 (1976) 49–284.
- PETHŐ 1997 = Pethő, I.: Fallosz. In: Pál J. – Újvári E. (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrához*. Budapest 1997, 380–381.
- PLINIUS = C. Plinius Secundus Maior: *Naturalis Historia*.
- TURNBULL 1978 = Turnbull, P.: The Phallus in the Art of Roman Britain. *Bulletin of the Institute of Archeology* 5 (1978) 199–206.
- VIVOLO 2002 = Vivolo, F. P. M.: *Pompeji erotikus falfirkák*. Narni 2002.
- WEISMANTEL 2004 = Weismantel, M.: Moche sex pots: Reproduction and temporality in ancient South America. *American Anthropologist* 106 (3) (2004) 495–505.

The diversity of interpretation phallic objects

MULKI MOSONI

The phallus or the male genitalia was the most popular sexual symbol in the Roman era. The phallic objects occur in a wide geographical and temporal region: from the Paleolithic to nowadays the phallic culture has always been revered and has a special meaning from the Mediterranean region to Japan. The veneration of phallus was global in nature, it was present in the lives of the wealthy and the poor alike. With the help of the apotropaic force of the phallus they wanted to protect themselves, their children, their animals and their homes.

The representations of the phallus appear widely in art and literature, so they can be interpreted in various ways based on their portrayal, material or region they have been found. They can be put into different groups based on their function. There are apotropaic and good-luck objects, objects that symbolize strength and dominion, and they even appear in black magic as votive phallic objects.

This paper examines the variety of the forms and interpretation of phallic portrayal, making use of Pannonian and imperial artefacts. The artefacts that have been researched so far are not unique, their equivalents can be found across the whole Roman Empire. Based on these artefacts it can be said that in Pannonia, similarly to other provinces, the veneration of phallus is observable. However, because of the small number of known artefacts, local characteristics have not yet been identified.

Bevezetés

A ránk hagyományozódott római örökségek közül kétségtávol az *amphitheatrumok* a legimpozánsabb és legismertebb ókori emlékeink.¹ Lényegében ezek a mérnöki bravúrként felfogható építmények váltak a világhódító Római Birodalom máig legfontosabb jelképeivé. A közhelyekkel ellentétben ezeken a helyeken nem csupán klasszikus gladiátorküzdelmek zajlottak, hanem a széles programkínálatnak köszönhetően életre keltek a római mitológia népszerű történetei, a birodalom története, szárazföldi, sőt néha még tengeri ütközetek is.²

Az *amphitheatrumok*at kimondottan a halál, mint látványosság bemutatására és a tömegek szórakoztatására építették. A történelem azonban számtalanszor bebizonyította, hogy a civilizáció és a kegyetlenség nem feltétlenül egymást kizáró fogalmak, mivel az *amphitheatrumok* a római hatalom és ideológia szempontjából olyan egységes kultúrát és egyesítő erőt közvetítettek, amely az *Imperium* területén Karthágótól Konstantinápolyig mindenhol megtalálható volt.³ A napjainkban ismert társadalmi normák, kritériumok igen távol állnak attól, amit egykoron a rómaiak tisztességesnek és megengedhetőnek véltek. Ezt támasztja alá Ludwig Friedländer gladiátorjátékokról híressé vált művében: „*Semmi sem árulkodik világosabban az ókori római ember és a mai modern európai érzékenysége és gondolkodásmódja közötti óriási különbségről, mint az a hozzáállás, amelyet az akkori, illetve a mai művelt emberek tanúsítottak, illetve tanúsítanak az amphitheatrumokban zajló küzdelmekkel szemben.*”⁴

A hamisítatlan római *amphitheatrum*, mint épülettípus viszonylag későn érte el végleges kialakult kanonikus formáját. A létesítmény keletkezését illetően a tudományos társadalom már a kezdetektől fogva nem egységes, azonban a közelmúlt során végbement kutatások rávilágítanak olyan aspektusokra, amelyek közelebb vihetnek minket a kérdéskör megoldásához.⁵

Lehetséges helyszínek Pannonia inferior területén

Már az elején le kell szögezni, hogy a Pannonia területén létesített *amphitheatrumok* sem méretben, sem a befogadóképesség terén nem lehetett vetélytársa a Római Birodalom nyugati provinciáiban épült körszínházaknak. Hiába áll rendelkezésünkre gazdag feliratos és ikonográfiai leletanyag, sőt

¹ WELCH 2007, 1.

² KOVÁCS 2016, 78.

³ KYLE 2015, 290.

⁴ FRIEDLÄNDER 1920, 94.

⁵ DODGE 2014, 556.

irodalmi források is tájékoztatnak minket az itt kialakult kulturális miliőről, ennek ellenére szinte elenyésző a konkrétan beazonosítható arénák száma.⁶

Elég csak bizonyíték gyanánt megnézni Jean-Claude Golvin francia régész és építész alapvető monográfiáját, amiben egyedülként arra vállalkozott, hogy összegyűjti a Római Birodalom területén előkerült *amphitheatrum*okat. Kutatómunkája során minden kétséget kizáróan 186 *amphitheatrum*ot határozott meg, ugyanakkor 86 objektum esetében még nem állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek hitelt érdemlően bizonyítanák az építmény valódi funkcióját.⁷

Kutatásom során a *Pannonia inferior* területén fekvő *amphitheatrum*ok feltérképezését és alapos vizsgálatát tűztem ki, mivel meglehetősen kevés megbízható információval rendelkezünk az itt található létesítményekről – leszámítva az Aquincumban álló katonai- és polgárvárosi arénákat.⁸ A tanulmány írása közben törekedtem arra, hogy szétválasszam és elkülönítsem egymástól a valós és szakszerű, illetve a megalapozatlan állításokat.

1. kép: Pannonia kettéosztása Traianus császár uralkodása alatt

⁶ DODGE 2014, 555.

⁷ GOLVIN 1988.

⁸ BILKEI – FITZ 1990, 266–267.

Pannoniát Marcus Ulpius Traianus császár (98–117) a 2. század elején két részre osztotta, az Itáliához közelebb eső része a *Pannonia superior* (Felső-Pannonia) nevet, míg a távolabbi a jelen dolgozat fő célját képező *Pannonia inferior* (Alsó-Pannonia) elnevezést kapta (1. kép).⁹ A két tartomány közti határvonal megrajzolása, amely nagyjából ÉK–DNY, majd É–D irányban futott, az *azalus* és az *eraviscus civitas* határának vizsgálatával vált lehetségessé, az előkerült őslakos feliratok és a katonai diplomák segítségével.¹⁰ A legkorábbi példa provinciában épült *amphitheatrum*ra Spanyolország délnyugati részén, a két folyó torkolata közt fekvő Mérida városában található (római nevén: Augusta Emerita), ahol Kr.e. 16–8 között egymás mellett egy *theatrum*ot és egy *amphitheatrum*ot is kialakítottak.¹¹ *Inferior* esetében kizárólag csak az aquincumi körszínházak hozzávetőleges építési idejét ismerjük.¹² Nem rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan sem, hogy a tartományban mikor rendezhették az első gladiátor viadalokat, bár az teljeséggel bizonyos, hogy a nagyszabású játékok megjelenése az *amphitheatrum* építésekhez köthető.¹³ *Inferior* földrajzilag négy mai ország területére helyezhető, a legnagyobb része Magyarország területére esett, míg a déli részein három mai ország (Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina) osztozik. A provincia területén fellelhető szórakoztató létesítményeket először a nemzetközi kutatásban régóta bevált módszertant követve próbáltam meg osztályozni, azonban ez a kísérlet nem vezetett eredményre. Ennek okát egyrészt abban véltem felfedezni, hogy a tőlünk nyugatra elterülő országokhoz képest (Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Svájc) a kutatások terén jelentős hiányosságokkal és lemaradásokkal küzdünk. Másrészt kevés az előkerült forrás és leletanyag, amivel dolgozni tudnánk, továbbá Pannoniában az építészeti technológia nem ért el olyan magas szintet, mint más provinciákban.

Ezért a saját osztályozásomat alapul véve a lehetséges *amphitheatrum*okat három nagyobb csoportba soroltam:

1. **Hiteles:** Aquincum polgárvárosi, Aquincum katonai
2. **Feltételezett:** Sopianae (Pécs), Mursa (Eszék)
3. **Bizonytalan:** Gorsium (Tác-Fővenypuszta), Intercisa (Dunaújváros), Sirmium (Székesfehérvár)

Az első csoportba azok a lelőhelyek kerültek, ahol felszíni nyomok és hiteles régészeti ásatásokból származó adatok utalnak az aréna meglétére. A második osztályban azok a lehetséges helyszínek találhatók, amelyek esetében vannak olyan régészeti vagy történeti adataink, amik jelezhetik egy ilyesfajta épület meglétét, de maga az *amphitheatrum* nem került elő. Az utolsó csoportba azokat

⁹ SZABÓ – BORHY 2016, 103.

¹⁰ MÓCSY 1975, 99; MÓCSY 1976, 29–30.

¹¹ GOLVIN 1988, 109–110; KLEINER 2007, 99.

¹² KOLENDO 1979, 47; BOULEY 1994, 117; BORHY 2013, 51–58.

¹³ AGÓCS 2012, 9.

soroltam, ahol a kutatás jelenlegi állása és az eddig napvilágot látott leletek arról tanúskodnak, hogy nem kell számolni *amphitheatrum* meglétével. Sirmium (mai Sremska Mitrovica) talán annyiban kivétel, hogy ott a kutatás egyértelműen egy 3. század elején épült hippodrom meglétét mutatta ki, aminek építése egyenes arányban van a város késő római időszakban betöltött fontos politikai szerepével.¹⁴

Jelen tanulmányban az aquincumi arénák helyett inkább azokat veszem sorra, amelyekről alapvetően keveset tudunk, minimális publicitást kapnak, mind a tudományos körök, mind a közvélemény részéről.

A lelőhelyek bemutatása

Sopianae (Pécs)

Sopianae esetében két elmélet látott napvilágot.¹⁵ Az egyik jelenség, ami egy *amphitheatrum* meglétét jelezne, Pécs középkori városfalának nyugati oldalán, a mai Kórház téren lévő indokolatlan beszögellés. A szemben lévő Rét utca oldalán szintén megtalálható ez a szimmetrikus beszögellés, mely nagyjából körre formálja ki a hiátust. A hipotézisek szerint a városfal ilyen mértékű homorú benyomódása mindenképpen a korábbi állapotok, a középkorinál régebbi építmények hatását tükrözi. Korábban a kutatás talált ezen a részen római korinak mondott kő- és falmaradványokat, azonban épületet a kis felületű feltárások miatt nem volt lehetséges meghatározni.¹⁶ A másik körülmény, ami a sopianaei *amphitheatrum* létezése mellett szólhat, hogy a település feltételezett *forum*-ától délre, a *beneficiarius* állomástól nem messze, 1973-ban előkerült egy Nemesis-oltár.¹⁷ Az oltárkövön szereplő felirat egy bizonyos *Publius Nigrius Quintilianus* nevű személyt említ, aki *beneficiarius consularis* státuszban Nemesis istennő tiszteletére fogadalmi oltárt állított.¹⁸ Nemesis a végzet, a sors, az elkerülhetetlen bosszú és a halál istennője, kultusza az *amphitheatrum*i játékok során virágzott.¹⁹ Carnuntum, Scarbantia és Aquincum esetében ásatásokból származó bizonyítékok tájékoztatnak minket arról, hogy az *amphitheatrum*ok bejárataihoz közel Nemesis-szentélyt alakítottak ki.²⁰ Pozsárkó Csaba nézete szerint, mivel az oltár lelőhelye a város szélén van, ezért ide lokalizálható az építmény.²¹ A kérdés megválaszolása nem egyszerű feladat, mivel ásatások hiányában többnyire csak hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

Összegezve a leírtakat, az egyik elmélet szerint elképzelhető a római településtől nyugatra – nagyjából a mai Rákóczi út vonalában – egy

¹⁴ POPOVIĆ – OCHSENSCHLAGER 1976, 156–179.

¹⁵ POZSÁRKÓ 2001; GÁBOR 2005.

¹⁶ GÁBOR 2005, 19.

¹⁷ FÜLEP 1984, 259.

¹⁸ ANÉP 1984, 0729; RIU 4 Nr. 973.

¹⁹ TÓTH 1990, 12–13; HORNUM 1993, 43–89.

²⁰ FITZ 1998, 125.

²¹ POZSÁRKÓ 2001, 7.

amphiteatrum létezése, mivel itt a telekhatárok egy nagyobb, ováliszerű objektumhoz igazodnak, illetve kikerülik magát az esetleges építményt. A másik esetben egy előkerült oltár alapján feltételezik a körszínház meglétét.

Sajnálatos módon a fentiekben vázolt két lehetséges bizonyíték sem visz közelebb minket a kérdés megoldásához. Mindenképpen lendítene a kutatás jelenlegi helyzetén, ha sikerülne feltárni a nyugati városkaput, ez azonban a jelenlegi helyzetet látva lehetetlen vállalkozás, mivel a római településre ráépült a mai modern város. Szintén elősegítené az *amphiteatrum* meglétének bizonyítását vagy cáfolatát a korábban előkerült falmaradványok szisztematikus kutatása. A sopianaei *amphitheatrum* létezésére tehát nincsen kézzelfogható bizonyítékunk. Bár rendelkezünk egy Nemesis-oltárral, ez önmagában kevés, mivel a dedikáló, *P. Nigrius Quintilianus* pusztán állíthatta azért, mert életében a gladiátorokhoz hasonló szerencse érte.²²

Mursa (Eszék)

Mursa esetében egyesek *amphitheatrum*ot, míg mások a ló- és kocsiversenyeknek otthont adó *circust* képzelnek el.²³ A város ókori jelentőségéhez képest kevésbé kutatott, valamint az innen származó feliratok száma szinte elenyésző.²⁴ Ennek egyik okát abban vélem felfedezni, hogy a római élet megszűnése után a népvándorlás kor zivataros évszázadaiban tovább pusztítják, kifosztják a még felszínen álló romokat. Később az itt található kőanyag egy részét kitermelik és felhasználják a középkori *Osijek* építkezéseinél. A város az oszmán uralom idején is számtalan nehézséggel nézz szembe. A 19. század elejétől kezdve nyomon követhető, hogy a modern infrastruktúra kiépítésnél római kőanyagot használnak fel.²⁵ Nem mehetünk el szó nélkül egy másik súlyos probléma mellett sem, hogy Horvátországnak még csak mostanra sikerült felépülnie a délszláv háború okozta traumából. A kutatások ezen a területen az előbb említett okok miatt csak a kétezres évek elejétől indultak meg, azonban ma már egyre jobban körvonalazódik a város római kori történelme. Üdvözlendő, hogy újabban már tervek születtek egy régészeti park kialakítására vonatkozóan, azonban a projekt kivitelezése csak közös összefogással valósulhat meg.²⁶

Mursa a 2. század elejétől kezdve előnyös földrajzi helyzetének következtében fontos kereskedelmi és ipari központtá vált a Római Birodalomban. A város az Aquincum felé tartó, valamint a Dráva mentén haladó két fontos katonai és kereskedelmi út kereszteződése közelében feküdt.²⁷ A kereskedelemnek köszönhetően a birodalom más városaiból érkező idegenek Mursában meghatározó szerephez jutottak. A római kori város kapcsán

²² POZSÁRKÓ 2001, 7.

²³ POPOVIĆ 1971, 126; PINTEROVIĆ 1978; FILIPOVIĆ 2004; BUOVAC 2007.

²⁴ SZABÓ 2003, 146.

²⁵ FILIPOVIĆ 2004, 159.

²⁶ FILIPOVIĆ 2004, 159.

²⁷ FILIPOVIĆ – SANADER 2003, 161–162.

olyannyira kevés tényleges információ áll rendelkezésünkre, hogy nem lehet pontosan eldönteni, hogy a városban *amphitheatrum* vagy esetleg *circus* állhatott. A korábbi kutatások Zósimos *constantinopolisi* görög történetíró *Histora Nova* c. történeti munkája nyomán, illetve egy téglakarcolaton megjelenő kocsihajtó ábrázolás kapcsán *circust* feltételeznek.²⁸ Zósimos művében II. Constantius (337–361) császár és a trónbitorló Magnentius (350–353) közt kibontakozó véres ütközetről olvashatunk, amely a Mursa melletti síkságon zajlott 351. szeptember 28-án. Emiatt a stadion pontos helyét a város délnyugati sarkába, a bazilika közvetlen közelébe helyezte a kutatás.²⁹ A csata leírása során említi az állítólagos *circust*, amelyet R. Franjetić és D. Pinterović a déli városfaltól nyugatra helyezett, mivel ezen a részen egy nagyméretű ovális alakú építmény bontakozik ki. Azonban a régészeti kutatások eddig nem szolgáltatnak meggyőző adatokat arra nézve, hogy ténylegesen ezen a területen állt egykor az épület. A modern kori kutatás ellenben más tényekre alapozva inkább *amphitheatrumot* feltételez.³⁰ Hipotézisük alapját elsősorban a terepbejárás adatai képezik, mivel kiterjedésében nem egy stadion hosszúságú, hanem egy jóval kisebb épület rajzolódik ki. Ennek ellenére még mindig nem készítették el a római város pontos térképét, az utolsó alaprajzot R. Franjetić készítette 1929-ben, később D. Pinterović ugyanezt az alaprajzot tette közzé változtatások nélkül.³¹

Összességében az eddig végzett felmérések alapján nem lehet egyértelműen meghatározni a Mursa városfalán kívül elhelyezkedő objektum pontos rendeltetését. A horvátországi *amphitheatrumok* jelenlegi szakavatott kutatója, Marin Buovac a 8 feltételezett aréna (*Mursa, Andautonia, Iader, Aequum, Tilurium, Corinium, Epidaurum* és *Siscia*) közé sorolja Mursát.³² Véleményem szerint közelebb vinne minket a probléma megoldásához, ha a modern ásatások eredményeinek figyelembevételével megrajzolnák a római város térképét, jelölve az eddig megkutatott épületmaradványokat, valamint ha az *amphiteatrum* vagy *circus* lehetséges körzetében szondázó ásatásokat végeznének, ahogy tette ezt idén nyáron Savaria esetében a hazai kutatás

Gorsium (Tác-Fövenypusztá)

Mielőtt részletesebben ismertetném a lehetséges gorsiumi *amphitheatrummal* kapcsolatos álláspontokat, fontosnak tartom, hogy röviden bemutassam azt a szemléletmódot, amelyet Fitz Jenő képviselt Gorsiummal kapcsolatban. Az eredmények értékelésében ugyanis egészen sajátos nézetett alakított ki. Véleménye szerint az általa feltárt település a Gorsium nevű *municipium* volt, amit Traianus (98–117) római császár alapított.³³ Theodor Mommsen néhány

²⁸ Zósimos leírásában nem konkrétan *circust*, hanem *stadium*-ot említ. Lásd: ZOSIMUS 2.50, 2.

²⁹ PINTEROVIĆ 1958, 64.

³⁰ FILIPOVIĆ 2004, 162.

³¹ FRANJETIĆ 1929; PINTEROVIĆ 1978.

³² BUOVAC 2007, 304.

³³ FITZ 1976, 92.; FITZ 1982, 6; FITZ 1995, 78; FITZ 1996, 16; FITZ 2004, 198.

mondata alapján feltételezte, hogy Savariához hasonlóan ebben a városban épült fel az *ara Augustorum provinciae Pannoniae inferioris*³⁴ és itt ülésezett a *concilium provinciae*.³⁵

A légifelvételek és a szondázó ásatások eredményeire hivatkozva Fitz Jenő álláspontja szerint az *amphiteatrum* 250 m távolságra a városfalon kívül, a késő római fallal körülvett épületegyüttestől északra, a *cardo maximus* mentén helyezkedett el.³⁶ A felvételeken Fitz Jenő segítője Fülöp Gyula ezen kívül még látni vélte az „*amphiteatrum*” közelében egy köépületet, amit gladiátorkaszárnyaként határozott meg.³⁷ Az „*amphitheatrum*” építészeti adatai kapcsán inkább csak találgatásokba bonyolódik, az általa lefestett épület a föld*amphitheatrumok* csoportjába lenne sorolható.³⁸ Véleménye szerint, az *amphiteatrum* megkutatása során azért nem került elő kőanyag, mivel azt a középkor folyamán teljes egészében kitermelték és Székesfehérvárra szállították a magyar királyok koronázó templomának építéséhez.³⁹

Talán jól jellemzi a „*gorsiumi amphiteatrum*” kapcsán kialakult helyzetet Tóth Endre Fitz Jenő megállapításaira vonatkozó véleményes: „*Nem kételkedik például egy hatalmas méretű amphiteatrum létezésében, mert a nagyszabású Gorsium-elképzeléshez jól illeszkedik.*”⁴⁰ A saját kutatásaim alapján feltétel nélkül csatlakozok Tóth Endre néhány évvel ezelőtti megállapításához, mivel a településen továbbra sem került elő olyan egyértelmű bizonyíték, amely *amphiteatrum* meglétét bizonyítaná. Önmagában már a település jogállása is megkérdőjelezhető, mivel nincs olyan felirat vagy lelet, amely igazolná a *municipiális* státuszt.⁴¹ A Tácon feltárt épületcsoport alaprajza egyáltalán nem mutat városi szerkezetet, Fitz Jenő az épületek alaprajza és az erődfalak vizsgálata nélkül, feltételezések szellemében alakította ki véleményét. Tác esetében helyesebb ha *vicus*ra gondolunk, amely adminisztratív szerepet is betölthetett, sőt kereskedelmi központként is funkcionálhatott.⁴² A császárkultusz székhelye, bár nincs hitelt érdemlően bebizonyítva, valószínűleg Sirmiumban vagy Mursában lehetett.⁴³

Ahhoz, hogy Tác esetében pontosabb megállapításokat tegyünk, szükséges lenne az ásatások folytatása, a település topográfiájának és periódusainak tisztázása. Amíg nem kerül elő megdönthetetlen bizonyíték, addig kijelenthető, hogy az itt található objektumok nem igazolják egy város és egy *amphiteatrum* létezését.

³⁴ A császárkultusz tartományi főoltára.

³⁵ FITZ 1995, 78; FITZ 2000, 3; FITZ 2001, 129; FITZ 2004, 200; FITZ 2005, 61.

³⁶ FÜLÖP 1983, 85–86; FITZ 1995, 85; FITZ 1996, 74.

³⁷ FÜLÖP 1983, 86.

³⁸ FITZ 1996, 74; FITZ 2004, 203.

³⁹ FITZ 2004, 206–208.

⁴⁰ TÓTH 2008, 64.

⁴¹ TÓTH 1991, 98–99; SZABÓ 2007, 121–124.

⁴² TARPIN 1999, 4–6; OTTOMÁNYI 2007, 211.

⁴³ TÓTH 2001, 29–30; SZABÓ 2007, 121–124.

Intercisa (Dunaújváros)

Ha a kezünkbe vesszünk egy a közelmúltban megjelent, a Duna-vidék *amphitheatrumaival* foglalkozó kötetet, Intercisát is a felsorolt lelőhelyek közt találjuk.⁴⁴ A római kori Dunaújváros esetében a bizonytalanságot Járdányi Paulovics István, a római kori provinciális régészét egyik kiemelkedő alakjának az *Archaeologiai Értesítő* 40. (1923–1926) számában megjelent tanulmánya szolgáltatja.⁴⁵ Ebből a munkából két mondatot emelnék ki, amely félreértésre adhat okot: „ezen monumentális emlékek arra vallanak, hogy a rómaiak Intercisájában is kellett léteznie egy a *muner gladiatoria* és a *venationes* számára rendelt építménynek.”⁴⁶ Illetve a másik, miszerint: „Ha pedig azok a bennük gyönyörködőket vagy velük valamely kapcsolatban állókat ilyen monumentális emlékek készíttetésére készítették, minden bizonnyal kellett lenni ott egy *amphitheatrumnak* is...”⁴⁷ Paulovics István megállapításának az alapját elsődlegesen az képezi, hogy Intercisa területéről a provinciális viszonylatot is szem előtt tartva nagy számmal kerültek elő *venatium* (állatküzdelmet) bemutató figurális domborművek. Úgy vélte, hogy ezek a hatalmas kömlékek egykor az *amphiteatrum* külső falát borították.⁴⁸

Megállapítása óta több mint 90 év telt el, az ásatási eredmények egyértelműen cáfolták elhamarkodott kijelentését, miszerint Intercisa területén egykor *amphiteatrum* magasodott.⁴⁹ Többek között Visy Zsolt kutatásainak hála az intercisai *castellum* és a köré szerveződő *vicus militaris*, valamint az általuk lehatárolt terület Magyarország legjobban feltárt római lelőhelyei közé tartozik.⁵⁰ Dunaújváros területén az 1. század második felében fejlődött ki a római település, amelynek a legfontosabb része természetesen a katonai erőd volt.⁵¹ Intercisa esetében jól ismert a hadtörténet és a csapatmozgás, valamint a településtörténet.⁵² Megállapítást nyert, hogy a késő római temetkezések során előkerült *venatium* bemutató domborművek egykor különböző sírépítmények (*aedicula*) elemeiként funkcionáltak. A gladiátorküzdelmek és az állathajszák minden provinciában nagy népszerűségnek örvendtek, a római művészet gyakorta jelenítette meg padlómozaikokon, érmeken és túlvilági környezetben, például szarkofágokon és síremlékeken.

Az állathajszát ábrázoló domborművek mellett Paulovics István bemutatott egy olyan sokalakos domborművet, amin véleménye szerint a bölcsesség és az igazságos háború nagyasszonya, Minerva istennő alakja tűnik fel harcoló gladiátorok társaságában. A *venatiok*at bemutató, illetve a lehetséges *munera*

⁴⁴ BAJUSZ 2011, 28.

⁴⁵ PAULOVICS 1923–1926, 122–136.

⁴⁶ PAULOVICS 1923–1926, 134.

⁴⁷ PAULOVICS 1923–1926, 136–137.

⁴⁸ PAULOVICS 1923–1926, 125; PAULOVICS 1927, 30–33.

⁴⁹ VISY 1979, 17.

⁵⁰ VISY – PONGRÁCZ 1995, 73–76.

⁵¹ VISY 2010, 3–4.

⁵² LÖRINCZ 1996, 9; VISY 2000, 37–47; VISY 2003, 116–118.

gladiatoriat ábrázoló kőemléket összekötötte, éppen ezért kézenfekvő volt számára Intercisa területén *amphitheatrumot* feltételezni.⁵³ A domborművet a legújabb kori kutatás ellenben teljesen más szempontok szerint interpretálta, emiatt a kőemlék által közvetített jelentéstartalom megváltozott. Barkóczi László egy másik, szintén Intercisa területén előkerült dombormű kapcsán rámutatott, hogy nem gladiátorharc, hanem egy, a trójai mondakörből vett jelenet elevenedik meg, nevezetesen Hector és Achilles párviadala, amiről Homérosz énekel az Iliász c. halhatatlan eposzában.⁵⁴

Intercisa estében, mint látjuk, az előkerült leletek félreértelmezése történt. A domborműveken látható jelenetek többsége ugyanis nem több, mint vándormotívum, mintakönyvekből másolt jelenet, megrendelésük sok esetben személyes élményhez kapcsolódik. Ebből tehát még nem szabad arra következtetni, hogy a jelenet a helyi *venatio*k megörökítéseként került a sírkőre.⁵⁵

Meg kell említeni egy másik, szintén nem elhanyagolható tényezőt, miszerint a kőemlékek egy része nem biztos, hogy Intercisa területéről származik. A római kőfaragványok és feliratok lelőhelyének másodlagosságát a korszak kutatói nem minden esetben veszik tudomásul. A 4. század idején egy olyan folyamat vette kezdetét, hogy akár közvetlen közel eső, de távolabbi területek kőanyagát is felhasználták az épp aktuális építkezésekhez és temetkezésekhez. Leggyakrabban a katonai építkezéseknél figyelhető meg más vidékről való elszállítás és másodlagos felhasználás.⁵⁶ Példaként hozhatók az alsóhetényi és táci belső erődök, valamint a bölcskei kikötőerőd falába beépített, eredetileg Gellérthegyről származó oltárkövek.⁵⁷ Intercisa esetében *amphiteatrum* hiányában a társadalmi érintkezés egyik fő helyszíne valószínűleg a megtalált és teljes egészében feltárt katonai fürdő lehetett, ahol sportolással, kockázással és egyéb játékokkal mulatták az időt.⁵⁸

Eredmények kiértékelése

Az egyes alfejezetekben kísérletet tettem a *Pannonia inferior* területén található *amphitheatrumok* jelenlegi állapotának bemutatására, valamint létezésük realitásának, illetve a kutatásban meggyökeresedett „*hiedelmek*” vizsgálatára. A fentebb ismertetett megállapításaim a következőképp foglalhatók össze: Gorsium esetében nem egy városi rangra emelkedett településsel kell számolnunk, a nagyfelületen folyó ásatások valószínűleg emiatt nem találtak *amphitheatrumra* utaló jelenséget. Sopianae jelenlegi helyzete nem egyszerű, ugyanis itt még az sem eldöntött, hogy a település egykor rendelkezett-e városi

⁵³ PAULOVICS 1923–1926, 124–130.

⁵⁴ BARKÓCZI 1984, 172–173.

⁵⁵ TÓTH 1978, 279.

⁵⁶ TÓTH 2009, 31–61.

⁵⁷ BESZÉDES – MRÁV – TÓTH 2009, 122–144.

⁵⁸ VISY 1979, 17; ÚJLAKI PONGRÁCZ 2007, 3–9.

ranggal.⁵⁹ Mursa kapcsán úgy nézz ki valóban számolni kell egy nagyobb több ezer ember befogadására alkalmas építménnyel, mindössze a pontos helyszín és az épület funkciójának megállapítása szükségeltetik. Intercisa esetében a 20. század eleje óta tartó ásatások bebizonyították, hogy tartós *kőamphitheatrum* meglétével, nem kell számolnunk.

A további kutatás szempontjából célom a *Pannonia superior* területén elhelyezkedő arénákat *Inferior*hoz hasonlóan, ugyanazon elvek és szabályszerűség mentén feltérképezni, illetve bemutatni. *Superior* esetében mindenképp pozitívumként értékelhető, hogy a régészeti kutatások jóval előrébb tartanak. Mindezek által lehetőség nyílik a Kárpát-medence római kori történetének és Pannonia provinciának, ezen belül pedig az itt élő népek kulturális lehetőségeinek és szórakozási formáinak alaposabb megismerésére.

Források, irodalom

AGÓCS 2012 = Agócs N.: *Gladiatores Pannoniae – A pannoniai gladiátorokra vonatkozó régészeti és feliratos forrás.* In: Erőss Zs. (szerk.): *X. Grastyán Konferencia. Országos interdiszciplináris konferencia előadásai.* Pécs 2012, 9–16.

ANÉP = L'Année Épigraphique, Paris.

BAJUSZ 2011 = Bajusz I.: *Amfiteatrul de la Porolissum și Amfiteatrele din provinciile romane de la Dunărea de Mijloc.* Cluj 2011.

BARKÓCZI 1984 = Barkóczi L.: Az intercisai mitologikus és állatjelenetes domborművek időrendje és felhasználása. *Archeológiai Értesítő* 111 (1984) 170–193.

BESZÉDES – MRÁV – TÓTH 2009 = Beszédes J. – Mráv Zs. – Tóth E.: Bölcskei köemlékek: Feliratok és faragványok. In: Gaál A. (szerk.): *A bölcskei kikötőerőd: Római kori feliratok és leletek a Dunából.* Szekszárd 2009, 121–254.

BILKEI – FITZ 1990 = Bilkei I. – Fitz J.: Kultúra és művészet. In: Mócsy A. – Fitz J.: *Pannonia Régészeti Kézikönyve.* Budapest 1990, 265–267.

BORHY 2013 = Borhy L.: *Amphitheatralia Pannonica I.* Die sog. Bauinschrift des Militäramphitheatrs von Aquincum. In: Eck, W. – Fehér, B. – Kovács, P. (hrsg. v.): *Studia epigraphica in memoriam Géza Alföldy.* (Antiquitas, Reihe 1, Abhandlungen zur Alten Geschichte, Band 61.) Bonn 2013, 51–58.

⁵⁹ VISY 2013, 101; KOVALICZKY – TÓTH 2014, 81.

- BOULEY 1994 = Bouley, E.: Le culte de Nemesis et les jeux de l'amphitheatre dans les provinces balkaniques et danubiennes. *Acta Musei Napocensis* 26–30-I (1993) 105–125.
- BUOVAC 2007 = Buovac, M.: Amphitheatres in the Republic of Croatia. In: Uglešić, A. (ed.): *13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Abstract book*. Zadar 2007.
- DODGE 2014 = Dodge, H.: Amphitheaters in the Roman World. In: Christesen, P. – Kyle, Donald G. (ed.): *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity*. Chichester : Willey Blackwell, 2014, 545–560.
- FILIPOVIĆ – SANADER 2003 = Filipović, S. – Sanader, M.: Mursa. In: Visy Zs. (ed.): *The Roman army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Pécs 2003, 161–162.
- FILIPOVIĆ 2004 = Filipović, S.: Colona Aelia Mursa. In: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (ed.): *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II*. (Situla 42.) Ljubljana 2004, 157–162.
- FITZ 1976 = Fitz J.: *Gorsium-Herculia*. Székesfehérvár 1976.
- FITZ 1982 = Fitz J.: *Gorsium-Herculia-Tác*. Budapest 1982.
- FITZ 1995 = Fitz J.: Tác-Fövenpuszta-Gorsium, Herculia. In: Hajnóczy Gy. – Mezős T. (szerk.): *Pannonia Hungarica Antiqua*. Budapest 1995, 78–87.
- FITZ 1996 = Fitz J.: *Gorsium-Herculia*. (Szent István Király Múzeum közleményei B/46.) 6. kiadás. Székesfehérvár 1996.
- FITZ 2000 = Fitz J.: *Tác-Gorsium-Herculia*. Budapest 2000.
- FITZ 2001 = Fitz J.: *Székesfehérvár és környéke*. Székesfehérvár 2001.
- FITZ 2004 = Fitz J.: Gorsium. In: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (ed.): *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II*. (Situla 42.) Ljubljana 2004, 197–208.
- FITZ 2005 = Fitz J.: Gorsium-Herculia. Teil I: Forschungen 2. *Alba Regia* 34 (2005) 45–83.
- FRANJETIĆ 1929 = Franjetić, R.: *Osijek i osječko područje*. Crtež, Muzej Slavonije u osijeku, Arhiv /Osijek and the Osijek Region, A. Drawing. Museum of Slavonia in Osijek, Archives/ Osijek 1929.
- FRIEDLÄNDER 1920 = Friedländer, L.: *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*. Vol. 2. Leipzig 1920.

- FÜLEP 1984 = Fülep F.: *Sopianae: the history of Pécs during the Roman era, and the problem of the continuity of the late Roman population*. (Archaeologia Hungarica, Series Nova, Volumen L.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.
- FÜLÖP 1983 = Fülöp Gy.: Gorsium térképes ábrázolása 1783-ból. *Archeológiai Értesítő* 110 (1983) 81–87.
- GÁBOR 2005 = Gábor O.: Suburbanum Sopianarum. Az antik Pécs város környéke és vonzáskörzete. In: Szirtes G. – Vargha D. (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*. Pécs 2005, 9–23.
- GOLVIN 1988 = Golvin, J.-C.: *L' amphithéâtre romain. Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions I–II*. Paris 1988.
- HORNUM 1993 = Hornum, M. B.: *Nemesis, the Roman State and the Games*. Leiden : E. J. Brill 1993.
- KLEINER 2007 = Kleiner, F. S.: *A History of Roman Art*. Enhanced Edition, 1st Edition. Boston University, 2011.
- KOLENDO 1979 = Kolendo, J.: Deux amphithéâtres dans une seule ville: le cas d'Aquincum et de Carnuntum. *Archeologia* 30 (1979) 39–55.
- KOVÁCS 2016 = Kovács T.: A Colosseum. *Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin*. I./2. sz. (2016) 78–81.
- KOVALICZKY – TÓTH 2014 = Kovaliczky G. – Tóth Zs.: Pécs római kori településtörténetének vázlata. *Ókor* 2014/1 (2014) 80–91.
- KYLE 2015 = Kyle, D. G.: *Sport and Spectacle in the Ancient World*. Malden, MA: Blackwell, 2007.
- LŐRINCZ 1996 = Lőrincz B.: *Vezető az Intercisa Múzeum római kőtárához*. Dunaújváros: Intercisa Múzeum, 1996.
- MÓCSY 1975 = Mócsy A.: *Pannonia a korai császárság idején*. Budapest 1975.
- MÓCSY 1976 = Mócsy A.: Provinciahatárok a Balatontól északra. *Archeológiai Értesítő* 103 (1976) 29–33.
- OTTOMÁNYI 2007 = Ottományi K.: A pátyi római telep újabb kutatási eredményei: Villa vagy vicus? In: Ottományi K. (szerk.): *Régészeti Tanulmányok*. (Studia Comitatus 30. – Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 209–230.
- PAULOVICS 1923–1926 = Paulovics I.: Amphitheatralis jelenetek intercisai kömlékeken. Amphitheatralische Szenen auf Steindenkmälern von Intercia. *Archeológiai Értesítő* 40 (1923–1926) 122–136.

- PAULOVICS 1927 = Paulovics I.: *A dunapentelei római telep (Intercisa). A maradványok története, a kutatások irodalma, 1926 évi leletek – Die römische Ansiedlung von Duanapentele (Intercisa). Geschichte der Überreste. Bibliographie der Forschungen, Fundergebnisse von 1926.* (Archeologia Hungarica 2.) Budapest 1927.
- PINTEROVIĆ 1958 = Pinterović, D.: Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici sterena Murse i okolice /Summary: Roman Stone-work from Mursa and its Surroundings: Some recent discoveries, and earlier unpublished find. *Osječki zbornik* 6 (1958) 23–63.
- PINTEROVIĆ 1978 = Pinterović, D.: *Mursa i njezino područje u antičko doba / Zusammenfassung: Mursa und sein Raum in der Zeit der Antike.* Osijek 1978.
- POPOVIĆ – OCHSENSCHLAGER 1976 = Popović, V. – Ochsenchlager, E. L.: Der spätkaiserzeitliche Hippodrom in Sirmium. *Germania* 54 (1976) 156–181.
- POZSÁRKÓ 2001 = Pozsárkó Cs.: Sopianae korabeli források és feliratos köemlékek alapján. *Pécsi Szemle* 4 (2001) 2–11.
- RIU = *Die Römischen Inschriften Ungarns.* Budapest.
- SZABÓ – BORHY 2015 = Szabó M. – Borhy L.: *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak.* Budapest 2015.
- SZABÓ 2007 = Szabó Á.: Tartománygyűlések Pannoniában I. In: Bíró Szilvia (szerk.): *FiRKák I. – Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete: Xántus János Múzeum, Győr, 2006. március 8–10. Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 113–132.*
- TARPIN 1999 = Tarpin M.: Colonia, municipium, vicus: Institutionen und Stadtformen. In: Hanel N. – Schucany, C. (ed.): *Colonia – municipium-vicus, Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien.* (BAR International Series 783.) 1–10.
- TÓTH 1978 = Tóth I.: Utószó. In: Auguet, R.: *Kegyetlenség és civilizáció. A római játékok.* Budapest 1978, 271–284.
- TÓTH 1990 = Tóth I.: A római vallásosság emlékei Sopianaeból. *Baranya* 3 évf./1. sz. (1990) 7–17.
- TÓTH 1991 = Tóth E.: Templum provinciae Tácon? *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2 (1991) 97–112.
- TÓTH 2001 = Tóth E.: A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban. *Archeológiai Értesítő* 126 (2001) 5–33.

- TÓTH 2008 = Tóth E., Gorsum? Herculia? Tác-Fövenypuszta. In: Szabó Á. – Kovács P. (szerk.): *Észak-Kelet Pannonia. I. Előszó változatok, kommentárok, olvasatok a CIL III² 3 kötetéhez.* (Studia Epigraphica Pannonica I.) Budapest 2008, 61–96.
- TÓTH 2009 = Tóth E.: *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári késő római erődök kutatásának eredményei.* (Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület. Helytörténeti Sorozat 8.) Dombóvár 2009.
- ÚJLAKI PONGRÁCZ 2007 = Újlaki Pongrácz Zs.: Római kori fürdő a dunaiúvárosi Öreghegyen. (Az Intercisa Múzeum kincsei IV.) Dunaiúváros 2007.
- VISY – PONGRÁCZ 1995 = Visy Zs. – Pongrácz Zs.: Dunaiúváros. In: Hajnóczy Gy. – Mezős T. (szerk.): *Pannonia Hungarica Antiqua.* Budapest 1995, 73–76.
- VISY 1979 = Visy Zs., Intercisa mindennapi élete. In: Matuss L. – Sergő E. – Visy Zs. (szerk.): *Dunaiúváros története az őskortól napjainkig. Vezető az Intercisa Múzeum állandó kiállításán.* Dunaiúváros 1979, 15–17.
- VISY 2000 = Visy Zs.: Intercisa hadtörténete. In: Erdős F. – Pongrácz Zs. (szerk.): *Dunaiúváros története.* Dunaiúváros: Dunaiúvárosi Önkormányzat 2000, 37–47.
- VISY 2003 = Intercisa. In: Visy Zs. (ed.): *The roman army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica.* Pécs 2003, 116–118.
- VISY 2010 = Visy Zs.: *Intercisa római erődje.* (Vezető a római limes Világörökségre jelölt magyarországi helyszínein 2.) Dunaiúváros 2010.
- VISY 2013 = Visy Zs.: Sopianae településtörténete. In: Visy Zs. (szerk.): *Pécs története I. – Az őskortól a püspökség alapításáig.* Pécs 2013, 271–275.
- WELCH 2007 = Welch, K. E., *The Roman Amphitheatre: From Its Origins to the Colosseum.* New York: Cambridge University Press, 2007.
- ZOSIMUS = Zosimus: *Historia nova.*

Reality, perhaps fiction? – Pannonia inferior amphitheatres in the light of recent researches

ÁDÁM PÁLFI

The basic aim of my thesis to examine more thorough amphitheatres within the territory of *Pannonia inferior*. Pannonia was divided by Marcus Ulpius Traianus Emperor at the beginning of the second century AD, which extended to the territory of present-day four countries (Hungary, Serbia, Croatia, Bosnia-Herzegovina). Amphitheatres built in these provinces could not compete with the ancient world's most famous building, *Amphitheatre Flavium* which is better known as Colosseum, regarding its capacity or size.

About the objects located within the territory of province, apart from citizen and Aquincum military town amphitheatre, we have only a few reliable information. During my research I strived above all to separate from each other real and unfounded statements. Circular theatres excavated in the territory of *Pannonia inferior* are only a very small part of about 230 ancient facilities in the territory of *Imperium Romanum*. Contrary to general belief, in these places not only classic gladiator fights were held, but also Roman mythology, history of empire, and terrestrial or even naval battles revived via various organized scenes.

In my thesis, I tried to locate and introduce popular structures once standing in the province with comparison of findings of archaeological excavations and historical sources, and I also tried to dispel some beliefs which have been spreading in some scientific community for a long time.

A nyugat-európai fegyverzet egyes elemei a 10–11. századi Kárpát-medencében

TAKÁCS RICHÁRD

A magyarság már a honfoglalást megelőző néhány évtizedben is tevékenyen bekapcsolódott Közép-Európa harcaiba, melyekben jelentős sikereket értek el szokatlan harcmodoruknak köszönhetően. A Kárpát-medencébe való betelepülést követően a kapcsolat a környező területekkel tartósabbá vált, ami lassú, de visszafordíthatatlan változásokat indított el. Megindult a közel két évszázadig tartó integráció, melynek keretében az újonnan megjelent magyarság beleolvadt a nyugat-európai kultúrkörbe. Ennek az átalakulásnak számos összetevője¹ közül a dolgozatomban a nyugati típusú fegyverzet három elemének (kétélű kardok, lándzsák, nyéltámaszos balták és bárdok) a megjelenésére és elterjedésére térek ki.

Amint majd látni fogjuk a fegyverváltás egy lassú folyamat volt, egy időben egymás mellett élt a régi és az új. A bemutatásra kerülő fegyverek származási helye nem kizárólag Nyugat-Európa, több esetben számításba jöhet Skandinávia és a kijevi Rusz területe is. Dolgozatomban nem térek ki a nyugati típusú kengyelekre, mert nem képezi szerves részét a fegyverzetnek. A 10. század második felében/utolsó harmadában megjelenő nyugat-európai és kijevi típusú fegyverek lassan háttérbe szorították, majd felváltották a korábbi időszakra jellemző fegyvertípusokat. Ez a folyamat – írott források hiányában – a temetkezéseken keresztül figyelhető meg a legjobban. A bemutatott fegyverek értelmezését nagyban nehezíti, hogy nagy részük szórványként került elő.²

A kétélű kardok

A 10–11. századi leletanyagban a kétélű kard (*1. ábra*) a legnagyobb számban előforduló nyugat-európai eredetű fegyvertípus. Azonban nem kizárólag nyugati irányból érkezhettek, hanem keleti irányból, a kijevi Rusz irányából is, hasonlóan a későbbiekben bemutatásra kerülő nyéltámaszos baltákhoz.

A kétélű kardokat Jan Petersen gyűjtötte össze és osztályozta.³ A Kárpát-medencei kardok két példány kivételével⁴ beleillenek a tipológiájába. Területünkön az E, H, S, T, T-1, U, X és Y-típusok fordulnak elő.⁵ Ezek közül a leggyakoribb az X.⁶

¹ A teljesség igénye nélkül: életmód- és vallásváltás, ezekkel szoros összefüggésben a társadalom átalakulása.

² Szórványként értelmeztem azokat a leleteket is, amelyek bizonyíthatóan temetőből kerültek elő, de nem szakember tárta fel őket, vagy nem készült az ásatásról részletes dokumentáció.

³ PETERSEN 1919.

⁴ Kunágota, Sepsiszentgyörgy-Eprestető.

⁵ BAKAY 1965, 31.

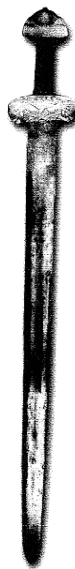
⁶ BAKAY 1965, 33.

A korszak kétélű kardjainak pengéje egyenes és közepükön vércsatorna húzódik. Hosszuk általában 80–90 cm, szélességük a penge tövénél nagyjából 5 cm, lekerekedő, tompa hegye felé keskenyedik. A nyéltüske mindig derékszögben csatlakozik a pengéhez.

A legjelentősebb műhely a Frank Birodalom területén volt, a Rajna mentén, egy pontosabban nem lokalizálható helyen. Az itt készített pengék a korban kapható egyik legjobb minőségű vasból készültek és könnyen felismerhetőek a vércsatornájukban látható ULFBERHT feliratról. Rendkívül népszerűek voltak, nem csak a frank nemesek körében, hanem a birodalomból való kiviteli tilalom ellenére a vikingeknél is. Az ő keleti irányú terjeszkedésük következtében jelent meg és terjedt el ez a kardtípus a Kijevi Rusz területén. Jelenleg nem ismert a Kárpát-medencéből ilyen lelet, azonban a prágai Szent Vid székesegyházban található Szent István-kard ebbe a csoportba tartozik.⁷

1. ábra: Kétélű kard, Szob-Kiserdő 18. sír
(BAKAY 1978, VI. 1.)

2. ábra: Szent István-kard
(FODOR 2000, 23)

A Szent István-kard (2. ábra)

A sors iróniája, hogy az általam vizsgált területhez köthető kétélű kardok legépebb példánya napjainkban a Kárpát-medencén kívül, a prágai Szent Vid-székesegyházban található. Feltehetően a IV. Béla (1235–1270) halála utáni

⁷ BAKAY 1965, 33.

zűrzavaros időszakban menekíthette Anna hercegnő a fegyvert a teljes királyi kincstárral együtt Ottokár cseh királyhoz. A kard első említése 1355-ből, a székesegyház leltárából ismert: „*gladius beati Stephani regis Ungarorum cum manubrio eburneo*”.⁸

A fegyver anyaga jó minőségű vas, a pengén az ULFBERTH mesterjegy szerepel, szerelékei elefántcsontból készültek. Jan Petersen kardtipológiája alapján a T-típusba sorolható. A T-típusú kardokat legnagyobb számban a 10. század második fele és a 11. század eleje között használták.⁹ A keresztvása a penge felé ível, ez a forma a 10. század végén alakult ki.¹⁰

László Gyula ismerte fel, hogy a szereléket nem a tipikus kárpát-medencei növényornamentika díszíti, hanem két egymásba kapcsolódó sárkányalak. A díszítés Észak-Európa felé mutat. A sárkányok alapján László úgy gondolta, a skandináv hitvilág sárkányölő hőseire utalva, hogy ez a fegyver eredetileg is egy magas rangú személynek, vagy királynak készíthették. Párhuzamként a ma Bécsben őrzött, Attila-kard pengéjén látható sárkányábrázolást említette.¹¹

A kutatás sokáig díszfegyverként értékelte a kardot, azonban Fettich Nándor a penge és a csontszerelék kopásai alapján megállapította, hogy mindennapos használatú kardról van szó.¹² Valószínűleg ez lehetett az a kard, amivel 997-ben a német lovagok felővezték Istvánt. A kopások intenzitása alapján, már a felővezés előtt, német földön is hosszabb ideje használatban lehetett.¹³

A szablya-kard fegyverváltás

A kétélű kardok megjelenése előtt a magyarok elsődleges vágófegyvere a szablya volt (3. ábra). Ennek a fegyvertípusnak a pengéje egyélű és enyhén ívelt. A penge felső harmadában ún. fokélet alakítottak ki, amely megkönnyítette a döfést. Markolattüskéje – ellentétben a kardokkal – szöveget zár be a keskeny pengével. A szablyák a 10. század utolsó harmadára kikopnak a sírokból, ennek ellenére Kovács László szerint továbbra is használatban maradnak.¹⁴

A fegyverváltás során nem csak az eszközt cserélték le, hanem a harcmodor is jelentős változásokon ment át. A szablya elsősorban lovas fegyver, hasításra alkalmas, amit a harcos csuklóból forgat. Ezzel szemben a kard egyaránt lehet lovas és gyalogos fegyver is. Mivel pengéjük súlyosabb, mint a szablyaké, elsősorban vállból indított csapásokat mértek vele az ellenfélre.

⁸ FODOR 2000, 26.

⁹ PAULSEN 1933, 52.

¹⁰ FODOR 2000, 25.

¹¹ LÁSZLÓ 1977, 362–367.

¹² FETTICH 1938, 482–489.

¹³ FODOR 2000, 28.

¹⁴ KOVÁCS 1990, 40–41.

3. ábra: Szablya, Gödöllő-Öreg-hegy
(SUPKA 1911)

A fegyverváltás sajátos emlékének tekinthetők az ún. szablamarkolatos kardok. Magába olvasztja mindkét fegyvertípus jellegzetességeit. A kétélű, egyenes pengével a markolattüske szöveget zár be. Kovács gyűjtésében 12 ilyen fegyver található, amelyek közül kettő pénzzel datált. Az egyik szablamarkolatos kardot tartalmazó sírban egy meghatározhatatlan arab *dirhem*, a másikban VII. Bíborbanszületett Konstantin (908–959) és II. Romanos (948–959) érméje volt.¹⁵ Ezek alapján ez a fegyver legkorábban a 10. század középső harmadában alakulhatott ki.

Kovács szerint a fegyverváltás elindítója az augsburgi csatavesztés volt. Véleménye szerint: „*a vereség nyomasztó súlya és az ellentámadástól való félelem lehetett a részleges fegyverzetváltás megindítója, vagyis e folyamat terminus post quem-ének a 955-ös év tekinthető*”.¹⁶ A lelőhelyek elhelyezkedése alapján, nem valószínű, hogy kizárólag a csatavesztés következtében indult meg a nyugati fegyverzethez való részleges hasonulás, ugyanis ez esetben a kétélű kardok a Kárpát-medence Német-Római Császársággal határos dunántúli részén sűrűsödnének.

A fentebb említett külpolitikai ok mellett a fegyverváltás elindulásában belpolitikai események is komoly szerepet játszhattak. Géza fejedelem (992–997) hatalomra jutása után igyekezett felszámolni a korábbi törzsi-nemzetségi arisztokrácia hatalmát. Ennek egyik lépéseként létrehozott egy, a nemzetségek

¹⁵ KOVÁCS 1990, 40.

¹⁶ KOVÁCS, 1990, 44.

hadseregétől független, új fejedelmi sereget. Ennek a harcosai feltehetően a nem gazdag szabadok közül kerülhettek ki.¹⁷ Ezzel a reformmal több harcost állíthatott ki, mint a nemzetségfők, akiknek a kíséretét gazdag szabad harcosok alkották. Bakay Kornél bennük látja az I. Szent István törvényeiben megjelenő *míleseket* és *elődeiket*.¹⁸

A hadsereg vezetői és megszervezői a német lovagok voltak, akik magukkal hozták a nyugati harcmodort és fegyverzetet.¹⁹ Azonban az új, fejedelmi sereg sem szakadt el a gyökereitől, nem vett át minden újítást, hanem a sírok tanúsága szerint szelektált és igyekezett mindent a saját igényei szerint alkalmazni. Feltehetően ennek tudható be, hogy a korszakban a elterjedt védőfegyverzetnek (pajzs, sisak, láncvért) még nem került elő nyoma a Kárpát-medencében.

A fegyverváltás Kovács véleménye szerint Taksony fejedelem (955–972) idejében indult el, részben egy esetleges német támadás miatti félelem miatt. Ugyanakkor felhívja a figyelmünket, hogy tömegesen Géza (972–997) uralkodása alatt terjedt el a kétélű kard a Kárpát-medencében. Megjelenése után fokozatosan kiszorította a szablyát, ami a 10. század utolsó harmadától nem mutatható ki a temetkezésekben, ugyanakkor Kovács feltételezi, hogy továbbra is használatban maradhatott.²⁰ Valószínűleg ez lehet az az időpont, amikor a kétélű kard dominánssá vált és ezáltal lezárta a (régészetiileg is vizsgálható) fegyverváltást. A sírokból Kovács és Bakay egybehangzó véleménye szerint a 10. század első harmadáig helyeztek kardokat.²¹

A kétélű kardokat tartalmazó temetkezések alapján megállapítható, hogy az új típusú fegyverzettel eltemetett harcosok nem különböznek el sem rítusban, sem mellékletek tekintetében a velük egy temetőben nyugvó halottaktól, illetve tárgyaik szervesen beleilleszkednek a 10–11. századi Kárpát-medencei leletanyagba. A kutatásban Székesfehérvár-Rádiótelep A sír kapcsán merült fel a rusz-varég eredeztetés az elhunyt kardja és nyéltámaszos baltája miatt.²² Megfigyelhető, hogy esetenként a kard kiegészítő fegyverként kerül az íjász felszerelés mellé. Ez azt mutatja, hogy feltehetően külföldi hatásra mehetett végbe a fegyverváltás, de nem járt együtt régészetiileg kimutatható, idegen fegyverek betelepülésével. Az íj mellett viszonylag gyakori kísérő fegyvernek számított a nyéltámaszos balta is. Jelenleg 3 temetkezésből ismert „teljesnek tekinthető” fegyverzet:²³ Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír,²⁴ Székesfehérvár-Rádiótelep A sír²⁵ és Szob-Kiserdő 21. sír.²⁶

¹⁷ BAKAY 1965, 23.

¹⁸ BAKAY 1965, 26.

¹⁹ LÁSZLÓ 1939, 232.; BAKAY 1965, 25.

²⁰ KOVÁCS 1990, 40–41.

²¹ BAKAY 1965, 27.; KOVÁCS 1990, 42.

²² KOVÁCS 1986, 110.

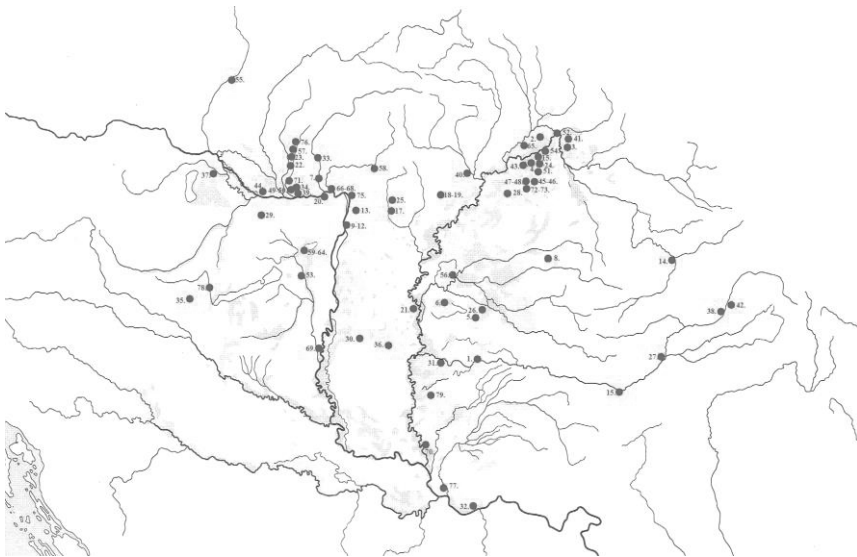
²³ Lószerszámszat, íjászfelszerelés, kétélű kard, nyéltámaszos balta/bárd.

²⁴ REJHOLCOVÁ 1976, 192–193

²⁵ BAKAY 1965, 12–13.

²⁶ BAKAY 1978, 18–21.

Ennek a fegyvertípusnak a megjelenése és elterjedése a Kárpát-medencében nem egy elszigetelt jelenség. A korszakban a Baltikumban is gyakori fegyvernek számítottak a kétélű kardok, azonban az ottani sírok tanúsága szerint idegen, viking zsoldosok használták azokat.²⁷

1. térkép: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében
(KOVÁCS 1994–1995 alapján)

A kétélű kardok elterjedése a Kárpát-medencében (1. térkép)

A kétélű kardokkal Kovács László foglalkozott behatóbban, összegyűjtötte és térképre vitte a Kárpát-medencei példányokat.²⁸ Gyűjtésében 75 kard szerepel, amelyek a 10. század utolsó harmada – 11. század első harmada közé datálhatók (1. táblázat).

A kardok eloszlása a Kárpát-medencében nem egyenletes, nem fedi le a terület egészét. A Felvidék középső részén, a Tiszántúlon, Erdélyben, a Duna-Tisza-közén, Dél- és Nyugat-Dunántúlon²⁹ csak elszórva ismertek kétélű kardos temetkezések.

A Kárpát-medencén belül 5 helyen figyelhető meg a kétélű kardok sűrűsödése. A Dunántúlon kizárólag Székesfehérvár körül figyelhető meg az egyetlen sűrűsödési pontjuk. Az itteni jelenlétük feltételezhetően kapcsolatba

²⁷ BAKAY 1965, 24.

²⁸ KOVÁCS 1994–1995.

²⁹ Amennyiben kizárólag a németektől való fellelem hatására terjedt volna el nagy arányban a kétélű kard, akkor ezen a területen kéne a legnagyobb sűrűségben előfordulnia.

hozható az itt működő fejedelmi/királyi udvarral. A Dunától északra a Nyitra mentén található egy csoportosulásuk. A Nyitra torkolatának környékén egy erőteljesebb lelőhely-sűrűsödés rajzolódik ki. Tőle nyugatra a Garam és az Ipoly torkolatának a közelében van a következő terület. Ezzel szinte közvetlenül érintkezik a Dunakanyartól a folyó budapesti szakaszáig húzódó gőcpont. A Duna és északi mellékfolyói egy többé-kevésbé összefüggő tömböt alkotnak. Tőlük elszakadva, keleti irányba, a Felső-Tiszavidéken rajzolódik ki az ötödik lelőhely-koncentráció.

László Gyula és Bakay Kornél úgy gondolta, hogy a kétélű kardok elterjedése kirajzolja az uralkodócsalád által birtokolt országrészeket.³⁰ Véleményük szerint a velük szembehelyezkedő törzsi-nemzetségi arisztokrácia birtokaival határos területekre telepítették a *míleseiket*. Ennek azonban több adat is ellentmond. A legszembetűnőbb, hogy a kardok, kevés kivételtől eltekintve folyók közelében vagy épp folyómederből kerültek elő.³¹ Feltűnően magas azon kardok száma, amelyek folyótorkolatok, esetlegesen későbbi révhelyek környékén kerültek elő. Mindemellett pont azok a területek számítanak leletmentes területnek, ahol a központi hatalommal rivalizáló előkelők határa húzódott.

Mint arra már László Gyula is felfigyelt, a kétélű kardok a kereskedelmi és stratégiai szempontból jelentős területeken sűrűsödnek. Ez alól kivételt képez Székesfehérvár környéke, ahol a fegyveresek elsődleges feladata az uralkodócsalád védelme lehetett. A területen a kardok mellett megjelenik a kárpát-medencei leletanyagban szintén külföldi eredetű nyéltámaszos balta is (Székesfehérvár-Rádiótelep A sír). A Duna mellékfolyói mentén sűrűn sorakozó lelőhelyek valószínűleg az északi irányú kereskedelmet felügyelhatték. A Felső-Tiszavidéken található tömb feladata a Kijev irányából érkező út biztosítása lehetett. Ugyan nem olyan sűrű, de a Maros mentén is kirajzolódik egy lelőhelyláncolat. Az itteni lelőhelyek harcosai ellenőrizhették a Maroson történő só szállítást.

A kétélű karddal rendelkező harcosok, akik ezeket a kereskedelmi utakat biztosították, fejedelmi/királyi utasításra lettek a szolgálati helyükre telepítve. Az uralkodónak fontos volt, hogy hozzá hű katonák gondoskodjanak a kereskedelem biztonságáról. Ezt látszik alátámasztani a folyótorkolatok nagyarányú megerősítése.³² A fentebb felsorolt gyér lelőhelysűrűségű régiók háttérében a kereskedelmi útvonalak hiánya állhat.

Lándzsák (2. táblázat)

A kétélű kardokkal ellentétben elenyésző számban ismertek 10–11. századi nyugat- és észak-európai lándzsák a Kárpát-medencéből. A lándzsák az újkorig

³⁰ LÁSZLÓ 1939, 232.; BAKAY 1965, 27.

³¹ A mederből előkerülő fegyverek utalhatnak esetlegesen ütközetre is, azonban ezeket írott források hiányában sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet.

³² Nyitra – Komáromszentpéter/Dolný Peter, Marcellháza/Marcelová, Ógyalla-Bagota/Hurbanovo. Garam/Ipoly – Esztergom, Bény-Urasági földek/Biňa, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin.

bezáróan a mindenkori hadseregek alapvető tömegfegyverének minősültek. Kevés fémigényük miatt olcsónak számítottak, valamint a harcosokat könnyen ki lehetett képezni a használatukra.

Két irányból érkeztek lándzsák a 10–11. századi Kárpát-medencébe: a nagyobb csoportot alkotó, ún. szárnyas lándzsák német területről kerülhettek ide. A szárny nélküli lándzsák közös ismertetője a hosszú, levél alakú penge. Ez utóbbiak párhuzamai Skandinávia területén kerültek elő.

4. ábra: Budapesti lándzsa

A budapesti lándzsa (4. ábra)

A korabeli Európában nem csak a kardok szereléseit díszítették, hanem gyakran a lándzsákat is. A legismertebb kárpát-medencei példány, az ún. budapesti lándzsa 1900-ban került elő a Duna fővárosi szakaszának kotrása során. Mivel szórványlelet, értelmezése számos vitát szült.

Formáját tekintve a szárny nélküli lándzsákhoz tartozik, egy olyan típusba, amely a viking befolyási övezetben a 11. század első feléig igen népszerűnek számított.³³ A fegyver pengéje hosszú, nádlevél alakú. Köpűje aranyozott és nielloberakással díszített stilizált palmetták, akantuszok és szalagfonatok díszítik. Ezek a motívumok, az ún. *Ringerike*-stílusra jellemzőek. A lándzsa formája és díszítése alapján Gotlandon készülhetett. A szigeten a niello alkalmazása a *Ringerike*-stílussal a 11. század első negyedétől kimutatható. Ez

³³ KOVÁCS 1970a, 127.

alapján a lándzsa ekkoriban készülhetett és kerülhetett a Magyar Királyság területére.³⁴

A lándzsa díszes kivitele következtében felmerült a kutatásban, hogy nem egy mindennapos használatra készült fegyver lehetett, hanem egy rangjelző tárgy, talán egy királyi felségjelvény.³⁵ A középkori krónikák több helyen is megemlékeznek a német birodalmi lándzsa másolatának Magyarországra küldéséről. Kovács László a forrásokat tanulmányozva elveti ennek a lehetőségét.³⁶ Véleménye szerint nem királyi *insignium* volt, hanem valószínűleg a rusz-varég eredetű királyi testőrség egyik magas rangú tagjának, talán vezetőjének lehetett a méltóságjelvénye. Ebben a korszakban a testőrség parancsnoka a mindenkori trónörökös, ez esetben Imre herceg volt, akire néhány forrás a *dux Russorum*címen utal.³⁷ Ez alapján a budapesti lándzsa kapcsolatba hozható az uralkodóházzal, de nem úgy, ahogy a korai kutatás interpretálta.

A budapesti lándzsához formailag hasonló darab mindössze egy ismert a Kárpát-medencéből, Törtel-Demeter-tanya lelőhelyről.³⁸ A fegyver lelő-körülményei nem ismertek pontosan, ugyanis egy feldúlt sírból került elő, s a tárgyat munkások szolgáltatták be. Valószínűleg ez is Skandináviában, vagy legalább is viking befolyási övezetben készülhetett.

5. ábra: Szárnyas lándzsa, Szob-Vendelin 83. sír
(KOVÁCS 1970b, 5. ábra 1.)

³⁴ KOVÁCS 1970a, 128.

³⁵ PAULSEN 1933, 29.

³⁶ KOVÁCS 1970a, 129–144.

³⁷ KOVÁCS 1970a, 145.

³⁸ KOVÁCS 1970b, 94.

Szárnyas lándzsa (5. ábra)

A nyugati irányból érkező lándzsák között az ún. szárnyas lándzsák alkotják a legnagyobb csoportot. Nevüket a köpű két oldalán elhelyezkedő rombusz alakú szárnyakról kapták. A szárnyak megakadályozták, hogy a lándzsa mélyen behatoljon a sebbe. A kardokkal ellentétben ezek nem kizárólag harci fegyverek voltak, hanem előszeretettel alkalmazták őket vadászatokon is.³⁹ Nyugat-európai eredetű fegyverek, amiknek a megjelenése és széles körű elterjedése a frankokhoz köthető. A jó minőségű frank kardpengékhez hasonlóan a szárnyas lándzsák is népszerűek voltak a vikingek között.

Kovács László gyűjtésében 19 szárnyas lándzsa szerepel,⁴⁰ a kárpát-medencei példányok pontos datálása azonban szinte teljesen lehetetlen, ugyanis temetkezésből csupán egyetlen példány került elő (Szob-Vendelin 83. sír). Tovább nehezíti a keltezést, hogy formailag változatlanok, viszonylag kis példányszámban ismertek és a Kárpát-medencében már a honfoglalást megelőző időszakban is használatban voltak.⁴¹

A szárnyas lándzsák, ugyan nem nagy számban, de megjelennek a korabeli, Kárpát-medencei ábrázolásokon. A koronázási paláston I. Szent István (997–1038) kezében egyértelműen egy szárnyas lándzsa található.⁴² A másik megjelenése szintén Istvánhoz köthető, az első pénzéremként számon tartott *lancea regis* (CNH.I.1.) vereteken egy felhőkből kinyúló kéz tart egy szárnyas lándzsát.

2. térkép: Lándzsák a Kárpát-medencében
(KOVÁCS 1970b alapján)

³⁹ KOVÁCS 1970b, 96.

⁴⁰ KOVÁCS 1970b.

⁴¹ Keszthely-Fenékpuszta 22. sír; Sopronkőhida 30., 60., 84. sír (KOVÁCS 1970, 97).

⁴² KOVÁCS 1970a, 138.

A szárnyas lándzsák Kárpát-medencei elterjedése (2. térkép)

Már Géza hadseregreformja előtt ismerték és előszeretettel használták a magyarok a lándzsát, azonban a szárnyas lándzsák megjelenését a nyugati mintára és nyugati lovagok vezetésével kialakuló fejedelmi sereghez köthetjük.⁴³ Az ezzel a fegyverrel felszerelt harcosok, hasonlóan a kétélű kardosokhoz a kereskedelem biztosításában vehettek részt.

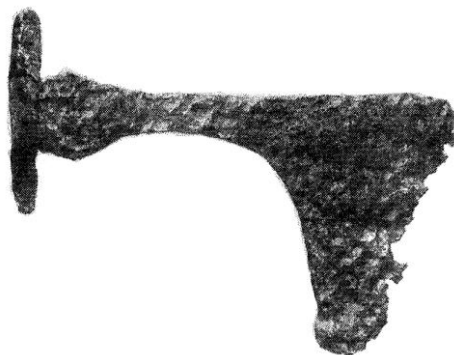
Elterjedési területük sokkal kisebb, mint a kétélű kardoké. Az egyik gócpontjuk az Északnyugat-Dunántúlon figyelhető meg, a másik pedig a Dunának a Dunakanyartól Budapestig tartó szakaszán. Az előbbi fegyvertípussal csak itt fedik egymást. A kardokhoz hasonlóan a szárnyas lándzsák folyók közelében, nem ritkán, a folyókból kerülnek elő.

Nyéltámaszos balták

A balták és bárdok funkciója kettős volt. Nem csak fegyverként használták őket, hanem gyakran munkaeszközként kerültek a sírokba. A fegyvertípussal – az előzőkhöz hasonlóan – Kovács László foglalkozott részletesebben.⁴⁴

6. ábra: Nyéltámaszos balta, Szob-Kiserdő 21. sír
(BAKAY 1978, V. 2.)

7. ábra: Nyéltámaszos bárd, Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír
(KOVÁCS 1986, 3. kép 4.)

⁴³ KOVÁCS 1970b

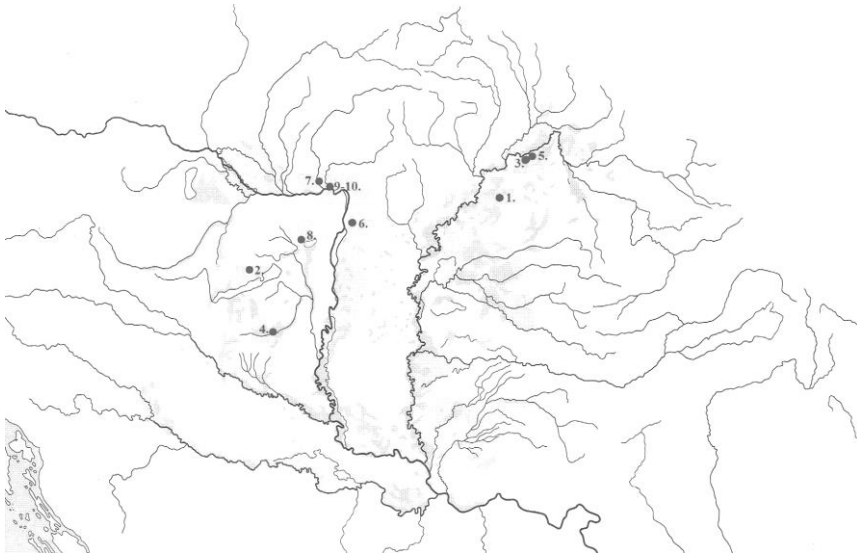
⁴⁴ KOVÁCS 1986.

A kétélű kardok mellett a 10–11. századi leletanyagban – igaz viszonylag kis számban – megtalálható az ütőfegyverek egy speciális fajtája, az ún. nyéltámaszos, köpűszárnyas balták és bárdok csoportja (6–7. ábra).⁴⁵ Nevüket a fegyver fokán kialakított pajzs után kapták, ami a nyél megtámasztására szolgált.

A nyéltámaszos balták, ellentétben a kétélű kardokkal és a szárnyas lándzsákkal, nem rendelkeznek nyugat-európai analógiákkal. Párhuzamaik a Kijevi Rusz területén találhatóak meg, ahol a druzsina tagjai között volt nagyon népszerű fegyvertípus a 12. századig. A Kárpát-medencében a 10. század végén jelenhetett meg.⁴⁶ Feltehetően ez a fegyvertípus is Géza fejedelem hadseregreformjának régészeti emléke.

A kétélű karddal eltemetettekhez hasonlóan a nyéltámaszos baltával és bárddal rendelkező harcosok esetében megfigyelt jelenségek is szervesen illeszkednek a 10–11. századi Kárpát-medencei temetkezési rítushoz.⁴⁷

A lándzsákhoz hasonlóan már Géza előtt is alkalmazták a magyarok különböző balta és bárdtípusokat. Hasonlóan a kétélű kardokhoz, a nyéltámaszos balták is ismeretlenek az elit temetkezéseiből. Ellentétben a kardokkal, a hitelesen feltárt temetkezések alapján sosem önmagában használták, hanem egy másik fegyverrel kombinálva. Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír, Székesfehérvár-Rádiótelep A sír és Szob-Kiserdő 21. sír esetében kétélű kard is volt a sírban.

3. térkép: Nyéltámaszos balták és bárdok a Kárpát-medencében

⁴⁵ A baltáknál a nyak hosszabb az élnél, a bárdoknál azonban az él hosszabb, mint a fegyver nyaka.

⁴⁶ KOVÁCS 1986, 102.

⁴⁷ KOVÁCS 1986, 103.

A nyéltámaszos balták Kárpát-medencei elterjedése(3. térkép)

A nyéltámaszos balták példányszáma (3. táblázat) és elterjedési területe kisebb, mint a kétélű kardoké. Két csoportosulásuk figyelhető meg: a nagyobbik gócpont a Balaton-felvidéktől húzódik a Dunakanyarig. Ebben a sávban került elő a fegyverek nagy része. A másik, kisebb csoport a Felső-Tisza-vidéken található. Használóik valószínűleg olyan közösségek tagjai lehettek, akik a kijevei utat biztosították.

8. ábra: Balta alakú csüngő. Szabolcsveresmart
(ISTVÁNOVITS 2000, 172. tábla 5.)

Formailag nagy hasonlóságot mutatnak a nyéltámaszos baltákkal az ún. balta alakú csüngők (8. ábra). A kutatás jelen állása szerint három 10–11. századi példány ismert a Kárpát-medence területéről, Szabolcsveresmart-Tiszai partomlás,⁴⁸ Hajdúhadház-Cégény⁴⁹ és Sály-Lator lelőhelyről.⁵⁰ A szabolcsveresmarti példány párhuzamaként Fodor István a keleti szláv harcosok övön hordott amulettjeit említi,⁵¹ Révész László viszont viking zsoldosokhoz köti a tárgyat.⁵² Kárpát-medencei elterjedési területük megegyezik a nyéltámaszos balták/bárdok felső-tisza-vidéki elterjedésével.

Nyugat-európai fegyverek Észak-Pest megyében

A nyugati eredetű fegyverzet bemutatott egyes elemei Észak-Pest megye több, egymástól aránylag kis távolságra elhelyezkedő temetőjében is megtalálhatóak, illetve több szórvány is ismert a területről (4–5. térkép). Viszonylag kis kiterjedése ellenére nagy leletsűrűség jellemzi Észak-Pest megyét: 10 lelőhelyről 17 fegyver ismert (4. táblázat).

⁴⁸ ISTVÁNOVITS 2000, 184.

⁴⁹ FODOR 2001, 25.

⁵⁰ KIRÁLY 2014.

⁵¹ FODOR 2001, 25.

⁵² RÉVÉSZ 1999, 203.

Az országos átlaghoz hasonlóan a kétélű kardok ismertek legnagyobb számban Észak-Pest megyében is. 4 temetkezésből és 5 szórványból 9 ismert példány van a területen. Lándzsából 5 található a területen, ebből 4 szárnyas. Legkevesebb nyéltámaszos baltából van, amelyből 3 darab ismert.

A fegyverek a folyók mentén, a folyókból, illetve a Cserhát és az Alföld határán kerültek elő. A fegyverekkel legjobban biztosított területnek az Ipoly torkolata tartható. Itt két szomszédos temetőből⁵³ 6 fegyver ismert, és az összes bemutatott fegyvertípus képviselteti magát. A nyugati típusú fegyvereket tartalmazó sírokon kívül több temetkezésből van adatunk még íjászfelszerelésről is.⁵⁴ Feltehetően az Ipoly-torkolat biztosítása lehetett az itteni közösségek egyik feladata.⁵⁵ Szob-Kiserdő 21. sírja tekinthető Észak-Pest megye legjobban felszerelt harcos temetkezésének. A harcos íjászfelszerelése mellett a sírba került kétélű kardja és nyéltámaszos baltája is.⁵⁶ A Kiserdő közelében található Szob-Vendelin a Kárpát-medence egyetlen olyan ismert temetője, ahonnan mindhárom fegyvertípus előkerült (2., 49., 83. sír), valamint azon temetők közé tartozik, ahol a szablya és a kard egyszerre figyelhető meg. A Duna budapesti szakaszáról 7 fegyvert ismerünk, azonban ezek a Mexikói úti sírt leszámítva mind mederkotrás során előkerült szórványok. Ezeknél felmerülhet a hadi eseményekkel való összefüggés, azonban írott források hiányában nem bizonyítható ez a felvetés. A régió legszebben díszített fegyvere szintén a Duna medréből származó budapesti lándzsa, amelynek – ahogy arról már fentebb szó esett – megnehezítette az értelmezését a lelőköri körülmények ismeretének hiánya.

A nyugati fegyvereket tartalmazó Észak-Pest megyei temetőkről elmondható, hogy nagyjából azonos időpontra, a 10. század második felére/utolsó harmadára tehető a megnyitásuk és felhagyásuk már a 11. század folyamán történhetett meg.

Mint láthattuk, Észak-Pest megye, ami nyugati eredetű fegyverekben az egyik leggazdagabb régió a Kárpát-medencében, kicsiben ugyanazt a képet mutatja, mint ami a Kárpát-medence teljes területén tapasztalható. A lelőhelyek folyók közelében helyezkednek el, mert az itt élő harcosok ezáltal felügyelték a rajtuk zajló kereskedelem zavartalanságát. Emellett jelenlétükkel valószínűleg a fejedelmi, majd később a királyi család hatalmát is biztosíthatták a stratégiaiilag kiemelten fontos területeket.⁵⁷

Összegzés

A 10. század utolsó harmadára már megfigyelhetők a honfoglalókat ért különböző hatások következményei. A viselet, divat jelentősen megváltozott, nagyobb hangsúlyt kapnak benne a környező területekről érkező impulzusok hatására végbemenő módosulások (elterjednek pl. az állatfejes karperecek,

⁵³ Szob-Kiserdő és Szob-Vendelin.

⁵⁴ TÖRÖK 1956; BAKAY 1978, 6–52, BAKAY 1978, 56–59.

⁵⁵ Elképzelhető, hogy a Garam torkolata környékén talált kétélű kardos temetkezések harcosai kapcsolatban állhattak a szobi temetőkben eltemetettekkel.

⁵⁶ BAKAY 1978, 18–21.

⁵⁷ Amik gyakran megegyeztek a kereskedelmi útvonalakkal.

bizánci övcsatok). A viselettel egy időben az életmód is átalakul, megjelennek a nagyobb közösségek, a nem ritkán száz feletti sírszámú temetőekben lassan, de érzékelhetően átalakul a hitvilág is. Ezen változások közé sorolható a dolgozatban bemutatott (részleges) fegyverzetváltás is.

A 10. század közepén ugyan már megjelentek a Kárpát-medencei hagyatékban az új harcmodort megkövetelő fegyverek, elsősorban a kétélű kardok, de még évtizedekig használták mellettük a szablyát is. A folyamat pontos menete jelenleg még nem rekonstruálható teljes egészében, mivel többnyire szórványleletek állnak rendelkezésünkre. Annyi azonban megállapítható, hogy a klasszikus nehézlövassági támadófegyverek (kétélű kard, szárnyas lándzsa) átvétele nem járt együtt a hozzájuk tartozó védőfegyverzet megjelenésével. Ez arra utal, hogy az új fegyverek meghonosodásában részt vettek ugyan nyugati lovagok, a hadsereg jelentős részét azonban továbbra is a magyarok adták, akik igyekeztek az újat kombinálni a hagyományos harcmodorukkal. Erre utal, hogy a nyugati fegyverrel eltemetett harcosok mellett sok esetben íjászfelszerelés is volt. Továbbá ezen harcosok helyi származására utal az eltemetés rítusa, ami megfelel a korban általánosnak mondható kárpát-medencei rítusnak.

Irodalom

BAKAY 1965 = Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez.* (Dunántúli Dolgozatok 1.) Pécs 1965

BAKAY 1978 = Bakay K.: *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén.* (Studia Committentia 6.) Szentendre 1978

FETTICH 1938 = Fettich N.: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján* 3. Budapest 1938, 475–516.

FODOR 2000 = Fodor I.: *A bécsi szablya és a prágai kard.* Szeged 2000.

ISTVÁNOVITS 2000 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2.; Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4.) Nyíregyháza 2000.

KIRÁLY 2014 = Király Ágnes: *Viharisten a hegyen.*

Internetes elérés:

<http://homregeszettumblr.com/post/105179589900/viharisten-a-hegyen>

(Letöltés: 2017.02.15. 19:32)

KOVÁCS 1970a = Kovács L.: A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlatja. *Folia Archeologica* 21 (1970) 128–146.

KOVÁCS 1970b = Kovács L.: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsatemetkezésük. *Alba Regia* 11 (1970) 81–108.

- KOVÁCS 1986 = Kovács L.: Honfoglaláskori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1986) 93–115.
- KOVÁCS 1990 = Kovács L.: Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. *Archeologiai Értesítő* 117 (1990) 39–49.
- KOVÁCS 1994–1995 = Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből (Adattár). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1994–1995) 153–189.
- LÁSZLÓ 1939 = László Gy.: Fettich Nándor: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. *Folia Archeologica* 1 (1939) 240–242.
- LÁSZLÓ 1977 = László Gy.: Jegyzetek a prágai Szent István-kardról. In: *Régészeti tanulmányok*. Szerk.: László Gy. Budapest 1977, 358–370.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* (Magyarország honfoglaláskori és kora Árpád-kori sírleletei 3.) Budapest – Debrecen 2002.
- PAULSEN 1933 = Paulsen, P.: *Magyarországi viking leletek*. Budapest 1933.
- PETERSEN 1919 = Petersen, J.: *De Norske Vikingsverd*. Kristiania 1919.
- REJHOLCOVÁ 1976 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanovo-Bohatej. Gräbelfeld aus dem 10. und 11. Jahrhundert in Hurbanovo-Bohata. *Slovenská Archaeologia* (1976) 191–234.
- SUPKA 1911 = Supka G.: Honfoglaláskori lelet Gödöllőn. *Archeologiai Értesítő* 31 (1911) 180–182.

Táblázatok

Lelőhely	Típus
1. (1.) Arad-Csálya/Arad (jud. Arad, R.)	?
2. (2.) Ágcsernyő-Nagyrétidomb/Cierna nad Tisou (okr. Trebišov, Szl.)	U
3. (4.?) Beregszász/Beregove Beregivs'kij raj., zakarpats'ka obl., U.)	H?
4. (5.) Beszterec-Gyalap (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	S
5. (7.) Békéscsaba-Mezőgazdasági szakisk. kertje/Vasútállomás (Békés m.)	?
6. (55.) Békésszentandrás-Mogyoróshalom (Békés m.)	?
7. (8.) Bény-Urasági földek/Biňa (okr. Nové Zámky, Szl.)	X
8. (9.) Bihar-Földvár/Biharia (jud. Bihor, R)	X
9. (10.) Budapest-Dunameder	X
10. (11.) Budapest-Erzsébet-híd	?
11. (12.) Budapest-Mecixói út 41/c	?
12. (13.) Budapest környéke (Pest m.)	?
13. (15.) Csomád-Újhegy, Dorezs (Pest m.)	?
14. (16.) Dész/Dej (jud. Cluj, R)	X
15. (17.) Déva/Deva (jud. Hunedoara, R.)	?
16. (18.) Dombrád-Nádas dűlő (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
17. (19.) Ecséd (Heves m.)	X
18. (20.) Eger-Kiskanda dűlő (Heves m.)	?
19. (21.) Eger környéke (Heves m.)	?
20. (22.) Esztergom környéke (Komárom-Esztergom m.)	?
21. (23.) Felgyő-Gedahalom (Csongrád m.)	?
22. (24.) Felsőszeli környéke/Horné Saliby (okr. Galanta, Szl.)	?
23. (25.) Galánta-Taksony/Galanta (okr. Galanta, Szl.)	X
24. (26.) Gégény-Vasútállomás (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	X
25. (27.) Gyöngyöspata-Kecskekő (Heves m.)	?
26. (29?) Gyula (Békés m.)	?
27. (30.) Gyulafehérvár/Alba Iulia (jud. Alba, R.)	?
28. (31.) Hajdúdorog-Temető-hegy (Hajdú-Bihar m.)	?
29. (31a.) Kajárpác-Gyűri kavicsbánya (Győr-Moson-Sopron m.)	U

1. táblázat: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében (1–29. lelőhely)
(Kovács 1994–1995 alapján)

Lelőhely	Típus
30 (33.) Kecel-Vádéi dűlő (Bács-Kiskun m.)	?
31. (34.) Keglevichháza/Cheglevici (jud. Timiș, R.)	?
32. (35.) Kevevára/Kovin (opšt. Kvin, Sz.)	Z
33. (36.) Kiskoszmály-Belterület/Malé Kozmálovce (okr. Levice, Szl.)	X
34. (37.) Komáromszentpéter-Kisrét/Dolný Peter (okr. Komárno, Szl.) 61.	X
35. (38.) Kozmadombja-Ókozmadombja dűlő (Zala m.)	?
36. (39.) Kömpöc (Bács-Kiskun m.)	?
37. (41.) Levél-Újhelyi Imre tér 11-12. (Győr-Moson-Sopron m.)	?
38.? (42?). Malomfalva-Szent János/Morești (jud. Mureș, R.)	?
39. (43.) Marcelháza/Marcelová (okr. Komárno, Szl.)	Y
40. (44.) Miskolc-Téglagyár (Bosod-Abauj-Zemplén m.)	Y
41.? (45?). Munkács/Mukačevo (Mukačivs'kij raj., Zakarpats'ka obl., U.)	?
42.? (46?). Nagyernye/Ernei (jud. Mureș, R.)	?
43.? (47?). Nagyhalász-Várrétje (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
44. (48a.) Nagymegyer-Vámostelek/Velky Meder (okr. Dunajska Streda, Szl.)	X
45-46. (49-50.) Napkor-Vásárosnaményi út (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
47. (51.) Nyíregyháza-Felsőpázsit (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
48. (52.) Nyíregyháza-Polyákbokor, Pereshalom (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	U
49. (53.) Ógyalla-Bagota, Két út között/Hurbanovo (okr. Komárno, Szl.) 3.	Y
50. (54.) Ógyalla-Bagota, Két út között/Hurbanovo (okr. Komárno, Szl.) 17.	X
51. (56.) Pátroha-Bajorhegy (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	X
52. (57.) Salamon/Solomonove (Uzgorods'kij raj., Zakarpats'ka obl., U.)	?
53. (58.) Sárszentágota-Felsőtöbörzsök (Fejér m.)	?
54. (60.) Szabolcsveresmart-Szelérdomb (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
55. (61.) Szakolca-Vysoké Pole/Skalica (okr. Senica Szl.)	X
56. (63.) Szeghalom-Kovácsalom (Békés m.)	?
57. (65.) Szered-Mácsédi dombok/Sered' (okr. Galanta, Szl.) II. temető 7/55.	X
58. (66.) Szécsény környéke, Ipoly medre (Nógrád m.)	U
59. (67.) Székesfehérvár-Dekóhegy (Fejér m.)	?

1. táblázat: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében (30–59. lelőhely)
(KOVÁCS 1994–1995 alapján)

Lelőhely	Szárnys
1. Budapest-Csepelsziget	+
2. Budapest-Dunameder 1.	-
3. Budapest-Dunameder 2-3.	+
4. Cák (Vas m.)	+
5. Kecöl (Győr-Moson-Sopron m.)	+
6. Kecskemét-Belváros (Bács-Kiskun m.)	+
7. Marcaltő (Veszprém m.)	+
8. Nógrádszakál-Ráróspusztá (Nógrád m.)	+
9. Pannonhalma-Szent Vilibálddomb (Vas m.)	+
10. Szob-Vendelin (Pest m.)	+
11. Tiszalök-Rázomusztá	+
12. Törtel (Pest m.)	-

2. táblázat: Lándzsák a Kárpát-medencében

Lelőhely	Típus
1. Hajdúszoboszló-Árkos-halom 185. sír (Hajdú-Bihar m.)	bárd
2. Halimba-Cseres 142. sír (Veszprém m.)	balta
3. Ibrány-Esbóhalom 199. sír (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	balta
4. Kaposvár-Ezüsthárs lakópark 70. sír (Somogy m.)	balta
5. Nagyhalász (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	bárd
6. Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír (Pest m.)	bárd
7. Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír (okr. Komárno, Szl.)	balta
8. Székesfehérvár-Rádiótelep A sír (Fejér m.)	balta
9. Szob-Kiserdő 21. sír (Pest m.)	balta
10. Szob-Vendelin 49. sír (pest m.)	balta

3. táblázat: Nyéltámaszos balták és bárdok a Kárpát-medencében

	Szórvány	Sírfelület	Kétféle kard	Nyéltemaszkos balta	Szárnyas lándzsa	Lándzsa
1. Budapest-Csepel-sziget	x				x	
2. Budapest-Dunaméder	x		x		x	x
3. Budapest-Erzsébet-híd	x		x			
4. Budapest-Mexikói út 41./C		x	x			
5. Csomád-Új-hegy, Dorezs	x		x			
6. Nagytarcs-Homokbánya		x		x		
7. Szob-Kiserdő		x	x	x		
8. Szob-Venbdéli		x	x	x	x	
9. Vác-Csörögi-pusztá	x		x			
10. Vác	x				x	

4. táblázat: Észak-Pest megye 10-11. századi nyugat-európai fegyverleletei

Few elements of Western European Weapons in the Carpathian Basin

RICHÁRD TAKÁCS

After Settlement of the Magyars in Carpathian Basin began the Hungarian integration in the Western Europe. The Hungarians changed their religion, society and armour. In my study I introduce 3 elements of Western European armour in Carpathian Basin (double edged sword, winged spear and winged churn axe). This weapons appeared in the reign of prince Géza (972–997). He set up a new central army. This army wasn't depend on the tribal leaders' armies. Géza's army used the new type weapons. The warriors trained by German knights. The archeological sites where found Western European weapons often are near by fords or flows. It seems the warriors of the regal army secured the more important trade routes.

The armour's change was a slowly process. In this time in Poland and Eastern Europe appeared too these weapons. In those areas used by viking mercenaries. In Carpathian Basin the new types weapons used Hungarian, because their graves don't differ from other graves in Carpathian Basin. The archeologist didn't find yet chain-mail, shield boss or helmet in the Hungarian warriors' graves. This shows the Hungarians in the end of 10th century didn't become heavy-cavalry, they stay light-cavalry.

A sodronypáncélok vizsgálatának lehetőségei

Az írott források tanulságaitól, az alkalmazott anyagtudományi vizsgálatok eredményeiig

KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ

Bevezetés és kutatástörténet

A sodronypáncélok az európai hadszínterek elterjedt és meghatározó eszközei voltak hosszú időn keresztül. Eredetük az ókorig nyúlik vissza, harctéri alkalmazásuk végpontját pedig a 17. század jelenti. Figyelemre méltó tény, hogy ellentétben a fegyvertörténet folyamatosan változó világában található harci eszközök többségével, ezen időszak alatt a sodronypáncélok struktúrája érdemben nem sokat változott. Az egymásba kapcsolódó vasgyűrűkből álló páncélzat célja a testre mért erőhatás mozgási energiájának elnyelése volt. Ezt a fajta vértet mindig steppelt, bélelt ruhadarabokkal együtt hordták, így minimalizálva a szervezetben bekövetkező esetleges traumákat. Ezeket a testvédelmi eszközöket különböző formákban alkották meg, az emberi és állati test igényeinek megfelelően.¹

A sodronypáncélok kutatása mindezidáig háttérbe szorult a sokkal impozánsabb lemezvérték mögött. Ennek okai között nem csak az esztétikai tényezőket találjuk, hanem azt a tényt, hogy míg egy lemezvért vagy egy vért elem gyakran köthető személyekhez, a sodronypáncélok esetében erre csak kivételes esetekben van példa. A lemezpáncélokról gyakran találunk feljegyzéseket, amelyekből következtethetünk arra, hogy ezek a darabok mely személyek számára készültek. A vértezett anyagába ültet mesterjegyek segítségével pedig sok esetben azonosítani lehet magukat a készítő művészeket és mestereket is. Emellett a teljes lemezpáncélzatok számos további szempont alapján vizsgálhatók: gyakran magas művészeti értéket képviselnek, betekintést nyújthatnak a korabeli reprezentáció egy szeletébe, a formavilág változásán keresztül tendenciák állapíthatók meg és fejlődési ívek rajzolhatók, valamint technológiai szempontból is elemezhetőek. Egy acéllemezekből álló teljes testpáncél virtuálisan megeleveníti egykori viselőjét: következtetni lehet belőle magasságára, fizikumára és testalkatára. A sodronypáncélok vizsgálati lehetőségeinek az említett szempontokkal való összevetése után világossá válik, hogy az elmúlt százötven év tudományos igényű kutatásai miért kezelték kissé mostohábban ezeket a tárgyakat. Az esztétikai szempontból talán kevésbé attraktív sodronypáncélok sokkalta nehezebben köthetőek személyekhez, mivel szerkezetük "folyékony",² így viselőjük testalkatára is nehezebb következtetni,

¹ A sodronypáncélzatot állatok testének védelmére is használták, akár önállóan, akár komplexebb testvédelmi rendszer részeként. Európában ezalatt praktikusán lovak páncélozása értendő, keleti kultúrákban más állatok (pl.: elefántok) testének védelmezésére is alkalmazták.

² Tóll László honosította meg ezt a találó, átvitt értelmű fogalmat (TÓLL 2009, 39). A fémről készült sodronygyűrűk egymáson képesek elmozdulni, így bizonyos határokon belül némileg eltérő alakot

továbbá használatuk a legtöbb esetben valószínűleg nem csupán egy-egy személyre korlátozódott. Ezen tárgyak készítőinek azonosítása is problémásabb, ugyanis csak ritka esetekben találunk a sodronypáncélokban olyan réz gyűrűket, amelyek a készítőre vagy az előállítás helyszínére utalnak.

A láncpáncélokat Samuel Rush Meyrick munkája óta különböző megközelítésekkel vizsgálták.³ Leghamarabb maga a struktúra került a tudományos érdeklődés középpontjába, majd a forma következett. A láncpáncélok alakjának változását érintő kérdések tisztázásában a különböző képzőművészeti ábrázolások lendítették előre a megismerés folyamatát. A síremlékek, freskók, kódexek miniatúrái, szobrok és faragások segítségével mára már megközelítőleg pontos és részletes képet alkothatunk a leglényegibb sodronypáncél-elemek alakjainak fejlődéséről. Azonban ez az eredmény nem teszi lehetővé, hogy csupán ez alapján érvényes következtetéseket tudjunk levonni egy ilyen típusú páncélról. Ugyanígy, ezen tárgyak esetében küllem alapján is csak tágabb időhatárokon belüli datálásra nyílik lehetőség.

A 19. század végétől új megközelítési irányok kerültek előtérbe. A vonatkozó történeti források egymást követő feltárásával újabb és újabb részletek váltak ismertté a sodronypáncélok kereskedelmét illetően, továbbá erősen korlátozott mértékben, de bepillantást nyerhettünk egyes megrendelési- és szállítási ügyletekbe is,⁴ ezek kapcsán pedig a feltüntetett árak is napvilágot láttak.⁵ Újabban fontos információkat nyert a kutatás az írott kútfőkből a sodronypáncélok tisztítására vonatkozóan,⁶ illetve további adatokkal bővült a

vehet fel a páncélzat, akár egy vaslánc szemei. Innen erednek a sodronypáncélokra ma használt modern terminológiák: magát a sodronypáncélt láncpáncélnak, illetve láncvértnek is szokás nevezni, a sodronypáncélt alkotó gyűrűket pedig láncszemeknek. Mára mindegyik műszót alkalmazza a kutatás, de igazán egyik sem tekinthető pontos terminus technicusnak. Az összetett kifejezés előtagjai tekintetében a *sodrony* szó a vasból esetleg acélból készült húzott drótra (huzalra) utal, míg a *lánc* pedig az egymásba kapcsolódó vasgyűrűkre. Talán a legszerencsésebb variáns a *láncpáncél* szóalak, amelynek második tagja a késő középkorban és kora újkorban használatos német *pancer*/*panzer*, illetve latin *panceria* szóalakra utal. Ebből eredhet a magyar páncél szavunk is. (Jelen tanulmányban mindegyik szóalakkal találkozhatunk.)

³ Hagyományosan Meyrick publikációját tartja a sodronypáncélokkal foglalkozó szakmai közösség az első modernnek számító, tudományos igényű munkának. Habár azóta a szerző megállapításai közül több is érvényét veszítette, a mű fontos érdeme, hogy a tárgycsoportra felhívta a tudományos közösség figyelmét (MEYRICK 1821, 120–145). Meyrick sodronykategóriáinak jelentős részét Blair cáfolta meg (BLAIR 1958, 20–23).

⁴ ORIGO 1992, 36; NIGRO 2010, 421.

⁵ BRUN 1951, 209–231.

⁶ A londoni Tower fegyvertárának feljegyzései között találunk példát erre: naponta hat penny-t fizettek munkásoknak azért, hogy 45 napon át a rozsdás sodronypáncélokat hordókban gurítsák: „*iiij valletorum quolibet eorum ad Vj d per diem per XLV dies vertentas barellos cum diversis harneis de maille*” (RICHARDSON 2012, 46). Ez a sodronyvértek korróziómentesítésének egyetlen lehetséges módja. A gurított hordókban a mozgó sodronyvértek gyűrűi minden oldalról egymással súrlódtak, ezáltal eltávolítva a felületi rozsdát. Könnyen elképzelhető, hogy a hordókba finom, száraz homokot is tettek, amely megkönnyíthette a makacsabb korróziós rétegek eltávolítását. A késő középkori Magyarországon is találunk utalást páncélok megtisztítására. A bártfai számadáskönyvben 1438. augusztus 22-én többek között az alábbi tétel szerepel: „*Item quod loricas mundaverunt.*”

láncpáncélok előállítási helyeit tartalmazó virtuális térkép, valamint megismerhetővé vált az egyéni igényeknek megfelelő készítési folyamat is.⁷

A 20. századtól egy új szemlélettel gazdagodott a sodronypáncélok kutatása, s ennek köszönhetően technikátörténeti érdeklődésből kiindulva megkezdődött ezen tárgyak anyagvizsgálata. A történeti muzeológia az anyagtudomány modern eszközeivel karöltve két fő kérdésre kereste a választ: milyen anyagokból állították elő ezeket a páncélokat, valamint milyen eljárásokat használtak a korabeli páncélt készítőik? Természetesen ezek a vizsgálatok is mozaikszerűek, hiszen csak csekély számú láncpáncélt érintenek.⁸ Ezzel érdemes szembeállítani azt a tényt, hogy a késő középkor idején már bizonyosan nagy mennyiségben, pre-indusztriális keretek között készítették ezeket a testvédelmi eszközöket.⁹ Ebből következik, hogy ezek az eredmények nem vetíthetők ki az egész tárgykörre, csupán lehetséges válaszként interpretálhatók. Ilyen kísérlet volt korábbi tanulmányom is, melynek során igyekeztem a készítési folyamat már ismert elemeit és variánsait rendezni, valamint kitölteni a hiányos részeket és rekonstruálni magukat a készítéshez használt eszközöket.¹⁰

A sodronypáncélok vizsgálatának módszerei

Amint a fentebbi vázlatos áttekintésből látható, a sodronypáncélok tudományos igényű kutatásának kezdete óta még mindig csak töredékes képünk van ezekről a tárgyakról. Ebből fakad jelen tanulmány talán legfontosabb kérdése: milyen lehetősége van a történésznek arra, hogy kipótolhassa ezeket a hiányzó részeket? Ehhez az alaposabb megismeréséhez több megközelítési lehetőséget szükséges figyelembe venni, ezenfelül több társ- és segédtudományt is érdemes bevonni a kutatásba. Ez a metodika egy lehetséges út lehet a 21. század történészeinek, régészeinek és muzeológusainak ahhoz, hogy többdimenziós képet alkothassanak vizsgálati területeikről. Ez a korábban említett tanulmány esetében azt jelentette, hogy az írott források mellett figyelembe kellett venni a történeti muzeológia, az anyagtudomány és a régészet eredményeit, valamint sajátos ismereteket igényelt a kísérleti régészet, egyúttal a kovácspár területén. Bár ezáltal következtetni lehetett a sodronypáncélok készítésekor alkalmazott eszközökre szerszámokra és technikákra, továbbra is megválaszolatlanul maradt az a kérdés, hogy milyen anyagokkal dolgoztak a korabeli sodronyvért készítőik?

(FEJÉRPATAKY 1885, 345–395). Fontos hozzátenni, hogy a latin *lorica* kifejezésből nem derül ki, hogy pontosan milyen páncélról van szó.

⁷ BLAIR 2005, 106. Ez a forrás azért bír kardinális jelentőséggel, mert tartalmazza a méretezés menetét is.

⁸ Ilyen kutatásokat végzett A. R. Williams, J. R. Vilella, D. Tweddle és V. Vike (WILLIAMS 1980, 105–143; VILELLA 1958; TWEDDLE 1998, 998–1081; VIKE 2000, 1–40).

⁹ BLAIR 1958, 79. Ezt írja le Burgess is, aki a pre-indusztriális kifejezést használja (BURGESS 1960, 152).

¹⁰ KOZÁK-KÍGYÓSSY 2016, 54–73. Több eredmény módosult az említett tanulmány megírása óta, azonban a több szempontú megközelítés miatt tanulságosak lehetnek az itt taglaltak.

Ezt a kérdést először metallográfiai szempontból közelítették meg először a kutatók. Edward Martin Burgess szerint ezeknek a páncéloknak alapanyagául a lágyvas,¹¹ illetve kisebb mértékben az alacsony széntartalmú acél szolgált.¹² Töll László szintén nyomatékosítja, hogy a téves közhiedelemmel ellentétben a láncvérték készítéséhez használt leggyakoribb alapanyag a lágyvas lehetett és nem az acél.¹³ Ezt látszik megerősíteni az Alan. R. Williams által végzett vizsgálat, amely során megállapította, hogy az általa tanulmányozott kilenc sodronyvért közül mindössze három készülhetett acélból, melyeket a 16. századra datált.¹⁴ Kutatásában Stanley Smith is többségében lágyvas alapanyagokat határozott meg.¹⁵ A Williams professzor által tanulmányozott kilenc középkori európai mintából egyfajta technikai fejlődésre következtethetünk: a kora- és érett középkorban széles körben elterjedt, kovácsoltvasból készült gyűrűk keménységénél hétszer nagyobb értéket mutatott a 16. századra datált, edzett acélból készült minták keménysége.¹⁶

Az imént tárgyalt anyagvizsgálati eredmények meggyőzőek, de mivel ezek a kutatások csak néhány tucat sodronypáncél egy-egy gyűrűjét érintették, az így kapott végeredmény nem általánosítható. Fontos hozzátenni, hogy egy-egy sodronypáncél több tízezer sodronygyűrűből (és szegecsből) áll, előfordul, hogy egy vértén belül több különböző összetételű huzalból megmunkált gyűrűt találunk. Ez már önmagában is kételkedésre adhat okot, azonban azt a tényt is figyelembe véve, hogy a késő középkorra nagymennyiségben készítették ezeket a páncélokat és óvatos becslések szerint is több tízezer, esetleg több százezer forgott ezekből a tárgyakból Európa hadszínterein és piacain, akkor a néhány tucat vizsgált láncpáncél alapján kockázatos lenne következtetni ezeknek az alapanyagára pusztán a fentebbi adatokból.

Az anyagvizsgálatok hiányosságai, illetve eredményeik mozaikszerű jellege, az írott források vizsgálatával egészíthető ki. A késő középkori inventáriumokban, kereskedők leveleiben és adásvételi ügyletek leírásakor több esetben is találkozunk a vasból és az acélból készült sodronyvérték egyértelmű megkülönböztetésével. A londoni Tower inventárium a 1359. évben megemlékezik 12 acélból készült páncélingről. Eltérés mutatkozik a

¹¹ Az acél a vas legfontosabb ötvözet, fő ötvözője a szén. Az ötvözetben a szén arányának növelésével, nagyobb szilárdságú acél állítható elő, ugyanakkor az ötvözet arányosan kevésbé lesz képlékeny. A szén mellett más elemek is használhatók ötvözőként, példaként említhető, hogy késő középkor idejéből készült észak-itáliai páncélok anyagában mangán is gyakorta kimutatható. Alan R. Williams meghatározása szerint a késő középkori lemezvérték és a sodronypáncélok alapanyaguk szerint három kategóriába oszthatók: az első a lágyvas, amely elhanyagolható széntartalommal bír, a második az alacsony széntartalmú acél (0,1–0,3 %), a harmadik a közepes széntartalmú acél (0,4%-nál magasabb karbontartalommal) (WILLIAMS 2003, 61).

¹² BURGESS 1953, 58; BURGESS 1960, 151. A korai feltételezések ellenére mára a kutatók többsége egyetért abban, hogy a láncvérték készítéséhez a legcélszerűbb alapanyag a lágyvas lehetett.

¹³ TÖLL 2009, 37. Érdemes megjegyezni, hogy a kiváló fegyvertörténész nagy volumenű munkája újszerű és inspiratív kutatás, amely hiánypótlólag hat a magyar nyelvű munkák között.

¹⁴ WILLIAMS 1980, 106. Ezek a darabok hőkezelték is voltak.

¹⁵ BURGESS 1960, 151.

¹⁶ WILLIAMS 1980, 108.

szóhasználatban, illetve az értékben is, így biztosra vehető, hogy értelmi megkülönböztetésről van szó, nem szóhasználati eltérésről. Tizenkét darab acél sodronyong ára 73 shilling 4 penny volt, míg tíz darab lágyvasból készült értéke mindössze 40 shilling.¹⁷ Eszerint az acélból készült – és magasabb technológiát képviselő – láncing ára ekkor majdnem kétszerese volt a lágyvasénak. A 14. századi Itáliából származó forrásaink között is találunk bizonyítékokat acélból készült láncpáncélokra.¹⁸ Francesco Datini 1379. január 21-én Avignonból küldött egy levelet Bandini Zanobi di Domenico részére, akit két Milánóból induló gálya rakományáról értesít: „*O chiesto a mettano a Tieri 20 camalgli e la bozza et 120 camagli a boza et 120 chamalgli di ferro, tuti detto guisa grandi e belli e bene lavorati e puro e chiesto allo detto tieni 4 chotte d'acaio e la boza e 4 chote d'acaio [...]*”.¹⁹ Utóbbi kútfő kiemelt részlete szintén megkülönböztet vasból és acélból készült láncpáncélokot, mindezt egy mondaton belül.

Milánó a korszak jelentős fegyverkészítő- és kereskedelmi központja volt, ahol a páncélkészítő-iparágak üzése jelentette a város gazdaságának fő profilját,²⁰ melyhez a kiváló alapanyagot a közeli Camonica és Trompia völgyekben bányásztak, ötvözülemekben gazdag vasérc adta.²¹ Az itt kitermelt érc magas mangántartalommal bírt, amely az ebből kidolgozott acélt szilárddá tette.²² Az edzett és nagyobb keménységű sodronyvértek tudatos előállítására utal Giambattista della Porta leírása is a Magiae Naturalis című művében.²³ Az 1558-ban megjelent kiadványa a cementálásos kéregedzés pontos leírását tartalmazza, kifejezetten sodronypáncélokra vonatkozólag.²⁴

Összefoglalva a láncpáncélok nyersanyagával kapcsolatos metallográfiai- és történeti információkat, megállapítható, hogy már a késő középkorban készítettek acélból sodronypáncélokot. Ezeket a kéregedett láncpáncélokot tudatosan állították elő, a kor tudományos és technológiai vívmányaival, amelyek – ahogy della Portánál is több esetben feltűnik – keveredtek az alkímiával. Az írott kútfőkben látott arányok alapján megerősíthető az anyagvizsgálati kutatásokkor levont következtetés, miszerint a láncpáncélok

¹⁷ RICHARDSON 2012, 45

¹⁸ BRUN 1951, 218–219.

¹⁹ Busta 1086, inserto 12, codice 9281567. Köszönettel tartozom Falvay Dávidnak és Vadas Andrásnak a levélrészlet átírásában és összeolvasásában nyújtott segítségükért. A levélrészletben csak Tieri-ként említett személy Tieri di Benci. Ő futárként dolgozott a kereskedőnek 1371–1373 között évi 25 florentinus fizetésért (NIGRO 2010, 264).

²⁰ ORIGO 1992, 36.

²¹ NIGRO 2010, 421.

²² A 15. századi Magyarországon is ismertek úgynevezett acélbányákat. Draskóczy István korabeli itáliai forrásokban az 'acélra' vonatkozó megnevezésként az *azaio*, *acciaio*, *azzale*, *azale* olasz szavakat azonosította. A ránk marad dokumentumokban szintén megjelenő *acélbányákról* az alábbi írja: „*Az a körülmény, hogy valaki acélbányákról ad hírt, első pillanatra meglepőnek tűnik, hisz az acél egyértelműen vasból készült kohászati termék, ám a magyarországi forrásokban más alkalommal is találkozunk velük. Ennek oka az lehet, hogy a korszakban úgy vélték, az érc minőségét az szabja meg, hogy melyikből sikerül acélt előállítani.*” (DRASKÓCZY 2010, 58).

²³ DELLA PORTA 1957, 308.

²⁴ A teljes munkafolyamat magyar nyelvű leírása: KOZÁK-KÍGYÓSSY 2016, 67.

többsége azonban lágyvasból készülhetett.²⁵ Kis mértékben találkozunk olyan lágyabb alapanyagokkal is, mint például a réz, vagy az ezüst. Az ezekből készült sodronyvértek a feltételezések szerint lágyaságuk miatt díszpáncélok lehettek.²⁶ Fennmaradt tárgyi emlékeken és ikonográfiai mintákon egyaránt megjelennek a vasból készült sodronyvérteket díszítő réz gyűrűk sorából álló szegélyek (6–7. ábra).²⁷

A sodronying védelmi értéke az alkalmazott anyagtudományi vizsgálatok fényében

Az alkalmazott anyagtudományi vizsgálatok módszerei és szempontjai

A sodronypáncélokra övező számos, még nyitott kérdéskör közül az egyik legfontosabb mindezidáig megválaszolatlan maradt. Amint ismeretes, a sodronyvértek évszázadokon át meghatározó testvédelmi eszközök voltak. Hagyományosan ehhez a páncéltípus leküzdéséhez szokás származtatni a nagy erejű számszerijak és hosszú íjak elterjedését is, amelyeket a 14. század legelejétől alkalmaztak széles körben az európai hadászatban.²⁸ Ezekből a tényezőkből kifolyólag felmerül a kérdés: vajon mekkora erőhatásnak tudott ellenállni a sodronypáncél?

Talán első gondolatra a legérvényesebb eredményre vezető módszernek a fennmaradt sodronypáncélok roncsolásos vizsgálata tűnhet, azonban erre nincs lehetőség. Azon a tényen kívül, hogy ezáltal a műtárgyak maradandó sérülést szenvednének, ez az eljárás nem is praktikus. Egyrészt az eredményeket befolyásolná a több évszázados korrózió, másrészt a kísérlet nem lehetne reprezentatív, hogyha a különböző anyag összetételű, -korú és eltérő technikákkal elkészített sodronymintákat vetnénk ilyen jellegű vizsgálat alá. Milyen lehetősége van a kutatónak akkor, hogyha mégis közelebb kíván kerülni a kérdés megválaszolásához?

Ahhoz, hogy az alkalmazott anyagtudomány segítségével összehasonlító szakítóvizsgálati mérések elvégzésére kerülhessen sor, előbb több tucat mintára

²⁵ A fentebb említett levélben összesen 268 sodronyból készült páncéltermék szerepel. Ezek közül 120 darab *camaglio* van „vas” jelzővel és 8 darab „acél” jelzővel megjelölve. Vélhetően ahol nem jelölték meg külön, ott is alapértelmezve vas alapanyagot feltételezünk. Fontos azonban hozzátenni, hogy míg a 8 darab acél láncvért formáját tekintve páncéling, addig a többi a sokkal kevesebb szemből álló *camaglio*.

²⁶ TÖLL 2009, 31. A Hadtörténeti Múzeumban végzett kutatásaim alatt kezembe került egy apró szemű, korábban ezüstnek gondolt sodronyvért (litr. sz. nélkül). A mikroszkópos vizsgálatokkor azonban egyértelműen kiderült, hogy az ezüstös fém felület csupán a gyűrűk felszínét takarja. A kisebb felületi kopások területén arra utaló jeleket sikerült megfigyelni, hogy maguk a gyűrűk részéből készültek. Érdekes lenne további vizsgálatokat folytatni a felületet képző anyag meghatározására, mely lehet ezüst, de akár cink is. Továbbá ebbe a kutatásba be lehetne vonni a Nemzeti Múzeum Erdélyből származó korai kora középkori ezüst sodronyingjeit is.

²⁷ BRUN 1951, 218–219. A forrásokban megjelenő díszítésre a tárgyi emlékekben is találunk példát. Többek között ilyen módon dekorálták a Wallace Collection fegyvergyűjtemény A2, A7, A9, A10, A11 megjelölésű darabjait is.

²⁸ TÖLL 2008, 41.

van szükség.²⁹ Ezek rekonstrukciós eljárással – autentikus eszközökkel és kovácspári technikákkal – kerültek kialakításra. Fontos szempont volt, hogy a próbatestek mind fizikai tulajdonságaikban, mind anyagösszetételükben a lehető legnagyobb mértékben hasonlítsanak a mintavételi eljárás során megismert eredeti darabokra. Mindegyik mintadarab azonos összetételű alapanyagból, megegyező fizikai jellemzőkkel előállított volt. A (nyitott) sodronygyűrűk és a szegecses egyaránt húzott acéldrótból lettek kialakítva.³⁰ Az egy csoportba tartozó próbatestek közti elhanyagolható különbségeket az autentikus munkavégzés eredményezte.³¹ A készítés során minden sodronygyűrű többször szalmaszárga színű izzítási hőmérsékletre volt hevítve (1100–1250°C), mely során a karbontartalom kiéghetett. Ezután a szemek körültekintő megeresztésnek lettek alávetve. Így a próbatestek alapanya még inkább hasonult a középkorban általánosan használt lágyvashuzalokból készült sodronyvértekéhez.

A külön-külön megmért gyűrűk adatai megkönnyíthetik az eltérő alakú sodronyvértek tömegeinek meghatározását célzó kalkulációkat.³² A kiszámolt elméleti tömeget pedig összevetve a megőrzött múzeumi tárgyak megmért tömegével, következtetni lehet az eltelt évszázadok alatt fellépő korrózió okozta tömegvesztésre.³³ Az előzetes feltételezések szerint a legtöbb esetben a szegecses elszakadása volt várható a tönkremenetelnél. Maga a szakítóvizsgálat egy gyűrű két pontjára terhelődő feszítő erőhatást hivatott szimulálni. Ez valós esetben a sodronypáncél felületére merőlegesen érkező, hegyes, kétélű tárgyak hatását modellezte. Ez egy késő középkori harci helyzetben lehetett egy kilőtt nyílvevő vagy egy számszerjű lövedékének hegye, egy kard- vagy tör általi szúrás, illetve lándzsa, vagy más éles szálfegyver hegyes pontjával kivitelezett döfés. Az egyes láncszemekre hasonló irányú terhelés lép fel a sodronyvért „összeránduláskor” is.³⁴

²⁹ Ezzel a mechanikai vizsgálattal határozható meg a próbatest – ami jelen esetben a sodronygyűrű – folyáshatára és szakítószilárdsága. A vizsgálat szakítógéppel végezhető, amely két befogószerzőből (rögzített- és mozgó-) valamint az ezt mozgató mechanizmusból áll. A két befogó elem közé alap esetben maga a próbatest kerül rögzítésre. A két befogószerző elöl meghatározott eltávolodását, a szakítógépes adatrögzítő érzékeli és a megtett út függvényében regisztrálja a fellépő erőt. A mérési vizsgálat általában a próbatest – adott esetben a sodronygyűrű – tönkremeneteléig, vagyis szakadásig tart. A méréssorozat a Budapesti Műszaki Egyetem Polimertechnika Tanszékének laboratóriumában került lebonyolításra Dr. Dobránszky János, Dr. Morlin Bálint és Dr. Szebényi Gábor segítségével, akiknek munkájáért köszönettel tartozom. Terjedelmi okok miatt jelen dolgozatban a kísérletsorozat egy része kerül ismertetésre, rövidített formában.

³⁰ Az egyes sodronygyűrű minták pontos adatait és a mérési eredményeket a tanulmány végén található csatolt táblázat tartalmazza.

³¹ A rekonstrukciós folyamat során kizárólag kézi erővel működtetett szerszámok kerültek használatra.

³² Nikolaj Vaszilij Gorgyejev kísérletet tett néhány sodronyvért láncszemeinek megszámlálására. Gorgyejev körülbelül 25000 gyűrűt számolt egy rövid ujjú keleti típusú láncing esetében (Новицкий 1954, 63–114).

³³ Természetesen ez csak azonos tulajdonságú, uniformizált gyűrűkkel rendelkező páncélok esetén lehetséges.

³⁴ TÖLL 2009, 39.

A mérési vizsgálat másik célja az eltérő eljárással készített sodronygyűrűk közti különbség okának meghatározása volt: miért használtak különböző technikával előállított sodronygyűrűket, akár egy páncélon belül? Ezekből alapvetően két csoportot különböztünk meg: szegecselt és szolid, azaz zárt gyűrűket.³⁵ Az ismert tárgyi emlékek alapján a késő középkor idején a leggyakoribbak az ékszegeccsel összezárt sodronygyűrűk voltak. Ezen kívül alkalmaztak kör-, vagy más néven huzalszegeccsel összezárt gyűrűket is. Utóbbiból kétféle típust is szakítóvizsgálat alá vetettünk: az egyik kisebb, 1 mm átmérőjű szegeccsel volt rögzítve, míg a másik nagyobb, 1,5 mm átmérőjűvel. Az ebbe a csoportba tartozó sodronygyűrűk között egy ritka forma, a duplaszegeccses gyűrű is szakítóvizsgálat alá kerültek. Ezek a duplaszegeccses gyűrűk úgy készültek, hogy a lapított gyűrűvégeken két lyukat ütöttek, melyekbe egy miniatűr ácskapocs formájú szegecsset helyeztek, majd a szegecsfejeket eldolgozták. Ez az eljárás az előbb említetteknél bonyolultabb és időigényesebb,³⁶ szerepe ez idáig nem volt tisztázott.³⁷ Ebből fakadóan felmerül a kérdés: vajon jobb védelmi képességet eredményezett-e ez a rendkívül időigényes munka, vagy a duplaszegeccses sodronyvérték a fegyvertörténet zsákutcaiba vezető kísérletezéseinek egyik példái csupán? Fontos megemlíteni, hogy a kísérleti régészeti rekonstrukciós próbák során kiderült, hogy a duplaszegeccses változat elkészítéséhez minimum közepes-, de leginkább nagyobb átmérőjű sodronygyűrűkre van szükség, ugyanis csak ezeken lehet elvégezni a kettős lyukasztást.³⁸ Továbbá világossá vált az is, hogy a

³⁵ A késő középkorból ránk maradt sodronypáncélok között más módon összezárt gyűrű érdemben nem található. A szegecselés nélkül illesztett gyűrűk későbbi pótlásnak tekinthetők. Az autentikusság megkérdőjelezhetősége és a ritka előfordulás mellett azért sem volt érdemes ilyen mintákat bevonni szakítóvizsgálatba, mert a tönkremenetel meghatározása problémás.

³⁶ Nem csak a kettős lyukasztás és szegecselés okozza ezt az időigényességet, hanem az a tény is, hogy minden egyes kapocs-formájú szegecsset pontosan kell elkészíteni.

³⁷ Töll László doktori értekezésében két gondolatot is megfogalmaz a duplaszegeccses eljárás alkalmazását illetően. A Kreml fegyvertárában őrzött két darab duplaszegeccses láncvért kapcsán (Ltr. sz.: No. 4469 és No. 4476) azt feltételezi, hogy ezek a darabok kifejezetten „*a sztyeppei nomádok és törökök nyilai ellen*” készültek. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni azt a tényt, hogy a Gorgyjejev által leírt sodronyvérték közül több készült sűrűbb – egy gyűrűbe hat másikat illesztő – szövessel. Az ilyen sűrűbb szövésű vérték között találunk duplaszegeccses darabokat is, amelyeket az orosz muzeológus a 16–17. századra datál (НОВИЦКИЙ 1954, 84). Elképzelhető, hogy ezeket a vértéket inkább a tűzfegyverek ellen kísérletezték ki. Töll László másik feltevése az, hogy a dupla szegeccses módszerrel a hegesztett eljárással készült darabok szilárdságát akarták helyettesíteni. Továbbá hozzáteszi, hogy a Royal Armouries-ben őrzött két darab duplaszegeccses sodronytörödé (Ltr. sz.: III. 338. és III. 339.) és a Kreml fegyvertárában őrzött darabok közötti kapcsolatot nem tisztázott (TÖLL 2009, 36). Mindazonáltal, ezen darabok ritka volta révén elképzelhető, hogy a duplaszegeccses eljárás a fegyvertörténet számos kísérleti jellegű próbálkozása közé tartozott, amelyeket nem használtak rokonaikhoz hasonló elterjedtségben. Lehetséges, hogy az eljárás összetettsége nem állt arányban a vért védelmi képességeivel, vagy egyszerűen nem nyújtott többet a korszakban már ismert technikáknál. Ennek a feltevésnek tisztázását segítheti jelen tanulmány második fele. Gorgyjejev ezeket a páncélingeket a 16. századra datálja (НОВИЦКИЙ 1954, 74).

³⁸ Ez a feltételezés párhuzamba állítható ffoulkes észrevételével, miszerint a duplaszegeccses sodronygyűrűk mérete feltűnően nagy: a Royal Armouries III. 338-as törödé átlag átmérője kb. 20

hagyományos sodronyvért készítő szerszámokon túl specializált eszközökre is szükség van: fontos, hogy a készítő rendelkezzen kettős lyukasztófogóval, ugyanis ennek segítségével lehet egyenlő távolságú lyukakat előállítani.³⁹ Ezenkívül ajánlatos a gyors munkavégzés szempontjából egy speciális kettős szegecsnyomó szerszám alkalmazása is.

A középkori sodronykészítők az úgynevezett „nyitott gyűrűk” mellett használtak „zárt gyűrűket” is.⁴⁰ Ezeket a zárt gyűrűket alternatív sorokban építették be.⁴¹ Edward Martin Burgess szerint ezek a zárt gyűrűkből álló alternatív sorok a 15. század első felétől korábbra datálhatók.⁴² Ezeknek a szerepét mindeztáig nem sikerült egyértelműen meghatározni. William Burgess vélekedése szerint a zárt gyűrűknek a készítés felgyorsításában volt szerepük, mivel ezeket a szemeket nem kellett szegecselni.⁴³ Ellenben a rekonstrukciós kísérletek más eredményt mutattak: a zárt gyűrűk elkészítése korántsem mondható lényegesen gyorsabbnak, ugyanakkor külön szerszámokat igényel, melyeket rendkívül precíz módon kell kialakítani. A szolid gyűrűk legfeljebb a készítés legutolsó fázisát, az ún. „szövést” tudják meg érdemi mértékben meggyorsítani. Felmerül a kérdés, hogyha a készítési folyamatot nem feltétlen gyorsítja érdemben, akkor milyen szerepe volt ezeknek a gyűrűknek? Ahogy fentebb is látható volt – például az összetett technológiai eljárások alkalmazása során – biztosra vehető, hogy a késő középkor páncélkészítői tudatossággal dolgoztak: portékáik csak akkor lehettek versenyképesek a folyamatosan megjelenő újabb és újabb fegyverekkel szemben, ha jó védelmi képességgel bírtak. Leszűkítve a lehetséges válaszok körét, vajon elképzelhető, hogy a páncélzat ellenálló képességének növelése érdekében alkalmaztak zárt gyűrűkből álló sorokat a sodronypáncélokra?

A sodronygyűrűkön végzett szakítóvizsgálat eredményei

Az előbbi kérdések megválaszolására a külön-külön számon tartott sodronygyűrűk csoportonként végzett szakítóvizsgálata volt szükséges, amely folyamat minden esetben, előre meghatározott módon, a láncszem vagy a szegecs elszakadásáig tartott. Ez a sodronypáncél egységének megbomlásához vezetett, melynek során a testvédelmi eszköz jelentős mértékben veszíthet védelmi

mm, a III. 339-esé 25 mm (!) (FFOLKES 1912, 62). A legkisebb méret, amiben sikerült kiviteleznem a duplaszegecses eljárást, az a kb. 8 mm-es belső gyűrűátmérő volt.

³⁹DILLON 1910, 85–86. Kiemelendő, hogy ezen szerszám használata több ezer, vagy tízezer sodronygyűrű lyukasztása esetén feltétlenül szükséges.

⁴⁰Nyitott gyűrűnek nevezik azokat a láncszemeket, amelyeket a drótspirálról való levágást követően összezártak, ellapítottak és összeszegecseltek. A zárt, avagy „szolid” gyűrűk ezzel szemben más eljárással készültek: ezeket nem feltekert drótból, hanem egy vékony vaslemezről állították elő kettős lyukasztással. Elméletben lehetséges, hogy kovácshegesztéssel zárták össze ezeket, azonban a rekonstrukciós eljárás alatt ezt nem sikerült produktív módon igazolni.

⁴¹PPAFFENBICHLER 1992, 59; BURGESS 1953, 59; TWEDDLE 1998, 1075; VILELLA 1958., (oldalszám nélküli reprint).

⁴²BURGESS 1960, 152.

⁴³BURGESS – DE COSSON 1881, 556–566.

képességéből, azonban nem jelent feltétlen sérülést a viselője számára.⁴⁴ A szakítás előre meghatározott sebessége 5 mm/perc volt. A vizsgálat közben digitális adatrögzítés zajlott, melynek segítségével a tönkremenetel pillanatában a próbatestet ért legnagyobb erőhatásra voltunk kíváncsiak (F_{\max}) (1–4. táblázat; 1. ábra). A kisebb huzalszegeccsel összezárt gyűrűk eredményei között a legnagyobb különbség 378 N volt. Az öt gyűrű tönkremeneteli átlaga 638 N volt. Csupán a harmadik és az ötödik próbatest esetben fordult elő szegecsnyíródás. Ennek oka valószínűleg a nem teljesen egyenes tengelyben sikerült szegecselésben keresendő, nem a legvékonyabb szegecsanyag létében (1. táblázat).

Az ékszegeccses sodronyszemek esetében viszonylag kiegyenlítettebb eredményeket kaptunk. A legnagyobb különbség a próbatestek tönkremenetelkor mindössze 88,45 N volt. Ezen a láncszemek szakadásakor a fellépő átlagolt erőhatás 415 N volt (2. táblázat). Itt fontos visszatekinteni a gyűrűk fizikai tulajdonságát leíró táblázathoz. Ezek a gyűrűk szabad szemmel nem látható módon vékonyabbra húzott drótból készültek, mint társaik. A mindössze néhány százados különbség magyarázhatja a középkorban leggyakrabban megtalálható két szegecselési típus leggyengébb teljesítését (7. táblázat).

A nagyobb huzalszegeccses gyűrűk szegecsei 1,5 mm-es drótból készültek. Átlagolt érték szerint 562,67 N-nál szakadtak el a próbatestek. A legnagyobb és legkisebb szakadáskor fellépő erő mértéke hasonló a kis huzalszegeccses rokonmintáihoz (legkisebb szakadáskor mért érték: 354 N). Érdeemes megjegyezni, hogy minden esetben szegecságy-szakadást tapasztaltunk. Ennek – és a kisebb szegeccsel készült társánál való gyengébb értékeknek – oka talán pont a nagyobb szegecs által igényelt nagyobb furat, amelyet lemezlyukasztóval készítettek a középkorban. A nagyobb szegecs szükségeltette furat széleitől számított keskenyebb szegecságy meglepő módon – a korábbi feltételezésekkel ellentétben – gyengébb gyűrűket eredményezett.

Kétségkívül a legellenállóbbak a szolid gyűrűk voltak. A szegecsekkel összezárt próbatestekkel összehasonlítva kimagaslóan jó eredményeket sikerült mérni. Ennek a nagymértékű eltérésnek az oka több tényezőre vezethető vissza. A zárt gyűrűk esetében a próbatestek anyagvastagsága sokkal egyenletesebb volt. Ezek a szemek nem rendelkeznek az anyagot meggyengítő kiütött furattal sem. Fontos megjegyezni, hogy ezeknek a mintáknak az anyagvastagsága volt a legnagyobb, ugyanis a többi próbatestnél körülbelül két tized milliméterrel vastagabbak voltak (9. táblázat). Az elsőre elhanyagolhatónak tűnő különbség talán ilyen vékony anyagoknál számottevő lehet. Mindazonáltal szembetűnő, hogy a próbatestekre mért maximális erőhatások átlagolt értéke itt többszöröse a többi mintáénak. Utóbbi információ tükrében bizonyítható, hogy ezeket a zárt

⁴⁴ A beérkező tárgy elakadhat a sodronygyűrűkben, vagy a páncél alatt viselt vastag bélelt szövet anyagában.

gyűrűket leginkább a láncpáncél ellenálló képességének növelése miatt alkalmazták.

Utoljára a ritka duplaszegecses gyűrűk szakítóvizsgálatára került sor. Korábban tisztázatlan volt ezeknek a ritkán előforduló gyűrűknek a létjogosultsága. Bár a kis gyűrűátmérő (és az ebből fakadó kisebb átlapolás miatt) a szemek az elkészíthetőség határát súrolták,⁴⁵ a minták közepesen egyenletes mértékben teljesítettek a többi próbadarab-sorozathoz képest. A legnagyobb eltérés a szakadás pillanatában fellépő maximális erőhatás esetében 347,29 N volt. Érdeemes megjegyezni, hogy ez a típus teljesített legjobban a szegecselt kötéssel zárt gyűrűk között. Az átlagolt F_{\max} érték 723,99 N volt. Kiemelendő, hogy a mérések alatt a tönkremenetelkor kétszer is előfordult 800–900 N közötti érték (4. táblázat). A miniatűr 1 mm-es drótból kialakított és eldolgozott „ácskapocs” alakú szegecses miatt viszonylag nagy átlapolásra van szükség. Ennek mérete lényegében megegyezett a többi próbatestével, viszont a szegecs formája miatt két ponton is egymáshoz voltak rögzítve a gyűrűk végei. Talán ez eredményezte a típus kedvezőnek tekinthető mérési eredményeit. A tönkremenetel módja minden esetben szegecságyszakadás volt.

A szakítóvizsgálatok rövid tárgyalásának végén említésre érdemes, hogy a rekonstrukciós készítés során selejtesnek ítélt láncszemek egy része szintén szakítópróba alá került. Ezek általában nem tökéletesen kivitelezett szegecsfejjel rendelkező, különböző technikával elkészített próbatestek voltak. A leggyakoribb tönkremeneteli forma ezek esetében is a szegecságyszakadás volt, de előfordult szegecsről kipattant illesztés is. Néhány esetben a furatnál megrepedt szegecságýú duplaszegecses próbatestek is szakítóvizsgálat alá kerültek. Meglepő módon négy mintából kétszer is sikerült 800 N feletti F_{\max} értéket mérni. Utóbbi eredmény újfent a duplaszegecses eljárás hatásosságát igazolja.

Összegzés

Amint látható, a sodronypáncélok vizsgálata számos kérdést vet fel, valamint módszertani szempontból sokszínű, interdiszciplináris kutatást igényel. Komplex módszertani megközelítéssel sikerült kiegészíteni a sodronyvértekről alkotott töredékes képet. A láncpáncélok alapanyagára vonatkozó kérdés terén a korábbi metallográfiai vizsgálatok eredményeinek írott forrásokkal történő párhuzamba állítása lehetségesnek bizonyult. Ezek alapján bizonyossá vált, hogy már a késő középkor idején kifinomult technológiával készítettek egyaránt vasból és acélból előállított láncpáncélokat. Utóbbi – ahogy az eddig feldolgozott tárgyi anyagokból és az írott forrásokból is látható – ritkább típusnak tűnik. Jelentős volt az értékbeli különbség is, a magasabb minőséget képviselő, edzett acélból készült sodronyvérték irányában.

⁴⁵ A láncszemek részletes adatai a melléklet 8. táblázatában találhatóak. Külső átmérőjük kb. 11–13 mm volt, belső átmérőjük kb. 7–8 mm.

A sodronypáncélok védőképességének kérdésére hagyományos eszközökkel aligha lehet választ kapni, így más módszertani megközelítések művelésére volt szükség. A kísérleti (rekonstrukciós) régészet és az alkalmazott anyagtudomány együttes alkalmazása segíthet a válaszadásban. A sodronyvérteket alkotó gyűrűkön végzett szakítóvizsgálatok új tudományos eredményeket hoztak kilátásba. A különböző eljárással, de azonos paraméterekkel előállított, csoportonként öt-öt sodronygyűrű szakítóvizsgálatakor meghatározható volt ezek ellenálló képessége. Ebből kifolyólag következtetni lehetett az egymáshoz viszonyított védelmi minőségekre is. A huzalszegecselt gyűrűk és az ékszegecselt gyűrűk mért értékei érdemben nem mutattak döntő eltérést. Az utóbbi eljárással készített sodronypáncélok előnye talán az lehetett, hogy az ékszegecs hátoldala nem állt ki a gyűrű felületéből, így nem sértette fel a páncél alatt hordott (esetenként drága) szövetanyagot. (4. ábra). A kisebb- és nagyobb körszegecses gyűrűk egymáshoz viszonyításakor kiderült, hogy azonos vastagságú gyűrűk esetében a nagyobb huzalból készített szegecs nem feltétlenül jelentett nagyobb erőhatásnál történő szakadást, ugyanis a vékonyabb szegecság hamarabb repedt el. További fontos tanulság, hogy a duplaszegecses gyűrűk jól láthatóan nagyobb erőhatásnak tudtak ellenállni, mint a fentebb említett társaik. Figyelemre méltó, hogy a repedt szegecsággal rendelkező duplaszegecses gyűrűk között több olyan is volt, ami 800 N felett szakadt csak el. Az utolsó – és egyben az egyik legfontosabb – tanulság az volt, hogy a zárt gyűrűk akár kétszer-négyszer nagyobb erőhatás következtében szakadtak csak el, mint a többi típus. Ez tovább erősíti azt, a készítés során már említett vélekedést, miszerint a 14–16. századi sodronypáncél-készítők elsősorban a vért ellenállóságának megnövelése céljából építették be az ilyen gyűrűkből álló sorokat. Ebből következő, egy jövőbeli kutatás további iránya a zárt gyűrűk előállításának lehetőségei és ezek anyagszerkezeti jellemzőinek vizsgálata lehet.

Irodalom

- BLAIR 1958 = Blair, C.: *European Armour Circa 1066 to Circa 1700*. London : Batsford Ltd., 1958.
- BLAIR 2005 = Blair, C.: A 16th Century Reference To The Making of a Coat of Mail. *The Journal of the Arms & Armour Society* (2005) 105–107.
- BOCCIA – COELHO 1967 = Boccia, L. G. – Coelho, E. T.: *L'Arte Dell'Armatura in Italia*. Milano : Bramante Editrice, 1967.
- BRUN 1951 = Brun, R.: Notessur le commerce des armes à Avignon au XIVe siècle. *Bibliothèque de l'école des chartes* Vol. 109. 1951/2 (1951) 209–231.
- BURGESS – DE COSSON 1985 = Burgess, W. – De Cosson, B.: *Catalogue of the Exhibition of Ancient Helmets and Examples of Mail*. 1881. Cambridge : Kent Trotman, 1985.

- BURGESS 1953 = Burgess, E. M.: Further Research Into The Construction of Mail Garments. *Antiquaries Journal* 33 (1953) 193–202.
- BURGESS 1953 = Burgess, E. M.: The Mail-Maker's Technique. *Antiquaries Journal* 33 (1953) 48–55.
- BURGESS 1957 = Burgess, E. M.: The Mail Shirt of Sinigaglia. *Antiquaries Journal* 37 (1957) 199–205.
- BURGESS 1960 = Burgess, E. M.: A Reply to Cyril Stanley Smith on Mail Making Methods. *Technology and Culture* 1 1960/2 (1960) 151–155.
- DELLA PORTA 1957 = Della Porta, G.: *Natural Magic*. New York : Basic Books, 1957.
- DRASKÓCZY 2010 = Draskóczy I.: 15. századi olasz jelentés Erdély ásványkincseiről. In: Papp I. – Angi J – Pallai L. (szerk.): *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen : Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2010, 49–59.
- EDGE – PADDOCK 1996 = Edge, D. – Paddock, J. M.: *Arms and Armour of the Medieval Knight: An Illustrated History of Weaponry in the Middle Ages*. New York : Crescent Books, 1996.
- FEJÉRPATAKY 1885 = Fejérpataky L.: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöcbánya városok levéltáraiból.) Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885.
- FFOULKES 1912 = Ffoulkes, Ch. J.: *The armourer and his craft from the XIth to the XVIth century*. London : Methuen & Co. Ltd, 1912.
- IRIS 1992 = Iris, O.: *The Merchant of Prato: Francesco Di Marco Datini*. Daily Life in a Medieval Italian City. London : Penguin Books, 1992.
- KALMÁR 1971 = Kalmár J.: *Régi magyar fegyverek*. Budapest : Natura Kiadó, 1971.
- KOVÁCS 2010 = Kovács S. T.: *Huszárfegyverek a 15–17. században*. Budapest : Martin Optiz Kiadó, 2010.
- KOZÁK-KÍGYÓSSY 2016 = Kozák-Kígyóssy Sz. L.: Sodronyvértek készítése és az ehhez használt szerszámok és eszközök. Egy holt mesterség rekonstruálása írott-, képi- tárgyi források, valamint a kísérleti régészet segítségével. In: Farkas Cs. – Lados T. – Ribi A. – Uhrin D. (szerk.): *Magister Historiae II*. Budapest : ELTE-BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2016, 54–73.
- MAJLÁTH 1891 = Majláth B.: A Nemzeti Múzeum sodronyos páncéljai. *Archaeologiai Értesítő* 11 (1891) 125–135.

- MEYRICK 1821 = Meyrick, S. R.: Observations on Body-Armour anciently worn in England *Archeologia* 19 (1821) 120–145.
- NICOLLE 2002 = Nicolle, D.: *Companion to Medieval Arms and Armour*. Suffolk : Woodbridge, 2002.
- NIGRO 2010 = Nigro, G.: *Francesco di Marco Datini: The man the Merchant*. Firenze University Press. Firenze : Fondazione Istituto Internazionale di Storia Economica "F. Datini", 2010.
- ORIGO 1992 = Origo, Iris: *The Merchant of Prato: Francesco Di Marco Datini: Daily Life in a Medieval Italian City*. Penguin Books. London, 1992.
- НОВИЦКИЙ 1954 = Новицкий, Г. А.: *Государственная оружейная палата Московского Кремля*. Москва : Искусство, 1954.
- PFAFFENBICHLER 1992 = Pfaffenbichler, M.: *Armourers, Medieval Crafts*. London : British Museum Press, 1992.
- REID – BURGESS 1960 = Reid, W. – Burgess, E. M.: A Habergeon Of Westwale. *Antiquaries Journal* 40. 1960/1–2. (1960) 46–57.
- RICHARDSON 2012 = Richardson, R. T.: *The Medieval Inventories of The Tower Armouries 1320–1410*. (PhD Thesis) York : University of York, 2012.
- SIM 1997 = Sim, D.: Roman Chain-Mail: Experiments to Reproduce the Techniques of Manufacture. *Britannia* 28 (1997) 359–371.
- THIELE 2011 = Thiele Á.: Az ércről a vastárgyig: a bucaavaskohászat metallurgiája. In: *Bányászati és kohászati lapok* 144. 2011/1 (2011) 2–5.
- TÖLL 2009 = Töll L.: *A harci vérteszetek története. A nyugat-európai hadviselésben alkalmazott testvédelmi rendszerek fejlődéstörténete a 10. századtól a 16. század közepéig*. (PhD dolgozat) Debrecen : Debreceni Egyetem, 2009.
- TWEDDLE 1992 = Tweddle, D.: The Anglian Helmet from Coppergate. *Archeology of York Small Finds* 17. 1992/8 (1992) 998–1081.
- VESZPRÉMY 2008 = Veszprémy L.: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Budapest : Zrínyi Kiadó, 2008.
- VIKE 2000 = Vike, V.: *Ring Weave: A metallographical analysis of ring mail material at the Oldsaksamlingen in Oslo*. Oslo : Universitetet i Oslo, 2000.
- VILELLA 1958 = Vilella, J. R.: Examination of Mail Armor Links From the Metropolitan Museum of Art. *Memorandum* 924 (1958)
- WILLIAMS 1980 = Williams, A. R.: The Manufacture of Mail in Medieval Europe: A Technical Note. *Gladius* 15 (1980) 105–134.

WILLIAMS 2003 = Williams, A. R.: *The Knight and the Blast Furnace*. Leiden : Brill Publishing, 2003.

ZORKÓCZY 1968 = Zorkóczy B.: *Metallográfia és anyagvizsgálat*. Budapest : Tankönyvkiadó Vállalat, 1968.

Mellékletek

Próbatest darabszáma:	Tönkremenetel típusa	F_{\max} (N)
1.	szegecságyszakadás	841,6
2.	szegecságyszakadás	525,07
3.	szegecselnyiródás	463,32
4.	szegecságyszakadás	634,5
5.	szegecselnyiródás	726,06

1. táblázat: Kis huzalszegecses gyűrűk szakítóvizsgálata

Próbatest darabszáma:	Tönkremenetel típusa	F_{\max} (N)
1.	szegecságyszakadás	383,03
2.	szegecságyszakadás	393,51
3.	szegecságyszakadás	447,98
4.	szegecságyszakadás	383,03
5.	szegecságyszakadás	471,48

2. táblázat: Ékszegecses gyűrűk szakítóvizsgálata

Próbatest darabszáma:	Tönkremenetel típusa	F_{\max} (N)
1.	gyűrűszakadás	2360,84
2.	gyűrűszakadás	1806,88
3.	gyűrűszakadás	2450,53
4.	gyűrűszakadás	1532,95
5.	gyűrűszakadás	3581,98

3. táblázat: Szolid gyűrűk szakítóvizsgálata

Próbatest darabszáma:	Tönkremenetel típusa	F _{max} (N)
1.	szegecságyszakadás	631,7
2.	szegecságyszakadás	550,27
3.	szegecságyszakadás	684,76
4.	szegecságyszakadás	897,56
5.	szegecságyszakadás	855,68

4. táblázat: Duplaszegecses gyűrűk szakítóvizsgálata

Külső átmérő (mm)	12,16–12,83					
Belső átmérő (mm)	7,04–7,58					
Szélesség (mm)	1,71–1,81		Átlapolás (mm)		3,52–3,66	
Vastagság (mm)	1,23–1,37		Átlapolás (mm)		1,15–1,20	
Szegecs hossza (mm)	2,58–2,63					
Szegecsfej átmérője (mm)	1,33–1,49					
Tömeg (g)	0,54	0,53	0,56	0,53	0,55	

5. táblázat: Kis huzalszegecses gyűrűk adatai

Külső átmérő (mm)	11,76–13,56					
Belső átmérő (mm)	6,78–8,04					
Szélesség (mm)	1,69–1,88		Átlapolás (mm)		2,98–3,77	
Vastagság (mm)	1,06–1,53		Átlapolás (mm)		0,91–1,39	
Szegecs hossza (mm)	2,51–2,86					
Szegecsfej átmérője (mm)	1,28–1,61					
Tömeg (g)	0,54	0,54	0,54	0,58	0,55	

6. táblázat: Nagy huzalszegecses gyűrűk adatai

Külső átmérő (mm)	12,29–12,51				
Belső átmérő (mm)	7,28–7,80				
Szélesség (mm)	1,81–1,84	Átlapolás (mm)	3,29–3,80		
Vastagság (mm)	1,03–1,12	Átlapolás (mm)	1,07–1,11		
Szegecs hossza (mm)	2,45–2,89				
Szegecsfej átmérője (mm)	1,40–1,46				
Tömeg (g)	0,42	0,46	0,45	0,46	0,46

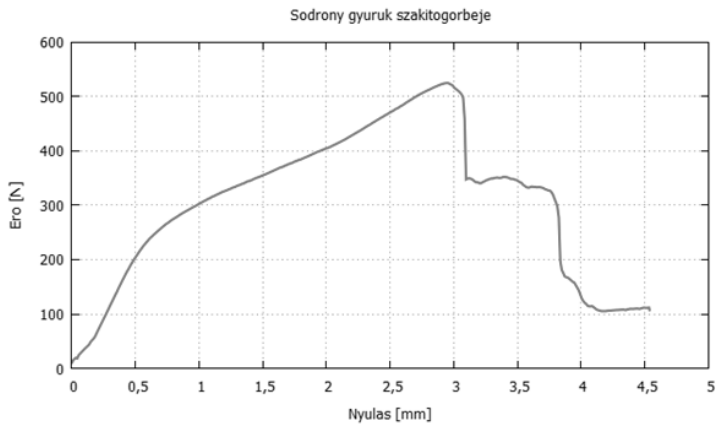
7. táblázat: Ékszegecses gyűrűk adatai

Külső átmérő (mm)	11,77–13,28					
Belső átmérő (mm)	7,07–7,95					
Szélesség (mm)	1,77–2,18		Átlapolás (mm)		3,29–3,80	
Vastagság (mm)	0,33–0,42		Átlapolás (mm)		1,13–1,44	
Szegecs hossza (mm)	2,45–2,89					
Szegecsfej átmérője (mm)	1,40–1,46					
Tömeg (g)	0,56	0,57	0,55	0,52	0,56	

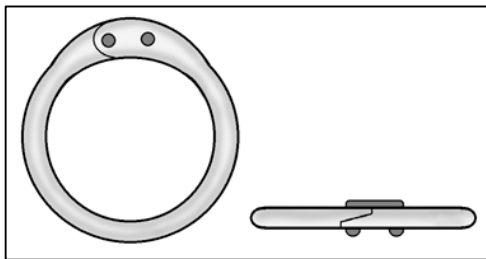
8. táblázat: Duplaszegecses gyűrűk adatai

Külső átmérő (mm)	11,61–11,64							
Belső átmérő (mm)	8,18–8,24							
Szélesség (mm)	3,36–3,43		Átlapolás (mm)					
Vastagság (mm)	1,49–1,74		Átlapolás (mm)					
Szegecs hossza (mm)								
Szegecsfej átmérője (mm)								
Tömeg (g)	0,65	0,67	0,70		0,66		0,71	

9. táblázat: Szolid/zárt gyűrűk adatai

1. ábra: Sodronygyűrű jellemző szakítógörbéje
 Jól kivehető, hogy a szakadás kb. 530 N-nál történt meg.

2. ábra: A duplaszegecses rögzítési mód stilizált ábrája
 felül- és oldalnézetben

3. ábra: Eredeti ékszegecselt sodronygyűrűk a Hadtörténeti Múzeum
 egyik sodronyvértjéről (ltr. sz. nélkül.)

4. ábra: Rekonstruált ékszegecses gyűrű hátoldala

5. ábra: Rekonstruált huzalszegecses gyűrű szegecsfeje

6–7. ábra: Réz gyűrűkből álló sorokkal díszített sodronyingek művészeti reprezentációi (szegélyett kar és fogazott alj)

Balra: Miguel Ximénez: Szent Mihály arkangyal (részlet). 1475–1485 körül. Prado Museum, Madrid (ltr.sz. P06895). Jobbra: Részlet a garamszentbenedeki úrkoporsóról. 1480 körül. Keresztény Múzeum, Esztergom.

Possible answers about late medieval mail armour's quality

SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY

The emphasis of this research was to recover more details about European late medieval mail armours. Although these objects were widely used in this era, mail garments were overshadowed by the more elaborate plate armours. The importance of this type of protective gear is evident: mail armours were used from the time of the antiquity to the early modern period. From the late middle ages – especially in North Italy – signs of the pre-industrial mass production are visible.

However the topic was researched from the 19th century, several major questions remained: what type of metals were used by the medieval mail makers? How strong was this specific sort of armour? What was the function of solid rings? Was any difference in strength between wedge riveted- and round head riveted rings? At last how resistant were the double riveted rings?

It is clear, that only history, with its traditional methods cannot reach all this interests. Therefore it is necessary to combine the knowledge of history with the instruments of both materials science and experimental archeology. With this complex perspective it is possible to find answers for the questions as described above.

This study also provides an appendix, which contains the dimensions of the reconstructed mail rings, and the short form of data that were specified during the experiment. It was crucial to create carefully reconstructed rings with authentic methods and tools (from low carbon drawn iron wire), because it was not possible to gather original samples from museums in large quantities, with identical dimensions. Comparing different sized rings would lead to invalid results.

With contemporary written sources from the late medieval era it was possible to verify the assumptions of former metallographic studies that both iron and steel mail armours were produced. In these texts the (presumably) case hardened (carburised) steel mail garments are rarer and considerably more expensive. The results of tensile tests allowed to compare the abilities of different ring types. The wedge riveted and the round (wire) riveted rings had similar issues (approx. 383–841N). The double riveted rings seemed more resistant (average 723,9N). At last solid rings proved to be 2–4 times stronger, than the riveted ones. Thus these informations suggest that the rare double riveted mail armours represented higher quality (but their production was time-consuming, and demanded special tools). Finally it is conceivable that solid rings were not invented to make the production faster, but to significantly increase the protecting quality of the mail armour.

Felelős kiadó:
Szegedi Tudományegyetem
Móra Ferenc Szakkollégium

Nyomdai munkálatok:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Felelős vezető:
Drágán György

ISSN 2064-809X

